

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Inna Rozentāle. Apģērbs — cilvēka un sabiedrības spogulis: apģērba izpētes iespējas un nozīme vēstures zinātnē • *Eva Eihmane.* Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gadā: zināmais un nezināmais • *Jānis Bērziņš.* Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās (1906–1907) • *Bertrand M. Patenaude.* Shooting the Bolsheviks • *Daina Bleiere.* Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964) • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • In memoriam

2013

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Inna Rozentāle. Apģērbs – cilvēka un sabiedrības spogulis: apģērba izpētes iespējas un nozīme vēstures zinātnē/

Inna Rozentāle. Clothing – a Mirror of a Man and Society. The Possibilities and Significance of the Study of Clothing in the Science of History 5

Eva Eihmane. Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gadā: zināmais un nezināmais/

Eva Eihmane. The Murder of the Delegation of Livonian Bishops in 1428: the Known and Unknown Aspects 29

Jānis Bērziņš. Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās (1906–1907)/

Jānis Bērziņš. The Formation of Provincial Councils and the Role of the Latvian Deputies in Their Activities (1906–1907) 60

Bertrand M. Patenaude. Shooting the Bolsheviks/

Betrāns M. Pateno. Bolševiku nošaušana 89

Daina Bleiere. Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964)/

Daina Bleiere. Sovietisation of General Education in Latvia: Forming the Soviet Personality within the Educational Process (1944–1964)103

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Bruņotā cīņa Lielvārdes, Skrīveru, Kokneses un Stukmaņu apkaimē 1905. gada rudenī (Dokumentus no krievu valodas tulkojusi, publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*)

Armed Uprisal near Lielvārde, Skrīveri, Koknese and Stukmaņi in the Autumn of 1905 (Documents translated from Russian, prepared for publication and commented upon by *Līga Lapa*)138

ZINĀTNĒS DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE163

RECENZIJAS/REVIEWS

*Daina Bleiere. Kritikas kultūra vēstures zinātnē:
dažas pārdomas/*

*Daina Bleiere. Culture of Criticism in the Science
of History: Some Reflections*173

Juris Pavlovičs. *Padomju Latvijas ikdiena: Mūsu
vienīgā vakardiena.* Rīga: Jumava, 2012

(aut. *Mārtiņš Kaprāns*; aut. *Kaspars Zellis*)176

Kaspars Zellis. *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda
nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība*

(1941–1945). Rīga: Mansards, 2012 (aut. *Uldis Neiburgs*)182

Igor' Gusev. *1812 god v Pribaltiiskom krae.* Rīga:

Petrovskis & Ko, 2012 (aut. *Anita Čerpinska*)193

Bībele ar deiterokanoniskajām grāmatām. Latvijas

Bībeles biedrība, 2012 (aut. *Ēvalds Mugurēvičs*)198

IN MEMORIAM203

AUTORI/AUTHORS208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

APĢĒRBS – CILVĒKA UN SABIEDRĪBAS SPOGULIS: APĢĒRBA IZPĒTES IESPĒJAS UN NOZĪME VĒSTURES ZINĀTNĒ

Inna Rozentāle

Mg. hist., Latvijas Universitātes doktorante, LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas zinātniskā asistente.

Zinātniskās intereses: materiālā un garīgā kultūra Latvijas teritorijā vēlajā dzelzs laikmetā.

E-pasts: inna.rozentale@gmail.com

Raksts ir veltīts plašai un daudzveidīgai lietisko avotu apakšgrupai – apģērbam. Raksta mērķis ir noskaidrot apģērba kā vēstures avota informatīvo kapacitāti jeb to, cik plašu un daudzveidīgu informāciju pētnieks varētu iegūt, analizējot šo lietisko avotu apakšgrupu. Rakstā ir aplūkota apģērba saikne ar individu un tā nozīme sabiedrības vēstures izpētē, kā arī sniegta apģērbā ietverta iespējamo informatīvo slāņu raksturojums un to izmantošanas iespējas vēstures izpētē. Piemēriem galvenokārt izmantoti arheologu pētījumi par aplūkojamo tēmu, ko papildina etnologu, mākslas vēsturnieku, filozofu, psihologu un modes industrijas speciālistu atziņas.

Atslēgas vārdi: apģērbs, vēstures avots, indivīds, sabiedrība.

IEVADS

Cilvēka identitātes formēšanās procesā nozīmīgi ir priekšstati par pagātņi – ne vien atmiņas par savas dzimtas vēsturi, bet arī par tautu un valstu veidošanos, cilvēka un Zemes rašanos un daudz ko citu. Šīs zināšanas palīdz cilvēkam identificēties ar konkrētu sabiedrību un nostiprina piederības sajūtu noteiktām sociālām grupām. Savukārt pieprasījumu pēc informācijas, kura nav saglabājusies tuvinieku atmiņās, apmierina dažādu nozaru zinātnieki, analizējot daudzveidīgas avotu grupas. Plašu, ar cilvēka un sabiedrības vēsturi saistītu informāciju pēta vēsturnieki, balstoties uz lietiskajiem,

rakstītajiem, ikonogrāfiskajiem un mutvārdu vēstures avotiem. Neapšaubāma ir lietisko avotu nozīme vēstures izpētē. Piemēram, lietiskie avoti (senvietas un senlietas) ir vienīgās liecības par Latvijas vēsturi vairāk nekā 11,5 tūkstošus gadu ilgā periodā,¹ tikai par pēdējiem aptuveni 800 gadiem ziņas par vēstures procesiem Latvijas teritorijā ir rodamas arī rakstītajos avotos, kurus papildina ikonogrāfiskie vēstures avoti un salīdzinoši nesen pierakstītie mutvārdu vēstures avoti. Lietiskie avoti ir nozīmīgi arī viduslaiku, jauno un jaunāko laiku vēstures izpētē, jo tajos var saglabāties informācija, kas netiek atspoguļota citās vēstures avotu grupās.

Šis raksts ir veltīts plašai un daudzveidīgai lietisko avotu apakšgrupai – apģērbam.² Raksta mērķis ir noskaidrot apģērba kā vēstures avota informatīvo kapacitāti jeb to, cik plašu un daudzveidīgu informāciju pētnieks varētu iegūt, analizējot šo lietisko avotu apakšgrupu, tādējādi popularizējot apģērba izpētes nozīmi un veicinot tās atziņu iekļaušanu plašākos zinātniskos darbos. Rakstā ir analizēta apģērba saikne ar indivīdu un tā nozīme sabiedrības vēstures izpētē, kā arī sniegts apģērbā ietverta informatīvo slāņu raksturojums. Faktu un hipotēžu ilustrēšanā galvenā uzmanība ir veltīta arheoloģiski konstatētām apģērba atliekām un to izpētes iespējām, papildus dodot piemērus arī no etnologu, mākslas vēsturnieku un citu speciālistu pētījumiem par jauno un jaunāko laiku apģērbu un modi.³ Ņemot vērā tēmas plašumu un specifiku atkarībā no hronoloģiskā un ģeogrāfiskā faktora, autore nepretendē uz tās vispusīgu raksturojumu. Rakstā ir tikai ieskicēts plašais ar apģērbu saistīto tēmu loks, un tā mērķis ir kalpot par ideju rosinātāju turpmākiem apģērba pētījumiem un veicināt tajos gūto atziņu iekļaušanu plašākā zinātniskā aprītē.

Apģērba vēsture ir daudzpusīga pētniecības nozare, kas ietver arheoloģisko izpēti, antropoloģiju, sociālo un ekonomikas vēsturi, mākslas un dizaina vēsturi, filozofiju, psiholoģiju u.c. Neskatoties uz to, ka apģērbs ir bijis neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa kopš cilvēces pirmsākumiem, Eiropā plašākiem arheoloģiski konstatētu apģērba atlieku pētījumiem zinātnieki pievērsās salīdzinoši nesen.⁴ Tekstiliju pētniece Eva Andersone (*Eva Andersson*) atzīmē, ka tradicionāli zinātnieku aprindās aizvēsture tiek iedalīta akmens, bronzas un dzelzs laikmetā, tāpēc, viņasprāt, ir tikai dabiski, ka lielākā daļa uzmanības tiek veltīta tieši šiem materiāliem, tekstilijas novirzot otrā plānā.⁵ Savukārt filozofs un sociologs Melkolms Barnards (*Malcolm Barnard*) atzīmē, ka apģērba vēsturi nepētīja augstākās zinātnieku aprindās līdz pat 20. gadsimta 60. gadiem, jo akadēmisko sabied-

rību veidoja galvenokārt vīriešu kārtas pētnieki. Turklāt lielākajās britu universitātēs līdz pat 90. gadiem modes, apģērba un tekstiliju vēsturi uzskatīja par triviālu, nenozīmīgu un ātri gaistošu.⁶ Tomēr jāprecizē, ka pēdējos 50–60 gados ir iznācis plašs senā apģērba izpētei veltītu publikāciju klāsts. Priekšstatu par tēmas nepopularitāti veicina apstākļi, ka apģērbam veltīti pētījumi ir apkopoti atsevišķos tematiskos izdevumos⁷ un reti tiek izmantoti citu pētnieku darbos. To varētu skaidrot ar tekstiliju izpētes specifiku, kas būtiski atšķiras no citu senlietu grupu analīzes principiem. Tomēr vēlētos piekrist arheologa Klavsā Randsborga (*Klavs Randsborg*) paustajam viedoklim, ka ir jāpārvērtē uzkrātais tekstiliju materiāls un jāveicina diskusija,⁸ jāieved tas plašākā zinātniskā aprītē, jo, izslēdzot apģērba un tekstilijas no analīzes, pētnieks riskē iegūt nepareizu priekšstatu par pētāmo objektu vai vēstures posmu kopumā.

Pirmie pētījumi par aizvēstures apģērba Latvijas teritorijā parādījās jau 19. gadsimta vidū, tomēr arheoloģisko izrakumu metodoloģijas nepilnības, kā arī niecīgais uzkrāto apģērba fragmentu daudzums izraisīja kļūdas šī materiāla interpretācijā.⁹ Uzkrājoties lietisko avotu klāstam, arheologs Valdemārs Ģinters 1936. gadā sniedza pirmo plašāko aizvēstures apģērba analīzi,¹⁰ viņa pētījumus apģērba jomā padomju varas gados turpināja arheoloģe Anna Zariņa,¹¹ savukārt 90. gadu sākumā specializēties tekstiliju izpētē uzsāka arheoloģe Irita Žeiere.¹² Minētie pētnieki savos darbos ir pievērsušies arheoloģiskajos izrakumos konstatēto tekstiliju fragmentu analīzes izstrādei, balstoties uz to, viņi sniedz aizvēstures un viduslaiku tērpu rekonstrukcijas, kā arī atsevišķos gadījumos to izvērtējumu sociāl-ekonomiskā un kultūras sakaru kontekstā. Tomēr plašākam apģērba kā vēstures avota teorētiskam izvērtējumam neviens no autoriem nav pievērsies, isumā raksturojot apģērba nozīmi vēstures izpētē vienīgi publikāciju ievaddaļās.

Līdzīgi kā Latvijā, arī Eiropas arheologu un seno tekstiliju pētnieku publikācijās dominē konkrēta laika un telpas apģērba fragmentu analīze. Piemēram, par valdošajām tendencēm arheoloģisko tekstiliju izpētē Eiropā var spriest pēc Ziemeļeiropas arheoloģisko tekstiliju simpozija (*North European Symposium for Archaeological Textiles – NESAT*)¹³ izdotiem rakstu krājumiem.¹⁴ Dominējošā rakstu tematika šajos izdevumos ir saistīta ar lokālu atradumu analīzi, apģērba izgatavošanā izmantoto izejmateriālu un darbarīku izpēti, darināšanas tehniku un tehnoloģiju pētniecību. Tiek diskutēts arī par sociālajiem un ekonomiskajiem jautājumiem, atsevišķas publikācijas

ir veltītas jaunu metožu izmantošanai tekstiliju izpētē, konservācijas problēmām, terminoloģijai un ētiskajiem jautājumiem. Turklāt atsevišķi raksti veltīti rakstīto un ikonogrāfisko vēstures avotu grupu nozīmei tekstiliju izpētē bez tradicionālajiem lietiskajiem avotiem. Diemžēl jāatzīst, ka ne vien rakstu krājumos, bet arī arheoloģisko tekstiliju pētnieku monogrāfijās lielākoties tiek analizēts atsevišķu teritoriju materiāls, sīkāk nepievēršoties apģērba teorijas jautājumiem, kurus paredzēts aplūkot šajā rakstā.¹⁵

Teorētisko pamatu veidošanā apģērba izpētei, kā arī šīs avotu grupas specifikas noskaidrošanā visnoderīgākās izrādījās mākslas vēsturnieku, filozofu, psihologu un modes industrijas speciālistu publikācijas, kuras galvenokārt ir veltītas apģērba un modes teorijas izpētei, uzsvāru liekot uz dažu pēdējo gadsimtu un īpaši mūsdienu procesu analīzi šajā jomā.¹⁶ Šajos darbos ir atrodami uzskati par indivīda saikni ar apģērbu, modes veidošanās un attīstības principiem, apģērba nozīmi sabiedrībā un citiem jautājumiem. Kaut gan autoru uzmanības centrā ir jauno un jaunāko laiku procesi, viņu darbos atrodamās atziņas ir noderīgs materiāls arī senāku vēstures periodu apģērba pētniekam, jo tās var veicināt apģērba izpētes plašumu, dziļumu un daudzveidību.

APĢĒRBIS – LIECĪBA PAR INDIVĪDU UN SABIEDRĪBU

Apģērbs ir neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa. Tas ir tik pieasts, ka parasti to uzlūkojam par pašsaprotamu. Tas nepārsteidz, jo apģērba vēsture ir tikpat sena, cik cilvēces vēsture. Jau laikā, kad cilvēki apguva primitīvu rīku izgatavošanu, sāka iekārtot sev mājokļus, tika veidots arī apģērbs. Sākotnēji tas tika gatavots no lapām vai citām augu daļām, kā arī dzīvnieku ādām. Tikai daudzas tūkstošgades vēlāk tika izgudrotas tekstilijas, kas ieņēma vadošo vietu apģērba izgatavošanā. Bez apģērba, vai tas būtu darināts no ādām, tekstilijām vai kāda cita materiāla, nav iedomājama cilvēka dzīve. Turklāt uztvere par apģērbu kā neatņemamu cilvēka dzīves sastāvdaļu ir veidojusies pirms daudzām tūkstošgadēm.

Jautājot ar apģērba izpēti nesaistītiem cilvēkiem par apģērba rašanās un valkāšanas iemeslu, kā pirmā tiek minēta apģērba fiziskās aizsardzības funkcija jeb ķermeņa pasargāšana no sala, vēja, ultravioletā starojuma u.tml. Turpretim zinātnieki apģērba rašanos saista ne vien ar cilvēku dabisko vajadzību pasargāt sevi no nelabvēlīgiem

laikapstākļiem, bet arī ar vēlmi rotāties, lai izskatītos pievilcīgāki potenciālajam seksuālajam partnerim, kā arī koordinēt noteiktu informāciju.¹⁷ Turklāt antropoloģiskajos pētījumos tieši rotāšanās, kas ir viena no cilvēka dabiskajām vajadzībām, tiek izvirzīta par primāro apģērba valkāšanas iemeslu, pamatojot to ar pirmatnējo sabiedrību novērojumiem. Piemēram, pēc Čārlza Darvina (*Charles Darwin*) apraksta, Ugunszemes arhipelāgu (*Tierra del Fuego*) apdzīvojušo cilšu pārstāvji, neskatoties uz skarabajiem klimatiskajiem apstākļiem, ietērpam izmantoja tikai kabatlakata izmēra ādas gabalu, ko pie ķermeņa nostiprināja ar saitēm. Pat tad, kad pētnieki cilts pārstāvjiem iedeva pietiekami lielus auduma gabalus, kuros varētu ietīties, viņi tos sadalīja strēmelēs un izmantoja kā rotājumu.¹⁸

Kristīgajā pasaulē, balstoties uz Bībelē rakstīto, daudzas simtgades apģērba rašanos saistīja ar kaunēšanos no sava kailuma. Svētajos Rakstos ir teikts, ka pēc aizliegtā augļa nogaršošanas Ādams un Ieva sāka apzināties savu kailumu un kaunēties no tā.¹⁹ Viģes zars Svētajos Rakstos simbolizē apģērbu un cilvēka dabisko kautrību. Neraugoties uz to, ka gadsimtiem ilgi kristīgajā pasaulē kauns tika uzskatīts par vienu no būtiskākajiem apģērba valkāšanas iemesliem, jāpiekrīt etnologam Bruno Adleram, ka kautrība un kauns ir sekas apģērba lietošanas sākumam, nevis iemesls tā izveidošanai.²⁰ Turklāt kautrība un kauns dažādās sabiedrībās izpaužas atšķirīgi, piemēram, Rietumu sabiedrībā nepieņemama ir reproduktīvo zonu atkailināšana, savukārt Dienvidamerikas indiāņu cilts botokudu sievietēm pīrsinga izņemšana no apakšlūpas lika no kauna slēpties mežā, lai gan apģērbu ikdienā viņas nelietoja.²¹ Turklāt izpratne par piedienīgu apģērbu atšķiras ne vien dažādu sabiedrību un sociālo grupu (vecuma, dzimuma utt.) ietvaros, bet ir atkarīga arī no situācijas jeb konteksta, kurā cilvēks to lieto. Svinīgā pieņemšanā, ceremonijā templī vai atpūtas zonā pludmalē cilvēks jutīsies ērti, izmantojot kardināli atšķirīgas drēbes. Tādējādi cilvēka izpratne un spēja pielāgoties sabiedrības normām, kurās nozīmīgu vietu ieņem cilvēka izskats un līdz ar to arī apģērbs, nosaka viņa piederības vai atsvešināšanās sajūtu, kā arī kaunu.

Ģērbšanās ir nozīmīgs process, kura laikā indivīds savu kailo, dabisko ķermeni padara piederīgu kultūras sfērai. Apģērbjoties cilvēks kļūst par noteiktas sabiedrības locekli. Socioloģe Džoanna Entvistla (*Joanne Entwistle*) uzsver, ka sociālā pasaule ir apģērbtu ķermeņu pasaule un apģērbs ir galvenais sociālās dzīves fakts.²² Neviens no lietisko avotu grupām ikdienā neatrodas tik tuvu cilvēka ķermenim kā apģērbs. Apģērbs vienlaikus ir robeža un tilts starp

dabisko ķermeni un kultūras telpu ap to. Ar apģērba palīdzību cilvēks veido saikni ar sabiedrību vai norobežojas no tās. Psiholoģe Maija Kilošenko (*Maia Kiloshenko*) atzīmē, ka “cilvēciskais tērpam piemīt vairāk nekā jebkurai citam lietišķās mākslas priekšmetam, jo tas ir nepastarpināti saistīts ar cilvēka tēlu, viņa garastāvokli un uzvedību”.²³

Kopš apģērba lietošanas pirmsākumiem, indivīdam pakāpeniski aizvien vairāk iesaistoties sociālajās attiecībās, apģērbs iemantoja neskaitāmas simboliskas nozīmes, kļūstot par sava veida semantisko sistēmu, kas satur informāciju par tā valkātāju. Līdz ar to apģērbs līdzvērtīgi ķermeņa valodai ir uzskatāms par daļu no neverbālās komunikācijas. Zinātniece un rakstniece Elisone Lurija (*Alison Lurie*) uzskata, ka cilvēks ģērbjas tā paša iemesla dēļ, kādēļ runā – lai padarītu dzīvi vieglāku, demonstrējot vai maskējot savu identitāti.²⁴ Viņa apģērbu pielīdzina valodai. Diemžēl līdz ar apģērba valkātāja nāvi viņa tērpā iekodēto informāciju pētnieks vairs nevar iegūt sarunas ceļā, tādēļ, lai izprastu dažādu periodu cilvēkus, pētniekiem jācenšas atkodēt apģērbā ietvertā informācija. Tomēr materiāla priekšmeta nemateriālu nozīmju izzināšana ir sarežģīta pētniecības joma, kurā ir viegli kļūdīties, jo simbolu nozīme ir mainīga laikā un telpā. Kodējot personīgo informāciju ar apģērba palīdzību, indivīdam jāspēj uzminēt citu cilvēku iespējamie šīs informācijas dekodēšanas veidi. Tradicionāli cilvēks kodē un dekodē informāciju, balstoties uz savu individuālo pieredzi. Vieni un tie paši simboli, kas ietverti krāsās, zīmēs, materiālu īpatnībās, apģērbu piegriezumā u.c., dažādos vēstures posmos un pasaules daļās varēja liecināt par kardināli atšķirīgām lietām, piemēram, vienā kultūrā apzīmēt sakrālas īpašības, bet citā tikt uzskatītas par nenozīmīgām. Neskatoties uz simbolu vēstures komplicēto raksturu, indivīda vispusīgā izpētē bez tās neiztikt.

Personības formēšanās nenotiek atrauti no vides, tā noris nepārtrauktā sevis salīdzināšanas procesā ar apkārtējiem. Līdz ar to, ja apģērbu varētu salīdzināt ar cilvēka personības atspulgu, tad cilvēka personība savukārt atspoguļo vidi, kurā tā ir veidojusies. Tādējādi apģērba izpēte paver ceļu uz tā valkātāja un sabiedrības izpratni, tā ļauj pētniekam tuvoties vēsturiskās realitātes skaidrojumam. Speciālisti uzskata, ka jebkura vēsturiskā laikmeta vai modes sezonas tērps ir personības sociālā rakstura spogulis. Kā atzīmē modes vēsturnieks Igors Freimanis, “tērps faktiski pauž sabiedrības sociālo pasūtījumu”.²⁵ Filoloģe Natālija Budura (*Nataliia Budur*) uzsver, ka “mode bija cilvēku uzmanības centrā visas cilvēces vēstures laikā

un tērps pilnībā atbilda tautas raksturam, garam un morālei. Katrs laikmets izvirzīja savu skaistuma ideālu, kas veidojās ekonomisko, sociālo, klimatisko un citu faktoru ietekmē. Visos laikos mode pakļāvās sabiedrības vēsturiskās attīstības likumiem un atspoguļoja katra perioda īpatnības. Mode bija atkarīga no laikmeta estētiskās koncepcijas, cilvēku sociālās un garīgās dzīves, paražām, kultūras, zinātnes, tehnikas, rūpniecības attīstības līmeņa.”²⁶

Modi varētu salīdzināt ar sabiedrībā valdošo psiholoģisko procesu uztvērēju un atspoguļotāju. Piemēram, psiholoģe M. Kilošenko Senās Grieķijas tērpos saskata vienotas, daudzpusīgi attīstītas, veselīgas personības ideālu. Vīrišķība un stingrība redzama romiešu apģērbā, savukārt romietes, pēc viņas domām, valkāja tērpus, kas atspoguļoja majestātiskumu un lēnīgumu. Garīgā kultūra ir uzsvērtā bizantiešu tērpos, viduslaiku estētiskais ideāls ietver vīrieša askētismu un sievietes smalkumu. M. Kilošenko renesanses laika tērpos saskata harmoniju. Vīriešu galantums un sievietes valdzinājums atspoguļojas 17. gadsimta tērpos, bet 18. gadsimta sākums iezīmējas ar noslieci uz flirtu. Pilsonisku pozīciju un cilvēka vērtības sajūtu demonstrē 18. gadsimta beigu tērpi, savukārt 19. gadsimta romantisms rada kaislīgus, sapņainus un dvēseliskus tēlus. 20. gadsimta sākumā, pēc psiholoģes domām, modi noteica dinamisks dzīves stils un dzimumu līdztiesības idejas.²⁷ Tādējādi, pētot apģērbu un izmaiņas tajā, ņemot vērā modes saikni ar laiku un telpu, kurā tā ir veidojusies, var gūt ieskatu sabiedrības attīstībā un vidē – vēsturiskā realitātē, kādā tērps tika izmantots.

INFORMATĪVIE SLĀŅI, KO VAR SATURĒT APĢĒRBS

Apģērbā apslēptie informatīvie slāņi ir tiešā veidā atkarīgi no apģērba radītāja, valkātāja un sabiedrības, kurā tas tika lietots. Informatīvo slāņu esamību apģērbā nosaka dažādu nozīmju spektrs, kuru apzināti vai neapzināti tam ir piešķīris indivīds vai sabiedrība. Ņemot vērā plašo informācijas klāstu, ko var saturēt apģērbs kā avots, svarīgi ir kritiski izvērtēt, kāda nozīme tam tika piešķirta noteiktā periodā un reģionā un kāda informācija no avota konkrētā gadījumā ir iegūstama. Rakstā aplūkoti informatīvie slāņi ir piemēri plašai informācijai, ko var iegūt no aplūkojamās lietisko avotu apakšgrupas, taču tie nav universāli un nevar tikt vispārināti uz jebkura vēstures perioda vai teritorijas materiālu.

Izpratne par vidi, kādā pastāvējusi noteikta sabiedrība, ir nozīmīga vēstures izpētes procesā. Aplūkojot cilvēku un sabiedrību atrauti no konkrētās vides, var nonākt pie kļūdainiem secinājumiem. Pēc apģērba iespējams spriest par dabas un klimatiskajiem apstākļiem teritorijā, kur konkrētais apģērbs tika valkāts, kā arī – kas ir vēl būtiskāk – par klimata izmaiņām un cilvēku pielāgošanās spējām. Turklāt nav jārūnā tik globāli, jo apģērbs ir bijis arī gadalaiku liecinieks ne vien mūsdienās, bet arī senatnē. Piemēram, bronzas laikmeta apbedījumu analīze Dānijā apliecināja, ka mirušie tika apglabāti ziemas un vasaras apģērbā, kas būtiski atšķīrās atkarībā no sezonas.²⁸

Viens no vides un sabiedrības labklājības indikatoriem ir izpratne par higiēnu, kas ir būtiska ne vien cilvēku veselības saglabāšanā, bet pat izdzīvošanā. Savukārt apģērbs var kalpot par avotu šo jautājumu izpētē. Neērts, gaisa necaurīdīgs un nekopts apģērbs var veicināt gan dažādu slimību izplatīšanos, gan arī ķermeņa deformāciju. Tādējādi, aplūkojot apģērbus kā avotu šādā perspektīvā, pētnieks var iegūt papildus datus sabiedrības dzīves apstākļu noskaidrošanā.

Neskatoties uz to, ka ķermeņa fiziskā aizsardzība (apģērba materiālā funkcija) tiek izvirzīta par vienu no apģērba valkāšanas iemesliem, sabiedrības attīstības gaitā komplicētākas kļuva sociālās attiecības un palielinājās arī apģērba kā semantiskās struktūras jeb komunikācijas (apģērba kultūras funkcija) nozīme, samazinoties tā fiziskās aizsardzības funkcijai. Priekšplānā izvirzījās garīgās sfēras aizsardzības funkcijas. Cilvēkam drošības un apmierinājuma sajūtu radīja iekļaušanās sabiedrības izvirzītajos ģērbšanās kanonos, samazinot fiziskā komforta nozīmi. Sabiedrībās ar sarežģītu iekšējo organizāciju apģērbā ir novērojama estētisko vērtību un simbolisko nozīmju dominante pār praktiskajām īpašībām. Līdz ar to apģērbs var atspoguļot sabiedrības attīstības pakāpi un pastāvošo vērtību sistēmu, kuras dažādas jomas tiks skatītas raksta turpinājumā.

Sociālo attiecību jomā apģērbus var izmantot, pētot sabiedrībā valdošo attieksmi pret dzimtēm jeb sociālo dzimumu, kas ir nozīmīgs faktors sabiedrības vispusīgā analīzē. Ņemot vērā, ka fiziskās antropoloģijas pētījumos ir nosakāmi tikai indivīda bioloģiskie parametri, apģērbs var kalpot indivīda dzimtes noteikšanā. Tērpā var novērot dzimumu atšķirību uzsvēršanu vai nonivelēšanu, uzskatus par seksuālajām normām un amoralitāti.

Līdz pat nesenai pagātnei sievietes un vīriešu tērps būtiski atšķīrās, turklāt tieši sieviešu tērpos spilgtāk atspoguļojās valdošās modes tendences. Pētnieki šo fenomenu skaidro ar seksuālo attiecību un

partnera piesaistīšanas īpatnībām, ilustrējot to ar piemēriem no dzīvnieku pasaules. Tā putnu krāšņais apspalvojums, kas tiek izmantots pretējā dzimuma pārstāvju piesaistīšanai, tiek pielīdzināts krāšņajiem cilvēku tērpiem.²⁹ Vienīgi atšķirībā no dzīvnieku pasaules, kur krāšņāka āriene ir raksturīga tēviņiem, cilvēku sabiedrībā partnera piesaistīšanas un noturēšanas funkcijas pilda sievietes kārtas pārstāves, un kā nozīmīgs līdzeklis šajā procesā kalpo tieši tērps. Turklāt atšķirīgā apģērbā atspoguļojas ne vien sabiedrībā valdošie uzskati par ģimenes veidošanas un saglabāšanas principiem, bet arī par pienākumu sadali ģimenes locekļu starpā. Daudzus gadsimtus augstāku sociālo slāņu sievietes tērpā tika uzsvērts, ka daiļā dzimuma pārstāvēm nav nepieciešams strādāt. Pārmērīgi kupli svārki, kustības ierobežojošas šauras piedurknes, vidukļa vizuāla samazināšana ar korsetes palīdzību, ikdienas valkāšanai nepiemērotas smagnējas rotas uzsvēra sievietes vizuālo īpašību nozīmes pārsvaru pār fiziskām spējām, kā arī akcentēja sievietes atkarību no vīrieša.³⁰ Savukārt tērpu atšķirību nonivelēšanās signalizē par abu dzimumu pārstāvju pienākumu un tiesību līdzvērtību konkrētā sabiedrībā.

Liela nozīme apģērbam ir sabiedrības iedalījuma sociālā vecuma grupās izpētē. Daudzās sabiedrībās dažādu vecuma grupu pārstāvjiem tiek radīti atšķirīgi tērpi. Atšķirības var izpausties ne vien izmērā, bet arī piegriezumā, krāsā, materiālā u.tml. Individīds, sasniedzot konkrētu vecumu, attīstības pakāpi vai izturot speciāli šādiem gadījumiem izstrādātus pārbaudījumus, iemanto tiesības pāriet citā sociālā vecuma grupā, ko nereti simbolizē apģērbs vai atsevišķas tā daļas. Piemēram, Amerikas iedzimto meitenes, sasniedzot atbilstošu vecumu, izgāja dažādus iniciācijas rituālus, lai sagatavotos sievas statusam. Šajā laikā meitenes valkāja tērpus, ko viņu ģimene bija radījusi speciāli šim posmam.³¹ Tas sekmēja ne vien informācijas izplatīšanos, jo tērpā ietvertais kods bija saprotams attiecīgās sabiedrības locekļiem, bet arī pašas tērpa valkātājas varēja pilnīgāk identificēties ar jauno statusu un pienākumiem un uzvesties atbilstoši pieņemtajām normām.

Tomēr nedrīkst aizmirst, ka apģērbs var kalpot gan par sociālā statusa indikatoru, gan to apslēpjošo masku. Senu sabiedrību sociālo struktūru izpētē tradicionāli izmanto apbedīšanas vietās iegūto arheoloģisko atradumu analīzi. Analizējot kapa inventāru, jāņem vērā, ka apbedījuma piedevām varēja būt daudz dažādu nozīmju. Tās varēja būt paredzētas pēcnāves dzīvei un reinkarnācijas veicināšanai. Kapa piedevas vai daļa no tām varēja kalpot kā dāvanas aizgājējam

vai parādu nomaksai. Tās var izteikt gan mirušā ekonomisko labklājību, gan sociālo statusu, kā arī būt vienkārši saistītas ar pavadītāju tā brīža emocijām.³² Piemēram, Baltijā viens no apģērba piederumiem, kuru mēģina izmantot piederības noteiktai sociālā vecuma grupai noteikšanai, ir vainags. Latvijā vainagi kā sociālā vecuma indikatori tiek izmantoti 18.–19. gadsimta apģērba pētījumos, kuros vainags tiek traktēts kā neprecētas sievietes rota, bet auts vai cepure tiek saistīti ar piederību sievas kārtai.³³ Savukārt senāku vainagu atradumi arheoloģiskajos izrakumos tiek interpretēti piesardzīgi, norādot, ka liecības par vainagu ir konstatētas dažādu vecuma grupu sieviešu kapos, un atzīmējot, ka vainagu izmantošana vismaz līdz 15. gadsimtam vai 16. gadsimta beigām nav bijusi saistīta ar kādu noteiktu vecuma grupu.³⁴ Turpretim igauņu arheologi Silvija Laula (*Silvia Laul*) un Heiki Valks (*Heiki Valk*), balstoties uz Sikseles (*Siksälä*) senkapu viduslaiku apbedījumu izpēti, pieļauj, ka auduma vainagi simbolizējuši precētas sievietes statusu, jo tie ir konstatēti visu vecuma grupu sieviešu kapos, izņemot jauniešu apbedījumos (ar vienu izņēmumu). Autori uzskata, ka vainagi netika lietoti 15–19 gadu vecu meiteņu apbedījumos, jo tas bija precībām tuvs mūža posms, kurš tika uzsvērts arī kapa inventārā.³⁵ Tādēļ jāpieļauj iespēja, ka arī Latvijā plašāki arheologu pētījumi sadarbībā ar antropologiem, kā arī pētniecības materiālu bāzes papildināšanās varētu sniegt jaunas atziņas par vainagu valkāšanu saistībā ar konkrētām sociālā vecuma grupām.

Apģērba kā avota lietderība ekonomikas vēstures izpētē ir apstiprinājusies daudzos pētījumos.³⁶ Līdztekus apģērba darināšanas prasmju attīstībai tas ir liecinieks arī specializētu amatniecības nozaru izdališanās procesam, apģērba ražošanai no mājamatniecības nozares pāraugot nozīmīgā rūpniecības nozarē. Pētnieki uzsver, ka ir jāpārvērtē uzkrātais tekstiliju materiāls ražošanas kontekstā, jo tekstiliju izgatavošanai ir bijusi krietni lielāka nozīme daudzu zemju attīstībā, nekā tas līdz šim tika uzskatīts, turklāt šāda izpēte varētu sniegt jaunus datus tekstiliju izgatavotāju statusa noteikšanai. Piemēram, kā atzīmē arheoloģes Mona Mortensena (*Mona Mortensen*) un Eva Andersone, materiāla pārvērtēšana šādā perspektīvā ļautu iegūt jaunus datus sievietes – audējas statusa izpētei aizvēstures sabiedrībās, iespējams, pielīdzinot to vīrieša – kalēja statusam.³⁷ Savukārt somu pētniece Silja Penna-Haverinena (*Silja Penna-Haverinen*) uzskata, ka, piemēram, 11.–12. gadsimta celu jostu izpētē izmantojot eksperimentālās arheoloģijas metodes, ir iespējams noteikt profesionālu meistarū izvirzīšanos un izdalīt viņu aušanas “rokrakstus”, rak-

sturot amatnieku stāvokli sabiedrībā, viņu mobilitāti un iesaistīšanos ražojumu izplatīšanā.³⁸

Psihologs Gardners Mērfijs (*Gardner Murphy*) atzīmēja, ka “apģērbs ir līdzeklis dzīves lomas īstenošanā. Apģērba lietošana atbilstoši izpildāmai lomai sākas jau zīdaiņa vecumā un tiek turpināta visu dzīvi.” Bet īpaši pētnieks uzsvēra, ka būtiski cilvēku raksturo tieši viņa profesionālais statuss, saskaņā ar kuru viņam būtu jāizvēlas savs apģērbs.³⁹ Lai gan G. Mērfija interešu lokā galvenokārt bija jaunāko laiku procesi, viņa atziņa ir paplašināma arī uz senāku laiku vēstures izpēti. Pētot sociālos procesus aizvēstures sabiedrībās, būtiska loma ir profesionālās specializācijas rašanās un attīstības izpētei. Pēc apbedījumu piedevu rakstura pētnieki cenšas izdalīt dažādu agrīno profesiju pārstāvjus un raksturot viņu vietu sabiedrības sociālajā struktūrā. Balstoties uz amata rīku un tērpa īpatnībām, tiek mēģināts izdalīt kalējus, tirgotājus, karavīrus un citu agrīno profesiju pārstāvjus. Piemēram, apkalta josta Krievzemē vēlajā dzelzs laikmetā tiek uzskatīta par karavīra simbolu.⁴⁰ Aizvēsturē atšķirības apģērbā gan vēl nebija tik izteiktas, arī profesionālā specializācija tikai aizsāka attīstīties, taču, gadsimtu gaitā nodaloties profesijām, daudzu profesiju pārstāvjiem veidojās kardināli atšķirīgi tērpi, kas norādīja ne vien uz nodarbošanos, bet arī iespējamo rīcību. Piemēram, apkārtējie sabiedrības locekļi no attiecīgi tērptas militāras personas varēja sagaidīt aizsardzību, no mūka – garīgu mierinājumu, no prostitūtas – miesiskas baudas utt. Tādējādi apģērbs raksturoja ne vien personas profesionālo statusu, bet arī viņa iespējamās darbības un uzvedības normas.

Ekonomikas vēstures kontekstā jāuzsver, ka tekstilijām jau kopš to izgudrošanas bija nozīmīga loma maiņā un tirdzniecībā. Izejmateriāli, audumu izgatavošanas tehnika, apģērba piegriezums, krāsa u.c. faktori apģērba izpētē var norādīt uz kultūras un tirdzniecības kontaktu virzieniem, kam bija svarīga nozīme atsevišķu teritoriju attīstībā. Piemēram, Anglijas labklājība viduslaikos un jaunajos laikos bija lielā mērā balstīta tieši uz tekstiliju industriju.⁴¹ Savukārt attiecībā uz bronzas laikmetu dāņu arheologs Klavss Randsborgs atzīst, ka vilnas audumi uzskatāmi par “ziemeļu zeltu”, jo audumi bija nozīmīga eksportprece vietās, kur nebija derīgo izraķeņu. Viņš raksta, ka tekstilijas bija bronzas laikmeta ekonomikas motors, kas iesaistīja apītē perifērijas – tāpat kā metāls centrus.⁴²

Savukārt ekonomiskās pārmaiņas ir cieši saistītas ar sociālajām pārmaiņām sabiedrībā, izdaloties un pārstrukturējoties sociālajām grupām, kuras raksturo politiskais un ekonomiskais prestižs (tiesības

uz varu un/vai īpašumu). Franču vēsturnieks Daniels Rošē (*Daniel Roche*) uzskata, ka, “apgērba vēsture ir ceļš uz sociālās vēstures sirdi”.⁴³ Apgērbā dažādos vēstures posmos tika iekļauti neskaitāmi simboli. Bet aizraušanās ar simboliskiem priekšmetiem, kā atzīst filozofs Larss Svendsens (*Lars Svendsen*), ir gan iemesls, gan sekas sociālai nevienlīdzībai.⁴⁴ Apgērbu, tā kvalitāti, pieejamību, retu vai importēto priekšmetu daudzumu tā sastāvā var izmantot sociālo slāņu izdalīšanai, kurus raksturo politiskais un ekonomiskais prestižs. Jau pētot akmens laikmeta apbedījumus, pēc piekariņiem un citām tērpa detaļām notiek mēģinājumi saskatīt sabiedrības sociālo diferenciāciju.⁴⁵ Pēc modes pētnieku domām, tieši sociālā diferenciācija noteica modes fenomena rašanos un attīstību.⁴⁶ Augstāko slāņu pārstāvji demonstrē savu stāvokli, lietojot dažādas prestiža preces. Savukārt ar laiku zemāko slāņu pārstāvji, vēlēdamies viņiem līdzināties, pārņem šos priekšmetus, un augstākā slāņa pārstāvjiem ir jāmeklē jauninājumi sava statusa manifestēšanai. Par šo jautājumu ekonomists un filozofs Ādams Smits (*Adam Smith*) raksta: “Sakarā ar mūsu noslieci sajūsmināties par bagātajiem un varenajiem, līdz ar to arī atdarināt viņus, pēdējiem ir iespēja noteikt to, ko dēvē par modi.”⁴⁷ Šajā kontekstā atzīmējamas divas psihologu izceltās cilvēka vajadzības, kas sekmē modes attīstību. Pirmkārt, tā ir vajadzība pēc prestiža, t.i., cieņas un pašcieņas, kas pieskaitāma svarīgākajām cilvēka vajadzībām, otrkārt, cilvēka tieksmās pēc riska, jauninājumu iegūšanas un progresīvas attīstības.⁴⁸ Turklāt modes izplatīšanās “no augšas uz apakšu” ir novērojama ne vien jauno un jaunāko laiku Eiropas sabiedrībās, par kurām lielākoties raksta modes pētnieki, bet arī senākās sabiedrībās. Piemēram, arheoloģes Annes Hedegeras Kragas (*Anne Hedeager Krag*) pētījums, kas veltīts Dānijā arheoloģiski atklātām liecībām par 10. gadsimta sieviešu apģērbu, rāda modes tendenču pārņemšanu no kontinentālās Eiropas galminieku apģērba, pielāgojot to vietējām tradīcijām.⁴⁹ Līdzīgas tendences apliecina arī Eiropas perifērās daļas – Somijas teritorijas 11.–12. gadsimta vīriešu apbedījumos atrasto tekstiliju izpēte.⁵⁰ Taču modes pētnieki teoriju par modes izplatīšanos “no augšas uz apakšu” mēdz arī apšaubīt, kā populārāko piemēru minot džinsus, kas no zemāku slāņu (kovboju) apģērba ir izplatījušies visos sabiedrības slāņos, turklāt 1966. gadā modes mākslinieks Īvs Senlorāns (*Yves Saint Laurent*) uzveda džinsus uz augstās modes skatuves.⁵¹ Pretējo izplatības virzienu varētu skaidrot ar virsslāņa plašākām izvēles iespējām, ko nosaka gan sociālās, gan ekonomiskās privilēģijas.

Jāņem vērā, ka apģērbs var atspoguļot arī politiskos procesus, kas izpaužas ne vien likumu un noteikumu izstrādē attiecībā uz dažādu iedzīvotāju slāņu izskatu un pieklājības normām, bet arī varas leģitīmācijas nodrošināšanā. Gadsimtu gaitā daudzās sabiedrībās izveidojās priekšstati par konkrētiem priekšmetiem kā varas simboliem. Rietumu kultūrā populārākie šāda veida simboli bija un dažās valstīs joprojām ir kronis, mantija u.c. Tomēr bez konkrētiem varu reprezentējošiem priekšmetiem arī apģērbu kopumā varēja izmantot varas leģitīmācijas nodrošināšanā. Piemēram, Napoleons izmantoja iepriekšējam valsts periodam raksturīgo apģērbu, lai vizuāli pamatotu savas impērijas likumību, kā arī vienotu veco eliti ar jauno.⁵² Nevar nemiņēt arī apģērba nozīmi nacionālās politikas reprezentācijā, piemēram, Bavārijas Maksimiliāna II kāzās 1842. gadā tika izmantots tautiskais apģērbs, lai uzsvērtu nācijas spēku, vecumu un bagātību.⁵³ Līdz ar to apģērbam tika piešķirta politiska nozīme, kas bieži izpaužas arī tautas tērpa lietošanā mūsdienās. Valdības pārstāvji publiskos pasākumos izmanto tautas tērpu vai tā detaļas, uzsverot saikni ar tautu un tās vēsturi, turklāt arī dažādu nacionālpolitisko konfliktu laikā tautas tērpa detaļas tiek izmantotas savu politisko uzskatu pasvītrosānai.

Nozīmīga loma apģērbam atvēlēta arī etniskās vēstures izpētē. Analizējot tērpa un tā atsevišķu daļu līdzīgas un atšķirīgas pazīmes, ne vien tiek noteikta cilvēka etniskā identitāte, bet arī vilktas etnisko apgabalu robežas. Kā atzīmē etnologs Dons Joders (*Don Yoder*), cilvēki ģērbjas līdzīgi vienas grupas ietvaros, lai pazītu savējos, atšķirtos no svešiem.⁵⁴ Tomēr apģērbs var pildīt ne tikai žoga, bet arī tilta funkcijas, demonstrējot labvēlīgu attieksmi vai pakļaušanos kādām citām etniskām grupām. Piemēram, vēlā dzelzs laikmeta Latvijas teritorijas arheoloģiskajā materiālā skandināvisku motīvu izmantošana tērpā, tajā skaitā vīriešu jostās, var tikt uzlūkota ne vien par estētisko vērtību izpaušmi, bet arī par kontaktu liecinieku starp šīm grupām. Tādējādi apģērba izvēle sniedz cilvēkam papildu iespēju labvēlīgas attieksmes demonstrēšanai. Jāatzīmē, ka šobrīd tautas tērps piedzīvo savu otro dzīvi, jo cilvēki ar tā palīdzību veido garīgu saikni jeb tiltu ar savu tēvzemi, senčiem, vēsturi, tautiešiem, uzsverot savu etnisko identitāti. Par to pārliecinājās arī pētnieces Ieva Pīgozne-Brinkmane un Aušra Zabieliene (*Aušra Zabieliene*), aptaujājot vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku apģērba rekonstrukciju valkātājus Latvijā un Lietuvā, kuri atzina, ka viens no senā tērpa izgatavošanas iemesliem ir etniskās identitātes deklarēšana un piederības sajūtas veidošana “savai tautai, savai kultūrai, saviem senčiem”.⁵⁵

Līdzīgi kā etnisko uzskatu raksturošanai, apģērbs tiek lietots arī religiskās piederības demonstrēšanai. Turklāt apģērbs kopumā vai tā atsevišķas daļas ne vien norāda uz indivīda piederību konkrētai reliģiskai kopienai, bet arī palīdz cilvēkam pašam ar to identificēties un veicina sekošanu reliģiskām normām. Piemēram, ortodoksāls jūdaisma pārstāvis atzina, ka viņa apģērbs un matu griezumus veicina viņa uzvedības atbilstību valdošajiem kanoniem, piemēram, aizliegumam apmeklēt kino, teātri u.tml. izklaides, un tādējādi pasargā viņu no krišanas grēkā, liekot justies drošāk par sevi.⁵⁶ Sekmēt iejušanos sociālā lomā ir nozīmīga apģērba funkcija. Apģērbšanās cilvēkam rada pienākumu rīkoties atbilstoši sabiedrības normām, kuras uzvilktajam tērpiem tiek piedēvētas, ja viņš vēlas izvairīties no nosodījuma vai atstumšanas. Līdz pat mūsdienām cilvēkam, izvēloties apģērbus, jāatbild uz virkni jautājumu: kas viņš ir, kādā sabiedrībā uzturas, kādu iespaidu grib atstāt uz apkārtējiem u.tml. Par apģērbus kā personības spoguļi liecina jau pirms diviem tūkstošiem gadu grieķu-romiešu filozofa Epiktēta teiktais: “Vispirms apzinies, kas tu esi, un tad sevi atbilstoši izrotā.”⁵⁷

Jāņem vērā, ka bez iepriekšminētajām apģērba kā informācijas nesēja funkcijām rituālos tērps vai tā detaļas var iemantot arī maģisku nozīmi. Līdzīgi kā sēta nodala apmetni jeb izzināto (kultūras sfēra) no dabas valstības jeb neizzinātā un bīstamā, apģērbs aizsargā cilvēka individuālo telpu no apkārtējās vides. Audums vai kāds cits materiāls, no kā izgatavots apģērbs, novelk robežu un tādējādi pasargā.⁵⁸ Dažādās kultūrās atsevišķām tērpa detaļām piešķir gan aizsardzības, gan ārstniecības, gan auglību veicinošas un citas funkcijas. Piemēram, josta ir bijusi kas vairāk par vienkāršu apģērba elementu, tā tika plaši izmantota maģiskos rituālos dažādās pasaules daļās. Iespējams, tas saistīts ar to, ka josta, apņemot augumu, veido apli jeb gredzenu, kas noslēdz telpu, tādējādi aizsargājot. Tāpat kā sienas pasargā istabas iemītnieku, apģērbs sargā cilvēka augumu, bet josta satur apģērbus, noslēdzot to un turklāt palīdzot saglabāt arī siltumu.⁵⁹ Piemēram, Dānijas teritorijā ir atrastas ar bronzas laikmetu datējamās figūriņas, kurās attēlotas kailas sievietes, izrotātas tikai ar jostu un kaklarotu. Zinātniskajā literatūrā šīs figūriņas tiek saistītas ar auglības rituāliem.⁶⁰ Jostai piedēvēto sakrālo nozīmi var saskatīt vēl nesenā pagātnē – Ziemeļkrievijā vecticībnieki nēsāja jostu, ko sēja uz kailas miesas kristībās, līdz pat nāvei, to nenoņemot pat pirtī.⁶¹ Jostai piedēvēta spēja aizsargāt atspoguļojas arī latviešu tautasdziesmās.⁶² Apģērba nozīmi sakrālo uzskatu izpētē akcentē fakts, ka atsevišķās

sabiedrībās apģērbs tika pielīdzināts ne vien ķermeņa vai dvēseles ietvaram, bet dvēselei kā tādai. Piemēram, Ziemeļsibīrijas nganasanu cilts pārstāvji uzskatīja, ka nevar bojāt cilvēka drēbes, jo apģērbs ir tas pats, kas cilvēka dvēsele.⁶³ Tādējādi akcentējot apģērba maģisko nozīmi, vēlētos uzsvērt apģērba sniegtās iespējas sabiedrības rituālo priekšstatu izpētē.

Neskatoties uz šeit aprakstīto apģērbam piemītošo informatīvo slāņu daudzumu un dažādību, tie atspoguļo tikai daļu no nozīmēm, kas varētu būt piešķirtas apģērbam dažādos vēstures posmos un pasaules daļās. Apģērbam kā lietiskajam avotam piemītošā informatīvā kapacitāte atspoguļo plašu iespēju klāstu, ko var izmantot vēstures izpētē. Apģērba analīzes gaitā pētniekam var pavērties jaunas, līdz šim apslēptas zināšanu šķautnes par pagātņi, atklājot jaunu informāciju gan par individu, gan sabiedrību.

NOBEIGUMS

Apģērbs ir ne vien neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa, bet arī nozīmīga lietisko avotu apakšgrupa, kurā ir ietverta informācija par individu un sabiedrību. Apģērbs un tā atsevišķas daļas var saturēt plašu informatīvo slāņu spektru, kuru apzināšanās zinātniskajā izpētē var sekmēt pētāmā perioda vēstures procesu izpratni un tuvošanos pagātnes objektīvam skaidrojumam. Apģērbs atrodas vistuvāk cilvēka ķermenim, tādējādi tas ir tiešā veidā saistīts ne vien ar ķermeņa fizisko un garīgo aizsardzību, bet arī ar cilvēka kopējā tēla veidošanu. Apģērbam laika gaitā tika piedēvētas dažādas simboliskas nozīmes, kas raksturoja gan tā valkātāju, gan sabiedrību, kuras ietekmē veidojās apģērbam piedēvētā semantiskā sistēma.

Pētot apģērbus un izmaiņas tajā, var gūt ieskatu sabiedrības attīstībā un vidē, kādā tērps tika izmantots. Apģērbs var kalpot kā laika un klimatisko pārmaiņu liecinieks, arī kā higiēnas līmeņa indikators. Neapšaubāma ir apģērba nozīme ekonomikas vēstures izpētē, jo tas ir liecinieks ne vien apģērba darināšanas prasmju attīstībai, bet arī specializētu amatniecības nozaru izdalīšanās procesam, apģērba ražošanai no mājamatniecības nozares pāraugot nozīmīgā rūpniecības nozarē. Tekstilijām jau kopš to izgudrošanas bija nozīmīga loma maiņā un tirdzniecībā, tāpēc tās ir arī kultūras un tirdzniecības kontaktu liecinieces. Savukārt ekonomiskās pārmaiņas ir cieši saistītas ar sociālajām pārmaiņām sabiedrībā. Tērps un apģērbs kā neskaitāmu simbolisko jēgu nesējs var kalpot sabiedrības struktūras

raksturošanai, tās locekļu iedalījumam pēc dzimtēm, sociālā vecuma, ekonomiskām un politiskām privilēģijām u.c.

Nozīmīga loma apģērbam tiek piedēvēta etniskās vēstures izpētē, tas tiek izmantots individu, kā arī sociālu grupu etniskās identitātes noteikšanā. Pēc apģērba var raksturot arī reliģisko piederību. Turklāt apģērbam atbilstošos apstākļos var tikt atvēlēta vieta arī nacionālās politikas reprezentācijā. Jāņem vērā, ka rituālos apģērbs var iegūt arī maģisku nozīmi. Kā cilvēka ķermenim vistuvāk esošajam priekšmetam tam mēdz piedēvēt aizsardzības, auglības nodrošināšanas, ārstniecības un citas maģiskas funkcijas. Turklāt bez rakstā aplūkotajiem apģērbā var būt apslēpti arī citi informatīvie slāņi, kas ir atkarīgi no indivīda un sabiedrības, kura tos producē jeb piedēvē apģērbam.

Lai būtu pamats pēc apģērba iztīrīt neskaitāmos iepriekšminētos jautājumus, ir jāsāk ar paša apģērba un tā fragmentu analīzi – izejmateriālu, darināšanas tehniku izpēti, pārmaiņām piegriezumā, krāsu izvēlē, valkāšanas tradīcijās u.tml. Eiropā, īpaši Skandināvijas valstīs, jau notiek iepriekš analizētā materiāla pārvērtēšana dažādos aspektos un kontekstos. Savukārt Latvijā, ņemot vērā lielo arheoloģiskajos izrakumos iegūto kolekciju klāstu, vēl nav pabeigta tekstiliju materiāla apzināšana, sistematizēšana un sākotnējā izvērtēšana. Tikai pēc lietisko avotu bāzes analīzes var pievērsties plašākai un dziļākai apģērbā ietvertu informatīvo slāņu izpētei, kas tika aplūkoti šajā rakstā. Tomēr, pētot apģērbu, jāņem vērā, ka minētie informatīvie slāņi nav universāli laikā un telpā. Tādēļ pētniekam jābūt uzmanīgam un kritiski jāizvērtē aplūkojamais materiāls, lai nesaskatītu apģērbā to, kas tam netika piedēvēts tā izmantošanas laikā.

Apģērba izpētes kvalitāti un izpētes gaitā iegūto datu kvantitāti veicina vēsturnieku un arheologu sadarbība ne vien ar eksakto zinātņu pārstāvjiem, bet arī amatniekiem. Piemēram, ķīmijas un fizikas speciālisti, lietojot specifiskas metodes un profesionālu aprīkojumu, var iegūt datus, kas ar vēstures izpētes metodēm nav pieejami (ķīmiskais sastāvs, absolūtie datējumi u.c.), savukārt amatnieku profesionālās zināšanas sekmē apģērba darināšanas tehniku izpratni. Eksperimentālās arheoloģijas metožu lietošana tekstiliju izpētē ir sekmējusi līdz šim neizprastu jautājumu atrisināšanu – darbarīku saistības noskaidrošanu ar apģērba izgatavošanu, to efektivitātes noteikšanu, kas savukārt atvieglo apģērba ražošanas nozīmes izpratni utt. Tādējādi starpdisciplināri pētījumi veicina ne vien apģērba kā lietiskā avota vispusīgu izpēti, bet arī atvieglo dažādu vēstures procesu skaidrošanu.

Ņemot vērā, ka vēsturnieks apmierina sabiedrības pieprasījumu pēc informācijas, būtiska ir apģērba izpētes rezultātu popularizēšana, kuras gaitā nozīmīga loma ir apģērba vizuālām rekonstrukcijām. Apģērba pētnieki atzīmē, ka pat tad, ja trūkst datu pilnīgas tērp vizuālas rekonstrukcijas izveidei, tā tomēr jāmēģina veidot, stingri atrunājot, uz kādiem materiāliem tā ir balstīta.⁶⁴ Vizuālas rekonstrukcijas ir nozīmīgākais veids, kā sabiedrībā raisīt interesi par apģērba vēsturi un veicināt tās turpmāku apgūšanu.

Nobeigumā vēlētos pieminēt psihologu pausto atziņu: ja cilvēks ir apmierināts ar savu apģērbu un izskatu, viņš jūtas pašpārliecinātāks, apmierināts ar sevi un apkārtējiem,⁶⁵ kas sasaucas arī ar rakstnieka Onorē de Balzaka (*Honoré de Balzac*) plaši citēto domugraudu – “Paviršu attieksmi pret ģērbšanos var uzskatīt par morālu pašnāvību”,⁶⁶ kas pasvītro apģērba nozīmību cilvēka dzīvē un sabiedrībā, par ko nevajadzētu aizmirst ne savos pētījumos, ne ikdienā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Pēc jaunās hronoloģijas Latvijas vēsture aizsākās līdz ar cilvēku ienākšanu šajā teritorijā 11. g.t. pr.Kr. vidū.
- ² Apģērbs ietver vienu vai vairākas ģērpu kārtas un/vai ģērpu joslas, kas aptver cilvēka ķermeni (*Letonika.lv. Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2068/groups/default.aspx?cid=44671&r=1107&lid=44671&g=1&q=ap%C4%A3%C4%93rbs&h=2530> (skatīts 06.03.2013.)). Savukārt tērps ietver gan apģērpu, gan arī apavus, aksesuārus, frizūru, grīmu u.tml. Ņemot vērā, ka apģērbs ir nozīmīga tērp sastāvdaļa, daudzas rakstā sniegtās atziņas ir vispārināmas arī uz tērp kopumā.
- ³ Ar modi šajā rakstā tiek saprastas noteiktā laikā un telpā valdošās estētiskās prasības pret apģērpu, sadzīves priekšmetiem utt. Saskaņā ar tēmu rakstā mode tiek aplūkota kontekstā ar apģērpu. Jāatzīmē, ka par modes rašanās laiku pētnieku vidū domas dalās. Neskatoties uz to, ka daudzi jauno un jaunāko laiku apģērba un modes pētnieki uzskata, ka mode ir radusies vēlo viduslaiku beigās vai renesanses sākumā, pamatojot to ar apģērba formu izmaiņas ātruma palielināšanos, piekritu Bronvīnai Kosgreivai, ka mode sevis izteikšanas nozīmē pastāv, kopš cilvēki sāka lietot apģērpu (Bronwyn Cosgrave (2001). *The Complete History of Costume & Fashion from Ancient Egypt to the Present Day*. New York: Checkmark Books, p. 7).
- ⁴ Tas notika 20. gs. 30. gados, kad Ziemeļvācijā un Skandināvijā tika atrasti apbedījumi purvos, kuros tekstilijas bija labāk saglabājušās nekā citās līdz tam arheoloģiski pētītās senvietās. (Jerzy Maik (2004). Preface. In: Jerzy Maik (ed.). *Priceless Invention of Humanity – Textiles*. NESAT VIII. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, pp. 8–9, here p. 8.)

- ⁵ Eva Andersson (1995). Invisible handicrafts. The general picture of textile and skin crafts in Scandinavian surveys. *Lund Archaeological Review*, 1, pp. 7–20, here p. 15.
- ⁶ [Malcolm Barnard] (2007). Fashion and history/fashion in history. In: Malcolm Barnard (ed.). *Fashion Theory. A Reader*. London and New York: Routledge, pp. 33–38, here p. 33.
- ⁷ Apģērba izpētei veltīti darbi lielākoties ir apkopoti konkrēti tekstiliju pētniecībai veltītos rakstu krājumos (piemēram, Ziemeļeiropas arheoloģisko tekstiliju simpozija rakstu krājums (*NESAT*); *FASCICULI ARCHAEOLOGIAE HISTORICAE: From Studies into Ancient Textiles and Clothing*. Łódź, 2010; Lise Bender Jørgensen, Johanna Banck-Burgess, Antoinette Rast-Eicher (Hg.) (2003). *Textilien aus Archäologie und Geschichte. Festschrift für Klaus Tidow*. Neumünster: Wachholtz Verlag; u.c.), atsevišķu teritoriju un vēstures periodu tekstiliju analīzei veltītās monogrāfijās (Elizabeth Wayland Barber (1992). *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*. New Jersey: Princeton University Press; Elisabeth Crowfoot, Frances Pritchard, Kay Staniland (2006). *Textiles and Clothing c. 1150–c. 1450*. [Woodbridge]: The Boydell Press (Medieval Finds from Excavations in London, 4); u.c.) u.tml. Turpretim, izskatot pasaules arheoloģijas žurnāla “Antiquity” 59 numurus (*Antiquity*, vol. 68–82, no. 258–316 (1994–2008)), izdevās atrast tikai dažus apģērba izpētei veltītus rakstus. Līdzīgu ainu atspoguļoja arī ikgadējā Eiropas Arheologu asociācijas kongresa programmas, kurās tekstiliju izpētei reti tiek veltītas atsevišķas sekcijas, neskatoties uz to, ka kongresa sekciju skaits mēdz pārsniegt piecdesmit. Piemēram, XII Arheologu asociācijas kongresā, kas notika 2006. gadā Krakovā, sekcijā “Eiropas viegli iznīkstošie avoti” (*European Perishables*) tika iekļauti tikai daži referāti par tekstilijām (Halina Dobrzańska, Bartłomiej Sz. Szmoniewski, Kinga Ryba (eds.) (2006). *European Association of Archaeologists 12th Annual Meeting. Cracow, Poland 19–24 September 2006. Abstracts Book*. Kraków: Akapit, pp. 63–64, 275).
- ⁸ Klavs Randsborg (2011). *Bronze Age Textiles. Men, Women and Wealth*. London: Bristol Classical Press, pp. 10–12.
- ⁹ Friedrich Kruse (1842). *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements*. Dorpat, S. 1–34.
- ¹⁰ Valdemārs Ģintars (1936). Latviešu tautas tērpa aizvēsture. No: A. Dzērvītis, V. Ģintars (red.). *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē*. Rīga: J. Grīnberga izdevniecība, 1936, 7.–92. lpp.
- ¹¹ Anna Zariņa (1970). *Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs.* Rīga: Zinātne; Anna Zariņa (1988). *Libiešu apģērbs 10.–13. gs.* Rīga: Zinātne; Anna Zariņa (1999). *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.* Rīga: Zinātne; u.c.
- ¹² Irita Žeiere (2008). *Arheoloģiskās liecības par apģērbu Latvijā 13.–18. gadsimtā*. Rīga: Mantojums; Irita Žeiere (2006). Par nozīmīgākajiem vidējā dzelzs laikmeta tērpu daļu atradumiem Smoņū senkapos. *Ar-*

- heoloģija un etnogrāfija, XXIII*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apģāds, 357.–366. lpp.; Irita Žeiere (2007). Textile finds from the 13th–17th century cemetery of Puzes Lejaskrogs. In: Antoinette Rast-Eicher, Renata Windler (Hg.). *NESAT IX. Archäologische Textilfunde – Archaeological Textiles. Braunwald, 18.–21. Mai 2005*. Ennenda, pp. 186–190; Irita Žeiere (2008). Par Tiras purva depozīta tekstilmateriāliem. No: Vitolds Muižnieks (sast.). *Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga: N.I.M.S., 129.–138. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 14); u.c.
- ¹³ Ziemeļeiropas arheoloģisko tekstiliju simpoziji ir dibināts 1981. gadā, ar mērķi veicināt Ziemeļeiropas senvietās atrastu tekstiliju izpēti un publicēšanu, taču kopš organizācijas dibināšanas pētniecības lauks ir krietni paplašinājies. Konferences tiek organizētas ik pēc trim gadiem. X simpoziji notika 2008. gadā Kopenhāgenā, tajā piedalījās 130 dalībnieki no 23 Eiropas valstīm un ASV. (Lise Bender Jørgensen (2010). A brief history of the North European Symposium for Archaeological Textiles (NESAT). In: Eva Andersson Strand, Margarita Gleba, Ulla Mannering, Cherine Munkholt, Maj Ringgaard (eds.). *North European Symposium for Archaeological Textiles X*. Oxford, Oakville: Oxbow Books, pp. XVII–XXII.)
- ¹⁴ Eva Andersson Strand, Margarita Gleba, Ulla Mannering, Cherine Munkholt, Maj Ringgaard (eds.) (2010). *North European Symposium for Archaeological Textiles X*. Oxford, Oakville: Oxbow Books; Antoinette Rast-Eicher, Renata Windler (Hg.) (2007). *NESAT IX. Archäologische Textilfunde – Archaeological Textiles. Braunwald, 18.–21. Mai 2005*. Ennenda; Jerzy Maik (ed.) (2004). *Priceless Invention of Humanity – Textiles. NESAT VIII*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Frances Pritchard, John Peter Wild (eds.) (2005). *Northern Archaeological Textiles. NESAT VII. Textile Symposium in Edinburgh, 5–7th May 1999*. Oxford: Oxbow Books; Lise Bender Jørgensen, Christina Rinaldo (eds.) (1998). *Textiles in European Archaeology. Report from the 6th NESAT Symposium, 7–11th May 1996 in Borås*. Göteborg: Göteborg University; u.c.
- ¹⁵ Piemēram: Barber. *Prehistoric Textiles*; Crowfoot, Pritchard, Staniland. *Textiles and Clothing c. 1150–c. 1450*; u.c.
- ¹⁶ Lars Svendsen (2007). *Filosofija mody*. Moskva: Progress-Traditsiia; Malcolm Barnard (ed.) (2007). *Fashion Theory. A Reader*. London and New York: Routledge; Malcolm Barnard (2002). *Fashion as Communication*. London and New York: Routledge; Maia Kiloshenko (2001). *Psikhologija mody*. Sankt-Peterburg: Rech'; Joanne Entwistle (2000). *The Fashioned Body. Fashion, Dress and Modern Social Theory*. Cambridge: Polity Press; Igors Freimanis (1998). *Laiks. Laikmets. Mode*. Rīga: Madris; u.c.
- ¹⁷ Kiloshenko. *Psikhologija mody*, s. 58.
- ¹⁸ Elizabeth Wilson (2007). Explaining it away. In: Malcolm Barnard (ed.). *Fashion Theory. A Reader*. London and New York: Routledge, pp. 15–24, here p. 20.
- ¹⁹ I. Mozus grāmatas 3. nodaļas 6.–7. rinda.
- ²⁰ Bruno F. Adler (1923). *Ot nagoty do obil'nykh odezhd*. Berlin: Izdatel'stvo Z. I. Grzhebina, s. 6.

- ²¹ Barnard. *Fashion as Communication*, p. 55.
- ²² Joanne Entwistle (2007). Addressing the Body. In: Malcolm Barnard (ed.). *Fashion Theory. A Reader*. London and New York: Routledge, pp. 273–291, here p. 273.
- ²³ Kiloshenko. *Psikhologiia mody*, s. 121.
- ²⁴ Citēts pēc: Barnard. *Fashion as Communication*, p. 51.
- ²⁵ Freimanis. *Laiks. Laikmets. Mode*, 10. lpp.
- ²⁶ Nataliia Budur (sost.) (2002). *Istoriia kostiuma*. Moskva: Olma-Press, s. 5.
- ²⁷ Kiloshenko. *Psikhologiia mody*, s. 79.
- ²⁸ Randsborg. *Bronze Age Textiles*, pp. 80–81.
- ²⁹ Elizabeth Rouse (2007). Why do people wear clothes? In: Malcolm Barnard (ed.). *Fashion Theory. A Reader*. London and New York: Routledge, pp. 122–125, here p. 124.
- ³⁰ Barnard. *Fashion as Communication*, p. 116.
- ³¹ Colleen Cutschall (2007). Dresses, Designers, and the Dance of Life. In: *Identity by Design. Tradition, Change, and Celebration in Native Women's Dresses*. New York: HarperCollins Publishers, pp. 64–93, here p. 69.
- ³² Andris Šnē (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts, 224. lpp.
- ³³ Mirdza Slava (1966). *Latviešu tautas tērpi*. Rīga: Zinātne, 77. lpp. (Arheoloģija un etnogrāfija, VII).
- ³⁴ Zariņa. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.*, 66., 132. lpp.; Žeiere. *Arheoloģiskās liecības par apģērbu Latvijā 13.–18. gadsimtā*, 85., 98. lpp.
- ³⁵ Silvia Laul, Heiki Valk (2007). *Siksälä. A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval*. Tallinn; Tartu, p. 107.
- ³⁶ Piemēram: Barber. *Prehistoric Textiles*, pp. 311–357; Silja Penna-Haverinen (2010). Patterned tablet-woven band – in search of the 11th century textile professional. In: Eva Andersson Strand, Margarita Gleba, Ulla Mannering, Cherine Munkholt, Maj Ringgaard (eds.). *North European Symposium for Archaeological Textiles X*. Oxford, Oakville: Oxbow Books, pp. 195–200; Riina Rammo (2010). Social and economic aspects of textile consumption in Medieval Tartu, Estonia. In: *ibid.*, pp. 201–207; u.c.
- ³⁷ Mona Mortensen (1998). “When they speed the Shuttle.” The role of textile production in Viking Age society, as reflected in a pit house from Western Norway. In: Lise Bender Jørgensen, Christina Rinaldo (eds.). *Textiles in European Archaeology. Report from the 6th NESAT Symposium, 7–11th May 1996 in Borås*. Göteborg: Göteborg University, pp. 187–195, here p. 194; Andersson. *Invisible Handicrafts*, pp. 16–17; Randsborg. *Bronze Age Textiles*, p. 11; u.c.
- ³⁸ Penna-Haverinen. *Patterned tablet-woven band*, p. 199.
- ³⁹ Citēts pēc: Kiloshenko. *Psikhologiia mody*, s. 60.
- ⁴⁰ Kirill A. Mikhailov (2007). Uppland–Gotland–Novgorod. Russian–Swedish relations in the Late Viking Age on the basis of studies of belt mountings. In: Ulf Fransson, Marie Svedin, Sophie Bergerbrant, Fedir Androshchuk (eds.). *Cultural Interaction between East and West*. Ar-

- chaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe*. Stockholm: Stockholm University, pp. 205–211, here p. 205.
- ⁴¹ Philippa A. Henry (1998). Textiles as indices of late Saxon social dynamics. In: Lise Bender Jørgensen, Christina Rinaldo (eds.). *Textiles in European Archaeology. Report from the 6th NESAT Symposium, 7–11th May 1996 in Borås*. Göteborg: Göteborg University, pp. 157–165, here p. 157.
- ⁴² Randsborg. *Bronze Age Textiles*, pp. 11, 110–112.
- ⁴³ Daniel Roche (1999). *The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the Ancien Regime*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 5.
- ⁴⁴ Svendsen. *Filosofija mody*, s. 55.
- ⁴⁵ Ilze B. Loze (2006). Crouched burials of the Corded Ware Culture in East Baltic. In: Lars Larsson, Ilga Zagorska (eds.) *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, pp. 311–326, here p. 323–325; Ilze Loze (2008). *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 127. lpp.; u.c.
- ⁴⁶ Barnard. *Fashion as Communication*, pp. 42–43; Svendsen. *Filosofija mody*, s. 55–60, 70–73; Kiloshenko. *Psikhologija mody*, s. 71; u.c.
- ⁴⁷ Adam Smith (1812). *The Theory of Moral Sentiments*. London, p. 103.
- ⁴⁸ Kiloshenko. *Psikhologija mody*, s. 25, 64, 85.
- ⁴⁹ Anne Hedeager Krag (2005). Denmark – Europe: dress and fashion in Denmark's Viking Age. In: Frances Pritchard, John Peter Wild (eds.). *Northern Archaeological Textiles. NESAT VII. Textile Symposium in Edinburgh, 5–7th May 1999*. Oxford: Oxbow Books, pp. 29–35.
- ⁵⁰ Jaana Riikonen (2006). Mahtimiesten jäljillä – tiennäyttäjänä tekstiilit = Seeking high-ranking men – textiles as signpoints. In: Heiki Valk (ed.). *Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Laulu auks*. Tartu; Tallinn: [Tartu Ülikool, arheoloogia õppetool], pp. 367–389 (Muinasaja Teadus 18).
- ⁵¹ Svendsen. *Filosofija mody*, s. 65–66.
- ⁵² Mary Ellen Roach, Joanne Bubolz Eicher (1979). The language of personal adornment. In: Justine M. Cordwell, Ronald A. Schwarz (eds.). *The Fabrics of Culture: the Anthropology of Clothing and Adornment*. The Hague; New York: Mouton Publishers, pp. 7–21, here p. 15.
- ⁵³ Regina Bendix (1998). Moral integrity in costumed identity. Negotiating “national costume” in 19th-century Bavaria. *The Journal of American Folklore*, 111 (440), pp. 133–145, here p. 142.
- ⁵⁴ Citēts pēc: Dorothy Noyes, Regina Bendix (1998). Introduction: in modern dress: costuming the European social body, 17th–20th centuries. *The Journal of American Folklore*, 111 (440), pp. 107–114, here p. 110.
- ⁵⁵ Ieva Pigozne-Brinkmane (2006). Senais apģērbs un tā valkātāji mūsdienu Vidzemē. *Letonica: Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*, 14, 209.–217. lpp., šeit 215. lpp.; Aushra Zabelene (2006). Put' “arkheologicheskoi”, ili “istoricheskoi” odezhdy k fol'klornym ansambliam. No: Juris Urtāns (sast.). *Kultūras krustpunkti. Latvijas Kultūras*

- akadēmijas zinātnisko rakstu krājums*. 3. laid., Rīga: Mantojums, 151.–162. lpp., šeit 159. lpp.
- ⁵⁶ Roach, Eicher. *The Language of Personal Adornment*, p. 19.
- ⁵⁷ Citēts pēc: Debora Linna Dārliņa (2005). *Mode, tērps un veiksmē. Prasmīgas ģērbšanās noteikumi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 26. lpp.
- ⁵⁸ Oleg V. Lysenko, Svetlana V. Komarova (1992). *Tkan'. Ritual. Chelovek*. Sankt-Peterburg: Astur, s. 8.
- ⁵⁹ Inna Lazdiņa (2009). Jostas latviešu folklorā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 25.–37. lpp., šeit 32. lpp.
- ⁶⁰ Randsborg. *Bronze Age Textiles*, p. 49.
- ⁶¹ Lysenko, Komarova. *Tkan'. Ritual. Chelovek*, s. 20.
- ⁶² Lazdiņa. Jostas latviešu folklorā, 32.–33. lpp.
- ⁶³ Mikhail F. Kosarev (2003). *Osnovy iazycheskogo miroponimaniia. Po sibirskim arheologo-etnograficheskim materialam*. Moskva: Ladoga-100, s. 109.
- ⁶⁴ Eva Andersson (2004). The Reconstruction of Archaeological Textiles, a Source Critical Approach. In: Jerzy Maik (ed.). *Priceless Invention of Humanity – Textiles. NESAT VIII*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, pp. 195–197, here p. 196.
- ⁶⁵ Kiloshenko. *Psikhologiia mody*, s. 115–116.
- ⁶⁶ Citēts pēc: Dārliņa. *Mode, tērps un veiksmē*, 63. lpp.

CLOTHING – A MIRROR OF A MAN AND SOCIETY. THE POSSIBILITIES AND SIGNIFICANCE OF THE STUDY OF CLOTHING IN THE SCIENCE OF HISTORY

Inna Rozentāle

Mg. hist., postgraduate student at the University of Latvia, research assistant at the Department of Archaeology, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: material and spiritual culture in the area of present-day Latvia during the Late Iron Age.

E-mail: inna.rozentale@gmail.com

The article is devoted to a wide and diverse subgroup of material sources, namely clothing. The purpose of the article is to find out the informative capacity of clothing as a historical source or the extension and variety of information a researcher could obtain by analysing this subgroup of material sources. The article explores the connecting link between clothing and an individual and its significance in the study of history of the society, as well as provides a characterization of the potential informative layers included in clothing and the possibilities of their use in historical studies. The selected

examples mainly focus on archaeologists' researches into the subject under consideration supplemented also by conclusions of ethnologists, art historians, philosophers and fashion industry experts.

Key words: clothing, historical source, individual, society.

Summary

Clothing is not only an integral part of a human life but also a significant subgroup of material sources which includes information about an individual and society. Clothes are in the closest proximity to the human body, therefore they are directly connected not only with the physical and mental protection of the body but also with the formation of a man's overall image. Formation of a personality takes place in a continuous process of comparing the self with the other people. For this reason, if clothing could be compared with the reflection of a man's personality, then a man's personality in its turn reflects the environment where it has formed.

Notwithstanding that the physical protection of the body is considered as one of the reasons for wearing clothes, over the course of the development of humankind the social relationships became more complicated and the significance of the informative function of clothing also increased. Over the years, various symbolic meanings were attributed to clothing that characterized both the person wearing clothes and society under the influence of which the semantic system attributed to clothing had formed. Clothing and its various articles can contain a wide spectrum of informative layers, awareness of which in the scientific research may contribute to the understanding of historical processes of the studied period and to approaching an objective explanation of the past.

Studies of clothing and its changes can provide an insight into the development of society and environment, i.e. the historical reality in which the attire was used. Clothing may serve as a witness to changes of the weather and climate, as well as an indicator of the hygiene level. Significance of clothing in the studies of the history of economics is doubtless because clothing is not only a witness to the development of dressmaking skills but also to the process of emergence of specialized craft industries where making of garments has grown from handicraft into a significant industry. Textiles have had a significant role in the trade and exchange of goods already since their invention, therefore they are also a witness to the cultural and trade contacts. Whereas economic changes are closely connected with the social changes in society. Articles of clothing and dress as carriers of countless symbolic meanings may serve for characterizing a structure of society. Dress enables to observe emphasizing or discrediting differences of genders, beliefs about sexual norms and amorality. Besides, different dress could be also created for members of different social age groups. Clothing, its quality, availability,

the amount of rare or imported items contained in it can be used for dividing social layers characterized by the political and economical prestige, etc.

A significant role is attributed to clothing in the studies of ethnic history where it helps to determine the ethnic identity of individuals and also social groups. Clothing can be also used for characterizing religious affiliation. Besides clothing in general or its separate articles not only characterize the affiliation of an individual to a specific religious community but also helps a man to identify oneself with it and stimulates following religious norms. Facilitation of becoming part of a social role is a significant function of clothing. Dress binds a man to an obligation to act accordingly to social customs if a person wants to avoid disapproval or exclusion.

It should be taken into account that clothing may also reflect political processes which manifest themselves not only as elaboration of laws and regulations with regard to appearance and decencies of various strata of population but also as securing legitimization of power. On the other hand, in rituals clothing can acquire a magical meaning. Dress as an object being in the closest proximity to the human body is supposed to be endowed with protective, fertile, healing and other magic functions. Besides, apart from those discussed in the article, clothing may also conceal other informative layers which depend on an individual or society which produces or attributes them to clothing.

In order to have a reason to discuss the countless issues mentioned above judging a man by clothing, it is necessary to start with the analysis of dress itself and its fragments – the study of raw materials, sewing techniques, changes in the cut, choice of colours, traditions of wearing, etc. A more extensive and deeper study of informative layers included in clothing may be started only after the basic analysis of material sources. Informative layers directly depend on the dressmaker, the person wearing it and society where it was used. In view of the wide range of information that clothing as a source can contain, it is important to evaluate critically in the study of clothing of a specific period and region what meaning was assigned to it and what information can be obtained from the source in the particular case. Informative layers considered in the article are just examples of the extensive information that can be obtained from the examined subgroup of material sources, yet they are not universal and must not be generalized with regard to the material of any historical period or territory.

In conclusion, I would like to mention psychologists' opinion that if a person is satisfied with his (or her) attire and appearance, he (or she) feels more confident and more satisfied with himself (or herself) and other people, which also corresponds to the widely quoted aphorism of Honoré de Balzac: "Carelessness in dressing is moral suicide," which emphasizes the significance of clothing in the human life and society that should not be forgotten either in one's studies or in the daily life.

LIVONIJAS BĪSKAPU DELEGĀCIJAS SLEPKAVĪBA 1428. GADĀ: ZINĀMAIS UN NEZINĀMAIS

Eva Eihmane

Dr. hist., Mg. philol. Zinātniskās intereses: Vācu ordeņa un Livonijas bīskapu attiecības, 14.–15. gadsimta norises Livonijā Rietumu kristīgās sabiedrības vēlo viduslaiku pārmaiņu kontekstā, krusta kari Livonijā.
E-pasts: eva.eihmane@gmail.com

Uz pāvesta kūrīju sūtītas 16 cilvēku lielas Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gada martā bija skaļākā un brutālākā epizode ilgstošajos Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa konfliktos. Tā ir spilgts piemērs Livonijas brāļu nesavaldībai un agresivitātei, kas veicināja spriedzi Livonijas politiskajā dzīvē un kaitēja paša Vācu ordeņa interesēm. Ordeņa vadība uzvēla visu vainu tiešajiem slepkavības izpildītājiem, tomēr šo versiju apšaubā gan laikabiedri, gan vēsturnieki. Apzinot visus avotus, kas sniedz informāciju par šo noziegumu, autore restaurē notikumu gaitu, analizē zināmos un nezināmos ar šo varasdarbu saistītos aspektus un tiecas noskaidrot, kas bija slepkavības iniciators, kāpēc tā notika un kādas tai bija sekas.

Atslēgas vārdi: Vācu ordenis, Rīgas arhibīskaps, domkapituls, domkapitula pakļautība ordenim, slepkavība.

IEVADS

Viduslaiku Livonijas galveno konkurējošo spēku – Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa – gandrīz pastāvīgajos konfliktos netrūka spēka demonstrējumu un pat varmācības no ordeņa puses. Tomēr viena konkrēta epizode – Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gadā – izceļas pārējo vidū gan ar savu īpašo brutalitāti, gan skaļo atbalsi Livonijā un aiz tās robežām. Atšķirībā no daudziem citiem varasdarbiem, ko Vācu ordeņa Livonijas brāļiem piedēvēja viņu nelabvēļi, šim noziegumam ir dokumentāli pierādījumi. Tomēr šajā epizodē ir daudz neskaidrību un mīklu – gan laikabiedriem, gan vēl jo vairāk vēsturniekiem.

1428. gadā veiktā slepkavība kā Vācu ordeņa un Rīgas arhibīskapa nesaskaņu viena epizode ir īsumā pieminēta Livonijas viduslaiku

vēsturei veltītos darbos, kā arī pētījumos par šaurākām, ar šo noziegumu tieši nesaistītām tēmām.¹ Plašāk, ieskicējot arī šī nozieguma ietekmi uz Vācu ordeņa un Rīgas arhibīskapa turpmākajām attiecībām, notikumu gaita izklāstīta abu zemes kungu konfliktam attiecīgajā periodā veltītā Bernharda Jēniga (*Bernhard Jähmig*) un – mazāk izvērsti – Mario Glauerta (*Mario Glauert*) rakstā, kā arī Leonīda Arbusova (*Leonid Arbusow*) un Ernsta Serafima (*Ernst Seraphim*) apcerējumos par Livonijas vēsturi.² Kā Vācu ordeņa varmācības piemērs šī slepkavība īsumā aprakstīta arī Latvijas viduslaiku vēsturei veltītajā Indriķa Šterna monogrāfijā.³

Tomēr dziļāka šī nozieguma analīze historiogrāfijā līdz šim nav veikta. Šis pētījums tiecas tādu sniegt.⁴ Rakstā tiks restaurēta notikumu gaita, aplūkoti zināmie un nezināmie ar bīskapu delegācijas slepkavību saistītie aspekti un analizēts, kāpēc tā notika, kādas tai bija sekas un kā tā iekļaujas Vācu ordeņa un Rīgas arhibīskapa attiecību kontekstā.

AVOTI

Lai izvērtētu norišu traktējumu vēstures literatūrā un izprastu, kādus slepkavības aspektus iespējams noskaidrot un par kādiem var izdarīt tikai pieņēmumus, īsumā jāaplūko avoti, kas sniedz informāciju par šo notikumu. Attiecīgos avotus atbilstoši to izcelsmei un raksturam (kas lielā mērā nosaka to ticamību) iespējams iedalīt trīs grupās, kuras savstarpēji papildina 1428. gadā veiktās slepkavības ainu.

1. Vācu ordeņa iekšējā sarakste.

Pirmkārt, attiecīgās vēstules apliecina, ka slepkavība bija fakts un to paveica ordeņa brāļi, kā arī ļauj izvērtēt ordeņa vadības līdzdalības pakāpi. Otrkārt, tās ļauj izsekot procesiem, kas norisa pēc slepkavības. Tā kā šī korespondence bija paredzēta iekšējai lietošanai, tajā iekļautā informācija vairumā gadījumu ir ticama.

2. Hronikas.

Ziņas par Livonijā notikušo slepkavību likās pieminēšanas vērtas laikabiedriem ārpus Livonijas. To līdzīgiem vārdiem aprakstījuši 15. gadsimta Lībekas hronisti Hermans Korners (*Hermann Korner*) un Johans Rufuss (*Johann Rufus*).⁵ Slepkavība Livonijā īsi ir minēta arī 15. gadsimta beigās anonīma autora uzrakstītajā *Chronicon Sclavicum*.⁶ 16. gadsimtā, balstoties uz agrākiem avotiem, šo notikumu aprakstījuši Lībekas hronists Alberts Krancs (*Albert Krantz*) un Livonijas hronists Johans Renners (*Johann Renner*).⁷

Hronikas sniedz ziņas par delegāciju un par slepkavības norisi. Šī informācija vērtējama kritiski, jo nav zināms, uz kādiem avotiem tā balstīta: uz dokumentiem, informētu laikabiedru stāstīto vai būmām. Kļūdaini minēti upuru vārdi un slepkavības vieta 15. gadsimta hronistu vēstījumā norāda, ka vismaz par atsevišķiem aspektiem precīzu ziņu no tiešiem avotiem viņiem nebija.

Slepkavības detaļas vistīcāmāk nāca gaismā ar pašu tās dalībnieku palīdzību. Viens no viņiem bija Vācu ordeņa brālis Eberhards Stibors (*Stiber / Stibor / Stibur / Stybor / Stybur*), kurš vēlāk rada patvērumu Golavas konventā Prūsijā (mūsd. Goluba, Polijā), kuru viņš drīz pameta, atkrita no ordeņa un biedrojās ar tobrīd nīkņāko tā ieņaidnieku – Sāmsalas-Vikas bīskapu Kristianu Kubandu (*Christian / Cristianus / Kerstianus Kuband / Coband / Cobant*, 1423–1432), kurš, iespējams, apzināti pārvilināja Stiboru savā pusē, lai iegūtu informāciju, ko varētu izmantot intrigās pret ordeni.⁸ Saskaņā ar ordeņa brāļa Johannes Mengena (*Johannes Menghen*) rakstīto Stibors par slepkavību zināja visu.⁹ No viņa iegūto informāciju bīskaps Kristians noteikti ar prieku izplatīja tālāk.¹⁰ Iespējams, tieši šādā ceļā izplatītas ziņas pastarpināti nonāca hronistu rīcībā.

3. Pret Vācu ordeni vērstas apsūdzības, ko Rīgas arhibīskapa un domkapitula pārstāvji 1434. un 1435. gadā iesniedza Bāzeles koncila nozīmētajam pārstāvim.¹¹

Šie avoti precīzē ar delegāciju saistītās detaļas, īsi apraksta slepkavības norisi un norāda, kādiem ar to saistītiem aspektiem laikabiedri pievērsa īpašu uzmanību. Tomēr, ņemot vērā šo avotu mērķi – parādīt Livonijas brāļus kā baznīcas apspiedējus –, to sniegtā informācija visumā vērtējama kritiski.

NOTIKUMU KONTEKSTS

Lai izprastu notikumu gaitu, īsumā jāaplūko to konteksts: Vācu ordeņa un Rīgas arhibīskapa attiecības konkrētajā brīdī.

14. gadsimta beigās Vācu ordenis, pateicoties Svētā krēsla amatpersonu pērkamībai, bija faktiski pakļāvis sev Rīgas arhibīskapiju. Saņemot ievērojamu naudas dāvinājumu,¹² pāvests Bonifācijs IX (*Bonifacius IX*, 1389–1404) par Rīgas arhibīskapu iecēla Vācu ordeņa virsmestra brāļadēlu Johannesu no Vallenrodes (*Johannes von Wallenrode / von Wallenrodt / Johannes a Vualroden*), kurš kļuva par lojālu Vācu ordeņa brāli.¹³ Turpmāk ievēlētajiem Rīgas domkungiem tika pavēlēts iestāties Vācu ordenī¹⁴ un ordenim tika piešķirtas tiesības

iecelt Rīgas domkungus amatā.¹⁵ 1397. gadā pāvests izdeva rīkojumu, ka arī Rīgas arhibīskapam turpmāk jābūt Vācu ordeņa brālim.¹⁶

1410. gadā ordeņa Prūsijas brāļi piedzīvoja smagu sakāvi Tannenbergas jeb Žalgires / Grunvaldes kaujā. Tai sekoja citi Vācu ordenim neveiksmīgi militāri konflikti ar lietuviešiem un poļiem. To rezultātā ordeņa militārais un politiskais stāvoklis strauji pasliktinājās. Nerimstošie kari bija arī iztukšojuši ordeņa kasi, neļaujot vairs dot pāvesta kūrījai dāsnas dāvanas.¹⁷ No tā cieta arī Livonijas atzara intereses. Tas vairs nevarēja rēķināties ar Prūsijas brāļu militāro un finansiālo palīdzību.

Rīgas arhibīskaps un domkapituls nevilcinājās izmantot ordenim nelabvēlīgo situāciju. Johanna VI Ambundi (*Johannes Ambundi / Ambundii / Abundi / Ambundij / Habundi / Habendi / Habindi / Almanni / de Swan / von Schwan*, 1418–1424) episkopāta laikā domkapituls ar slepenas diplomātijas palīdzību kūrījā daļēji atguva savu neatkarību: pāvests Martins V (*Martinus V*, 1417–1431) vispirms uz laiku “iesaldēja”, bet 1423. gada decembrī pavisam anulēja Bonifācija IX rīkojumus par domkapitula inkorporāciju ordenī (nosakot, ka esošie domkungi ievēros Vācu ordeņa regulu, bet turpmāk ievēlētie pieņems augustīniešu regulu).¹⁸ 1426. gada novembrī – bijušā domkapitula prāvesta, diplomātijā pret ordeni pieredzējušā Heninga Šarpenberga (*Henning Scharpenberg*, 1424–1448) episkopāta laikā – Rīgas domkapituls atguva pilnīgu neatkarību: pāvests augustīniešu regulu un tērpu atļāva pieņemt arī jau esošajiem, nevis tikai turpmāk ievēlētajiem domkungiem.¹⁹ Tomēr, baidīdamies no naidīgas ordeņa reakcijas, arhibīskaps nesteidzās mainīt domkapitula tērpu, bet gaidīja piemērotu brīdi.²⁰

Tāpat konkrētajā brīdī Vācu ordenis Livonijā bija zaudējis iepriekšējo gadu desmitu laikā gūtās diplomātiskās uzvaras un atradās jaunu smagu zaudējumu priekšā. Tieši šajā apstākli balstījās tālāk aprakstītā Livonijas brāļu rīcība.

LIVONIJAS BĪSKAPU AKTIVITĀTES 1428. GADA SĀKUMĀ

1428. gada sākumā Rīgas arhibīskaps rīkoja savas baznīcas provinces sinodi.²¹ Tajā piedalījās Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas (*Ösel-Wiek*) bīskapi, kā arī pie Lundas baznīcas provinces piederošais Rēveles bīskaps un viņu kapituli.²² Lai gan šī sanāksme bija veltīta baznīcas jautājumiem,²³ apspriežot situāciju provincē, prelāti pie-

skārās arī savām saspringtajām attiecībām ar Vācu ordeni. Sarunu rezultātā sinodes dalībnieki nolēma sūtīt uz kūriju delegāciju.

Hronikās pausts viedoklis (kas samērā nekritiski pārņemts vēstures literatūrā),²⁴ ka ar delegācijas starpniecību sinodes dalībnieki vēlējās sūdzēties pāvestam par to, ka ordenis (ko Kranca interpretācijā prelāti dēvēja par baznīcas ienaidnieku) viņus apspiež, un lūgt kūrijas palīdzību.²⁵ Rufusa traktējumā prelātu mērķis bija ekstrēmāks: sinodes dalībnieki noslēdza savienību pret Vācu ordeni, vēloties to sev pakļaut, un delegācijai bija uzdots iegūt šim mērķim kūrijas un pāvesta atbalstu.²⁶ Šī piezīme skatāma kontekstā ar Vācu ordeņa teorētisko, no Zobenbrāļu ordeņa mantoto pakļautību Rīgas arhibīskapam un Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas bīskapiem,²⁷ ko 14. gadsimtā attiecīgie prelāti, īpaši Rīgas arhibīskapi, neveiksmīgi bija centušies īstenot praksē.

Avoti neļauj uzzināt konkrētus apstākļus, kas mudināja prelātus lūgt pāvesta atbalstu pret ordeni tieši tajā brīdī – laikā, kad Rīgas arhibīskaps jau bija ieguvis ievērojamu diplomātisko uzvaru pār ordeni. Ir iespējami tikai pieņēmumi.

Nevar izslēgt, ka ordenis konkrētajā brīdī tiešām vērsa kādas avotos nefiksētas aktivitātes pret saviem pretiniekiem, tiecoties tos iebaidīt. Tomēr visticamāk sinode uzjundīja prelātos kopīgu, ilgstošajos konfliktos un vardarbības precedentos krājušos sašutumu pret ordeni, un viņus aizvainoja arī Prūsijas bīskapu nepiedalīšanās. Gluži ticams ir arī Rufusa minētais Livonijas bīskapu mērķis – viņi droši vien apzinājās, ka ordeņa militārā, politiskā un finansiālā stāvokļa pavājināšanās ir radījusi labvēlīgus apstākļus, lai viņi uzlabotu savas varas pozīcijas attiecībā pret ordeni, atkal aktualizējot jautājumu par savu laicīgo kundzību pār to. Iespējams, Livonijas bīskapi vēlējās lūgt pāvestam, lai viņš pavēl Vācu ordenim atzīt tā laicīgo pakļautību attiecīgajiem prelātiem. Jāpieņem, ka delegācijas sūtīšana pie pāvesta vismaz daļēji bija arī preventīvs solis – bīskapi baidījās, ka Vācu ordenis ar militāru spēku neļaus Rīgas arhibīskapijai faktiski atjaunot neatkarību (ko, iespējams, tobrīd jau bija ieplānots drīzumā darīt) un ar kukuļu palīdzību kūrijā centīsies atjaunot savu varu pār to. Nevar noraidīt arī iespēju, ka prelātu delegācijas mērķis patiesībā nebija tik krasi vērst pret ordeni, kā domā hronisti, kuri izdara secinājumus, balstoties uz tālāko notikumu gaitu (delegācijai bija jāaizved uz Romu apstiprināšanai arī sinodē pieņemtie baznīcas provinces statūti un apelācija pret nodokli, kura ieņēmumi bija paredzēti karam pret husītiem).²⁸

LIVONIJAS BĪSKAPU DELEGĀCIJA UN TĀS LIKTENIS

Uz Romu sūtītajā delegācijā tika iekļauti Rīgas arhibīskapa, Sāmsalas-Vīkas un Rēveles bīskapu pārstāvji²⁹ – pa diviem no katras diecēzes.³⁰ Pēc hronistu sniegtajām ziņām, delegātiem līdzī devās arī viena Rīgas un viena Tērbatas rātskunga dēli, kuri vēlējās nokļūt Itālijā, lai tur studētu (Boloņas universitātē, pēc Rufusa ziņām).³¹ Šos cilvēkus pavadīja viņu kalpotāji un palīgi.³² Avoti ir vienisprātis, ka kopumā delegācijā bija 16 cilvēku.³³

Delegācijas prominentākie locekļi bija arhibīskapa sekretārs Johans Faulhaners (*Johann Faulhaber / Faulhaver / Fulhaber / Vulchavere / Vulehavere / Wülehavere*)³⁴ un Rēveles domkapitula dekāns Heinrihs fon der Beke (*Heinrich von der Beke*).³⁵ Pēdējais hronikās atzīmēts kā delegācijas vadītājs, iespējams, tāpēc, ka viņš pāvesta kūrījā bija “labi pazīstams”,³⁶ t.i., viņam tur bija kontakti.

Delegācijai līdzī bija ievērojama naudas summa un dārgas mantas.³⁷ Doties uz Romu bez atbilstošiem līdzekļiem noteikti nevarēja, jo jebkura jautājuma virzīšana pāvesta galmā bija saistīta ar lielām izmaksām – kūrījas amatpersonām bija pieņemts dot dāvanas, kuru lielums bieži noteica attiecīgā jautājuma iznākumu.³⁸ Saskaņā ar Rīgas arhibīskapa pārstāvja vēlāk rakstīto vesto mantu vidū bijušas arī dārgas dāvanas, ko pāvestam sūtījis viņa labs paziņa Sāmsalas-Vīkas bīskaps.³⁹

Vēsturnieki interpretē delegācijas sagatavošanu kā slepenību.⁴⁰ Par slepenību avotos tomēr ziņu nav. Kā izriet no Rīgas rātes 12. janvārī rakstītās vēstules Rēveles rātei, sinodi apmeklēja arī triju lielāko Livonijas pilsētu rāšu pārstāvji.⁴¹ Vismaz šie rātskungi bija informēti par delegācijas gatavošanu – tai pievienojās divu rātskungu dēli. Tas neatbilst “slepenības režīmam”. Grūti arī iedomāties, kā tik plašas delegācijas sagatavošana varētu notikt pilnīgā slepenībā un kā Vācu ordenim varētu palikt nepamanīta 16 cilvēku lielas grupas pārvietošanās tā teritorijā.

Delegācijai bija paredzēts doties pa zemesceļu,⁴² kam bija jāved cauri Kurzemei, Mēmelei un Prūsijai.

Avoti neļauj precīzi noteikt laiku, kad risinājās tālāk aprakstītie notikumi. Kā ziņo Korners un Krancs, delegācija uzsāka ceļu Gavēņa sākumā.⁴³ Acīmredzot uz šīs ziņas pamata L. Arbuzovs un I. Šterns apgalvo, ka tas noticis 18. februārī.⁴⁴ Tomēr hronistu minētais “Gavēņa sākums” jāuztver kā aptuvena norāde, nevis precīzs datums. Ņemot vērā Livonijas nelielos attālumus, delegācijas nokļūšanai slepkavības vietā – Liepājas apkaimē – no jebkura starta punkta

Livonijā (kas, visticamāk, bija Rīga) bija nepieciešams relatīvi pavisam īss laiks. Visprecīzākā norāde uz norises laiku ir 1435. gadā rakstītā Rīgas arhibīskapa un domkapitula pret ordeni vērstā apsūdzība, kurā apgalvots, ka slepkavība notika 1428. gada martā.⁴⁵ Tātad, ņemot vērā hronistu teikto, ka delegācija devās ceļā Gavēņa sākumā, visticamāk, tālāk aprakstītais notikums risinājās marta sākumā. Došanās ceļā agrā pavasarī, kad, kā atzīmē Krancs, “jūra aukstuma dēļ bija grūti kuģojama”,⁴⁶ t.i., pirms kuģošanas sezonas sākuma, izskaidro izvēlēto maršrutu un rosina domāt par delegācijai uzticētās misijas steidzamību.

Kad delegācija nonāca Grobiņas fogta Gosvina no Ašebergas (*Gosen / Goswin / Goszwin van Aschenberg / Asscheberch / Asschenberge*)⁴⁷ pārvaldītajā teritorijā, pēdējais ar palīgiem tai uzbruka un atņēma uz pāvesta kūrīju vēstās vēstules, naudu, mantas un pat apģērbu. Visi 16 aplaupītie upuri tika sasieti un noslīcināti Liepājas (*Liva*) ezerā.⁴⁸

Avotu autori uzsver slepkavības nežēlīgo raksturu.⁴⁹ Tas, iespējams, bija viens no iemesliem, kāpēc tai bija tik plašas un ilgas atskaņas. Krancs un Renners vēl piezīmē, ka slepkavība notika, pastumjot upurus zem ledus,⁵⁰ kas uzsver tās brutalitāti.

Otrs iemesls avotu autoru sašutumam bija tas, ka upuri bija garīdznieki – varmācība pret tiem bija īpaši smags noziegums.⁵¹ Bez tam zemei, kur tika nogalināts vai ievainots priesteris, draudēja interdikts (aizliegums tur noturēt dievkalpojumus).

REAKCIJA UZ NOTIKUŠO

Nav iespējams precīzi noskaidrot, kad un kā slepkavība tapa zināma atklātībā, taču jāpieņem, ka baumas par to izplatījās drīz un strauji. Arhibīskapa pārstāvja 1435. gadā iesniegtā apsūdzība, kurā atzīmēts, ka slepkavas atklāti un publiski lietoja upuriem atņemtās mantas, ļauj pieņemt, ka slepkavības veicēji īpaši necentās slēpt savu nodarījumu.⁵²

1428. gada 19. martā (pēc Rīgas domkapitula lūguma) Rīgas Dominikāņu konventa vadītāji transumēja (izsludināja) jau 1426. gada 13. novembrī izdoto pāvesta bullu, ar kuru Rīgas domkapitulam tika pilnībā atjaunota neatkarība no Vācu ordeņa.⁵³ Drīz pēc tam domkapituls svinīgi novilkā nīstos Vācu ordeņa tērpus un atgriezās Augustīniešu ordenī.⁵⁴

Avoti neļauj iegūt pilnīgi pārliecinošu atbildi uz jautājumu, kāpēc Rīgas domkapituls publiski pasludināja savu neatkarību tieši šajā

laikā un vai tas bija tieši saistīts ar slepkavību. Vēstures literatūrā dominē uzskats, ka domkapitulu uz šo soli iedrošināja Vācu ordeņa baltiesne no pāvesta represijām un Livonijas sabiedrības sašutuma par slepkavību.⁵⁵ Arī šī raksta autore iepriekš ir nekritiski pieņēmusi šo viedokli.⁵⁶ Tomēr šādam apgalvojumam trūkst pietiekamu dokumentālu pierādījumu. Avotu aplūkošana hronoloģiskā secībā rāda, ka bullas publiskošanas brīdī (vismaz līdz 25. aprīlim) Rīgas domkapitulam nebija precīzas informācijas par delegācijas traģisko likteni. Avoti neļauj precīzi noteikt, cik ilgs laiks pagāja starp slepkavību (kas, visticamāk, notika marta sākumā) un bullas publiskošanu – iespējams, tās bija dažas dienas vai pat pāris nedēļas. Nav pamata noraidīt L. Arbuzova apgalvojumu, ka 19. martā Livonijā par slepkavību jau bija izplatījusies baumas (kas, viņaprāt, pamudināja domkapitulu publiski pasludināt savu neatkarību).⁵⁷ Tomēr jāšaubās, vai tik īsā laikā – dažās dienās vai pāris nedēļās – Rīgas domkapitula tālākās rīcības perspektīvas ieguva pietiekami skaidras aprises, lai domkungi paspētu izvērtēt, ka Livonijas sabiedrības un potenciālais pāvesta sašutums radīs viņu neatkarības atjaunošanai labvēlīgus apstākļus. Ja pieņēmums, ka Rīgas domkungus pasludināt savu neatkarību pamudināja baumas par Vācu ordeņa veikto slepkavību, ir patiess, visticamāk, šis solis bija viņu spontāns protests pret ordeni. Tomēr kā ticamāku autore izvirza pieņēmumu, ka Rīgas domkapitulu publiskot pāvesta bullu iedrošināja sinodē izteikts Livonijas garīdzniecības atbalsts un iedrošinājums vai pat pamudinājums un šis solis bija jau agrāk ielānots. Tomēr varbūt cēloņu un seku ķēde bija gluži pretēja – ordeņa dusmas par jau piedzīvotajām un aizdomas un satraukums par vēl briesmīgākajām diplomātiskajām sakāvēm bija vismaz viens no slepkavības iemesliem. Tā kā hronistu piezīme par delegācijas došanos ceļā Gavēņa sākumā ir uztverama kā aptuvena norāde, pilnībā nevar izslēgt, ka slepkavība tika paveikta pēc 19. marta vai vismaz tad, kad ordenis uzzināja par domkapitula plāniem faktiski pasludināt savu neatkarību. Šāda hipotēze nozīegumam piešķirtu skaidru motīvu.

Kā bija gaidāms, domkapitula rīcība pamatīgi sanikvoja Vācu ordeni. Tieši šī domkapitula soļa dēļ ordeņa skatījumā (kas pausts dokumentā, kurš tiks aplūkots tālāk) bīskapu sūtņi bija zemes nodevēji – ordenis savas intereses identificēja ar Livonijas interesēm, uzskatot, ka tikai domkapitula pakļaušana ordenim ļauj izvairīties no iekšējiem konfliktiem un tādējādi kopīgi atvairīt ārējo ienaidnieku.⁵⁸

Kā norāda 15. jūnijā rakstītā virsmestra vēstule Livonijas mestram, Rīgas arhibīskaps bažījās (vai izlikās nobažījies), ka ordenis

gatavojas ar militāru spēku piespiest domkapitulu atkāpties no saviem neatkarības centieniem, un bija sūdzējies virsmestram par to, ka Livonijas brāļi bruņojas.⁵⁹

Kādu laiku – nav iespējams precīzi noteikt, cik ilgi, – Livonijas bīskapi skaidri nezināja, kas ar viņu sūtņiem noticis, taču drīz noprata, ka atgadījies kas nelāgs, vai arī dzirdēja baumas par slepkavību. Viņi nešaubījās, ka pie vainas ir Vācu ordenis. Viņu tālākā rīcība liecina par satraukumu, kas atbalsta pieņēmumu, ka sūtņiem bija uzticēta svarīga misija.

Jau 25. aprīlī Rīgas arhibīskaps un Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas bīskapi nosūtīja salīdzinoši lielu delegāciju – 12 vasaļus, pa četriem no katras minētās bīskapijas, kā arī vairākus “izglītotus tiesību ekspertus” (*etlichin gelarten*) – uz Vācu ordeņa Livonijas atzara kapitula sēdi Vendenē (mūsd. Cēsis), lai mēģinātu noskaidrot patiesību. Tālākā notikumu gaita ļauj secināt, ka Livonijas brāļi savu vainu noliedza. Pēc kapitula sēdes Livonijas mestrs Cise fon Rutenbergs (*Cisse von dem Rutenberg*, 1424–1433) vēstulē virsmestram Paulam fon Rusdorfam (*Paul von Rusdorf*, 1422–1441) rakstīja par kļūstošajām valodām, ka bīskapu delegāciju nezināma iemesla dēļ ir aizkavējuši ordeņa Prūsijas brāļi.⁶⁰

14. maijā, atbildot uz šo vēstuli, virsmestrs pauda neizpratni, rakstot, ka Prūsijas brāļi “nav likuši nevienu aizturēt un nav vēlējušies kādu aizkavēt vai likt kavēt bez redzama iemesla” un viņš par to patiesi neko nezina. Fon Rusdorfs piekandināja Livonijas mestru apliecināt Prūsijas brāļu nevainību Rīgas arhibīskapam un “visiem pārējiem, kuriem tas pienākas”.⁶¹ Nav iemesla šaubīties, ka šajā brīdī virsmestram nebija informācijas par to, kas noticis ar Livonijas bīskapu sūtņiem.

16 cilvēku nāve un zaudētās mantas un dokumenti – tas nebija tikai kaitējums baznīcas interesēm. Nogalinātajiem bija radnieki, kuri vēlējās atriebties. Arī principā šāds kļūst varasdarbs Livonijas sabiedrībai nebija pieņemams. Iespējams, arhibīskaps ar domubiedriem apzināti uzkurināja Livonijā pret Vācu ordeni augošo sašutumu.

Livonijas brāļus pārņēma nopietns satraukums, un, kā rāda avoti, viņi pieļāva iespēju, ka arhibīskapa vadībā pret viņiem varētu tikt vērstas militāras uzbrukums. 1428. gada 30. aprīlī Livonijas mestrs pavēlēja ordeņa padotajiem – Rēveles pilsētniekiem – būt gataviem iet ordenim palīgā. “Sagatavojiet savus zirgus un bruņojumu tam, ja mūs tagad skartu nedienas, Dievs, sargi no tām, ka jūs tad, kā jums tas pienākas, būtu gatavi,” viņš rakstīja.⁶² Minētajā 14. maija vēstulē

arī virsmestrs pieļāva varbūtību, ka arhibīskaps šo lietu tā neatstās un – “lai Dievs to nedod” – uzsāks pret ordeni karu.⁶³

Avoti ļauj secināt, ka starp abām pusēm jau kopš pavasara pastāvēja liels saspīlējums un tās neizslēdza militāru līdzekļu izmantošanu. Tomēr grūti izvērtēt, kura puse attiecīgajā brīdī bija vairāk (un vai vispār) gatava sākt karu – Livonijas brāļi, kuri dusmojās par domkapitula neatkarības atjaunošanu, vai bīskapu atbalstītāji, kuri dusmojās par slepkavību.

Laikā starp maija vidu un jūnija vidu Livonijas mestrs, neredzēdams izeju no situācijas, lūdza padomu virsmestram, kā tālāk rīkoties.⁶⁴ Tādējādi, vēlākais, šajā laikā slepkavības fakts kļuva zināms virsmestram, kurš par notikušo bija ārkārtīgi sašutis. Attiecīgajā brīdī, kad ordeņa varas pozīcijas nebija tās labākās, tam vismazāk vajadzēja šādu problēmu. Virsmestrs pamatoti raizējās, ka šāda vardarbība graus ordeņa reputāciju un novedīs pie smaga baznīcas soda (konkrēti viņš baidījās no interdikta, kas saskaņā ar kanoniskajām tiesībām tiktu uzlikts Vācu ordeņa valdījumam kā vietai, kur ir nogalināts priesteris).⁶⁵ “Ja padoms būtu ticis vaicāts, pirms tas notika, iespējams, tik tālu nebūtu nonākuši,” viņš īgni piezīmēja 1428. gada 15. jūnijā rakstītā vēstulē Livonijas mestram.⁶⁶

Virsmestra ieteikumi bija vērsti uz to, lai pēc iespējas mazinātu notikušā kaitējumu Vācu ordeņa reputācijai un izvairītos no baznīcas soda. Tāpēc viņš pieteica nekādā gadījumā nepieļaut slepkavības izskatīšanu kūrījā. Lai izvairītos pat no šī notikuma pieminēšanas pāvesta galmā citu konfliktu kontekstā, virsmestrs mudināja pēc iespējas ātrāk panākt izlīgumu ar cietušo pusi visos strīdīgajos jautājumos, tostarp attiecībā uz Rīgas domkapitula atgriešanos augstīniešu regulā. Viņaprāt, šajā lietā nekas vairs nebija darāms un Livonijas mestram jāsamierinās ar diplomātisko sakāvi. Strīdu izšķiršanu virsmestrs ieteica uzticēt 24 šķīrējtiesniešiem. Viņš arī piekodināja Livonijas mestram (ņemot vērā ordeņa apdraudēto stāvokli) nekādā gadījumā neuzsākt pret arhibīskapu un viņa sabiedrotajiem karu (lai panāktu domkapitula atgriešanos Vācu ordeņa pakļautībā).⁶⁷

Visu vainu par slepkavību virsmestrs ieteica uzvelt konkrētajam varadarba izpildītājam un noliegt jebkādu ordeņa vadības iesaisti tajā. Vēstulei pievienotā zīmītē viņš, atkārtoti paužot bažas, ka ziņu par sūtņu noslepkavošanu nonākšana pāvesta kūrījā varētu novest pie baznīcas soda, mudināja Livonijas mestru uzrakstīt vēstuli Vācu ordeņa ģenerālprokuratoram un lūgt viņu sekot līdzi, vai kūrījā kāds nepiemin slepkavību, kā arī censties pēc iespējas novilcināt baznīcas

soda uzlikšanu līdz brīdim, kad ordenim rodas iespēja izklāstīt savu pozīciju. Viņš arī ieteica Livonijas mestram sūtīt uz kūrīju kādu savu uzticamu pārstāvi (ja tāds atrastos), kurš tur uzkavētos un palīdzētu novērst baznīcas sodu, līdz šī lieta tiek “draudzīgi vai citā ērtā veidā atrisināta”.⁶⁸ Virsmestrs ieteica par notikušo ģenerālprokuratoram stāstīt šādu versiju: Grobiņas (vēstulē kļūdaini dēvēts par Durbes (*Dorbyn*)) fogts “aizturēja un nogalināja vairākus cilvēkus, iespējams, saistībā ar kādu personīgu konfliktu ar viņiem (“lietā, ar kuru, šķiet, viņš nespēja pats tikt galā”). Pie viņiem tika atrastas Livonijas garīdzniecības vēstules un mantas. Neskaitāmo jauno darbu dēļ šis fogts ir izstājies no ordeņa, un neviens nezina, kurp viņš ir aizmucis.”⁶⁹

VAININIEKU RĪCĪBA

Grobiņas fogts un viņa palīgi patiešām bija pametuši Livoniju. Nav zināms, kurā brīdī tas notika un kas viņus uz to pamudināja, t.i., neatbildēti paliek jautājumi, pirmkārt, vai viņi pameta Livoniju drīz pēc slepkavības vai arī turpmāko mēnešu gaitā, augot sašutumam un, iespējams, jūtot draudus; otrkārt, vai tas notika pēc viņu pašu izvēles vai ar savu pavēlnieku ziņu – lai dotu viņiem iespēju vainot grēkāžus, tos reāli nesodot. Šie jautājumi ir saistīti ar to, kad un kā slepkavības fakts kļuva zināms Livonijas sabiedrībai. Gosvins no Ašebergas bija pametis Livoniju kādu laiku pirms 21. augusta (jo šajā datumā notikušajā pušu pārstāvju sanāksmē viņš tika publiski izsludināts meklēšanā).⁷⁰

Kādā precīzi nenosakāmā brīdī (ne agrāk par 25. aprīli, kad notika minētā ordeņa kapitula sēde Vendenē) Grobiņas fogts uzrakstīja vēstuli Rīgas arhibīskapam. Šīs vēstules teksts ir saglabājies hronistu atstāstos. Kā vēsta Rufuss, Grobiņas fogts esot rakstījis: “Ziniet, Rīgas arhibīskapa kungs un pārējie Livonijas bīskapi, ka es, Gosvins Ašebergs, Grobiņas fogts, esmu noslicinājis jūsu priesteri, kuru sauca Fulehevers, viņš bija Rēveles [baznīcas] dekāns,⁷¹ un visus viņa sabiedrotos un esmu atņēmis viņiem to, kas bija pie viņiem, jo viņi bija zemes un mūsu ordeņa nodevēji. To es esmu izdarījis pēc sava paša prāta, pat neviens no maniem pavēlniekiem nezināja; un, ja Dievs tā gribētu, ka es jūs visus bīskapus dabūtu savā varā, tad es ar jums visiem tā arī izdarītu. Jūs gribat pret to kaut ko darīt, kas man tiek pārmests, vainojiet kādu citu.”⁷² Korners šo vēstuli atreferē ļoti līdzīgiem vārdiem.⁷³ Kranca traktējumā Gosvins pamato savu rīcību ar viņam uzticēto pienākumu aizstāvēt zemes robežas, kuru pildot

viņš ir atklājis sabiedrības ienaidniekus (t.i., prelātu sūtņus), kuriem viņš sabiedrības interesēs atņēmis mantu un dzīvību bez kāda plāna un pavēles.⁷⁴ Renners sniedz konspektīvu vēstules satura pārstāstu, kurš pamatvilcienos atbilst Kranca versijai, nobeigumā piezīmējot, ka Gosvins visas (sūtņiem atņemtās) vēstules un instrukcijas nosūtīja virsmestram, bet, “kas bija miris, tas miris arī palika”⁷⁵

Lai gan var diskutēt par to, cik precīzi hronisti ir izklāstījuši šīs vēstules saturu un kā tas nonācis viņu rīcībā (kā noraksts, kā informētu laikabiedru, kuri paši vēstuli bija vismaz redzējuši, atstāsts vai no mutes mutē ceļojošs un šajā procesā transformējiem stāsts?), nav pamata apšaubīt, ka šāda vai līdzīga satura dokuments patiešām ir pastāvējis. Uz to norāda fakts, ka visās hronikās saskan vēstījuma pamatdoma, tomēr hronisti vēstuli nav nekritiski pārrakstījuši cits no cita, bet katrs (izņemot Korneru) piešķirushi tai atšķirīgas nianšes.

Būtiskākais jautājums šajā kontekstā ir: vai šo vēstuli sacerēja pats Gosvins, vai arī tās teksts ir viņa pavēlnieku diktēts. Vēstules formulējums ar ordeņa vadības nevainības un pat nezināšanas uzsvēršanu, pārspilēti izaicinošais stils (lai gan, iespējams, hronistu vai šokēto laikabiedru izpušķots), kā arī piebilde (Kranca versijā), ka par notikušo neviens neko nezina un tam (t.i., ordeņa iesaistei) nav pierādījumu, vedina domāt par pārdomātu stratēģiju, kas bija virzīta uz jebkādas ordeņa līdzdalības noliegšanu un fogta kā taisnīga sašutuma pārņemta karstgalvīga, bet ordenim un Livonijai pilnībā lojāla cilvēka impulsīvu rīcību visas Livonijas sabiedrības interešu vārdā. Tādējādi autorei ticamāka šķiet versija, ka Gosvins šādu vēstuli ir rakstījis pēc savas pavēlniecības rīkojuma. Tas neizslēdz, ka viņš patiesi alka izrēķināties ar “zemes / sabiedrības nodevējiem”. Protams, avoti neļauj arī pavisam droši apgalvot, ka Gosvins šo vēstuli nav spontāni uzrakstījis pēc savas iniciatīvas, saniknots par Rīgas domkapitula neatkarības centieniem (gadījumā, ja slepkavības brīdī jau bija zināms vismaz domkapitula lēmums bullu publiskot, jo citādi fogtam nebija konkrēta iemesla dusmoties). Tomēr šādā gadījumā būtu dīvaini, ka viņš savu spontāno sašutumu rakstiski pauda tikai apmēram pēc mēneša (bīskapu delegācijas vizīte Vendenē 25. aprīlī norāda, ka viņi tobrīd vēl tādu vēstuli nebija saņēmuši) un drīz pēc tam pats izplatīja pretēja rakstura ziņas (kas tiks aplūkotas tālāk).

Jautājumus rada arī Vācu ordeņa ģenerālprokuratora Kaspara Vandofena (*Caspar Wandofen*, 1428–1432) piezīme vēstulē virsmestram 1429. gada 12. jūlijā: “Ja Grobiņas fogts G. no Ašbergas būtu noliedzis to, ko viņš izdarīja, un būtu patvēries savā pilī, būtu

pagājuši daudzi gadi, pirms kaut kas tiktu pierādīts. Jo, kas notiek slepenībā, to atklātībā ir grūti pierādīt.⁷⁶ Autore nepiekrīt Viljamam Urbanam (*William Urban*), kurš, traktējot šo vēstuli nekritiski un atrauti no citiem avotiem, atzīmēja Grobiņas fogta bēgšanu kā muļķīgu.⁷⁷ Jāpieņem, ka ģenerālprokurators nebija lietas kursā par ziņu izplatības ātrumu un sašutumu Livonijā un par to, ka Gosvina bēgšana palīdzēja ordenim uzvelt viņam visu vainu. Livonijas bīskapu pārstāvju vizīte ordeņa kapitula sēdē Vendenē 1428. gada aprīlī liecina, ka jau pirms Gosvina vēstules tapšanas cietušajām pusēm nebija šaubu par to, kurš ir vainīgs sūtņu pazušanā, un sabiedrībā cirkulēja baumas par slepkavību.

TĀLĀKĀ NOTIKUMU ATTĪSTĪBA LIVONIJĀ

Livonijas mestrs, šajā kontekstā turpmāk burtiski izpildot virsmestra norādījumus, paklausīgi uzrakstīja Vācu ordeņa ģenerālprokuratoram instrukciju, kā rīkoties šīs slepkavības sakarā: ja šis incidents kūrījā tiks pieminēts, jānoliedz jebkāda ordeņa iesaiste un visa vaina jāuzvēļ Gosvinam no Ašebergas, apgalvojot, ka viņš tiekot meklēts.⁷⁸

Lai neļautu Livonijas bīskapiem pārliecību par Vācu ordeņa vainu viņu sūtņu pazušanā izplatīt ārpus Livonijas un tādējādi minimalizētu šī atgadījuma “starptautisko publicitāti”, ordenis nogrieza viņu kontaktus ar ārpasauli.⁷⁹ Kā virsmestram 22. jūlijā sūdzējās pats arhibīskaps, visiem, kas dodas uz Livoniju vai prom no tās, jāapzvēr, ka tie neved viņa vēstules vai ziņojumus.⁸⁰ Pat uz Prūsiju sūtītie arhibīskapa sūtņi pie Mēmeles bija pagaisuši bez vēsts.⁸¹ 1429. gada janvārī kādam priesterim nācās slēpt savu garīdznieka kārtu, lai viņš tiktu ārā no Livonijas.⁸² 1429. gada aprīlī Livonijas mestra pārstāvis Romā Johanness Zobe (*Johannes Sobbe*), uzzinājis, ka Rīgas domkapitula labvēļi kūrījā ir nosūtījuši pārstāvjus uz Livoniju noskaidrot lietas apstākļus, piekodināja savam pavēlniekam uzraudzīt zemes robežas un gādāt, lai neviens no Livonijas ar vēstulēm vai ziņām nenonāktu pāvesta galmā “ne ar labu, ne ar varu”.⁸³ Livonijas mestra instrukcijā ģenerālprokuratoram tika pieteikts, ka gadījumā, ja kūrījā izskan pārmetums, ka prelātu sūtņi netiek izlaisti no zemes, jāskaidro, ka bez Vācu ordeņa atļaujas nedrīkst no Livonijas izvest zirgus (kā militāras nozīmes preci).⁸⁴

Notikumu tālākā gaita Livonijā ritēja Vācu ordeņa kā joprojām galvenā Livonijas militārā spēka draudu ēnā.

1428. gada 21. jūnijā ordeņa Livonijas brāļu un Rīgas arhibīskapa un domkapitula pārstāvji vienojās visas nesaskaņas, kas radušās starp abām pusēm sakarā ar to, ka domkapituls izstājās no Vācu ordeņa, uzticēt atrisināt šķīrējtiesai – 24 “godājamiem bruņinieku kārtas vīriem” (*erbaren rittermateschen mannen*) – pa 12 pārstāvjiem no katras puses, kuru sanākšme tika ieplānota Valkā 8. augustā. Arī Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas bīskapi apņēmas pakļauties šīs tiesas spriedumam, ciktāl tas skartu viņu intereses.⁸⁵

1428. gada 14. augustā šķīrējtiesneši nāca klajā ar spriedumu aktuālajos strīdīgajos jautājumos starp Vācu ordeni, no vienas, un Rīgas arhibīskapu un domkapitulu, no otras puses. Saskaņā ar to Vācu ordenis akceptēja Rīgas domkapitula izstāšanos no ordeņa, bet pieprasīja par to morālu gandarījumu: arhibīskapam un domkungiem (pēc Livonijas mestra pieprasījuma) bija jāatvainojas Livonijas mestram un brāļiem par domkapitula regulas maiņu un jāsniedz paskaidrojums, ka ar atteikšanos no Vācu ordeņa tērpa viņi nav domājuši ordeni pakļaut ne izsmieklam, ne pazemojumam (*orden nicht to hone noch to smaheit gedan hebben*). Rīgas domkungiem bija arī jāapņemas reizi gadā (turklāt “bez dusmām un naida” (*sunder argelist*)) – šī piezīme labi raksturo starp domkapitulu un Vācu ordeni valdošo emocionālo gaisotni) noturēt aizlūgumu par jau mirušo Livonijas mestru un brāļu dvēselēm, kā arī par tiem, kuri vēl nomirs. Vācu ordenis arī nodrošināja sev iespējas turpmāk apelēt pāvesta kūrījā pret domkapitula izstāšanos no tā – saskaņā ar spriedumu šajā jautājumā katra puse drīkstēs brīvi un otras puses netraucēti virzīt savas intereses. Viens no galvenajiem šķīrējtiesnešu sprieduma punktiem bija ordeņa attaisnošana slepkavības lietā un visas vainas uzvelšana Grobiņas fogtam: Livonijas bīskapi un viņu kapituli apņēmas necelt pret Vācu ordeni – ne pret Livonijas, ne Prūsijas brāļiem – ne Livonijas robežās, ne ārpus tās (*binnen landes unde buten landes*) nekādas pretenzijas par viņu sūtņu noslepkavošanu. Visas prasības – gan par noslepkavotajiem radiniekiem, gan nolaupītajām mantām – bija jāadresē tikai Gosvinam no Ašebergas un viņa palīgiem, kuri tika atzīti par vienīgajiem šajā noziegumā vainīgajiem un “izsludināti meklēšanā”. Spriedumā arī tika noteikts, ka vainīgo atrašanas gadījumā viņi tiks tiesāti, nevis uzreiz pakārti, – šādi “linča tiesas” draudi ir norāde uz sabiedrības dusmām. Šķīrējtiesneši arī sniedza galvojumu, ka Tērbatas (nevis Rēveles!) un Sāmsalas-Vīkas bīskapi pievienosies tiem izlīguma noteikumiem, kuri attiecas uz sūtņu slepkavību.⁸⁶

Vācu ordenim bija izdevies panākt sev izdevīgu un viltīgu atrisinājumu – Livonijas bīskapu oficiāla atteikšanās no pretenzijām pret ordeni slepkavības jautājumā līdzās Gosvina no Ašebergas vēstulei liedza ordeņa pretiniekiem iespēju oficiālajās apsūdzībās kūrījā izmantot šo noziegumu. Tādējādi turpmāk ordenis, vairs neraizējoties par starptautisko publicitāti, atkal varēja kūrījā droši “lobēt” jautājumu par domkapitula pakļaušanu tam. Savukārt arhibīskapa pārstāvjiem joprojām tika apgrūtināta izbraukšana ārpus Livonijas.

Minētais 14. augusta sprieduma teksts ir hronoloģiski agrākais dokuments, kas nepārprotami apliecina, ka Livonijas bīskapi bija informēti par viņu sūtņu patieso likteni.

SLEPKAVĪBAS SEKAS

Lai gan Vācu ordenis visumā veiksmīgi izkļuva no neveiklas situācijas, tomēr slepkavība nepalika bez tālejošām sekām.

Pirmkārt, sabiedrības sašutums un raizes par pāvesta sankcijām ierobežoja ordeņa rīcības brīvību un deva pretiniekam priekšrocības. Šajā situācijā ordenis nevarēja atļauties uz Rīgas domkapitula neatkarības atjaunošanu reaģēt tik asi, cik tas, iespējams, būtu rīkojies citos apstākļos (jāatceras 1428. gada pavasarī rakstītā Rīgas arhibīskapa vēstule virsmestram, kurā tika paustas bažas par to, ka Livonijas brāļi gatavojas karam, un virsmestra brīdinājums Livonijas mestram karu neuzsākt).

Neskatoties uz ordeņa intensīvajiem centieniem informāciju par slepkavību pieklusināt, ziņas par to tomēr sasniedza kūriju, radot satraukumu.⁸⁷ Lai gan ordenis bija formāli attaisnots, ordeņa nelabvēļi (kuriem šī informācija bija ērts instruments diplomātiskajā cīņā) noteikti nekavējās pārliecināt klausītājus, kas ir īstais vaininieks. Īpaši aktīvs ordeņa neslavas celšanā, tostarp izmantojot šo slepkavību, bija tā galvenais nelabvēlis Sāmsalas-Vikas bīskaps Kristians, kurš, kā minēts, iespējams, ieguva informāciju par šo noziegumu no tā dalībnieka Stibora. Piemēram, 1429. gada 8. februārī Vācu ordeņa ģenerālprokurators minēja, ka bīskaps Kristians esot pāvesta pārstāvjiem stāstījis, ka noslepkavotajiem sūtņiem nolaupītās mantas atrastas pie ordeņa Dancigas komtura.⁸⁸

Tas neļāva ordenim šajā jautājumā zaudēt modrību. Satraukumu radīja arī Gosvina tālākā rīcība (ko, iespējams, diktēja vēlēšanās atbrīvoties no ļaundara slavas vai ļaušanās sevi izmantot ordeņa iekšējo frakciju savstarpējās cīņās vai ordeņa nelabvēļu interesēs).

No ģenerālprokuratora Kaspara Vandofena 1429. gada 16. jūlijā virsmestram rakstītas vēstules izriet, ka bijušais Grobiņas fogts neilgi pirms šīs vēstules tapšanas bija atklāti atzinis, ka slepkavību veicis pēc savas priekšniecības pavēles.⁸⁹ Lai gan, kā ģenerālprokurators mierināja virsmestru, Sāmsalas-Vīkas bīskapam Kristianam nebija izredžu par šo slepkavību panākt baznīcas sodu ordenim, jo ordeņa vainu nebija iespējams pierādīt, šādas runas kaitēja tā reputācijai. Līdz ar Gosvina tālākajām gaitām tādas ziņas nonāca mūsdienu Nīderlandes teritorijā. 1435. gada 2. augustā rakstītā vēstulē virsmestrs centās pārliecināt šīs teritorijas kungu Geldernas (*Geldern*) hercogu, ka Gosvina no Ašebergas izplatītie apgalvojumi, ka slepkavību Livonijā viņš ir paveicis pēc savu pavēlnieku ieteikuma, ar viņu ziņu un atļauju, ir apmelojumi.⁹⁰

Slepkavības saceltās kaislības – sašutums pret ordeni un vēlme atriebt noslepkavotos – nenorima vēl ilgi. Kā 1430. gada 11. martā virsmestram rakstīja Livonijas brālis Bertolds no Rukerhūzenes (*Berthold von Rückerhusen / von Ruckershwsen*) (kurš bija nosūtīts uz Itāliju, lai palīdzētu ģenerālprokuratoram atjaunot Rīgas domkapitula pakļautību ordenim), Sāmsalas-Vīkas bīskaps esot viņam paudis pārsteigumu, ka Bertolds un viņa ceļabiedrs Johanness Zobe ir dzīvi nonākuši galamērķī: viņiem ceļā esot uzglūnējuši un sekojuši apmēram 20 vīri, lai “sacirstu viņus gabalos” un tādējādi atriebtu “pie Mēmeles noslepkavotos”.⁹¹ Tā kā draudi tika izteikti Livonijas brāļiem un par citu šajā laikā viņu veiktu slepkavību ziņu nav, ir pamats uzskatīt, ka ar to ir domāti nedaudz tālāk uz ziemeļiem nogalinātie Livonijas bīskapu sūtņi.

1434. gadā, izmantojot pavērsienu Romas katoļu baznīcas hierarhijā – koncila izvirzīšanos par tās augstāko instanci –, Rīgas arhibīskaps un kapituls iesniedza tam apelāciju pret 1431. gadā ordeņa spiediena ietekmē noslēgtu un pāvesta apstiprinātu viņiem neizdevīgu vienošanos, kas atkal pastiprināja Rīgas domkapitula atkarību no Vācu ordeņa.⁹² Iesniedzot koncila nozīmētajam konflikta izmeklētājam plašu apsūdzību pret Vācu ordeni, arhibīskapa pārstāvji nevilcinājās izmantot 1428. gadā notikušo sūtņu slepkavību kā iespaidīgu argumentu, 1428. gada vasarā noslēgto izlīgumu skaidrojot ar ordeņa draudiem. Apsūdzībā kā visiem Livonijā un tālu ārpus tās robežām zināms fakts ir paziņots, ka šo slepkavību paveica Vācu ordeņa brālis Gosvins no Ašebergas kopā ar citiem šī ordeņa brāļiem un atbalstītājiem pēc savu pavēlnieku rīkojuma un aiz naida pret Rīgas arhibīskapu un baznīcu. Dokumentā arī uzsvērts, ka ordenis

slepkavību ir akceptējis un slepkavas aizsargā, un nepieļauj viņu saukšanu pie atbildības, tādējādi kļūstot līdzvainīgs.⁹³

1435. gadā (daļēji Rīgas arhibīskapam labvēlīgā baznīcas koncila lēmuma ietekmē) Vācu ordenis, noslēdzot ar Rīgas arhibīskapu un domkapitulu izlīgumu, kas uz laiku “iesaldēja” ilgstošās nesaskaņas, vēlējās reizi par visām reizēm šo slepkavību atstāt pagātnē. Lai gan izlīguma tekstā konkrēti šī slepkavība nav minēta (jo ordenis formāli savu vainu neatzina, bez tam izlīgums bija jāšūta uz baznīcas koncilu apstiprināšanai), ar arhibīskapa atteikšanos jebkad izvirzīt pretenzijas pret Vācu ordeni par tā nodarījumiem visticamāk ir domāta tieši šī sūtņu slepkavība un materiālā kompensācija (20 000 Rīgas mārkus) attiecas tieši uz šī nozieguma morālo un finansiālo izpirkšanu.⁹⁴ Lai būtu pilnīgi drošs, ka šis jautājums tiešām beidzot ir nodots aizmirstībai, ordenis pieprasīja, lai Rīgas arhibīskaps un domkapituls atsevišķā apzīmogatā dokumentā atsakās no pretenzijām pret ordeni par šo slepkavību (kā arī no pretenzijām uz laicīgo varu pār ordeni). Par šādu dokumentu informāciju sniedz Livonijas mestra vēstule virsmestram, kurā attiecīgais noziegums tiek dēvēts vienkārši par “slepkavību” (*toethslachtunge*).⁹⁵ Tas norāda, ka ordenim nebija izdevies pārliecināt Livonijas sabiedrību par savu nevainību un ka neformāli ar netieši ordenis uzņēmās atbildību par šo slepkavību un tam bija ļoti svarīgi no tās atbrīvoties. Katram gadījumam 1436. gadā Vācu ordenis sagādāja arī pāvesta apstiprinājumu jau viņa priekšgājēja izdotajai privilēģijai, saskaņā ar kuru uz Vācu ordeņa zemēm neattiecās nosacījums, ka vietai, kur nogalināts vai ievainots priesteris, tiek uzlikts interdikts.⁹⁶

Par ilgstošu aizvainojumu liecina arī tas, ka izlīgums ar Rēveles domkapitulu par tā dekāna Heinriha fon Bekes nogalināšanu tika panākts tikai 1452. gadā.⁹⁷

Otrkārt, Vācu ordeņa brāļi no neveiklās situācijas guva mācību būt apdomīgākiem. Iesakot vardarbīgus paņēmienus pret pretiniekiem, ordeņa amatpersonas turpmāk steidzās piekodināt Livonijas brāļiem atturēties no tik atklātām metodēm. Piemēram, 1429. gada maijā Livonijas mestra pārstāvis Romā Johanness Zobe rekomendēja atmet bezcerīgos centienus panākt, lai pāvests atkal pakļauj Rīgas arhibīskapiju ordenim. Tā vietā Livonijas brāļiem vajadzētu pašiem “nodibināt taisnību savā zemē” – sagūstīt tos domkungus, kuri ir izstājušies no Vācu ordeņa. Tomēr viņš piekodināja nenodarīt viņiem miesas bojājumus un nevienu nenogalināt.⁹⁸ Ordeņa ģenerālprokurators Kaspars Vandofens, atsaucoties uz Gosvina precedentu, raizējās

par Livonijas brāļu primitīvajiem paņēmieniem. “Vai tiešām mums nav cita veida, kā ļaunumu [labot ar] zobena cirtienu vai ūdeni?” viņš pukojās vēstulē virsmestram 1429. gada jūlijā, ieteikdams atbrīvoties no ordenim neērtā Sāmsalas-Vīkas biskapa izsmalcinātākā veidā – ar indi, kas ļautu noslēpt ordeņa iesaisti. “Kas ar savējiem grib kādu ļaunu cilvēku nogalināt, tad ir vienalga, kādā nāvē viņš mirst. Tādiem cilvēkiem jādod ēst vai dzert tā, lai viņi pēc tam nekad vairs ne izsalkumu, ne slāpes nejustu un nekad vairs ļaunu nedarītu,” viņš mācīja.⁹⁹

Vistālejošāko ietekmi šī slepkavība atstāja uz ordeņa reputāciju. Kā sūkstījās paši ordeņa pārstāvji, šis notikums bija sagādājis ordenim sliktu slavu. Vēl šodien minētā slepkavība kalpo kā spilgtākais piemērs Vācu ordeņa brāļu tieksmei uz nepārdomātu varmācību.

VAININIEKA TĀLĀKAIS LIKTENIS

Par Vācu ordeņa vadības līdzdalības pakāpi secinājumus ļauj izdarīt galvenā vaininieka liktenis. Ordenis publiski meklēšanā izsludināto grēkāzi pat nedomāja sodīt. Gosvins no Ašebergas 1429. gada 2. februārī ieradās Romā un ilgāk nekā mēnesi (līdz 27. martam) slepeni tur uzturējās pie Vācu ordeņa pārstāvjiem, kuri sniedza viņam finansiālu palīdzību. Johanness Zobe savā vēstulē viņu minēja kā “kādu, vārdā G., no Livonijas” (*einer, genant G., aus Lifland*).¹⁰⁰ Vācu ordeņa diplomāti centās no pāvesta iegūt viņam nodarījuma piedošanu (absolūciju) – un veiksmīgi: jau 1429. gada augustā šis fakts ir minēts ordeņa korespondencē. Tas tika uzskatīts par ordeņa diplomātijas nopelni (neskatoties uz Gosvina izplatītām runām par savu priekšnieku līdzdalību) – ģenerālprokurators taisnojās, kāpēc to ir paveicis cits ordeņa pārstāvis, nevis viņš pats.¹⁰¹ Gosvins turpināja saņemt ordeņa aizstāvību, lai gan tika novirzīts uz stratēģiski mazāk svarīgām ordeņa zemēm, kur tuvumā nebūtu slepkavas sodīšanā personiski ieinteresētu cilvēku. 1434. gada 28. aprīlī viņš ordeņa iekšējā dokumentā minēts kā Dīrenas (*Dieren, mūsd. Diederer, Nīderlandē*) komturs.¹⁰² Lai gan 1435. gada 2. augustā Geldernas hercogam adresētajā vēstulē virsmestrs Gosvinu min kā no ordeņa atkritušo, viņa apgalvojumus par savu priekšnieku doto pavēli veikt slepkavību nosoda kā apmelojumu, kā arī solās viņu sagūstīt un atgriezt “paklausībā”,¹⁰³ nekas neliecina par Gosvina sodīšanu. Ja bijušā Grobiņas fogta teiktais tiešām būtu apmelojumi, jādome, ka pret viņu tomēr būtu veiktas kādas sankcijas. 1446. gadā Gosvins no

Ašebergas avotos minēts kā Arstedes (*Aersted*, mūsd. *Arsta*, Zviedrijā) komturs. Šajā laikā, pildot amata pienākumus, viņš, kā pats atzīst, uz brīdi iegriezies arī Livonijā.¹⁰⁴ 1451. gada otrajā pusē sastādītajā ordeņa vizitācijas protokolā viņš minēts ordeņa Narvas konventa iemītnieku skaitā.¹⁰⁵ Slepkavu aizstāvēšana un patvēruma došana viņiem, kā minēts Rīgas arhibīskapa un domkapitula sūdzībā, bija viens no aspektiem, kas izsauca sabiedrības neapmierinātību.¹⁰⁶

NOBEIGUMS, JEB KAS BIJA ŠĪ SLEPKAVĪBA?

Būtiskākais slepkavības raisītais jautājums ir: kas bija notikušā iniciators?

Avotu analīze nesniedz skaidru atbildi, tomēr ļauj izvirzīt trīs hipotēzes:

1. Slepkavība tika veikta pēc Livonijas mestra pasūtījuma,¹⁰⁷ lai nepieļautu ordenim potenciāli bīstama sūtījuma nonākšanu kūrījā un, iespējams, iebaidītu domkapitulu atkāpties no saviem neatkarības centieniem.

2. Livonijas mestrs bija pavēlējis sūtņus ceļā aizkavēt,¹⁰⁸ lai nepieļautu ordenim potenciāli bīstama sūtījuma nonākšanu kūrījā, bet ne nogalināt.

Abas šīs hipotēzes atšķir vienīgi ordeņa Livonijas pavēlniecības līdzdalības pakāpi. Autore uzskata, ka visticamāk Gosvins bija saņēmis neskaidras norādes, piemēram, gādāt, lai sūtņi un sūtījums nenonāk galamērķī, bet viņš pārcentās vai arī neredzēja iespēju izpildīt misiju, atstājot sūtņus dzīvus un vienlaikus neatklājot ordeņa vainu. Šīs hipotēzes atbalsta Gosvina un ordeņa amatpersonu sākotnējā saskaņotā rīcība un vēlākie Gosvina apgalvojumi par savu pavēlnieku līdzdalību. Arī rūpes par slepkavu turpmāko karjeru norāda, ka tā nebija tikai “korporatīvā solidaritāte”.

3. Gan sūtņu sagūstīšanas, gan slepkavības iniciators bija Grobiņas fogts, kurš rīkojās bez savu pavēlnieku ziņas, dusmās par domkapitula neatkarības centieniem – tieši šādu notikumu versiju aizstāvēja ordeņa amatpersonas. Šī ir maz ticama hipotēze, tomēr to pilnībā neļauj noraidīt Livonijas mestra vēstule virsmestram (1428. gada aprīļa beigās vai maija sākumā), kurā pirmais likās par bīskapu delegācijas likteni neko nezinām un stāstīja par baumām, ka tā nezināma iemesla dēļ ir aizkavēta Prūsijā. Citādi šādu informācijas slēpšanu no virsmestra var izskaidrot vienīgi ar ordeņa Livonijas pavēlniecības dziļu apjukumu. Nevar izslēgt, ka Livonijas

mestrs uzzināja patiesību tikai vēlāk – maija beigās vai jūnija sākumā – un tūdaļ to izklāstīja virsmestram. Arī nolauptā mantu atklāta lietošana ordeņa vajadzībām – ja var ticēt arhibīskapa pārstāvja apsūdzībām – neļauj pavisam noraidīt hipotēzi par Gosvina spontānu un nesankcionētu rīcību dusmu uzplūdā.

Tomēr, pat ja slepkavība tika veikta bez Livonijas mestra ziņas, ordeņa vadība darbos to nenosodīja, bet gan akceptēja un palīdzēja slepkavām izbēgt no soda. Tas padara Vācu ordeni Livonijā vismaz par morāli līdzvainīgu šajā noziegumā.

Notikumu gaita ļauj izdarīt šādu secinājumu:

Cīņā par lielāku varu Livonijā 15. gadsimta sākumā Vācu ordenis bija gatavs uz nelikumīgu rīcību, kas neatbilda reliģiska ordeņa morālei: kļaju vardarbību un meliem. Ar vai bez pavēlniecības ziņas paveiktā slepkavība ilustrē Livonijas brāļu nesavaldību un tendenci pret pretiniekiem izturēties izteikti agresīvi. Pat ja šāda rīcība bija virzīta uz ordeņa skatījumā pozitīviem mērķiem, tā nevarēja neizraisīt pārējās Livonijas sabiedrības sašutumu un pretestību.

Šis notikums ir piemērs tam, ka Livonijas brāļu nesavaldība galu galā nāca par sliktu paša Vācu ordeņa interesēm un veicināja spriedzi Livonijas politiskajā dzīvē.

Autore pateicas Mg. hist. Andrim Levānam par izmantoto un citēto avotu tulkojumu redakcijai.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Jan-Erik Beuttel (1999). *Der Generalprokurator des Deutschen Ordens an der Römischen Kurie. Amt, Funktionen, personelles Umfeld und Finanzierung*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, S. 217; Klauss Milicers (2009). *Vācu ordeņa vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 244. lpp.; Heinz von zur Mühlen (1994). Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit (etwa 1180–1561). In: Gert von Pistohlkors (Hg.). *Deutsche Geschichte in Osten Europas. Baltische Länder*. Berlin: Siedler Verlag, S. 25–172, hier S. 81; Klaus Neitmann (1997). Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen im 14. und 15. Jahrhundert. In: Norbert Angermann, Wilhelm Lenz (Hg.). *Reval. Handel und Wandel vom 13. bis zum 20. Jahrhundert*. Lüneberg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, S. 43–86, hier S. 60; William Urban (1978). The Diplomacy of the Teutonic Knights at the Curia. *Journal of Baltic Studies*, IX, pp. 116–127, here pp. 126–127.

- ² Leonid Arbusow (1908). *Grundriss der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands*. Riga: Verlag von Jonck und Poliewsky, S. 96; Bernhard Jähnig (2004). Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg bis zur Landeseinung von 1435. In: Bernhard Jähnig, Klaus Militzer (Hg.). *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*. Münster: Lit Verlag, S. 113–135, hier S. 122–124; Mario Glauert (2004). Die Bindung des Domkapitels von Riga an die Regel des Deutschen Ordens. In: Radoslaw Biskup, Mario Glauert (Hg.). *Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preussen und Livland*. Münster: Aschendorff, S. 269–316, hier S. 299; Ernst Seraphim (1906). *Geschichte von Livland. I: Das livländische Mittelalter und die Zeit der Reformation (bis 1582)*: Gotha: Perthes, S. 137–138 (A. Tille (hg.). *Deutsche Landesgeschichten*, Bd. 7).
- ³ Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga: Daugava, 362.–363. lpp.
- ⁴ Par šo tēmu autore ir publicējusi populārzinātnisku rakstu: Eva Eihmane (2013). Skandalozākā politiskā slepkavība Livonijā. *Ilustrētā Pasaules Vēsture*, 62, 38.–45. lpp.
- ⁵ Auszüge aus der Chronik des Rufus vom Jahre 1400 bis 1430 (1830). In: Ferdinand Heinrich Grautoff (Hg.). *Die lübeckischen Chroniken in niederdeutscher Sprache*. Zweiter Teil, Hamburg: Bei Friedrich Perthes, S. 564–565; *Die Chronica Novella des Hermann Korner* (1895). Jakob Schwalm (Hg.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 491–492. Šo hroniku savstarpējās attiecības ir ārpus šī pētījuma robežām, tāpēc rakstā tās abas tiks minētas kā līdzvērtīgi avoti.
- ⁶ *Chronicon Slavicum, quod vulgo dicitur parochi Suselensis* (1866). Ernst Adolph Theodor Laspeyres (Hg.). Lübeck: Friedr. Asfchenfeldt, S. 172–175.
- ⁷ A. Krantzii, *viri in theologia et ivre pontificio celeberrimi, historicique clarissimi, Wandalia [...]* (1619). Hannoveriae: Typis Wecheliani, impensis Danielis ac Davidis Aubriorum & Clementis Schleichij, S. 256–257 (Cap. 16); *Johann Renner's Livländische Historien* (1876). Richard Hausmann, Konstantin Höhlbaum (Hg.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 118. Renners šī notikuma izklātā balstās uz Krancu, kurš savukārt izmanto agrākos avotus (Jakob Schwalm (1895). Einleitung. In: *Die Chronica Novella des Hermann Korner*. Jakob Schwalm (Hg.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. XVIII–XXXIV).
- ⁸ *LUB*, VIII, Nr. 498, 509, 522, 527. Kā rakstīja ģenerālprokurators, Stibors ir piedalījies ļaundarībās Kurzemes piekrastē (*LUB*, VIII, Nr. 498); 1431. gada 31. oktobrī vēstulē virsmestram ordeņa brālis Johanness Mengens Stibora dalību sūtņu slepkavībā minēja kā faktu (*LUB*, VIII, Nr. 522).
- ⁹ *LUB*, VIII, Nr. 522.
- ¹⁰ Šādās domās ir arī B. Jēnigs (Jähnig. Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg, S. 129).
- ¹¹ *LUB*, VIII, Nr. 891, 945.
- ¹² Konkrētajā situācijā Vācu ordenis atdeva pāvestam ienākumus, kas gūti no Rīgas arhibīskapijas īpašumiem laikā, kad arhibīskapa prombūtnē tos

pārvaldīja ordenis, kopumā 12 000 guldeņu (*LUB*, III, Nr. 1333; *LUB*, IV, Nr. 1349, 1352, 1357; sīkāk sk.: Eva Eihmane (2012). *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas par varu viduslaiku Livonijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 76. lpp.). 14.–15. gadsimtā Vācu ordeņa veiktā pāvesta galma amatpersonu apdāvināšana un saņemtās labvēlības atkarība no sniegto dāvanu lieluma plaši atspoguļota Vācu ordeņa ģenerālprokuratora vēstulēs. Sīkāk sk.: Beuttel. *Der Generalprokurator*, S. 552–564; Eihmane. *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas*, 34.–35. lpp.

¹³ *LUB*, VI, regests Nr. 1641a.

¹⁴ *LUB*, IV, Nr. 1351.

¹⁵ *LUB*, IV, Nr. 1353.

¹⁶ *LUB*, IV, Nr. 1446.

¹⁷ Roman Czaja (2009). Die Entwicklung der ständischen Versammlungen in Livland, Preußen und Poland im Spätmittelalter. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung*, 3, S. 312–328, hier S. 314; Milicers. *Vācu ordeņa vēsture*, 218.–234. lpp.

¹⁸ *LUB*, V, Nr. 2705; *LUB*, VII, Nr. 62–63.

¹⁹ *LUB*, VII, Nr. 537.

²⁰ Jähnig. Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg, S. 121. Domkapitula regulas maiņa avotos tika apzīmēta kā attiecīgā tērpā pieņemšana vai novilkšana, jo Rīgas domkungu tērpā krāsa publiski demonstrēja, kurš – arhibīskaps vai ordenis – attiecīgajā brīdī bija guvis virsroku savstarpējā cīņā (Theodor Kallmeyer (1842). Geschichte der Habits-Veränderung des Rigischen Domcapitels, nebst Untersuchungen über streitige Gegenstände in derselben mit urkundlichen Beilagen. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 2, S. 197–340, hier S. 215, 221, 228).

²¹ Sinode sākās 1428. gada 25. janvārī un noslēdzās februāra sākumā (*LUB*, VII, Nr. 680, 685, 690). Korneris kā tās sākuma datumu kļūdaini min 1428. gada 29. septembri (*profesto sancti Michaelis*) (*Die Chronica Novella*, S. 491).

²² Pāvests atļāva pie Rīgas baznīcas provinces piederošajiem Prūsijas (Ermlandē, Pomezānijā, Samlandē un Kulmas) bīskapiem pēc viņu lūguma šajā sinodē nepiedalīties. Šo lūgumu, kas bija pamatots ar bīstamo ārpolitisko situāciju, atbalstīja Vācu ordenis, bažījoties, ka sinode izvērsis Rīgas arhibīskapa ietekmi arī Prūsijas diecēzēs (*AR*, Nr. 365; *LUB*, VII, Nr. 444, 532–533; Jähnig. Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg, S. 122).

²³ Sinode tika organizēta pēc Konstancas koncila rīkojuma un atbalsoja vispārējo reformu noskaņu Romas katoļu baznīcā, pieņemtajos statūtos pieprasot garīdzniecības noteikto uzvedības normu stingru ievērošanu un kristiešu dalību baznīcas rituālos (*AR*, Nr. 365; *LUB*, VII, Nr. 690).

²⁴ [Leonid Arbusow]. *AR*, Nr. 365, S. 328; Arbusow. *Grundriss*, S. 96; Jähnig. Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg, S. 123; Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 362. lpp.

- ²⁵ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 256–257 (“*Operac pretium visum est, sedem apostolicam aduersus oppressores ecclesiae inuocare detegereque per nuntios calamitosum ecclesiae statum, quod ab iis qui auxilio terrae sint impositi, opprimi tentaretur*”); *Die Chronica Novella*, S. 491 (“... *de apostolico presidio inplorando contra eorum molestatores et iniuratores*”); *Johann Renner’s Livländische Historien*, S. 118 (“*klagen aver den orden und dem sulven ohren ellenden bedroveden tostandt erkennende geven*”).
- ²⁶ *Chronik des Rufus*, S. 564 (“... *vorbunden se sik tohope jegen den orden der Dudeschen heren, de se under sik wolden breken; dar wolden se to hulpe toropen de prelaten des hoves van Rome unde den Pawes*”).
- ²⁷ Zobenbrāļu ordenis kopš savas dibināšanas 1202. gadā bija pakļauts Rīgas bīskapa garīgai un laicīgai jurisdikcijai, kas formāli tika pasludināta 1210. gadā izdotajā pāvesta bullā. Vēlāk, saņemot zemi arī Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas bīskapijā, ordenis tika pakļauts arī šiem bīskapiem. Pēc sakāves t.s. Saules kaujā apvienojoties ar Vācu ordeni 1237. gadā, Zobenbrāļu ordenis nodeva tam savus īpašumus, misiju un tiesisko statusu Livonijā. Akceptējot abu ordeņu apvienošanos, pāvests apstiprināja Vācu ordeņa laicīgo pakļautību attiecīgajiem bīskapiem. Sīkāk sk.: Eihmane. *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas*, 10.–13. lpp.
- ²⁸ [Arbusow]. *AR*, Nr. 365, S. 329.
- ²⁹ *LUB*, VIII, Nr. 891, 945.
- ³⁰ *Chronik des Rufus*, S. 564; *Die Chronica Novella*, S. 491.
- ³¹ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Chronik des Rufus*, S. 564; *Die Chronica Novella*, S. 491; *Johann Renner’s Livländische Historien*, S. 118.
- ³² *Chronik des Rufus*, S. 564; *LUB*, VIII, Nr. 891.
- ³³ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Chronik des Rufus*, S. 564; *Chronicon Sclavicum*, S. 172–173; *Die Chronica Novella*, S. 491; *Johann Renner’s Livländische Historien*, S. 118; *LUB*, VIII, Nr. 891, 945.
- ³⁴ Leonid Arbusow (1904). *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert*. Mitau: Steffenhagen, S. 48.
- ³⁵ Heinrihs fon der Beke bija Rēveles birģera dēls, bijis Tērbatas un Rēveles domkungs, no 1420. gada – Rēveles dekāns (Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*, S. 13); Rufusa un Kornera hronikās šo abu personu vārdi un amati ir sajaukti vietām – Johans Faulhaners ir atzīmēts kā Rēveles dekāns (*Chronik des Rufus*, S. 565; *Die Chronica Novella*, S. 491).
- ³⁶ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Chronik des Rufus*, S. 564 (“... *ere hovetman scholde wesen de deken von Revele, de in deme hove woll bekant was*”); *Chronicon Sclavicum*, S. 172–173; *Die Chronica Novella*, S. 491; *Johann Renner’s Livländische Historien*, S. 118.
- ³⁷ *Chronik des Rufus*, S. 565; *Die Chronica Novella*, S. 491; *LUB*, VIII, Nr. 945.
- ³⁸ Beuttel. *Der Generalprokurator*, S. 552–564.
- ³⁹ *LUB*, VIII, Nr. 945, 3.§.
- ⁴⁰ [Arbusow]. *AR*, Nr. 365, S. 328; Arbusow. *Grundriss*, S. 96; Jähmig. *Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg*, S. 123; Glauert. *Die Bindung des Domkapitels von Riga*, S. 299; Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 362. lpp.

- ⁴¹ LUB, VII, Nr. 680.
- ⁴² A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Die Chronica Novella*, S. 491; Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 362. lpp.
- ⁴³ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Die Chronica Novella*, S. 491.
- ⁴⁴ [Arbusow]. *AR*, Nr. 365, S. 329 (tomēr kā nozieguma paveikšanas laiku L. Arbuzovs atzīmē marta sākumu, kas rada zināmu loģisku pretrunu); Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 362. lpp.
- ⁴⁵ LUB, VIII, Nr. 945, 3.§.
- ⁴⁶ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257 (“*quod mare tardius fit per glaciem nauigable*”).
- ⁴⁷ Šis Vestfālenes izcelsmes ordeņa brālis šo amatu pildīja no 1423. gada maija (Sonja Neitmann (1993). *Von der Grafschaft Mark nach Livland: Ritterbrüder aus Westfalen im livländischen Deutschen Orden*. Köln: Böhlau, S. 109).
- ⁴⁸ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Chronik des Rufus*, S. 565; *Chronicon Sclavicum*, S. 172–175 (saskaņā ar šo hroniku upuri vispirms tika nežēligi nogalināti, tad noslicināti); *Die Chronica Novella*, S. 491; *Johann Renner's Livländische Historien*, S. 118; LUB, VIII, Nr. 945, 3.§. 15. gadsimta hronisti kā slepkavības vietu kļūdaini min Daugavu. Rīgas arhibīskapa pārstāvja sastādītā dokumentā kā slepkavības vieta minēts Vācu ordeņa kontrolē esošs jūras krasts starp Prūsiju un Livoniju (LUB, VIII, Nr. 945, 3.§), droši vien lai nenoslogotu tekstu ar adresātam nesvarīgām detaļām.
- ⁴⁹ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257 (“*crudelique merguntur exemplo*”); *Chronicon Sclavicum*, S. 174–175; *Die Chronica Novella*, S. 491; *Johann Renner's Livländische Historien*, S. 118 (“*eine gruwsame daeth*”); LUB, VIII, Nr. 891, 945, 3.§ (“*inhumaniter occiderunt*”).
- ⁵⁰ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Johann Renner's Livländische Historien*, S. 118.
- ⁵¹ A. Krantzii [...] *Wandalia*, S. 257; *Die Chronica Novella*, S. 491; Rufuss par šo tēmu izvērš upuru dialogu ar uzbrucējiem, pirmajiem uzstājot uz savām garīdzniecības neaizskaramības privilēģijām, bet otrajiem tās neņemot vērā (*Chronik des Rufus*, S. 565); Rīgas arhibīskapa pārstāvja apsūdzības garīdznieku slepkavība izdalīta atsevišķi no laju slepkavības (*homicidia et presbitricidia*) (LUB, VIII, Nr. 945, 6.§).
- ⁵² LUB, VIII, Nr. 945, 3.§ (“*in usus suos converterunt palam et publice*”).
- ⁵³ LUB, VII, Nr. 696. Uz šādu notikumu secību norāda arī Mario Glauerts (Glauert. *Die Bindung des Domkapitels von Riga*, S. 299).
- ⁵⁴ LUB, VII, Nr. 713; [Arbusow] *AR*, Nr. 370; Glauert. *Die Bindung des Domkapitels von Riga*, S. 299.
- ⁵⁵ Arbusow. *Grundriss*, S. 96; [Arbusow]. *AR*, Nr. 370, S. 336; Jähnig. *Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg*, S. 123.
- ⁵⁶ Eihmane. *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas*, 95. lpp.
- ⁵⁷ [Arbusow]. *AR*, Nr. 370, S. 336.
- ⁵⁸ Eihmane. *Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas*, 19., 39. lpp.

- ⁵⁹ LUB, VII, Nr. 718 (“*Ouch hat uns der herre erczbisschoff geschreiben, das ir euch und die euwirn mit allem thun czu krige schicket und wees her sich ken euch habe irboten*”).
- ⁶⁰ Par šo Livonijas mestra vēstuli ir zināms no virsmestra atbildes vēstules (LUB, VII, Nr. 713) (“*Als ir uns in dem andirn euwirm brife schreibt von dem tage, den ir mit euwirn gebitigern an sente Marcus tage nehest geleden czu Wenden habt gehalden [...] was alles rede do gescheen seyn von derselben botschaft und wie en wedir ist geentwert, das ergynge sich etlichir masze wol, sunder uns bekommert werlich vaste, das ir undir andir reden en gesagt habt, wie ir wol etwas hettet vornomen dorvon, das ire boten in Pruszen weren offgehalden, abir den grunt wustet ir nicht, in welcher masze sie hir czu lande weren offgehalden*”); [Arbusow]. AR, Nr. 370, S. 336.
- ⁶¹ LUB, VII, Nr. 713 (“*Wir haben nymandes geheisen offczuhalden und welden ouch ungerne imandes offhalden adir lassen hemmen ane merkliche vorwurchte sachen [...] wir ernstlichin nicht wissen von eyngerley offhaldungen adir dergleichen. Und bitten euch mit fleissiger begerunge eyne redliche weise usczusynnen, wie ir uns des wedir benemet und entschuldiget ken dem hern erczbisschofe czu Rige und am weme is wirt seyn czu tun*”).
- ⁶² LUB, VII, Nr. 708 (“*... dat gy jw mit juwen perden und harnsche genczliken darupp vorsatten und verdigen, effte uns ichtz weddirstall anlangende sien wurde, dar Got vor sie, dat gy denne dar mede, alz jw togebort, verdich und bereide sein mochten*”).
- ⁶³ LUB, VII, Nr. 713 (“*Vorseelich ist ouch, das der erczbisschof und die synen is nicht dorbey werden lassen bleiben und wellen villeichte von nuwes krig mit unsirm orden anslan. Wurdes dorczu kommen, das ummer Got vorbite*”).
- ⁶⁴ LUB, VII, Nr. 718.
- ⁶⁵ LUB, VII, Nr. 718 (“*... went is unsirm orden gar eyn sweer geruchte wurde machen [...] Wir besorgen uns, kompt die sache von der overfarunge der boten [...] in den hoff, das eyn sween interdict wurde die lant obirgeen*”).
- ⁶⁶ LUB, VII, Nr. 718 (“*Hette man rat gesucht, ee is geschach, is were villeichte nicht dorczu komen*”).
- ⁶⁷ LUB, VII, Nr. 718 (“*... abir in keynir weise hebet eynen krig an wedir en und syne kirche, sunder seet an, wie gar obel is itczunt an allen enden stehet, und dorczu, in was feerlichkeit wir teglich sitzen. Irdenket weisen und wege, wie ir die beste treffen mogt, das die schelungen der vorrameten artikel jo ee jo uns lieber entlichin werden hingelegt ...*”).
- ⁶⁸ LUB, VII, Nr. 718 (“*... der etliche czit im hofe blebe [...] so lange, bis das is mit fruntschaft adir mit andir bequemen mitteln entlichin wurde higelegt*”).
- ⁶⁹ LUB, VII, Nr. 718 (“*... der voith von Dorbyn in Lyfflant hette etliche lute offgehalden und getotet durch sache, die her villeichte wedir etliche derselben hatte; bey den weren ouch gefunden brife und gewerb von den herren prelaten us Lyfflant. Und durch semelichir geschicht und missetat so were der egedochte voith entreten us dem orden und ir nich wostet, woheen her geflegen were*”).
- ⁷⁰ LUB, VII, Nr. 733.

- ⁷¹ Šeit hronists (vai arī pats Gosvins?) jauc Rīgas arhibīskapa sekretāra un Rēveles domkapitula dekāna vārdus.
- ⁷² Chronik des Rufus, S. 565: “Wettet, her bischop van der rige unde gu anderen bisschope van lyflande, dat ik, goswin asscheberg, voget van grebyn, hebbe gedrenket juwen papen, vulehavere genomt, de deken was to revele, mit alle sinen gesellen/ unde hedde en genomen wat se hadden, wente se weren vorreders des landes unde unses orden. Dat hebbe ik van egeneme upsate degan, unde van nemendes hete etterwitschop miner oversten, unde wolde god, dat ik juw bischope alle so warliken hadde an myner walt, datsulve wolde ik juw allen ok don. Wille gy nu dar wat umme don, dat vot myner personen, unde wytet dat anders nemende.”
- ⁷³ Die Chronica Novella, S. 491–492: “Noveritis, domine antistes Rigensis ceterique suffraganei ecclesie eisdem, quod clericum vestrum Wullehavee cognominatum decanum Revaliensem cum suis collegis et sociis detinui, spoliavi et tandem submersi tamquam traditores nostre terre auctoritate propria, nullo instigante homine aut iubente de meis superioribus vel confratribus. Et utinam vps omnes in eadem mea potestate habuissem, eundem finem vite vestre imposuissem. SI quid ergo pro facto illo attemperare decreveritis, persone mee et nulli alteri impendere poteritis. Valet’.”
- ⁷⁴ A. Krantzii [...] Wandalia, S. 257: “Noueritis, inquit, nuper a me reprehensos prouinciae proditores, clericos vestros, rebus et vita exuisse, nullius iussu aut consilio: sed (quod tutandis finibus praefectum scitis) publico functus ministerio, publicos hostes feci de medio. Eam rem nemini praeter me imputandam ego profiteor: nam publicam peregi vtilitatem. Hoc (rogo) quid erat, nisi addita calamitati miserorum insultatio? quum ignoret nemo, non esse authorem qui factus est exequutor.”
- ⁷⁵ Johann Renner’s Livländische Historien, S. 118: “shref dar na an de bischoppe, dat he disse als vorreders des lands gepludert und gedoedet hedde nicht uth hedde nicht uth jemandes bevel, sondern van amptes wegen, dewile ohme de upsicht up der grentze bevalen worden, und hedde dit sulve tho des lands besten gedan, sande ock dem hermeister alle breve und instruction tho, und wol doth was, de blef doth.”
- ⁷⁶ LUB, VIII, Nr. 36 (“Hette der voyt von Grobyn G von Aschenberg gelyokent des, das her thet, unde were uff seyn slos gereten, do hetten vil jar czu gehort, ee das man is uff yn hette kunt beweyesen; wen was heymelich geschyt, das kan man offenbar obel beweyssen”).
- ⁷⁷ Urban. The Diplomacy of the Teutonic Knights at the Curia, p. 127.
- ⁷⁸ LUB, VII, Nr. 723.
- ⁷⁹ LUB, VIII, Nr. 891, 945, 3.§, 5.§.
- ⁸⁰ LUB, VII, Nr. 727 (“... als men hir gemeynlichliken sprekt, dat men noch hutes dages nymande in edder ud dessen landen dorch juwer herlicheit stat Koningesberch theen let, he en mute dar to den hilgen sweren, dat he nene breve effte bodesschap an uns edder van unser wegene hebbe”), Nr. 728.
- ⁸¹ LUB, VII, Nr. 727 (“Unde weren unse ersamen boden, de wy [...] beide an juwe erwerdicheit unde ok an unse heren, de prelaten, dar myt juw im lande gesetten [...] udgesand hadden unde alrede over de Memole in

- juwer herlicheit land gekomen were, zelichliken unde ungehindert vort gekommen, welk hinder noch va en, nocn van uns nicht togekomen is”*).⁸² LUB, VII, Nr. 773.
- ⁸³ LUB, VII, Nr. 804 (“*Sie bitten, das man das lant vorware, das nymant uskome in den hoff mit brifen adir botschaften, mit liebe adir mit leide*”). LUB, VII, Nr. 723.
- ⁸⁴ LUB, VII, Nr. 720.
- ⁸⁵ LUB, VII, Nr. 733.
- ⁸⁶ LUB, VII, Nr. 804 (kā 1429. gada aprīlī Livonijas mestram no Romas rakstīja viņa pārstāvis Johanness Zobe, “*Der pabst und cardinal haben sere gewegen die geschicht, die gescheen ist, und besorgen sich noch eyns ergeren us den drouwen, die sie horen*”).
- ⁸⁷ LUB, VIII, Nr. 154.
- ⁸⁸ LUB, VIII, Nr. 38 (“*... der foyt von Grabin off dy czeit offenberlich bekante, das her is getan hat an geheisen seiner obirsten*”).
- ⁸⁹ LUB, VIII, Nr. 954 (“*... uns und unsirn orden im sulchen, das her semliche obiltete mit unsirm und unsir gebietiger rathe, wissen und volbort sulle gethan haben ken euwir irlwchtikeit, anderen herren und gutten lewten [...] czu unsirs ordens grobe beruchtung swerlich habe bedasset und czu rede gesatczet [...] Also haben wir, Got weis, von semlicher seiner untad und unendlicheith nye gewust, nch rat nach tad nach keynerley volbort dorczu gegeben [...] und sal es ouch nymmer durch redeliche lewthe warhafftklich uff uns nach unsir gebietiger nach uff den meister in Liffland und siene gebietiger konnen brengen, das wir ader sie eingerley rath adir volbort czu semelichen seinen obliteten hetten geben*”).
- ⁹⁰ LUB, VIII, Nr. 164 (pēc Bertolda no Rukerhūzenes ziņām, potenciālie uzbrucēji esot bijuši no Prignicas (*Prigenicz*, mūsd. Vācijā)).
- ⁹¹ Šī Livonijas kārtu sanāksmē 1431. gada februārī noslēgtā vienošanās paredzēja turpmāk amatā ievēlēto domkungu iestāšanos Vācu ordenī, tomēr atļaujot brīvu domkapitula ievēlēšanu un nepakļaujot to ordeņa vizitācijai (LUB, VIII, Nr. 410). Neskatoties uz ordeņa pretinieku apgalvojumiem, ka vienošanās domkapitulam ir uzspiesta ar draudiem, pāvests Eižens IV (*Eugenius IV*, 1431–1447), lai gan vilcinādamies, to tomēr apstiprināja 1432. gada februārī (LUB, VIII, Nr. 527, 556, 558, 579).
- ⁹² LUB, VIII, Nr. 891, 945, 3.§ (“*... per quendam Goswinum de Asscheberch fratrem hospitalis et ordinis predicti uacum certis suis complicitibus, eciam dicti ordinis fratribus et eorum adherentibus de mandato superiorum quorundam dicti ordinis et in odium archiepiscopi, prepositi, capituli et personarum prefate ecclesie Rigensis [...] inhumaniter occiderunt...*”), 4.§, 6.§.
- ⁹³ LUB, VIII, Nr. 1019 (“*... so heft de here meister unde sin orde uns etzebiscopp unde unsir kerken vorbenomet umme aflegginghe allirley anclage unde ansprake [...] gegeben to eyner bevestinghe eyner vrundliken vorliknisse unde to vormydende schaden, kost unde unwillen, de in tokomended tyden tuschen uns beiden parten enstan mochten, twintich duszent mark Rigisch, dar he uns unde unse kerke wol ane vornugen heft, unsir kerken landt und elude, de von langhen tyden von unser kerken geweset*”).

sin, mede intolosende. Hyrmede so sall alle anclage, schelinghe unde twidracht unde ander gewaldt, schade unde unmod, wo de tusschen uns beiden parten entstan sint, id sy an landen eddir an luden efte in wat wise dat id sin mochte, to eynem gantzen gruntliken ende vrudliken vorliket sin"); [Arbusow]. AR, Nr. 415, S. 377–378; Jähnig. Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg, S. 135; Glauert. Die Bindung des Domkapitels von Riga, S. 306.

⁹⁵ LUB, IX, Nr. 125.

⁹⁶ LUB, IX, Nr. 106.

⁹⁷ Neitmann. Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen, S. 60.

⁹⁸ LUB, VIII, Nr. 1 ("... so voget jo dat, wo y kunnen, dat y dejene van den domheren, de unsen orden affgelecht hebben [...] eirsten oppvangen unde gripen laten, jo sunder dotslaent unde wundinge off versmechtinge").

⁹⁹ LUB, VIII, Nr. 36 ("Zo habe wir keyne weyse, den slecht mit swerten adir wasser? Wer eynen boszen menschen mit den seynen toten will, is ist geleyche vil, was todes das her ym anleget; man solde sulchen luthen essen adir trynken geben, das sy nummerme dornoch hungerte adir dorste, und emit anderleye weysze dy bosze euwsyethen").

¹⁰⁰ LUB, VII, Nr. 799; LUB, VIII, Nr. 1.

¹⁰¹ LUB, VIII, Nr. 1, 69.

¹⁰² LUB, VIII, Nr. 802.

¹⁰³ LUB, VIII, Nr. 954 ("... ein abetronnyger und ungehorsamer bruder unsirs ordens, Ascheberg genant [...] die abetronnygen und ungehorsamen widdir czu irem orden und gehorsam gebracht und widderuffet mogen werden").

¹⁰⁴ LUB, X, Nr. 223, 270.

¹⁰⁵ LUB, XI, Nr. 160; Indriķis Šterns uzskata, ka Narvas konventā Gosvins ir vadijis mūža nogali (Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 363. lpp.).

¹⁰⁶ LUB, VIII, Nr. 945.

¹⁰⁷ Šādōs uzskatos ir Heincs fon cur Mīlens (zur Mühlen. Livland, S. 81).

¹⁰⁸ Šādās domās ir Leonīds Arbusovs (Arbusow. *Grundriss*, S. 96) un Ernsts Serafims (Seraphim. *Geschichte*, S. 137). Pārējie minētie autori atturas no spriedumiem par slepkavības iniciatoru.

SAĪSINĀJUMI:

LUB – *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst regesten*. Bd. III (1857), Bd. IV (1859). Friedrich Georg Bunge (Hg.). Reval: Kluge und Ströhm; Bd. V (1867), Bd. VI (1873). Friedrich Georg Bunge (Hg.). Riga: Nikolai Kymmell; Bd. VII (1881), Bd. VIII (1884), Bd. IX (1889). Hermann Hildebrand (Hg.). Riga; Moskau: Verlag von J. Deubner; Bd. X (1896), Bd. XI (1905). Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hg.). Riga; Moskau: Verlag von J. Deubner.

AR – *Akten und Recesse der Livländische Standetage*. Bd. 1, Vierte Lieferung (1928). Leonid Arbusow (Hg.). Riga: Verlag von Jonck & Poliewsky.

THE MURDER OF THE DELEGATION OF LIVONIAN BISHOPS IN 1428: THE KNOWN AND UNKNOWN ASPECTS

Eva Eihmane

Dr. hist., Mg. philol. Research interests: relations between the Teutonic Order and Livonian bishops, the developments in Livonia during the 14th–15th centuries in the context of the Late Medieval changes in Western Christendom, Livonian crusades.

E-mail: eva.eihmane@gmail.com

The murder of Livonian bishops' envoys to Papal Court in 1428 was the most scandalous and brutal episode in the long-standing conflict between the Archbishop of Riga and Teutonic Order. It is the most striking example of the Livonian Brethren's inclination to violence as one of the aspects that created strain in Livonia's political life and harmed the interests of the Teutonic Order itself. The Order's administration placed all blame on the executors of the murder; however, the truth of the official statements was doubted both by contemporaries and historians. The author restores the course of events, analyses the known and unknown aspects of the murder and aspires to establish who initiated it, why things happened the way they did and what were the consequences.

Key words: Teutonic Order, Archbishop of Riga, Cathedral Chapter, the incorporation of the Riga Cathedral Chapter into the Teutonic Order, murder.

Summary

In March 1428, Teutonic Order's Vogt of Grobin Goswin von Aschenberg with assistants attacked, robbed and drowned the envoys of the Bishoprics of Riga, Ösel-Wiek and Reval and their companions, 16 persons in total who, as chroniclers wrote, were sent to the Pope by the delegates of the Council of the Church Province (held in Riga in January 1428) to complain about the Teutonic Order and ask for Papal assistance against it. The ruthless manner of the murder, along with the fact of an attack on clergymen, shocked contemporaries when news about it, presumably through the murderers, who later changed sides, spread to broad circles in Livonia and beyond.

The author identifies relevant sources and on their base restores the course of events. However, the available sources leave several aspects of this episode unclear.

First, it is not entirely obvious why the prelates chose to turn to the Pope for help at that particular moment when they had already reaped a victory over the Teutonic Order: in 1426, the Riga Cathedral Chapter had achieved a Papal bull, which fully revoked its incorporation into the Teutonic Order (that the latter had achieved in 1393 by giving lavish bribes at the Holy See).

Second, while the sources allow making an assumption that rumours about the murder spread rather fast, it is also impossible to establish how and when accurate information about it became known in Livonia and, most importantly, when it reached Livonian bishops.

Third, it is also impossible to establish when the murderers fled from Livonia and whether they did it on their own accord or on their superiors' command.

Fourth, it is not entirely clear why it was only on 19 March 1428 that the Riga Cathedral Chapter finally enacted its independence from the Teutonic Order through the publication of the Papal bull, which had been issued already in 1426. At that time the murder had already taken place but exact information about it most likely had not become available yet and the ensuing consequences could not have been foreseen. Such chronologic discrepancies make the author question the belief dominating in historiography that it was the murder, which encouraged the Cathedral Chapter to take off the vestments of the Teutonic Order.

Fifth, it is impossible to establish what the public mood in Livonia was exactly like as rumours about the murder spread and which of the parties – the Archbishop or Livonian Brethren – was more ready, if at all, to resort to military means. In the spring of 1428 each party voiced suspicion about the other's preparation for war. The public indignation against the Teutonic Order about the murder made the latter fear that war would be waged on it. The Archbishop in turn feared that the Livonian Brethren would use military means to force the Cathedral Chapter to recall its enacted independence from them.

Sixth, one of the greatest mysteries surrounding the murder is the letter, which Goswin von Aschenberg sent to the Archbishop thereby in a challenging form admitting having robbed and killed the bishops' envoys because they were the traitors of the land and insisting that he had done it on his own accord without his superiors' command or even knowledge. Did the letter, which has survived only in chronicles, indeed exist? When was it written? Did the Vogt of Grobin write the letter on his own accord or on his superiors' command?

The author aspires to answer these and other questions with plausible source-based hypothesis, weighing the pros and cons of each of them.

Although, closely following the indignant Grandmaster's advice, the Teutonic Order rather successfully managed to put all blame on the executors of the murder and was eventually formally justified, it left far-reaching negative consequences for it.

Firstly, public indignation and fear of Papal sanctions restricted the Teutonic Order's freedom of action, forcing it to be more concessive than usual, particularly on the issue of the restored independence of Riga Cathedral Chapter. Secondly, the murder was damaging for the Teutonic Order's reputation; information spread about it by the ill-wishers in spite of the Order's efforts to minimize the publicity of the murder, forced the Order's officials constantly to be alert and to fight accusations. Thirdly,

for a long time the victims' friends and relatives harboured resentment and wanted revenge. Fourthly, the relevant Cathedral Chapters, whose members had been murdered, did not accept the official version and were not satisfied with the earlier settlement and thus continued to press charges against the Teutonic Order both in Livonia and in the Church Council, and it was only in December 1435 that the issue was closed. Due to such consequences in the future the murder of 1428 served the Teutonic Knights as a negative example of the way they must not deal with their opponents.

Although sources do not provide sufficient evidence conclusively to answer the main question "who was the initiator of the murder?", the research findings allow making three hypothesis: 1) the murder was commissioned by the Livonian Master in order to prevent the bishops' messages from reaching Rome and to intimidate the Cathedral Chapter into submission; 2) the Livonian Master ordered only the interception of the letters to the Pope and not the murder of the messengers; 3) the official version, which the Teutonic Order insisted on, is true: Goswin of Aschenberg attacked and murdered the bishops' delegation on his own accord. Although the latter hypothesis is very unlikely to be true, there is no conclusive evidence to the contrary and thus it cannot be rejected completely. The author believes that the Vogt of Grobin most likely was instructed to prevent the messengers and letters from leaving Livonia that vaguely encouraged him to use extreme measures as it would have been practically impossible to fulfil the mission while sparing the messengers' lives and simultaneously not revealing the Teutonic Order's guilt. However, even if the murder was committed without the knowledge of the Livonian Master, the Order's administration justified it by their actual deeds: the official scapegoats secretly received protection and support from the Order. Thus the Teutonic Order is at least morally guilty for the murder.

The murder of 1428 is a vivid example, which shows that the Teutonic Order, aspiring to achieve a larger share of power in Livonia in early 15th century, was ready to resort to blatant violence and lies. It illustrates the Livonian Brethren's intemperance and inclination to treat their opponents aggressively that eventually harmed the interests of the Teutonic Order itself and facilitated strain in Livonia's political life. Even if violent measures were a tool to reach noble goals, they could not have failed to cause indignation and resistance in Livonian society.

PROVINCĪĀLPADOMJU IZVEIDE UN LATVIEŠU DEPUTĀTU VIETA TAJĀS (1906–1907)

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks. Zinātniskās intereses – Latvijas vēsture 19. gadsimta otrajā pusē, strādniecības vēsture 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, 1905. gada revolūcijas vēsture, Latvijas Republikas saimniecības vēsture.

E-pasts: j.beerzins@gmail.com

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā izsauca neatliekamu nepieciešamību veikt modernizācijas procesus valsts pārvaldē un sevišķi sabiedrības tiesību jautājumos. Krievijas valdības uzsāktās pārvaldes reformas konstitucionālās monarhijas virzienā atstāja iespaidu galvenokārt uz to Latvijas teritorijas iedzīvotāju daļu, kas nebija saistīta ar revolucionāro kustību. Krievijas monarha 1905. gada 28. novembra ukazs noteica, ka Baltijas guberņās nodibināms pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora postenis, kura uzdevums bija veicināt gan revolucionārās kustības apspiešanu, gan rūpēties par nepieciešamo reformu sagatavošanu Baltijā. Šinī sakarā 1906. gadā notika pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un Baltijas guberņu provinciālpadomju izveide, kuru darbībā dziļā pretrunu šķirtne pastāvēja starp baltvāciešiem, no vienas puses, un latviešiem, igauņiem, no otras puses. Padomē un guberņu provinciālpadomēs tika ievēlēts vairāk nekā 30 aktīvāko latviešu zemnieku un inteliģences deputātu. Latviešu deputātu vēlēšanas un darbs šajos institūtos revolūcijas atplūdu gados (1906–1907) deva ieguldījumu tautas pakāpeniskā sagatavošanā nākotnes demokrātiskajām un valstiskajām aktivitātēm.

Atslēgas vārdi: revolūcijas atplūdu gadi, 1905. gada 28. novembra ukazs, iedzīvotāju savstarpējās attiecības, pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un guberņu provinciālpadomju vēlēšanas, provinciālpadomju deputāti, provinciālpadomju uzdevumi.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Krievijas impērijas tautsaimniecībā strauji tika veikti modernizācijas pasākumi. Tie valstij deva ievērojamus ekonomiskus sasniegumus. Savukārt modernizācijas procesa īstenošanu valsts pārvaldē un sevišķi sabiedrī-

bas tiesību brīvības jautājumu risināšanā kavēja pastāvošais režīms. 1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija vardarbīgi demonstrēja, ka ir pienācis pēdējais laiks veikt modernizācijas pasākumus arī šajā jomā. Revolūcijas plašais vēriens Baltijā, sevišķi Latvijas teritorijā, liecināja, ka sabiedrībā nobriedusi nepieciešamība pēc pamatīgām pārmaiņām. Prasības pēc reformām aktīvākajā latviešu sabiedrības daļā tika uzturētas jau kopš senatora Nikolaja Manaseina revīzijas 1882. un 1883. gadā. Tani laikā zemnieku lūgtās nepieciešamās izmaiņas pastāvošajās administratīvajās un saimnieciskajās attiecībās pēc divdesmit gadiem bija vēl vairāk samezģlojušās un radušās jaunas neatrisinātas dzīves problēmas. Tā kā divdesmit gados šo jautājumu risināšanā valdība neko būtisku nebija paveikusi, tad 1905. gada revolūcijas uzliesmojums Latvijas teritorijā izpaudās sevišķi spilgti.

1906.–1907. gadā Krievijas impērijas valdība koncentrēja spēkus, lai revolūciju ātrāk apspiestu, liekot galveno uzsvaru uz bruņotu vardarbību. Paralēli tam tika veikti pasākumi, kurus rosināja patvaldnieka izdotsais 1905. gada 17. oktobra manifests. Valsts domes institūta izveidošana radīja iespēju sākt pārkārtot valsti par konstitucionālo monarhiju. Sabiedrībā tika radīts iespaids, ka valdība veiks plašas reformas, kas atrisinās esošos trūkumus. Valdošās aprindas ar reformu palīdzību domāja mazināt revolucionāro kustību. 1906. gada 27. aprīlī uzsāktā I Valsts domes darbība revolūcijas iespaidā nevarēja apmierināt prāvas sabiedrības daļas prasības. Taču tā neapmierināja arī valdības un patvaldnieka gribu, un tas bija noteicošais, kāpēc 1906. gada 8. jūlijā dome tika atlaista. 1906. gada otrajā pusē sākās gatavošanās II Valsts domes vēlēšanām, un arī šīs domes mūžs bija īss (1907. gada 20. februāris – 3. jūnijs). II Valsts domes padzišana bija pēdējais politiskais pavērsiens, kas parādīja – revolūcija ir apspiesta.

Krievijas valdība, ņemot vērā Baltijas guberņu (Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas) un sevišķi Vidzemes un Kurzemes iedzīvotāju aktīvo līdzdalību revolūcijā, saprata, ka Baltijā nepieciešamas reformas. Valdības uzsāktās reformu aktivitātes atstāja iespaidu uz lielu sabiedrības daļu Latvijas teritorijā – galvenokārt uz iedzīvotājiem, kas nebija saistīti ar revolucionāro kustību.

Pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta izdošanas vairākās impērijas daļās administratīvā vara faktiski bija paralizēta. Vecās pārvaldes metodes it kā bija atceltas, bet jaunās direktīvas no Pēterburgas nenāca.¹ Viens no pirmajiem jaunajiem administratīvajiem aktiem Baltijai bija patvaldnieka 1905. gada 28. novembra ukazs. Tajā bija paziņots,

ka sakarā ar pieaugošajām nekārtībām Vidzemes un Kurzemes guberņā, kā arī pastāvošajiem nopietnajiem nemieriem Igaunijas guberņā, lai šajās guberņās ātrāk ieviestu kārtību un veiksmīgāk varētu nokārtot visus kopējos vietējās dzīves jautājumus, kuru atstāšana bez apmierinoša risinājuma veicinās nemieru izplatīšanos, nodibināms pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora postenis, tā pakļautībā nododot Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas guberņu. Ukazs piešķīra ģenerālgubernatoram plašas militārās un civilās dzīves pārvaldes tiesības: “Lai izstrādātu likumdošanas priekšlikumus visos vietējās dzīves jautājumos un daļēji lai novadā ievestu zemstes pašvaldību, lai uzlabotu zemnieku stāvokli, lai reformētu draudzes iestādes un skolas, nodibināt pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora vadībā vai viena no gubernatoriem vadībā, kuru ģenerālgubernators nozīmējis, padomi (*soveshchanie*).”²² Ukazs noteica, ka padome jāizveido no visu triju Baltijas guberņu ievēlētiem deputātiem: katrā guberņā divus deputātus vajadzēja ievēlēt no muižnieku landtāgiem, divus no pilsētu domēm un divus pārstāvjus no zemniekiem. Baltvācieši pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes izveidi saistīja ar savām interesēm un iniciatīvām. Iespējams, ka tieši viņu ietekmes rezultātā tika izdots arī minētais patvaldnieka ukazs.

Krievijā reformas tika gaidītas no Valsts domes, bet Baltijas guberņās sabiedrības daļa, kas nebija revolucionāri noskaņota, vēl papildu cerības lika uz ieplānoto pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomi. Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome un nedaudz vēlāk izveidotās Baltijas guberņu provinciālpadomes, kuru darbība un uzdevumi bija vienoti, saistās ar delegātu vēlēšanām un to darbību tajās. Šīs aktivitātes norisa pirmo divu Valsts domju pastāvēšanas laikā un aktivizējās to slēgšanas starplaikos. Provinciālpadomju izveidošanā nosacīti var vilkt zināmas paralēles ar tās sabiedrības daļas aktivitātēm, kuras revolūcijas atplūdu laikā izsauca I un II Valsts domes vēlēšanas. Tomēr pagaidu ģenerālgubernatora padomei un guberņu provinciālpadomēm gan latviešu, gan igauņu sabiedrība pievērsa mazāku uzmanību, jo pēc to izveidošanas nosacījumiem jau sākotnēji bija skaidrs, ka to uzdevums bija tikai sagatavot reformu projektus, kuru apstiprināšanas ceļš par likumiem bija neziņas miglā tīts galvenokārt jau tāpēc, ka lielākais vairums deputātu šajās institūcijās bija paredzēts baltvāciešiem, tas ir, muižniekiem un pilsētu vācu buržuāzijai. Vēsturiski un psiholoģiski nozīmīgs bija tikai līdz tam Latvijas teritorijā nepieredzēts notikums: latviešu zemnieku pārstāvji pirmo reizi kopā ar baltvāciešiem piedalītos sabiedriski

vēlētā iestādījumā, kurā reformu projektu apspriešanā zemnieki varētu izteikt savus uzskatus par vietējiem pašpārvaldes un saimnieciskajiem jautājumiem. Latviešu tautas pārstāvji, līdzīgi kā Valsts domes vēlēšanās, arī šinī gadījumā piedalījās daļēji demokrātiskos pasākumos.

II Valsts domes deputātu vēlēšanu kampaņā parādās interesanta iezīme: vairāki vēlēšanu aktīvisti, balsotāju kandidāti, balsotāji un pat II Valsts domes latviešu deputāti kaut kādā veidā bija saistīti arī ar pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomi, ar Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēm. Nosauksim dažus: F. Grosvalds, K. Kārklīšs, J. Prūsis no Vidzemes; K. Burkevics, P. Juraševskis, J. Goldmanis, A. Lasmans, J. Rupais no Kurzemes. No tiem par II Valsts domes deputātiem kļuva K. Kārklīšs, K. Burkevics un P. Juraševskis.³ Tas liecina, ka revolūcijas atkāpšanās laikā bija izveidojusies latviešu iedzīvotāju grupa, kas aktīvi iesaistījās sabiedriskajā dzīvē. Šos latviešu tautas pārstāvjus revolūcija bija rosinājusi uz sabiedriski politisko darbību, taču viņi bija revolūcijas pretinieki un revolūcijas akcentētos pašpārvaldes un saimnieciskos jautājumus cerēja atrisināt vienīgi ar reformu palīdzību. Viņi uzstājās par dzīves evolucionāro attīstību.

Latvijas historiogrāfijā nav pētījumu par latviešu deputātiem pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē un guberņu provinciālpadomēs. Jāatzīmē gan, ka notikumu laikabiedrs diplomētais filologs Fricis Garais (pseidonīms V. Zemcevs) kritiski sekoja līdzi pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes darbībai.⁴ Pāris gadu vēlāk viņš analizēja padomes devumu vienā aspektā – pašvaldības reformas sagatavošanā.⁵ Vēsturnieks Arveds Švābe garāmejot ir pieskāries provinciālpadomju darbības rezultātiem, kuri dzīvē tā arī netika realizēti, neveltot nekādu uzmanību latviešu zemnieku pārstāvjiem šajās institūcijās.⁶

Latviešu zemnieku deputātu darbība provinciālpadomēs ir plaša tēma, kura apslēpta līdz šim vēsturnieku neskartā bagātīgā vēstures avotu materiālā. Tā parāda latviešu lauku buržuāzijas aktīvāko pārstāvju iesaistīšanos savu saimniecisko un pašpārvaldes jautājumu aizstāvēšanā. Rakstā autors pirmo reizi historiogrāfijā mēģina noskaidrot latviešu līdzdalību pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē, Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs. No plašās tēmas šeit atsegti tikai daži ievada jautājumi: Latvijas teritorijā dzīvojošo latviešu un baltvāciešu attiecības revolūcijas atplūdu gados, latviešu zemnieku pārstāvju ievēlēšana pagaidu Baltijas

ģenerālgubernatora padomē, Vidzemes un Kurzemes gubernu provinciālpadomēs, vācu muižnieku un vietējo gubernu krievu pārvaldes attieksme pret latviešu zemnieku pārstāvjiem provinciālpadomēs, provinciālpadomju nozīme revolūcijas saasināto pretrunu mazināšanā starp vietējiem iedzīvotājiem.

Latvijas laukos centrālā pretruna revolūcijas gados, līdzīgi kā jau izsenis, bija starp skaitliski nelielo baltvācu muižnieku daļu, kuru atbalstīja Krievijas valsts administrācija un kam piederēja vietējā saimnieciskā, administratīvā noteikšana, un latviešu zemniekiem. Revolūcija šo gadu simtiem pastāvošo šķirtni starp abām tautībām ievērojami padziļināja un radīja iespaidu, ka nekādu tiltu pār to uzcelt vairs nav iespējams.

Vācu muižniecībai, pārdzīvojot revolūcijas notikumus, tas bija labi saprotams. Vidzemes muižniecība savus secinājumus par revolūcijas ietekmi uz sabiedrību un saimniecisko dzīvi Baltijā nolēma izteikt valdībai speciāli sagatavotā skaidrojumā. Starp citu, tajā teikts: “Revolūcija Baltijas provincēs ir iecirtusi dziļas brūces. Ir iznīcinātas ne tikai neizmērojamas mantiskās vērtības, ne tikai cietusi lauksaimniecība, tirdzniecība un satiksme apstājusies, bet par pašu smagāko zaudējumu jāuzskata, ka attiecības starp dažādām vietējo iedzīvotāju nacionalitātēm un šķirām ir ilgstoši satricinātas.”⁷

Zīmīgu uzstādījumu par baltvāciešu taktikas maiņu attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem puda Vidzemes landmaršals barons Frīdrihs Meiendorfs 1906. gada marta landtāga atklāšanas runā. Viņš norādīja: “Mēs esam nonākuši stāvoklī, kam nav piemēra un kas pieprasa visu mūsu spēku koncentrāciju.”⁸

Tālāk F. Meiendorfs izklāstīja turpmāk nepieciešamās darbības plānu: “Mēs nepadosimies, mazdūšība un dusmošanās rezignācija nav mūsu cienīga, mēs priekšā stāvošajā parlamentārajā ciņā nevaram rēķināties ar uzticamiem sabiedrotiem. Valsts valdība mūsu stāvokli neredzēs un mūsu novadu novērtēs, kā jaunā dome diktēs, tas liek sagatavot saprašanos (*die Verständigung*) ar mūsu līdziedzīvotājiem. Šis ceļš mums jāuzskata nevis par sakāvi, bet gan par apsvērtu aukstu politisku aprēķinu, kurš mūs pie tā nepieciešamā veidā noved. Kopējām interesēm jāsameklē saskares punkti (*die Anknüpfungspunkte*), kas uz katra ceļa dzīvē ir dabūjami. Līdz šim bruņniecība šo ceļu ir gājusi viena, jo tā kopējās intereses labi zināja un ar savām zināšanām zemes vajadzības veica bez nacionālo elementu padomēm...”⁹ Landmaršals uzsvēra, ka, lai panāktu saprašanos, nepietiek ar personisko attiecību izveidošanu, nemaz nerunājot par jautājumu

apspriešanu presē. Te vajadzīga kopēja darbība ar vietējiem iedzīvotājiem kādā apvienībā, kura satur iedzīvotāju izvēlētus priekšstāvjus. Pastāvošā pretestība var tikt izlīdzināta un pārvērsta par lietišķām attiecībām, uz kuru pamata var sasniegt pozitīvus mērķus. Tāpēc muižniecība, vadoties pēc savas programmas, uzstājas par guberņu provinciālpadomju izveidi. Guberņu provinciālpadomes blakus ģenerālgubernatora padomei apspriedīs visus reformu projektus. Tika norādīts, ka “jārūpējas, lai šī padome drīzāk tiktu izveidota. Gaidāmā Valsts dome, piekrizdama pašvaldības izbūves principam, atstātu vietējo reformu sagatavošanu pašai provincei.”¹⁰

Tas nozīmēja šo nodarbošanos principā atstāt baltvāciešiem, kas jau pie sev izdevīgajiem reformu projektiem darbu bija savlaicīgi sākuši un joprojām enerģiski turpināja. Vidzemes landmaršāls ieteica muižniekiem mainīt attieksmi pret latviešiem un igauņiem un tādā veidā Baltijā joprojām saglabāt savu valdošo stāvokli. Jāatzīmē, ka šī svarīgā doma nepiederēja vienīgi landmaršālam. Var pamatoti pieņemt, ka Vidzemes landtāgam ierosinātās baltvāciešu darbības taktikas izmaiņas jau iepriekš bija apspriestas ar Kurzemes, Igaunijas un Sāmsalas muižniecības vadību. Baltvācu vēstures pētnieks Gerts fon Pistolkorss ir norādījis, ka, tā kā Baltijas muižniekiem nebija kopēja pārvaldes orgāna, tad landtāgu vadītāju starpā tika pārspriesta informācija par svarīgiem Baltijas politiskiem jautājumiem.¹¹

Ar šo piebildi autors nebūt negrib mazināt landmaršāla vēsturisko autoritāti. Ne velti krievu vietējā prese atzīmēja, ka F. Meiendorfs starp Baltijas aristokrātiem atrodas godājamā vietā un viņa vārdiem vietējās aprindās ir liels svars.¹²

Vērtējot I Valsts domes deputātu vēlēšanas Latvijas teritorijā, var rasties virspusējs priekšstats, ka visi balsstiesīgie latvieši bija noskaņoti pret baltvāciešiem. Šāds secinājums būs nepamatots, jo latviešu sabiedrība savos uzskatos nebija vienota. Latvieši, kas pulcējās ap “Rīgas Avīzi”, jau revolūcijas sākumā baltvāciešiem piedāvāja latviešus pazemmojošu priekšlikumu – meklēt izlīgumu ar konservatīvajiem baltvāciešiem, lai nākotnē kopā ar tiem cīnītos pret revolūciju un sociāldemokrātiju. Šāda darbība tika attaisnota ar to, ka revolūcijas notikumi pierādījuši, ka atsevišķi ne baltvācu muižnieki, ne vācu inteliģence un arī ne tautiskā latviešu inteliģence nespēj Latvijas teritorijā uzturēt kārtību un ir morāliski bezspēcīga vadīt iedzīvotājus. Tāpēc tagad ir tikai viena izeja: “Abām grupām cieti jāsadarbojas priekš kopējas zemes vadīšanas [...] Abām grupām, kuras senāk viena otru apkaroja, tagad radies kāds jauns kopējs ienaidnieks,

revolucionārais sociālisms un anarhisms, kurš draud izpostīt tikpat šejienes vācu, kā latviešu sabiedrību un visu zemes kārtību.”¹³

Lai panāktu izlīgumu ar baltvāciešiem, labēji noskaņotie latvieši piedāvāja vēl vienu latviešu sabiedrībā nepopulāru teorētisko pamatojumu. Ņemot vērā to, ka revolūcijas gados baltvāciešu darbību Baltijā pastiprināti kritizēja gan Krievijas konservatīvā, gan liberālā, gan radikālā prese,¹⁴ šī latviešu grupa baltvāciešiem mēģināja iestāties, ka vienīgais līdzeklis, kā viņi var Krievijas valsti nodrošināt savu politisko stāvokli, ir izlīgt ar latviešiem. Tādā gadījumā baltvācieši kopā ar latviešiem visos “speciālajos Baltijas jautājumos sastāda slēgtu spēku” – un tad jau nu krievu partijām ar to būs jārēķinās.¹⁵ Ar šo piedāvājumu publiski tika izteikta gatavība palīdzēt baltvāciešiem pat saglabāt viņu gadsimtos esošās pozīcijas Baltijā. Nepateikts palika, ko šāda izlīguma gadījumā latviešu tauta saņems no pēdējiem. Pat Andrievs Niedra neizrādīja piedāvātajam izlīgumam pretimnākšanu. Viņa garajā rakstā “Par saprašanos” (*Zur Verständigung*), kuru bija pasūtījusi viskonservatīvākā baltvācu avīze “*Düna Zeitung*”,¹⁶ tika runāts par nepieciešamām reformām, kas, viņaprāt, šādu saprašanos var sniegt, bet netika pieminēta izlīgšana. Jautājums par izlīgšanu nebija tas pats, kas par saprašanos. Pret izlīgumu ar baltvācu šovinistiem ievērojamā latviešu sabiedrības daļā un sevišķi pēc 1905. gada revolūcijas bija nopietni iebildumi. Tādi nāca no latviešu tautiskās domas pārstāvjiem. Viņi uzskatīja, ka šāda izlīgšana ir neiespējama un ka “Rīgas Avīzes” uzturētā ilūzija kaitē latviešu tautai.¹⁷

1905. gada revolūcija bija satricinājusi Baltijas sabiedrību, taču dzīve turpinājās. Realitāte noteica, ka baltvācieši joprojām paliks Baltijā un paši no savām valdošajām tiesībām negribēs atkāpties. To saprata gan latvieši, gan igauņi. 1906. gada 21. jūnijā iekšlietu ministrs Pjotrs Stolipins pēc viņu lūguma pieņēma I Valsts domes Baltijas deputātus igauņi J. Tenisonu un latvieti J. Kreicbergu. Vidzemes guberņas deputāti lūdza ministru, lai Baltijā atceltu karastāvokli. P. Stolipins norādīja, ka Baltijas vācu muižnieki sūdzas, ka, ja valdība nesaglabās karastāvokli, tad viņiem būs jāatstāj Baltija.¹⁸ Deputāti ministram paskaidroja, ka pret šādu muižnieku nodomu viņiem nav iebildumu, taču viņi domā, ka tā tomēr nenotiks.¹⁹ Latvieši neuzskatīja, ka baltvācieši ir jāizdzien no Baltijas: “Mēs gribam tikai vienādas tiesības, lai vienādiem ieročiem varētu cīnīties godīgu cīņu, kamēr no tādas nevar izvairīties.”²⁰ Galvenais latviešu un igauņu zemnieku mērķis, kuru ievērojami bija aktualizējuši revolūcijas notikumi, bija panākt vispirms no baltvācu muižniekiem saimniecisko neatkarību.

Saimnieciskā ziņā viņiem nekāds izlīgums ar baltvāciešiem nebija iespējams.

Atsevišķi Pēterburgā dzīvojošie ietekmīgie vācieši iesaistījās debatēs ar dažiem latviešu un igauņu tā sauktajiem literātiem par latviešu un igauņu saprašanās iespējām ar Baltijas vāciešiem. Tas notika tā sauktajos Pēterburgas baltiešu vakaros.²¹ Latviešu un igauņu pārstāvji prasīja būtiskas dzīves pārmaiņas un paziņoja, ka tikai pamatīgas reformas var nodrošināt Baltijā pastāvīgu mieru.²² Šajos neoficiālajos pasākumos Pēterburgas vācieši vairākos jautājumos demonstrēja savu piekāpšanos latviešu un igauņu zemnieku problēmu risināšanā. Būtībā šīm Pēterburgas sarunām bija maza nozīme, it sevišķi tāpēc, ka Baltijas vācieši atradās atšķirīgās un vēl daudz nepielaidīgākās pozīcijās nekā viņu Pēterburgas kolēģi.

Zīmīgi, ka pat baltvāciešu viskonservatīvākā daļa latviešu grupas piedāvāto izlīgumu nesteidzās pieņemt. "Rīgas Avīze" labu laiku pēc savas izteiktās iniciatīvas atzīmēja: "Bet vācu prese savos apcerējumos pārāk maz uzsver izlīguma vajadzību un it kā pastāvīgi gatavojas uz kāda jauna gaidāma "latviešu" uzbrukuma atsišanu."²³ Baltvācu prese ar labestīgu rakstiju par "Rīgas Avīzes" aktivitātēm, izteica teorētiskas atziņas par vienošanās un izlīgšanas jēdzienu atšķirību un reizē aizrādīja, ka latviešu politiķu izturēšanās ļoti apdraud "interesu izlīgumu".²⁴ Parunāt par saprašanos ar latviešiem revolūcijas laikā bija izdevīgi, bet tas nedeļa rezultātus: "Kā putu burbuļi paceļas no vācu sabiedrības rūgstošā purva dažādi projekti par vācu – latviešu savstarpējo izlīgumu mierīgā ceļā. Tie paceļas un saplok."²⁵ Baltvācieši bija par tādu saprašanos, kas notiktu viņu interesēs. Kā atzīmēts latviešu presē, vācieši grib Baltijā saglabāt savas līdzšinējās tiesības, bet saprašanās ar vāciešiem būs tikai pēc viņu privilēģiju iznīcināšanas.²⁶

Kā latviešu naivums jāvērtē "Rīgas Avīzes" grupas nodoms izlīgt ar baltvāciešiem, cerot, ka tie atteiksies no savām monopoltiesībām un turīgajiem latviešiem varēs nodrošināt vietu saimnieciskās dzīves pārvaldē un saimniecībā. Baltvāciešu senči latviešus bija pakļāvuši ar varu, un šis kungu sindroms viņos gadu simtos bija nostiprinājies. Nav noliedzams, ka baltvācieši izrādīja dažādas aktivitātes, uz kurām viņus spieda iet revolūcija un saimnieciski nostiprinājusies latviešu un igauņu zemniecība. Dažādas baltvāciešu reformu aktivitātes bija notikušas arī 19. gadsimtā, taču tikai ar vienu mērķi: lai saglabātu savu kundzību Baltijā. Šim nolūkam baltvācieši gribēja izmantot pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomi un guberņu

provinciālpadomes. Tanī pašā laikā nav noliedzams, ka daļa latviešu zemnieku tomēr cerēja, ka, izmantojot oficiāli dotās iespējas un piedaloties provinciālpadomju darbā, Baltijā izdosies pavirzīt uz priekšu reformu jautājumu.

Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un mazliet vēlāk guberņu provinciālpadomju vēlēšanas notika revolūcijas atplūdu laikā. 1906. gada janvārī presē parādījās informācija, ka pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome sastāvēs no 18 Baltijas triju guberņu pārstāvjiem. Katru guberņu pārstāvēs seši deputāti: divus ievēlēs muižnieku landtāgs, divus – guberņas pilsētas domes, un divus zemnieku deputātus vēlēs visu pagastu zemnieki.²⁷ 10. martā pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora izdots cirkulārs Vidzemes guberņas muižnieku un zemnieku deputātu skaitu palielināja, jo no Vidzemes guberņas, pēc muižnieku pieprasījuma, kā atsevišķu vienību izdalīja Sāmsalu. Tā pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes deputātu kopējais skaits sasniedza 22.²⁸

Tā kā gandrīz visās guberņu galvenajās pilsētās pie varas bija baltvācieši, padomes locekļu skaitliskais pārsvars nepārprotami bija baltvāciešu pusē. Latviešu presē atrodama norāde, ka padomes liels trūkums bija šāds deputātu skaita sadalījums, jo, kaut gan iedzīvotāju vairākumu Baltijā veidoja saimnieki, gruntnieki un bezzemnieki, viņi šajā padomē bija mazākumā.²⁹ Pēc vēlēšanu noteikumiem muižnieku pārstāvjus pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomei izvirzīja landtāgi, guberņu pilsētu pārstāvjus – pilsētu domes. Zemnieku deputātu ceļš bija daudz garāks un sarežģītāks. Vispirms jānorāda uz izvirzītajām prasībām: zemnieku pārstāvji nevarēja būt saistīti ar revolucionāro kustību, un tiem bija jāpārvalda krievu valoda.³⁰

Zemnieku delegātu vēlēšanas Vidzemē notika šādi: vispirms aprīļa sākumā no katra pagasta vietnieku pulka ievēlēja vienu pilnvarnieku, pēc tam aprīļa pilnvarnieki ievēlēja vienu balsotāju. Beidzot Vidzemes guberņas latviešu aprīņu balsotājiem bija jāizvirza viens ģenerālgubernatora padomes loceklis. Igaunņu aprīņos risinājās līdzīgas vēlēšanu aktivitātes. Un tā 8. aprīlī Cēsīs Vidzemes latviešu aprīņu balsotāji par Vidzemes latviešu pagastu pārstāvi pagaidu ģenerālgubernatora padomē ievēlēja Trikātas draudzes Jaunvāles pagasta vietnieku Pēteri Siecenienu.³¹ Par viņa vietnieku kļuva tieslietu kandidāts Ādolfs Linde.³² Vidzemes guberņas igauņi atsevišķā balsotāju sapulcē par savu pārstāvi ievēlēja tieslietu kandidātu Janu Tenisonu. Viņš bija Vidzemes guberņas otrais zemnieku deputāts pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē.³³

Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes pārstāvju vēlēšanas Kurzemē notika atšķirīgi. Te abus pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes locekļus ievēlēja 20. aprīlī tai pašā balsotāju sapulcē, kurā vēlēja Kurzemes gubernas pagastu deputātu I Valsts domei. Tie bija Tērbatas Universitātes privātdocents Jēkabs Lautenbahs³⁴ un par viņa vietnieku ievēlētais zvērināts advokāts Pēteris Juraševskis.³⁵ Par otro Kurzemes deputātu kļuva Liepājas pilsētas nodokļu vecākais Kārlis Burkevics,³⁶ par viņa vietnieku – saimnieks Jānis Goldmanis.³⁷ Kad K. Burkevici izvirzīja par II Valsts domes deputātu, viņa vietā nāca Jānis Goldmanis.³⁸ Tātad no Vidzemes un Kurzemes pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē ievēlēja trīs latviešu zemnieku deputātus: P. Siecenieku, J. Lautenbahu un K. Burkevici.

Vēlāk pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes darbā ar padomdevēja tiesībām iesaistīja arī vairākas neizvēlētas personas, starp tām arī latviešus. Tā Kurzemes gubernators šim darbam nosauca personas, kas, viņaprāt, labi orientējās zemnieku dzīvē, ekonomikā un agrāro tiesību jautājumos: par tādiem tika izvirzīti Dobeles apriņķa Teteles pagasta vecākais Eduards Šeferis,³⁹ Jelgavas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētājs agronoms Jānis Bisenieks, Jelgavas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētāja biedrs agronoms Jānis Bergs, Dobeles apriņķa Vircavas pagasta zemnieku māju īpašnieks Pūcišu Ģederts (īst. v. Ģederts Eulenberg),⁴⁰ zemnieku māju īpašnieks zvērināts advokāts Andrejs Stērste⁴¹ un Dobeles apriņķa Teteles pagasta zemnieku māju īpašnieks agronoms Frišmanis.⁴² No Vidzemes šādā padomdevēju sarakstā nonāca žurnālists Pēteris Zālīte, mācītājs Andrievs Niedra, mācītājs Kārlis Irbe un zvērināts advokāts Andrejs Krastkalns.⁴³

No Vidzemes gubernas muižniecības pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē bija izvirzīts muižniecības landmaršāls barons Frīdrihs Meiendorfs un landrāts Ādolfs Pilars fon Pilhaus, no pilsētām: Rīgas pilsētas galva Georgs Armitsteds, Rīgas pilsētas domnieks Ervins Morics. No Kurzemes gubernas muižniecības: landmaršāls kņazs Georgs Līvens, Kurzemes kredītsabiedrības padomnieks Hamilkars fon Felkerzāms, no Jelgavas – domnieks Jūlijs Šimans. Arī muižniecības un pilsētu deputātiem bija izvirzīti vietnieki no redzamākajiem baltvāciešiem.

No 12. līdz 14. jūlijam Rīgā gubernatora pilī notika pirmā pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes apspriede. Norisot Valsts domes deputātu vēlēšanām, daļā sabiedrības radās doma, ka ģenerālgubernatora padome būs lieka, ka Valsts dome dos Baltijai vajadzīgās

reformas. 1906. gada jūnijā tika izteiktas domas, ka varbūt ģenerālgubernatora padomi nesasauks, jo tās uzdevumi ir pārgājuši uz Valsts domi. Izskanēja arī pretēja doma, jo, ņemot vērā Valsts domes vienas deputātu daļas revolucionāro noskaņojumu, jeb, kā presē atzīmēts, “pie patreizējās Valsts domes krāsas” ģenerālgubernatora padomes ideja tomēr nav atmetama.⁴⁴ Līdzīgi, tikai atklātāk tika rakstīts, ka Valsts dome ir kļuvusi par revolucionārās kustības veicinātāju un varbūt tieši tāpēc pagaidu ģenerālgubernatora padome Baltijā varētu kļūt par pretsvaru Valsts domes revolucionārajai darbībai. Taču par tādu tā varētu kļūt, ja būtu izveidota ar plašāku pārstāvniecību.⁴⁵ Tika pausta neapmierinātība ar I Valsts domes kadetu agrāro projektu, kurā izteikta doma par privātīpašumā esošās zemes piespiedu atsavināšanu. Tieši šis krievu kadetu plāna punkts visvairāk biedēja latviešu zemniekus – māju saimniekus. Tā kā Valsts dome darbojas nepareizā virzienā, tad tieši ģenerālgubernatora padome varētu nopietnāk risināt Baltijai nepieciešamos reformu jautājumus.

I Valsts dome tika slēgta 8. jūlijā, bet pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome uzsāka darbību 12. jūlijā. Doma bija skaidra – ja nav Valsts domes, ģenerālgubernatora padomes sagatavoto reformu projektus varēs pieņemt, apejot jauno konstitucionālo kārtību, birokrātiskā ceļā. Šādā problēmas attīstībā vispirms bija ieinteresēti baltvācieši, kas landtāgos bija sacerējuši sev labvēlīgus reformu projektus un tos plānoja realizēt ar padomes palīdzību, un vienmēr paturēja to savā uzmanības lokā. Presē atrodama informācija, ka Vidzemes landmaršals barons F. Meiendorfs par ģenerālgubernatora padomes un ieplānotajām guberņu provinciālpadomju vēlēšanām Pēterburgā ir runājis ar Ministru padomes priekšsēdētāju P. Stolipinu un skaidrojis, ka Baltijā reformas ir nepieciešamas un tāpēc ir vajadzīgs tūlīt sasaukt Baltijas ģenerālgubernatora padomi. Ar šo lūgumu 5. maijā barons F. Meiendorfs devās arī pie patvaldnieka.⁴⁶

1906. gada 12. jūlijā Rīgā gubernatora pili notika pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes pirmā sēde.⁴⁷ Tika apspriesti tālākie provinciālpadomju izveidošanas plāni Baltijā. Baltvācu muižniecība kopā ar pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoru V. Sologubu bija izplānojuši bez centrālās ģenerālgubernatora padomes izveidot vēl guberņu provinciālpadomes (Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas un Sāmsalas). 1906. gada jūnijā ģenerālgubernators šo priekšlikumu bija saskaņojis ar Iekšlietu ministriju. Šis pasākums tika veikts, lai guberņu provinciālpadomēs iesaistītu plašāku pārstāvniecību, kura noskaidrotu vietējās vajadzības, izstrādātu reformu priekšlikumus un

pēc tam tos galējai apspriešanai iesniegtu pagaidu ģenerālgubernatora padomē. Šādai reformu projektu apspriešanas gaitai plašās iedzīvotāju masās vajadzēja radīt uzticību. Sākotnēji tika izteikta doma, ka guberņas provinciālpadome varētu sastāvēt no 30–40 pārstāvjiem. Katrā guberņas provinciālpadomē, līdzīgi kā ģenerālgubernatora padomē, bija noteikts vienāds skaits muižnieku un zemnieku pārstāvju un tiem pievienoti pilsētu deputāti. No zemnieku deputātiem pusei vajadzēja būt saimniekiem, pusei – bezzemniekiem. Drīz tika noteikts guberņu provinciālpadomju skaitliskais sastāvs: Vidzemes guberņas provinciālpadomē 44 deputāti (16 muižnieki, 16 zemnieki un 12 pilsētu pārstāvji), Kurzemes guberņā – 48 deputāti (20 muižnieki, 20 zemnieki un 8 pilsētu pārstāvji).⁴⁸

Apspriedē par vienu no svarīgākajiem jautājumiem kļuva zemnieku deputātu ievēlēšanas kārtības noteikšana guberņas provinciālpadomē. Sākotnēji pirmās kārtas vēlēšanās katram pagastam bija paredzēts ievēlēt vienu pilnvarnieku. Otrajā kārtā no katra apriņķa bija jāizvēlē divi pārstāvji, turklāt vienam no tiem jābūt saimniekam, bet otram bezzemniekam.⁴⁹ Šinī sakarā presē tika atzīmēts: ja pilnvarotā vēlēšanu veiks pagasta vietnieku pulks, kuru pamatā veidoja saimnieki, nevis pagasta pilna sapulce, tad grūti ticams, ka kādā pagastā par pilnvarnieku ievēlēs kalpu.⁵⁰

Cik liela bija latviešu zemnieku interese par guberņu provinciālpadomju delegātu vēlēšanām, ir samērā grūti noteikt, taču nepamanītas tās nepalika. Tā pagaidu Baltijas ģenerālgubernators V. Sologubs 26. jūlijā saņēma Lielsesavas pagasta bezzemnieku kolektīvu iesniegumu. Tajā tika lūgts, lai bezzemniekiem atļautu piedalīties guberņas provinciālpadomē un šinī sakarībā atļautu ievēlēt pagastu bezzemnieku pārstāvjus kalpu sapulcēs, nevis no pagasta vietnieku pulka. Iesniegumā paskaidrots, ka, ja vēlē no pagasta vietnieku pulka, tad īsto bezzemnieku pārstāvji netiks ievēlēti, jo pagasta vietnieku sapulcē, kuru likums prasa sastādīt līdzīgās daļās no zemes saimniekiem un bezzemniekiem, īstenībā bezzemnieku pārstāvji vienmēr sastāv no saimnieku dēliem, kas arī formāli skaitās bezzemnieki. Tāda vietnieku sapulce neizvēlēs kalpus – un kalpu intereses provinciālpadomē paliks neizstāvētas.⁵¹ Šis jautājums tika administratīvi atrisināts: no katra pagasta jāizvirza divi pilnvarotie – viens saimnieks un viens kalps. Ģenerālgubernatora padomē tika apspriests jautājums, vai pagastu pilnvarotie jāievēlē no pagasta zemnieku pilnsapulces vai no vietnieku pulka. Baltvācu presē tika izteikta atziņa, ka ģenerālgubernatora padomes sēdē vienīgā pretruna

starp deputātiem radās jautājumā par zemnieku pārstāvju vēlēšanu kārtību guberņu provinciālpadomēs.⁵²

Ģenerālgubernators norādīja, ka guberņās šis jautājums ir jau iepriekš apspriests: Igaunijas un Vidzemes guberņas ieteikušas zemnieku pilnvarotos ievēlēt no pagastu vietnieku pulka, turpretī Kurzemes guberņā nolemts apriņķa zemnieku pārstāvjus vēlēt vispārīgā pagasta pilnsapulcē.⁵³ Zemnieku delegātu vēlēšanas pagasta pilnsapulcē enerģiski atbalstīja pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes Kurzemes latviešu deputāts K. Burkevics un pat lielākā daļa guberņas muižniecības un pilsētu deputātu. K. Burkevics uzsvēra, ka pagastu pilnsapulcēs varēs piedalīties gan zemnieki – zemes īpašnieki, gan rentnieki, gan arī bezzemnieki. Šādā kārtā ievēlētajiem deputātiem būtu vairāk autoritātes visu zemnieku vidū. K. Burkevics izteica savu pārliecību, ka zemnieku pagasta pilnsapulcēs revolucionārā terora iespējas ir vieglāk novēršamas nekā vietnieku pulka sapulcēs.⁵⁴ K. Burkevica priekšlikumu atbalstīja arī ģenerālgubernatora padomes Vidzemes guberņas latviešu zemnieku deputāts P. Siecenijs.⁵⁵ K. Burkevics izteica arī priekšlikumu, ka guberņu provinciālpadomju sastāvu nevar aprobežot tikai ar muižnieku, guberņas pilsētu un zemnieku deputātiem; ja grib panākt apmierinošas reformas, tad vajag iesaistīt visas iedzīvotāju šķiras: muižniekus, saimniekus, bezzemniekus, pilsētniekus un fabriku pārstāvjus.⁵⁶ Ar līdzīgu priekšlikumu uzstājās P. Siecenijs. Viņš ieteica, lai puse no pilsētu ievēlētajiem deputātiem uz Vidzemes guberņas provinciālpadomi būtu fabriku strādnieki, jo fabriku strādnieki ir bezzemnieki.⁵⁷

Te izpaudās latviešu deputātu cenšanās mazināt guberņu provinciālpadomēs baltvācu muižniecības un pilsētu vācu buržuāzijas deputātu skaitlisko pārsvaru. Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes locekļu baltvāciešu vairākums noraidīja šos latviešu deputātu priekšlikumus. Tika pieņemts ģenerālgubernatora norādījums, ka zemnieku pilnvarotos izvirza no pagasta vietnieku pulka.

Apspriedē ģenerālgubernators V. Sologubs noteica striktu padomes darbības kārtību. Ja deputāts grib uzstāties ar runu, tā jāpiesaka iepriekšējā dienā. Vēlams iepriekš iesniegt rakstisku īsu runas saturu un tās secinājumus. Runas ilgums noteikts līdz 15 minūtēm.⁵⁸ Šī bija pirmā pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes sēde, taču līdz pēdējai, kura reformu projektu sagatavošanas pasākumu Baltijā noslēdza, pagāja ilgs laiks, jo pēdējā notika tikai 1907. gada 29. septembrī.

Kurzemes gubernatora sarakstē ar pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoru tika uzsvērts, ka gubernu provinciālpadomju zemnieku pārstāvju vēlēšanām jāpievērš liela uzmanība un tajās jāgarantē pilnīga brīvība. Tikai tādās vēlēšanās gubernas provinciālpadome varēs “zemnieku iedzīvotāju acīs stiprināt izstrādāto likumdošanas priekšlikumu par novada tiesisko un ekonomisko dzīvi nopietno nozīmi un tā izsaukt pret šiem valdības pasākumiem iedzīvotāju uzticību, kas ir tik nepieciešama, lai nomierinātu novadu”.⁵⁹ Norādījums labs; bet ar kādām vēlēšanu brīvībām karastāvokļa apstākļos zemnieki vispār varēja rēķināties?

Zemnieku pārstāvjiem, kurus ievēlēja gubernu provinciālpadomēs, krievu valodas zināšanas, kā tas bija noteikts, ievēlot zemnieku deputātus pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē, nebija obligātas, bet tikai vēlamas.⁶⁰ Sociāldemokrāti, līdzīgi kā I Valsts domes vēlēšanās, aicināja latviešu zemniekus boikotēt gubernu provinciālpadomju vēlēšanas.⁶¹ Taču šis aicinājums zemnieku sabiedrībā neradīja atbalstu.

Vēlēšanas notika divās kārtās. Pirmajā kārtā katra pagasta zemnieku pilnvarnieku pulks ievēlēja divus balsotājus. Otrajā kārtā aprīnča balsotāji no sava vidus ievēlēja divus gubernas provinciālpadomes deputātus. Līdz 1906. gada septembra sākumam Vidzemes un Kurzemes gubernu provinciālpadomes bija ievēlētas.⁶²

No Vidzemes gubernas provinciālpadomes paredzētajām 16 zemnieku deputātu vietām astoņas pienācās igauņiem un astoņas latviešiem. Vidzemes gubernas latviešu deputāti: Pēteris Baltiņš (Valkas apr.), T. Cīrulis (Valkas apr.), Georgs Elepans (Cēsu apr.), Jānis Prūsis (Cēsu apr.), Jēkabs Lauberts (Valmieras apr.), J. Mettus (Valmieras apr.), Kārlis Kārklīņš (Rīgas apr.), Jānis Ozoliņš (Rīgas apr.). No Rīgas pilsētas ievēlēja F. Grosvaldu un K. Ozoliņu, no Cēsīm, Valmieras, Valkas, Verro un Vilandes – latvieti Kārli Kreišmani un igauņi Janu Leo.⁶³ Kurzemes gubernas 20 zemnieku deputātu sastāvs bija šāds: Juris Auns (Talsu apr.), Jānis Goldmanis (Bauskas apr.), Jēkabs Grasmans (Aizputes apr.), Justins Gricmans (Ilūkstes apr.), Jānis Hilners (Dobeles apr.), Jānis Hūns (Grobiņas apr.), Pēteris Juraševskis (Dobeles apr.), Indriķis Jurevics (Tukuma apr.), Jēkabs Kaltenieks (Aizputes apr.), Toms Kelmers (Kuldīgas apr.), Krišs Krieviņš (Jaunjelgavas apr.), Andžs Lasmans (Ventspils apr.), Andrejs Lumpļešs (Grobiņas apr.), Gustavs Mežgrāvis (Ventspils apr.), Aleksandrs Minders (Talsu apr.), Dementijs Pankins (Ilūkstes apr., krievu tautības deputāts), Fricis Reķis (Kuldīgas apr.), Jēkabs Rozentāls (Bauskas apr.), Jānis

Sukatnieks (Jaunjelgavas apr.), Ansis Ulmans (Tukuma apr.).⁶⁴ Kurzemes guberņas provinciālpadomes latviešu zemnieku deputātus viņu turpmākajā darbībā aktīvi atbalstīja no guberņas pilsētām ievēlētais Kandavas vecākais Jānis Rupais.

Guberņu provinciālpadomēs zemnieku deputātiem pretī stāvēja lielāks skaits baltvāciešu pārstāvju. Analizējot zemnieku deputātu sarakstu, var noskaidrot, ka starp Kurzemes provinciālpadomes zemnieku pārstāvjiem ir gan saimnieki, gan arī bezzemnieki, taču pieejamie avoti neļauj noteikt, vai to skaits ir proporcionāls, kā to prasīja vēlēšanu likumi. Tāpat nav zināms, vai bezzemnieku pārstāvji nāk no kalpiem vai arī to lielākā daļa ir saimnieku dēli.

Ne Vidzemes, ne Kurzemes guberņas provinciālpadomē netika ievēlēts ne tikai neviens revolucionāri noskaņots deputāts, bet arī neviens tāds, kas prasītu vai lūgtu vietējai administratīvajai varai mazināt visapkārt notiekošo reakcijas plosīšanos, kas šinī laikā laukos bija pats aktuālākais jautājums. Sociāldemokrāti tūlīt izcēla šādu zemnieku deputātu attieksmi: "... neviens pats no latviešiem padomē nav, cik no avīžu ziņām spriežams, izteicis atklāti savu protestu pret to nepanesamo necilvēcīgo stāvokli, kādā tagad Baltija ir nolikta. Neviens nav prasījis kara stāvokļa atcelšanu, kas taču, kā katram saprotams, ir pirmais un nepieciešamais noteikums, lai par reformām vispār varētu domāt. Neviens nav prasījis politisko arestēto atsvabināšanu."⁶⁵ Daži latviešu deputāti Krievijas I Valsts domē, nebūdami revolucionāri, gan no šādām prasībām nevairījās. Provinciālpadomju deputāti jau iepriekš tika brīdināti, lai līdzīgas prasības neuzstāda. Tā 1906. gada 7. oktobrī Kurzemes guberņas provinciālpadomes agrārās komisijas pirmajā sēdē tika nolasīti Kurzemes gubernatora L. Kņazeva norādījumi, ka komisija nedrīkst apspriest jautājumus, kuri nav savienojami ar valdības principiem.⁶⁶

Te galvenokārt domāts, ka, apspriežot agrāro jautājumu, nedrīkst izvirzīt domu par privātpašumā esošās zemes piespiedu atsavināšanu.

Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs darbojās gandrīz 30 ievēlētie latviešu zemnieku pārstāvji. Vismaz puse no tiem bija izaugušās latviešu pilsonības pārstāvji. Zemnieki pārstāvēja Latvijas teritorijas galveno latviešu tautas tautsaimniecības spēku. Viņu bērni guva izglītību, un daudziem dzimtenes nākotnes attīstība nebija vienaldzīga.

Taču valsts administrācija ar baltvāciešu pārstāvju palīdzību bija noteikusi tādu guberņas provinciālpadomes sastāvu, ka latviešu de-

putātiem pretī stāvēja pusotras reizes lielāks baltvāciešu pārstāvju skaits. Pēdējie bija labi izglītots, juridiski sagatavots un pieredzes bagāts spēks, kas gadiem ilgi, lai nosargātu savas valdošās pozīcijas Baltijā, bija trenējies dažādu likumprojektu sagatavošanā. Latviešu deputāti savukārt bija skaita ziņā mazāks, pilnīgi nesagatavots, negaidot kopā samests spēks, kuram tikai provinciālpadomes laikā nācās pieņemt savu pozīciju, likt priekšā savus projekta punktus un pat atsevišķā gadījumā visu projektu. Latviešu tautas vēsturē provinciālpadomju izveidošana bija pamanāms fakts: provinciālpadomes sēdes bija pirmais gadījums, kad latviešu deputāti kopējā apspriedē pie viena galda ar saviem gadu simtiem Baltijā valdošajiem kungu pēctečiem pārsprieda zemes pašpārvaldes un saimnieciskās dzīves aktuālos jautājumus. Saprotams, ka nevienlīdzīgā spēku salikuma apstākļos zemnieku deputāti balsojumos, aizstāvot savas intereses, cieta zaudējumu. Ja arī baltvāciešu pārstāvji atsevišķos mazsvarīgākos jautājumos dažreiz latviešu deputātiem piekāpās, tad par tādu rīcību viņi jau agrāk bija vienojušies landtāgos. Ārpus provinces padomēm par apspriežamajiem jautājumiem līdzīgi centās vienoties Vidzemes guberņas provinciālpadomes latviešu un igauņu deputāti.⁶⁷

Saprotams, ka Kurzemes zemnieku pārstāvji darbojās līdzīgi. Kopējās oficiālajās provinciālpadomes sēdēs nekāda radoša atmosfēra nevaldīja: apspriežu dalībnieki savus agrāk pieņemtos lēmumus vairs debašu gaitā nemainīja. Taču latviešu deputātiem darbs provinciālpadomēs bija svētīgs pašapziņas izaugsmē, tas mācīja, ka, lai aizstāvētu savas intereses, nepieciešamas zināšanas un māka tās izmantot. Latviešu lasītājiem, kas provinciālpadomju darbam sekoja no plašajiem aprakstiem presē, atklājās baltvāciešu galvenais mērķis: neskatoties uz revolūcijas plašo vērienu, kas bija virzīts pret esošo novecojušo saimniecisko un pašpārvaldes kārtību Baltijā, tomēr ar visiem spēkiem joprojām to saglabāt.

Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padome guberņu provinciālpadomēm uzlika par pienākumu apspriest šādus reformu virzienus: zemstes pašpārvalde, agrārais jautājums, lauku strādnieku dzīves veids, skolu un baznīcu jautājums, tiesu iestādes, vietējās valodas lietošana valdības iestādēs.⁶⁸

Vidzemes guberņas provinciālpadome darbu sāka 1906. gada 27. septembrī, bet Kurzemes guberņas provinciālpadome nedaudz vēlāk – 3. oktobrī. Lai izstrādātu reformu projektus par iepriekšminētām problēmām, provinciālpadomēs tika izveidotas piecas apakškomisijas: pašvaldības, agrārā, baznīcas pārvaldes, skolu, tiesu.⁶⁹

Provinciālpadomes locekļi sadalījās pa šīm apakškomisijām. Apakškomisijām vajadzēja veikt reformu materiālu pirmējo caurskatīšanu un izdebatēšanu, pēc tam šo apspriežu rezultātus novirzīt apspriešanai guberņu provinciālpadomju kopējās sēdēs un tad guberņās pieņemtos lēmumus nodot pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomei.

Apspriežot attiecīgo jomu reformu projektus, kurus baltvācieši savā redakcijā lika priekšā, latviešu zemnieku pārstāvjiem radās iespēja izteikt savus uzskatus par attiecīgo jautājumu. Jāatzīmē, ka šī zemnieku deputātu uzstāšanās guberņu provinciālpadomju apakškomisiju un pēc tam guberņu provinciālpadomju kopējās sēdēs bija aktīva. Nepamatoti ir pārmetumi, ka zemnieku deputāti padevīgi pieņēma muižnieku sagatavoto reformu projektu pantus. Cita lieta, ka, ja zemnieku pārstāvji bija pret muižnieku izvirzīto tēzi, aktīvi aizstāvēja savu nostāju un centās par to pārliecināt muižniekus, tad pēdējie uzaicināja nobalsot.⁷⁰ Tāpat baltvāciešu pārstāvji rīkojās ar zemnieku deputātu izvirzītajiem priekšlikumiem. Galarezultātā zemnieku deputāti, ja bija uzstājušies pret muižnieku reformas projekta konkrētu pantu un nobalsošanā par savu priekšlikumu cietuši sakāvi, par šo pantu pie reformu projekta rakstiski pievienoja savu atsevišķu uzskatu (seperatvotumu). Šajās apspriedēs zemnieku pārstāvji vispusīgi atsedza latviešu pilsonības saimniecisko un administratīvo pārkārtojumu centienus. Zemnieku pārstāvju izteiktie uzskati atklāja bagātīgas atziņas par latviešu tautas 20. gadsimta sākuma vēsturi. Lai iedziļinātos zemnieku deputātu izteiktajos uzskatos par Latvijas lauku vēlamo saimniecības attīstību un nākamo pašpārvaldi, provinciālpadomju turpmākajā pētniecībā ir jāanalizē plašais vēstures avotu materiālu klāsts.

Baltvāciešu vadošie pārstāvji bija pārliecināti, ka gan ģenerālgubernatora padomes, gan provinciālpadomju darba kārtībā jābūt visiem tiem jautājumiem, ko izvirza ģenerālgubernators, muižniecība un pilsētu pārstāvji. Zemnieku pārstāvjiem šinī kontekstā tāds gods speciāli netika piedāvāts.⁷¹ Baltvācu muižniecības pārstāvji presē puda uzskatus, ka tieši viņi kopā ar citām iedzīvotāju daļām gādā par zemes kulturālās attīstības nepieciešamību, rūpējas, lai provinciālpadomēs apspriestu svarīgākās vietējās vajadzības.⁷² Apšaubāmi skan Kurzemes barona Hamilkara fon Felkerzāma teiktais par muižnieku darbību Kurzemes provinciālpadomē: "Es domāju, ka varu teikt ne tikai savā, bet visu zemes lielīpašnieku grupas vārdā, ka mēs esam gatavi godīgā kopīgā darbā iet roku rokā ar citām iedzi-

votāju šķirām mūsu kopējās dzimtenes labā.”⁷³ Daudz ticamāk par baltvāciešu darbību gaidāmo Baltijas reformu jomā izsakās “Rizhskii vestnik”: “Sākas atkal tā pati vecā dziesma: mēs esam ar mieru izvest reformas, taču tā, lai mums pašiem pie tam nebūtu ne tikai zaudējumu, kādi vēlēšanās pilnīgi dabiski, bet lai mēs no šīm reformām pat iegūtu būtisku labumu no krievu valsts.”⁷⁴

Baltijas vāciešiem bija liels garīgais potenciāls, plašas zināšanas par vietējās dzīves īpatnībām, par Baltijas un Krievijas likumiem, taču viņus pavadīja bailes no Krievijas valsts regulāra spiediena likvidēt Baltijas izņēmuma stāvokli un pielīdzināt Baltiju pēc iespējas tuvāk Krievijā valdošajiem likumiem. Tādēļ pret iespējamām pārmaiņām, kuras varētu nākt no Pēterburgas, bija jāiesniedz savi sagatavoti likumprojekti, lai nobremzētu valdības diktētos nosacījumus, kas varētu ierobežot baltvāciešu intereses. Šinī sakarībā Baltijas landtāgi jau 1905. gada sākumā sāka apspriest reformu projektu jautājumus. Negaidītais revolūcijas vēriens spieda sākotnējo reformu jautājumu loku paplašināt.⁷⁵ 1906. gada 9. martā sapulcējās Vidzemes landtāga konvents. Tā uzdevums bija sagatavot projektu priekšlikumus gan par pagasta likumu un baznīcu lietu reorganizāciju, gan zemes maksājumu izlīdzināšanu un izveidot speciālu agrārjautājuma apspriešanas komisiju.⁷⁶ Dažas dienas vēlāk bija ieplānota Kurzemes muižniecības konference. Tajā arī bija iecerēts spriest par zemes reformu projektiem, kurus paredzēts nodot apspriešanai provinciālpadomē.⁷⁷ Darbu bija plānots pabeigt līdz 1906. gada Lieldienām.⁷⁸ Raksturīgi, ka landtāgos radītos reformu projektus baltvācieši centās turēt zināmā noslēpumā, un tādēļ tos nevarēja pakļaut vairāk vai mazāk pamatīgai kritikai.⁷⁹ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernators un vietējie gubernatori baltvāciešu reformu iniciatīvas atbalstīja. Ģenerālgubernators rūpējās, lai visās provinciālpadomju apakškomisijās vadību saņemtu ievērojamākie baltvācu muižnieki un pilsētu vācu buržuāzijas pārstāvji. Kurzemes gubernators L. Kņazevs 1906. gada 3. oktobrī Kurzemes guberņas provinciālpadomes sēdē atzinīgus vārdus veltīja guberņas vācu muižniekiem, kuri veicot lielu darbu, lai samierinātu nesaskaņas nacionālajās un šķiru interesēs. Zemnieku deputātiem gubernators norādīja: “... vēlams, lai arī zemnieku pārstāvji nestādītu savas intereses pretī lielo zemes īpašnieku interesēm, ar kuriem viņi atrodas ciešā nesaraucamā sakarā.”⁸⁰

Par nepieciešamību iesaistīt provinciālpadomju darbā krievu pārstāvjus ļoti aktīvi uzstājās Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļas pārstāvji ar vadītāju I. Visocki priekšgalā. Par šī jautājuma

pozitīvu risināšanu tika atgādināts gan pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoram V. Sologubam, gan viņa pēctecim baronam A. Melleram-Zakomeļskim. Spiediens šajā jautājumā uz ģenerālgubernatoru pastiprinājās 1906. gada novembrī, kad gubernu provinciālpadomes jau bija uzsākušas darbību. Ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomeļskis saņēma Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļas pilnvaroto I. Visocka un V. Baraņņikova iesniegumu, kurā bija norādītas septiņas Rīgas krievu politiskās un sabiedriskās organizācijas, kuras var dot savus pārstāvjus reformu apspriešanas darbam ģenerālgubernatora padomē.⁸¹ Pagaidu ģenerālgubernators, iespējams, lai nodrošinātos pret līdzīgām, uz Pēterburgu sūtītām sūdzībām, par to ziņoja premjerministram P. Stolipinam. Ģenerālgubernators norādīja, ka Baltijas gubernās krievi veido tikai 3% iedzīvotāju un tie nedzīvo vienkopus un ka ģenerālgubernatora padomē un gubernu provinciālpadomēs ir ievēlēti tikai vācieši, latvieši un igauņi. Vidzemes un Kurzemes gubernu provinciālpadomju apakškomisijās darbi jau beidzas, bet viņš gatavojas ģenerālgubernatora padomi papildināt ar krievu tautības pārstāvjiem vai nu vēlēšanu rezultātā, vai, ja tas nebūs iespējams, tomēr uzaicinās piedalīties darbā.⁸² Pagaidu Baltijas ģenerālgubernators pieaicināja Vidzemes un Kurzemes gubernu provinciālpadomēs krievu pārstāvjus ar padomdevēju tiesībām.⁸³ Baltvāciešos šāda rīcība izsauca sašutumu. Viņi izteica savu neapmierinātību, paziņojot, ka šī ziņa skan augstākā mērā neticami. Jautāja: kāpēc šāds rīkojums netiek attiecināts arī uz Igaunijas gubernu un Sāmsalu? Krievi dzīvo pilsētās, un uz viņiem tieši neattiecas 1905. gada 28. novembra patvaldnieka ukazs.⁸⁴ Tika uzsvērts, ka iepriekšējais ģenerālgubernators V. Sologubs šo jautājumu risinājis ar izpratni un ģenerālgubernatora Baltijas provinciālpadomē jau ir iesaistījis visas personas, kurām ir profesionālās zināšanas un pieredze reformu sagatavošanā.⁸⁵

Baltvācieši saprata, ka, jo vairāk cilvēku, kas pret viņu aktivitātēm bija kritiski noskaņoti, piedalīsies provinciālpadomju darbā, jo vairāk traucēs sasniegt izvirzītos mērķus. Latviešu sabiedrība šo ģenerālgubernatora lēmumu vērtēja pozitīvi. Latviešu prese atzīmēja, ka neitrālu pārstāvju piedalīšanās latviešiem nāktu par labu. Šajā sakarībā secināts: "Krievu priekšstāvji provinciālpadomēs nu varēs būt par tiem neitrālajiem lieciniekiem par to, ko latviešu zemnieks izcietis, kamēr viņš ticis līdz provinciālpadomei, un ar kādu izmaiņu vācieši prot paralizēt pat labākos krievu valdības nodomus vietējiem zemniekiem par labu."⁸⁶

Gan apakškomisiju, gan arī kopējās provinciālpadomju sēdēs latviešu zemnieku pārstāvji bieži atklāti izteica savus uzskatus, kas krasi atšķirās no baltvāciešu reformas projektos ietvertajām normām. Saprotams, ka šāda darbība neizpelnījās baltvāciešu atzinību. Baltvācu reakcionārā prese parasti zemnieku pārstāvjus dēvēja par radikāliem elementiem. Viņu izpratnē šāds apzīmējums līdzinājās jēdzienam “revolucionārs”. Kādā rakstā secināts: “Vadošo instanču nedrošībai vajadzēja arī provinciālpadomju darbu nelabvēlīgi ietekmēt. Viegli izskaidrojams, ka latviešu un igauņu ievēlētie delegāti gandrīz bez izņēmuma ir radikāli elementi, kas tic, ka valdības autoritāti vairs nevar atjaunot, un kā labāko pasniedz savas utopijas provinciālpadomēs.”⁸⁷ Baltvāciešu iemīļots taktisks gājiens gadījumos, ja latviešu pārstāvji izvīrēja savus priekšlikumus, kuri bija pretrunā baltvāciešu pieņemtajiem, bija vainot viņus radikālismā, ka latviešu darbība nav virzīta uz reformām, bet vienīgi uz valstisko pamatu noliegšanu, ka zemnieku deputāti nerēķinās ar valsts interesēm, darbojas pretī valsts gribai utt. Muižnieki norādīja, ka valsts grib veikt reformas, taču tās realizēs tikai tādā gadījumā, ja no valdības zemnieki daudz neprasīs. Zīmīgi šinī sakarībā skan latviešu presē izteiktais secinājums: “Grūti noteikt, kādas prasības lai saucam par pārmērīgām un kādas atkal par piemērotām. Mums liekas, ka te prasību saturs neatklāj tik lielu iespaidu uz valdību kā uz lielgruntnieku un mazgruntnieku tiesībām.”⁸⁸ Baltvāciešu izplatītākais skaidrojums: zemnieku deputāti atrodas revolucionārā terora iespaidā, tāpēc arī provinciālpadomēs iesniedz radikālus projektus. Provinciālpadomju latviešu deputātus baltvācu muižnieki nereti apsūdzēja separātismā. Zināms, ka revolūcijas laikā tā tika apsūdzēti arī revolucionāri. Baltvācieši zināja, ka šāda apsūdzība un it sevišķi vēl revolūcijas atplūdu laikā bija gaužām bīstama. Lai nu ko, bet separātiskas tieksmes un kur nu vēl atdalīšanās plāni no impērijas cariskajā Krievijā tika nežēlīgi apkāroti. Ne bez vietējo baltvāciešu sniegtās informācijas Krievijas avīzes “Novoe vremia” korespondents no Jelgavas bija ziņojis par guberņas provinciālpadomes latviešu deputātu separātismu, apspriežot valodu jautājumu. Savukārt Kurzemes provinciālpadomes latviešu deputāti pēc šāda apvainojuma saņemšanas sūtīja avīzes redakcijai pat speciālu telegrammu, norādot, ka šinī jautājumā vainīgi ir baltvāciešu pārstāvji, un apliecinot, ka latviešu deputāti ir pret separātismu: “Kurzemes guberņas latvieši no sirds vēlas dzīvot vienā nedalāmā Krievijā, labi zinādami, ka latviešu tautas uzplaukšana iespējama tik zem lielās slāvu radu tautas, krievu tautas patvēruma.”⁸⁹ Šo

telegrammu bija parakstījuši šādi ģenerālgubernatora padomes un Kurzemes guberņas provinciālpadomes latviešu deputāti: J. Auns, K. Burkevics, P. Juraševskis, I. Jurevics, J. Goldmanis, J. Grasmans, J. Hilners, J. Hūns, J. Kaltenieks, T. Kelters, K. Krieviņš, A. Lasmans, J. Lautenbahs, A. Lumplešs, A. Minders, G. Mežgrāvis, F. Reķis, J. Rozentāls, J. Rupais, J. Sukatnieks, A. Ulmans.⁹⁰

Baltvācieši pozitīvi novērtēja vienīgi ap “Rīgas Avīzi” pulcējušos latviešu aktivitātes reformu sagatavošanas jomā: “Tikai “Rīgas Avīzes” grupa ar nopietnību stājas pie reformu darba. Šajā grupā katrs ieņem stingru nostāju...”⁹¹ Pārējie latviešu reformu aktivisti saņēma tikai kritisku vērtējumu: “Aģitatoriskais ieguvums no esošā stāvokļa viņiem ir augstāks par tā pārveidi. Viņiem trūkumi ir ar vārdiem bagātāki nekā devums. Viņiem bez sāpēm jāšķiras arī no patronāta tiesībām, ceļu klaušām, krogu tiesībām, medību tiesībām, kas veido viņu avīžu greznumu. Ilgā atvadišanās šeit ir saprotama. Šis aprindas ietekmē visai neparastu apspriešanas veidu. Visās komisijās pēc dienām ilgas apspriešanas burtiski pēdējā stundā viņu koka galvas (*Holz männer*) iesniedz speciālus projektus, kuriem ar apspriešanu nav sakara. Šie projekti, pilnīgi no debesīm nokrituši, skaidri pierāda savu izcelšanos. Cits ar citu šie dažādie projekti slikti saskaņoti.”⁹²

Šis citāts liecina, ka, pēc muižnieku uzskatiem, latviešu pārstāvjiem jāatmet gan prasības likvidēt muižnieku privilēģijas, gan jāpārtrauc provinciālpadomēs iesniegt savus reformu projektus. Un tas viss norisinās, revolūcijai turpinoties, kā arī pēc tam, kad baltvācieši it kā nodomājuši piesaistīt vietējos iedzīvotājus – latviešus un igauņus kopējā saimniecisko un pārvaldes jautājumā kārtošanā.

Par jautājumu, kā realizēt Baltijas ģenerālgubernatora padomē pieņemtos reformu projektus, nevienam – ne vietējai administrācijai, ne ģenerālgubernatora padomes, ne guberņu provinciālpadomju locekļiem – nebija skaidra priekšstata. Nesapratni šajā jautājumā izsauca valsts nenobriedusi konstitucionālā kārtība Valsts domes formā. I Valsts dome darbojās neilgu laiku, tad tika padzīta, un nevienam nebija skaidrs, kāda pēc sava politiskā sastāva būs nākamā Valsts dome. Pēc I Valsts domes atlaišanas sekoja zināms pārejas periods līdz II Valsts domes ievēlēšanai. Pastāvēja variants, ka guberņu provinciālpadomju izstrādātos un pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes apstiprinātos reformu projektus iesniegs Ministru padomē un pēc tās piekrišanas, apejot Valsts domi, iesniegs apstiprināšanai monarham.⁹³

Baltvācieši, zinot, ka viņi gan guberņu provinciālpadomēs, gan ģenerālgubernatora padomē sava skaitliskā pārākuma rezultātā varēs

pieņemt pašu sacerētos reformu projektus, vēlējās, lai tie likuma spēku iegūtu bez Valsts domes.⁹⁴ Bija cerība, ka izstrādātos projektus par likumiem varētu apstiprināt Valsts pamatlikuma 87. panta kārtībā. Šis pants noteica, ka monarham starp abu likumdošanas palātu – Valsts padomes un Valsts domes sesijām ir tiesības izdot likumus “ārkārtējo ukazu” formā.⁹⁵ Baltvāciešu pieeja valdības locekļiem un galmam nodrošinātu viņiem šīs lietas nokārtošanā pozitīvus rezultātus, kamēr Valsts domes lēmumus viņi nevarēja ietekmēt. Latviešu kadets F. Alberts norādīja, ka katrs latvietis zina, ka šādi veiktas Baltijas reformas būs vāciešu labuma nostiprināšana uz latviešu rēķina.⁹⁶ Sprotams, ka ar šādu secinājumu baltvācieši bija neapmierināti.⁹⁷ Pie šādas tālākas reformu projektu virzības gaitas baltvācu gaumē pieturējās arī “Rīgas Avīzes” redaktors F. Veinbergs.⁹⁸ Vai tās bija bailes, ka arī II Valsts dome savos politiskajos uzskatos līdzināsies iepriekšējai, kurā noteicošais politiskais spēks bija kadeti? Iespējams.

Domājams, ne jau bez redzamāko Baltijas muižnieku iespaida pagaidu Baltijas ģenerālgubernators 1906. gada 27. novembrī nosūtīja iesniegumu iekšlietu ministram ar jautājumu, vai Baltijas zemstes reformu projektu būs iespējams apstiprināt visaugstākajā līmenī Valsts pamatlikuma 87. panta kārtībā.⁹⁹ Atbilde pienāca – tomēr negatīva.¹⁰⁰

Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes, Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomju darbība sabiedrībā nesaņēma plašu pozitīvu vērtējumu gan tāpēc, ka visos svarīgākajos reformu projektu jautājumos pārsvaru bija guvušas baltvāciešiem labvēlīgas idejas, gan arī tāpēc, ka nebija ticības, ka šos projektus vispār realizēs. Avīze “Balss” uzskatīja, ka provinciālpadome vietējiem iedzīvotājiem nevar būt autoritāte.¹⁰¹ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomei un guberņu provinciālpadomēm neizdevās “aizbērt” attiecību bezdibeni starp latviešu zemnieku un baltvācu muižnieku, starp valdību un Baltijas iedzīvotājiem. Tās nevarēja panākt, lai simtiem gadu laikā izveidojušās pretrunas, kuru risinājumu kā pirmo nepieciešamību tālākai sabiedrības attīstībai priekšplānā nostādīja revolūcija, tiktu šādā veidā likvidētas. Tāpat šīs aktivitātes neatstāja nopietnu iespaidu uz revolūcijas vēriena mazināšanu. Tomēr revolūcijas notikumi un izveidotās provinciālpadomes aktivizēja jau saimnieciski spēcīgu pieņemušos latviešu un igauņu turīgākos zemniekus – saimniekus pašiem sākt aktualizēt pašvaldības un saimniecisko jautājumu pārkārtojumus.

Skatot no vēsturiskās attīstības viedokļa, latviešu pārstāvju vēlēšanas pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē, guberņu

provinciālpodomēs, darbība tajās deva savu ieguldījumu mūsu tautas pakāpeniskā sagatavošanā nākotnes demokrātiskajām un valstiskajām aktivitātēm. Latviešu zemnieku aktīvākie pārstāvji 1905. gada revolūcijas atplūdu periodā pakāpeniski kopā ar daļu latviešu inteliģences virzījās uz nacionālās valstiskuma apziņas izaugsmi, lai gan provinciālpodomēs vēl tikai centās risināt režīma mākslīgi aizkavētos tautsaimnieciskos un tīri praktiskos – bez nekādas politiskās pieskaņas – vietējās pašpārvaldes jautājumus. Un tomēr dažas personības, kas savu darbību saistīja ar šiem sabiedriski organizatoriskajiem veidojumiem, drīzā nākotnē piedalījās jau Latvijas valstiskuma pamatu likšanā.

Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes un sevišķi Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpodomju zemnieku deputātu darbības turpmākā izpēte sniegs papildu liecības par latviešu tautas vēstures svarīgākajām tautsaimniecības, pašpārvaldes, izglītības, baznīcas organizācijas un vietējā tiesiskuma problēmām 20. gadsimta sākumā, dziļāk atsegs latviešu turīgo zemnieku oficiālu iesaistīšanos savas dzīves un sabiedrības objektīvā pārveidošanā evolūcijas ceļā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ A. Iakovlev (red.) (2002). *Rossija. XX vek. Issledovaniia. Rossiia v nachale XX veka*. Moskva: Novii Khronograf, s. 440.
- ² *Lifliandskie gubernskie vedomosti*, 29.12.1905.
- ³ *Latvija*, 24.01.1907.; 03.02.1907.; *Balss*, 29.01.1907.; 06.02.1907.; 15.02.1907.; *Rīgas Avīze*, 06.02.1907.; 07.02.1907.; *Rizhskii vestnik*, 07.02.1907.
- ⁴ Oto Nonācs (1936). *Fricis Garais – V. Zemcevs. Viņa dzīve un darbs*. Rīga: Latviešu preses biedrība, 59. lpp.
- ⁵ V. Zemtsev (1909). *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*. Rīga, s. 199.
- ⁶ Arveds Švābe (1958). *Latvijas vēsture, 1800–1914*. [Stokholma]: Daugava, 665.–667. lpp.
- ⁷ *Düna Zeitung*, 01.04.1906.
- ⁸ *Turpat*, 10.03.1906.
- ⁹ *Rigasche Rundschau*, 10.03.1906.
- ¹⁰ *Düna Zeitung*, 10.03.1906.
- ¹¹ Gert von Pistoohlkors (1994). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*. Berlin: Siedler Verlag, S. 413.
- ¹² *Rizhskii vestnik*, 13.03.1906.
- ¹³ *Rīgas Avīze*, 04.03.1906.
- ¹⁴ *Turpat*, 30.01.1906.
- ¹⁵ *Turpat*.
- ¹⁶ *Düna Zeitung*, 28.02.1906.; 01.03.1906.; 02.03.1906.

- ¹⁷ *Tēvija*, 09.08.1907.
- ¹⁸ *Rigasche Rundschau*, 27.06.1906.
- ¹⁹ *Düna Zeitung*, 28.06.1906.; Jānis Bērziņš (2010). Latvijas deputātu darbība I Valsts domē (1906. g. 27. aprīlis – 8. maijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 37.–59. lpp., šeit 42. lpp.
- ²⁰ *Latvija*, 16.09.1906.
- ²¹ Turpat, 07.03.1906.; 02.05.1906.; *Rigasche Rundschau*, 02.05.1906.
- ²² *Rīgas Avīze*, 08.05.1906.
- ²³ Turpat, 04.01.1907.
- ²⁴ *Rigasche Rundschau*, 25.11.1906.
- ²⁵ *Tautas Tiesības*, 12.09.1906.
- ²⁶ *Latvija*, 02.05.1906.; 16.09.1906.
- ²⁷ *Rīgas Avīze*, 28.01.1906.
- ²⁸ Izzaņa [kr. val.], 10.03.1906. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 6989–1–16, 5. lp.
- ²⁹ *Balss*, 30.06.1906.
- ³⁰ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora ziņojums Kurzemes gubernatoram [kr. val.], 17.05.1906. LNA-LVVA, 6989–1–16, 53. lp.; Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora ziņojums Kurzemes gubernatoram [kr. val.], 17.06.1906. LNA-LVVA, 6989–1–29, 3. lp.
- ³¹ *Balss*, 17.04.1906. Pēteris Sיעעניעקס (1865–1930) – Jaunvāles pag. saimnieks, beidzis Valmieras apriņķa skolu. Darbojies Kauguru, vēlāk Baltijas lauksaimniecības biedrībā. Dibinājis un vadījis vairākas biedrības. Latvijas Tautas padomes, Satversmes sapulces un Saeimas deputāts, kooperators (Žanis Unāms (sast.) (1937). *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga, 438. lpp.).
- ³² Personu saraksts, kas ievēlētas par pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes locekļiem un viņu vietniekiem [kr. val.]. LNA-LVVA, 6989–1–16, 4. lp.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Jēkabs Lautenbahs (1847–1928) – dzimis Matkules pag., rakstnieks, literatūrzinātnieks, folklorists. 1878.–1918. g. Tērbatas Universitātes docētājs, profesors, no 1919. g. LU docētājs, goda doktors (Sigita Hirša (galv. red.) (2007). *Latvijas enciklopēdija*. 4. sēj., Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 62.–63. lpp.).
- ³⁵ Pēteris Juraševskis (1872–1945) – dzimis Sesavas pag., jurists, valsts un sabiedriska darbinieks. Krievijas II Valsts domes loceklis. Latviešu bēgļu komitejas sekretārs. Krievijas Pilsētu savienības Ziemeļvidzemes lauksaimniecības komitejas vadītājs. Latvijas Tautas padomes loceklis, Saeimas deputāts, tieslietu ministrs, iekšlietu ministrs, Ministru prezidents (Sigita Hirša (galv. red.) (2005). *Latvijas enciklopēdija*. 3. sēj., Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 223. lpp.).
- ³⁶ Kārlis Burkevics – dzimis 1868. g. Dundagas pag. rentnieka ģimenē. Beidzis Dundagas draudzes skolu, 1891. g. sācis strādāt par Pērkones pag. rakstvedi. Piedalījies Liepājas sabiedriskajā dzīvē. 1901. g. ievēlēts par Liepājas pilsētas domnieku, 1905. g. ievēlēts par Liepājas pilsētas nodokļu

- ierēdņi. Andrieva Niedras valdības satiksmes un darba ministrs. Francijas goda konsulārais aģents Liepājā (*Balss*, 13.05.1906.; *Rigasche Zeitung*, 08.02.1907.; Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture, 1914–1940*. Stokholma: Daugava, 306. lpp.; Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*. Rīga: Zinātne, 401. lpp.).
- ³⁷ Jānis Goldmanis (1875–1955) – dzimis Līves pag., sabiedrisks un valsts darbinieks. Bijis pag. tiesnesis, dažādu pagastu sabiedrisko organizāciju priekšnieks, Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības padomes loceklis. Krievijas IV Valsts domes deputāts. 1915. g. Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas loceklis. 1917. g. Latvijas Kurzemes apgabala priekšnieks. 1915.–1918. g. Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas loceklis. 1917.–1918. g. Latviešu pagaidu nacionālās padomes ārlietu nodaļas priekšsēdētājs. 1918.–1919. g. Latvijas Pagaidu valdības zemkopības ministrs, apsardzības ministrs. Latvijas Tautas padomes loceklis, Satvermes sapulces un Saeimas deputāts (Heinrihs Jubels (galv. red.) (2003). *Latvijas enciklopēdija*. 2. sēj., Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 609. lpp.).
- ³⁸ Personu saraksts, kas ievēlētas par pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes locekļiem un viņu vietniekiem [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–16, 4., 53. lp.; *Zemkopis*, 12.07.1906.; *Rīgas Avīze*, 18.04.1906.
- ³⁹ Eduards Šeferis – Teteles pag. vecākais, lauksaimnieks, ķieģeļrūpnieks, bīskopis (Unāms (sast.). *Es viņu pazīstu*, 471. lpp.).
- ⁴⁰ Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlērs (red.) (1938). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. XVII sēj., Rīga: A. Gulbis, 34371. sl.
- ⁴¹ Andrejs Stērste (1853–1921) – dzimis Liezeres pag., jurists, literāts. Jelgavas Latviešu biedrības priekšnieks. Publicējis rakstus par valodniecības, agrārās reformas un jurisprudences jautājumiem (Sigita Hirša (galv. red.) (2009). *Latvijas enciklopēdija*. 5. sēj., Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 324. lpp.).
- ⁴² Personu saraksts, kas norādītas darbībai pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomē [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–16, 2., 65. lp.
- ⁴³ Turpat. Pēteris Zālīte (1864–1939) – dzimis Raunas pag., filozofs, žurnālists. Piedalījies Latvijas Universitātes izveidošanā. LR Saeimas deputāts (Hirša (galv. red.). *Latvijas enciklopēdija*, 5. sēj., 866. lpp.). Andrievs Niedra (1871–1942) – dzimis Tirzas pag., luterāņu garīdznieks, rakstnieks, sabiedrisks darbinieks. 1919. g. bijis t.s. Niedras valdības galva (turpat, 4. sēj., 564. lpp.). Kārlis Irbe (1861–1934) – dzimis Lielsatiķu pag., luterāņu garīdznieks. 1905.–1915. g. V. Maldoņa ģimnāzijas direktors Rīgā. 1922.–1931. g. Latvijas Ev. lut. baznīcas pirmais bīskaps (turpat, 3. sēj., 80. lpp.). Andrejs Krastkalns (1868–1939) – dzimis Nurmuižas pag., jurists un sabiedrisks darbinieks. Pirmais latvietis, kas 1907. g. ievēlēts Rīgas pilsētas valdē. Pirmā pasaules kara laikā bijis faktiskais Rīgas pilsētas galva. 1917. g. Krievijas Pagaidu valdības iecelts par Vidzemes komisāru. Atbalstījis apvienotās Baltijas valsts dibināšanu Vācijas protektorātā. Darbojies A. Niedras valdībā. LR Saeimas deputāts. Aktīvi darbojies Rīgas Latviešu biedrībā (turpat, 3. sēj., 477. lpp.).
- ⁴⁴ *Rīgas Avīze*, 29.06.1906.

- ⁴⁵ Turpat, 17.06.1906.
- ⁴⁶ *Latvija*, 03.07.1906.
- ⁴⁷ *Rīgas Avīze*, 13.07.1906.
- ⁴⁸ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora īpašo apspriežu žurnāls. 14.07.1906. sēde [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 28. lp.; *Arājs*, 24.07.1906.
- ⁴⁹ *Latvija*, 10.08.1906.
- ⁵⁰ Turpat; *Rizhskii vestnik*, 11.08.1906.
- ⁵¹ Iesniegums ģenerālgubernatoram V. Sologubam [kr. val.], 26.07.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 8. lp.
- ⁵² *Baltische Tageszeitung*, 06.08.1906.
- ⁵³ *Rīgas Avīze*, 15.07.1906.
- ⁵⁴ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora īpašo apspriežu žurnāls. 14.07.1906. sēde [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 34. lp.; *Rīgas Avīze*, 15.07.1906.; *Latvija*, 08.08.1906.; *Baltische Tageszeitung*, 10.08.1906.
- ⁵⁵ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora īpašo apspriežu žurnāls. 14.07.1906. sēde [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 35. lp.
- ⁵⁶ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora īpašo apspriežu žurnāls. 13.07.1906. sēde [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 14. lp.; *Rīgas Avīze*, 14.07.1906.
- ⁵⁷ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora īpašo apspriežu žurnāls. 14.07.1906. sēde [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 31. lp.
- ⁵⁸ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora padomes īpašo apspriežu žurnāls [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 8. lp.
- ⁵⁹ Kurzemes guberņas gubernatora ziņojums pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoram [kr. val.], 17.07.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 5. lp.
- ⁶⁰ Kurzemes guberņas gubernatora ziņojums pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoram [kr. val.], 17.06.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 3. lp.
- ⁶¹ *Arājs*, 24.07.1906.
- ⁶² *Rīgas Avīze*, 07.09.1906.
- ⁶³ *Baltische Tageszeitung*, 29.09.1906.; *Rigasche Rundschau*, 29.09.1906.; *Rīgas Avīze*, 29.09.1906.
- ⁶⁴ Kurzemes guberņas sagatavošanas komisijas darbi [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 46. lp.; *Balss*, 05.10.1906.
- ⁶⁵ *Pēterburgas Atbalsis*, 21.07.1906.
- ⁶⁶ *Rīgas Avīze*, 09.10.1906.
- ⁶⁷ Turpat, 05.12.1906.
- ⁶⁸ Kurzemes guberņas privātas apspriedes pielikums. 14.07.1906. sēde [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–33, 30. lp.
- ⁶⁹ *Rīgas Avīze*, 28.09.1906.; *Baltische Tageszeitung*, 04.10.1906.
- ⁷⁰ *Latvija*, 23.11.1906.
- ⁷¹ *Balss*, 22.03.1906.
- ⁷² *Baltische Tageszeitung*, 06.08.1906.
- ⁷³ Kurzemes guberņas sagatavošanas komisijas sēde [kr. val.], 04.10.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 26. lp.
- ⁷⁴ *Rizhskii vestnik*, 18.01.1906.
- ⁷⁵ *Rīgas Avīze*, 08.03.1906.
- ⁷⁶ Turpat, 01.03.1906.

- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ Turpat, 09.03.1906.
- ⁷⁹ *Rizhskii vestnik*, 06.10.1906.
- ⁸⁰ Kurzemes guberņas sagatavošanas komisijas sēde [kr. val.], 03.10.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 35. lp.
- ⁸¹ Iesniegums pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoram [kr. val.], 16.11.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–16, 142. lp.
- ⁸² Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora iesniegums P. Stolipinam [kr. val.], 28.10.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–16, 139. lp.
- ⁸³ *Rīgas Avīze*, 28.11.1906.
- ⁸⁴ *Düna Zeitung*, 08.11.1906.
- ⁸⁵ *Rigasche Rundschau*, 08.11.1906.; *Baltische Tageszeitung*, 09.11.1906.
- ⁸⁶ *Mūsu Laiki*, 10.11.1906.
- ⁸⁷ *Düna Zeitung*, 06.11.1906.
- ⁸⁸ *Latvija*, 05.10.1906.
- ⁸⁹ *Rīgas Avīze*, 22.12.1906.
- ⁹⁰ Turpat.
- ⁹¹ *Baltische Tageszeitung*, 17.10.1906.
- ⁹² Turpat.
- ⁹³ *Rīgas Avīze*, 03.10.1906.
- ⁹⁴ *Balss*, 09.10.1906.
- ⁹⁵ Iakovlev (red.). *Rossiiā. XX vek*, s. 448.
- ⁹⁶ *Latvija*, 12.10.1906.
- ⁹⁷ *Rigasche Rundschau*, 10.10.1906.
- ⁹⁸ *Patiesība*, 10.10.1906.
- ⁹⁹ Pagaidu Baltijas ģenerālgubernatora ziņojums iekšlietu ministram [kr. val.], 27.11.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–16, 26. lp.
- ¹⁰⁰ Iekšlietu ministrijas galvenās pārvaldes ziņojums pagaidu Baltijas ģenerālgubernatoram [kr. val.], 10.12.1906. *LNA-LVVA*, 6989–1–16, 149. lp.
- ¹⁰¹ *Balss*, 10.07.1906.

THE FORMATION OF PROVINCIAL COUNCILS AND THE ROLE OF THE LATVIAN DEPUTIES IN THEIR ACTIVITIES (1906–1907)

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia. Scientific interests: history of Latvia at the 2nd half of the 19th century, history of the working class in the 19th century and at the beginning of the 20th century, history of the 1905 revolution, history of the economy of the Republic of Latvia.

E-mail: j.beerzins@gmail.com

The democratic revolution of 1905 in Russia called for an urgent need to modernise the system of government, especially the law in the sphere of social rights. The idea of reform was to change the country in the direction of a constitutional monarchy, and it affected mostly those inhabitants of the present-day Latvia who had not been involved in revolutionary activities. The decree issued by the monarch of Russia on 28 November 1905 provided the establishment of a provisional post of a governor-general whose task would be both to further suppression of the revolutionary movement and to supervise the development of the reform projects in the Baltic Provinces. Accordingly, in 1906 the formation of a provisional council of the Governor-General and of provincial councils in the Baltic was started. The activities of these councils, as it turned out later, revealed deep-rooted contradictions between the Baltic Germans, on the one hand, and the Latvians and Estonians, on the other hand. More than 30 most active deputies, representing Latvian peasantry and intelligentsia, were elected to the provisional council and provincial councils. Election of the Latvian deputies and their work in the above organisations during the years of revolutionary recess (1906–1907) helped the Latvian people to gradually prepare for democratic and governmental activities in the future.

Key words: years of revolutionary recess, monarch's decree issued on 28 November 1905, mutual relations of the local people, election to the provisional council of the Governor-General and provincial councils of the Baltic Provinces, deputies of the provincial councils, tasks of the provincial councils.

Summary

The democratic revolution of 1905 forced the administration of the Russian Empire to begin rapid modernisation processes in the system of government and especially the law in order to improve social conditions. Reform was started with the aim to change the government towards a constitutional monarchy, which affected mostly those inhabitants of the present-day Latvia who had not been involved in revolutionary movement. The decree by the Russian monarch was issued on 28 November 1905 ordering the establishment of a provisional post of a governor-general in the Baltic Provinces whose task would be both to suppress revolutionary movement and to further preparations for reform. In view of this a provisional council of the Governor-General and provincial councils of the Baltic Provinces were elected. The provisional council of the Governor-General in the Baltic charged the provincial councils with the task of discussing and preparing the necessary materials on the following aspects of reform: self-government of the land council; the agrarian question; the life of farm-hands; the question of schools and churches; the law institutions; the use of local languages in the state institutions.

The aim of this article is to elucidate the participation of the Latvian representatives in the provisional council of the Governor-General in the Baltic Provinces and the provincial councils of Vidzeme and Kurzeme, as well as to discuss the introductory issues, namely the relations between

the Latvians and Baltic Germans living in the territory of Latvia during the years of revolutionary recess; election of the Latvian peasantry representatives to the provincial council of the Governor-General in the Baltic Provinces and provincial councils of Vidzeme and Kurzeme; the attitude of the Baltic German landed gentry and the Russian administration of the local provinces towards the Latvian peasantry representatives in the provincial councils; and to determine the role of the provincial councils in the decrease of revolutionary movement and weakening of acute contradictions between the Baltic Germans and Latvians.

In 1906 the provisional council of the Governor-General and provincial councils of the Baltic Provinces were set up. Their activities were characterised by deep-rooted contradictions between the Baltic Germans, on the one hand, and the Latvians and Estonians, on the other hand. The Baltic-German landed gentry, forced by revolutionary events, tried to keep its leading position in the economy of the Baltic Provinces and local self-government and therefore agreed to put forward to the Russian administration certain reform projects which had been previously worked out by the Baltic German landtags and which in the long run had to serve the Baltic German interests. With a view to that end the provisional council of the Governor-General of the Baltic Provinces and the provincial councils of Vidzeme and Kurzeme were used. More than 30 most active representatives of the Latvian peasantry and intelligentsia were elected to the above provisional council and provincial councils.

Nevertheless, the activities of the provincial councils failed to give noticeable contribution either in diminishing revolutionary movement or in settlement of the sharp contradictions between the Baltic German landed gentry and the Latvian peasantry. The most important achievement was election of the Latvian deputies to the above-mentioned newly established organisations, and their work during the years of revolutionary recess (1906–1907) which furthered the gradual preparation of the Latvian people for democratic and governmental activities in the future. The most active representatives of the Latvian peasant bourgeoisie together with part of the Latvian intelligentsia moved towards the growth of the national statehood awareness, although at the time in question the provincial councils simply tried to solve the economic and local self-government issues which had been artfully delayed by the state regime and which had no political aspect at all. Some of the personalities, who became involved in the activities of those social organisations, in the near future took part in the laying of the Latvian statehood foundations (J. Goldmanis, P. Juraševskis, A. Krastkalns, P. Sיעenieks, P. Zālīte a.o.).

SHOOTING THE BOLSHEVIKS*

Bertrand M. Patenaude

PhD. Lecturer in history and international relations at Stanford University;
Research Fellow at Hoover Institution, Stanford University.

Research theme currently under study: Joseph Goebbels and his diaries.

E-mail: patenaude@stanford.edu

In May 1919, an American motion picture crew filmed a German firing squad executing eighteen Latvian Bolsheviks at Jelgava. The story behind this episode illustrates how Latvia became a fiercely contested battleground in the months after the Armistice ended the Great War. The shocking film footage may have persuaded Woodrow Wilson and the peacemakers in Paris to rein in the rampant Germans, whose policing of the Baltic they had tolerated as a way to prevent Russian Bolshevism from spreading westward. The execution footage was included in the documentary film *Starvation*, which premiered in New York City in January 1920, the first of its countless appearances over the decades in films about the World War I and the Russian Revolution.

Key words: World War I, Latvia, Bolshevism, hunger, motion pictures.

In the late afternoon of May 26, 1919, in a field about thirty miles outside Riga, Latvia, a squad of nine German riflemen executed eighteen Latvian Bolsheviks. The prisoners were shot in groups of three, each victim receiving one bullet to the chest and two to the head before toppling backwards into a freshly dug grave. "It was German efficiency at its best," wrote U.S. Army Captain Howell Foreman, an American relief worker who witnessed the execution.¹

Captain Foreman was one of a dozen Americans whose presence on the scene may have influenced the operations of the firing squad that day. If so, this was because one of their number, Lieutenant Frank Johnson, happened to be a newsreel cameraman. His camera recorded the scene for the ages: the reading of the death sentence, the removal of the prisoners' boots, and the businesslike procedure

* The original version of this article was published in *Hoover Digest*, 2012, No. 2.

of the German soldiers. In its day, Johnson's celluloid was one of the most sensational film sequences ever shot. Even today, after decades of atrocities recorded on film and tape, the choreographed dispatch of the eighteen Bolsheviks is a spellbinder. That piece of film is now housed at the Hoover Institution Archives, as part of the Herman Axelbank Motion Picture Film Collection. The irony in this is that at its first public showing, in New York in January 1920, Johnson's film sequence was associated with the name of Herbert Hoover.

After the armistice of November 11, 1918, Hoover had joined President Woodrow Wilson and the other U.S. diplomats serving in Paris with the American Mission to Negotiate Peace. Among Hoover's several roles, as head of the American Relief Administration (at that time for a U.S. government agency) he had the enormous job of coordinating American food delivery throughout Central and Southeastern Europe and the Near East. The delivery of food was complicated by the persistence of military hostilities in the scramble for territory that once belonged to the German, Russian, Austrian, and Ottoman empires.²

A chief concern of the Allied diplomats in Paris was that Bolshevism would fill a vacuum left by the withdrawal of the German military from the Baltic region. The Allies thus arranged for German troops to remain in place and help prevent the Russian Bolshevik infection from spreading. In the words of a report sent by the chief of the mission dispatched to the Baltic by the American Commission to Negotiate Peace, "Bolshevism is the supreme peril, not Germany. Bolshevism is still uncontrolled and threatens the world. Germany, though still a danger, is beaten and can be controlled. At whatever cost, we must see that Bolshevism does not break through these barrier states, Finland, Esthonia, Latvia and Lithuania. This is the key-note of all my recommendations to Paris."³

Latvia became the decisive battleground of this contest in the spring of 1919. Latvia had belonged to the Russian Empire until it fell to the German invaders after the Bolshevik Revolution of 1917. Then came a brief period of independence in the wake of the German surrender in November 1918, followed in January 1919 by the establishment of a Soviet government in Riga, the capital, whose residents were subject to a furious Red Terror.⁴

Beginning in February, German soldiers started to arrive on the scene to help stem the Red tide. They included the 1st Guards Reserve division, sent from Berlin, and *Freikorps* volunteers recruited

by means of vague promises of land in the Baltic. These recruits joined up with a *Freikorps* unit called the Iron Brigade (later Iron Division) and the *Baltische Landeswehr*, a formation dominated by Baltic Germans. Together, these anti-Bolshevik forces, under the overall command of General Rüdiger von der Goltz, were successful in their effort to drive out the Red forces, yet in the process they chased the Latvian Provisional Government from its seat in the port city of Libau (today Liepāja) on the Baltic. And after Riga fell on May 22, 1919, that city became the scene of a White Terror that rivaled its Red predecessor in savagery.⁵

Hoover's American relief workers, demobilized officers who had served with the American Expeditionary Force, were poised to enter the scene on the heels of anti-Bolshevik forces and help restore a semblance of normal life. These Americans were scandalized by the behavior and attitudes of the German soldiers, who were quick to say that while they may have lost the war on the Western Front, they had won the war in the East. The objective of the German forces, the Americans concluded, was the establishment of German supremacy in the Baltic, the gateway to Russia.⁶

Later, after their Baltic adventure had come to an end and they had been forced to return to Germany empty handed, these German Freebooters would claim they had been "stabbed in the back" by the Weimar government; for the time being, however, they were doing a considerable amount of shooting in the head and chest. The victims numbered in the thousands, with the heaviest toll in Riga. The Germans classified their prey as "Bolsheviks," but while this label was no doubt accurate in some cases, as often as not it was applied indiscriminantly in order to target uncooperative Latvians.⁷

The Americans gained admission to the execution at Jelgava on May 26 for the price of a pack of cigarettes – at least that is the story told by the cameraman, Lieutenant Johnson. Other testimony supports his statement that the German officer in charge obliged the Americans by moving up the time of the execution so as to catch the afternoon light. The Latvian soldiers went to their deaths dressed in their military uniforms – minus their boots because at the time shoes were as coveted as cigarettes. It is unclear whether the prisoners understood before the death sentence was read out that they were to be shot. Cameraman Johnson observed that "None of them ever had seen a motion picture camera before, and they

stared at us, uncertain and bewildered as to whether we had brought a new form of sudden death or not.”⁸

One of the doomed men in Johnson’s film, however, appears undaunted by the proceedings. Ordered to lie on his stomach like his comrades, he nonetheless lifts his head and laughs at the camera. His laughter seems to be an act of defiance – or perhaps he has lost his grip in the face of looming death. In fact, this particular prisoner literally dies laughing, as Captain Minard Hamilton noted in his description of the execution: “When all was ready the officer called the name of the first detail. The men named immediately jumped to their feet and ran to the hole, took a look at their grave, turned, faced the firing squad and stood to attention. No bandages over their eyes, nothing. They just trotted into place like boys lining up for a Virginia Reel – and the first one actually looked his executioners in the eye, threw back his head and laughed.”⁹

A striking detail visible on the screen but which goes unmentioned in eyewitness accounts is the performance of several of the victims’ hats, which, at the moment the bullets hit their mark, are launched several feet skywards before descending into the open grave after their owners. This, as well as the laughing Bolshevik’s hysteria literally on the edge of the grave, gives the sequence the feel of slapstick, an impression enhanced by the unnaturally fast speed of the 35 mm film. Such thoughts may have run through the mind of the cameraman, who as head of a film production company in New York City had some theatrical experience. “I’ve taken lots of executions,” he told Captain Hamilton once the performance was over, “but they have always got up and walked away afterward.”¹⁰ Yet Johnson’s final shot, a look down at the tangle of victims in their mass grave, leaves no doubt that these Latvian extras would be unavailable for any future performance.

The U.S. Army officers who arrived to administer the delivery of food relief sounded the alarm to their superiors in Paris about what Johnson called “the ruthless advances of the Hun”. In order to clinch their case, they rushed Johnson’s execution film to the Peace Conference, where it was screened for the assembled diplomats. By several accounts, the scenes of the German firing squad in action helped convince the peacemakers to order the immediate withdrawal of the German troops from the Baltic.¹¹

Johnson, a motion picture man with a flair for self-promotion, later boasted in a story he wrote for the Hearst newspapers that,

HERBERT HOOVER ARCHIVES
FIRST SHOWING IN ANY LAND

FREDERICK B. WARREN
 presents

The Tremendous Picturization of

HERBERT HOOVER
and the American Relief Administration Work in

STARVATION

Made under the Complete Supervision
 and Direction of

GEORGE F. ZIMMER

Covering These Countries:

RUSSIA	POLAND	AUSTRIA
COURLAND	LETVIA	ESTHONIA
UKRAINIA	HUNGARY	EAST GALICIA
TURKEY	ARMENIA	RUMANIA
GERMANY	HOLLAND	BELGIUM
FRANCE	SWEDEN	DENMARK

ITALY, with glimpses in other lands

Photographed by eight daring camera-men frequently facing death. It is the only record the world will ever have of the hunger and salvation of a Continent: of the greatest disaster in the history of Civilization.

In the prints for the other large cities and the various sections of the United States there have been prepared sections of this picture dealing with men and women local to those particular regions, so that, as seen nationally, each section of the nation will see its own people, photographed in Europe, engaged in their splendid work of humanity as the representatives of the American people and the generous American pocketbook.

A handbill announces the documentary film *Starvation*
 in New York City in January 1920

thanks to its Paris screening, his Latvian horror film had proved to be “a deciding factor in the deliberations of the greatest legislative body of modern times. Never was a more amazing motion picture performance given, nor will such a one ever be possible again.” In Johnson’s telling, President Wilson, watching in disbelief as the Latvian soldiers are laid low, turns white with revulsion. Rising to his

feet, he voices outrage at this manifestation of German brutality and gratitude to the Americans who captured it on film: "The gentlemen of the motion pictures have rendered a service to humanity!"

A starkly different portrait of the contributions of the motion picture men comes from a contemporaneous article published in a Berlin newspaper under the title "Brutality of American Officers". Here the Americans on the scene are portrayed as heartless scoundrels, goading the German occupiers to finish off their Red captives. As the eighteen prisoners were being led through the streets toward their place of execution, "the Americans drove three cars beside or behind them and photographed and filmed them in a conspicuous manner. When the prisoners then advanced in groups of three to the open grave, the Americans had it arranged that the prisoners should face them in order that the photographs would be as ideal as possible. The elaborate preparations, which were accompanied by laughing and joking, protracted the cruel minutes of waiting for the prisoners, so that most of them entirely lost their up to that point passably good composure, and unspeakably painful incidents ensued."¹²

In this account, while the Germans conducted themselves with dignity and reserve throughout, the Americans behaved to the end like uncivilized brutes. Before driving off in their cars, "They inquired with great interest concerning the place and time of the next executions." Because none of the Americans appears on camera, the film offers no evidence to support these allegations. Cameraman Johnson seems to have been aware of such charges, however, to judge by a defensive note he struck in his self-inflating newspaper article. The German executioners, he wrote, were "laughing and jesting" while the American eyewitnesses behaved in accordance with the principles of "humanity and justice". In fact, Johnson's film shows the Germans to be coldblooded killers accomplishing their task without a hint of frivolity. The only laughter recorded by the camera is that of the convulsing Bolshevik prisoner.

* * *

The Paris Peace Conference was only the first noteworthy performance of Johnson's notorious film sequence. The following year it came to the big screen as part of the documentary film *Starvation*, a nearly two-hour compilation of footage shot by a variety of American newsreel cameramen accompanying American relief

In December 1918, U.S. President Woodrow Wilson arrives in Paris, where French President Raymond Poincaré escorts him past cheering crowds

Herbert Hoover, chairman of the American Relief Administration

officials throughout Central and Eastern Europe in those chaotic months after the Armistice. *Starvation* was set to premiere at the Manhattan Opera House on January 9, 1920, and then be distributed to theaters across the country.

The impresario behind the film was ARA publicity chief George Barr Baker, a former magazine editor and longtime associate of Herbert Hoover who had arranged to send the motion picture men into the field alongside the American relief workers. *Starvation*, as the uplifting story of America's postwar benevolence, would feature images of American relief ships steaming into ports on the Baltic and the Black Seas, long lines of emaciated children and adults waiting to receive their food, children being fed in soup kitchens, and the obligatory scenes of worst-case children suffering from severe hunger and hunger-related disease.¹³

Starvation's subtitle was "The Camera-Drama of a Hungry World," yet the film's true villain was Bolshevism, which Baker identified as the "twin-brother" of starvation.¹⁴ Thus, among the heartwarming images of American relief, room was found for Johnson's Latvia execution sequence, as well as a chilling episode captured on film by one of Baker's teams of cameramen in the Russian city of Pskov, where a White Russian army general arranged for the public hanging of three Bolshevik "spies" for the camera. The fact that alleged Bolsheviks were on the receiving end of this violence, and not its perpetrators, could easily be accommodated. The implicit message of *Starvation* was that wherever the "Bolshevik element" is allowed to gain a foothold atrocity begets atrocity. As Baker wrote to Hoover two weeks before the film's premiere: "The definite value of the picture is that it is the first anti-Bolshevik document possessing any potential strength with the masses. No normal mother who sees it will be likely to tolerate talk of direct action in her home."¹⁵

George H. Nash, who as Herbert Hoover's biographer has tracked Baker's public relations activities and his close association with Hoover, considers it "likely that this was in effect a Hoover campaign film designed by Baker to advance Hoover's presidential prospects in 1920".¹⁶ Hoover, who had recently returned from Paris to Washington, was a rising political star. There was much speculation that he would become a presidential candidate in 1920, and even though he was serving in Woodrow Wilson's Democratic administration, both major political parties were taking him seriously as a potential candidate. None of this was lost on Baker, who figured that Hoover's

endorsement of *Starvation* would be a win-win, serving to promote a film that would publicize Hoover's postwar statesmanship and humanitarianism. On December 30, 1919, Baker cabled Hoover in Washington to ask that he allow his name to appear prominently in the announcement for the film – although Hoover himself would make only two brief appearances on the screen.¹⁷

Edgar Rickard, another Hoover confidant associated with American food relief, was skeptical, warning that Baker's film, far from giving a boost to Hoover and the ARA, might well boomerang. As Rickard reasoned, "One picture of children's feeding is just like another, no matter in what country it may have been taken, and the only films which have come over, particularly Lieutenant Johnson's films, are so filled up with Bolshevik outrages and atrocities of the Germans that we could not possibly stand for them." Rickard was also sensitive to the mood of the American people in an election year. "From now until November of next year the entire country will be completely swamped in a presidential election," he observed, which meant that the American public was turning inward, especially at a time of deepening economic recession. "The whole country is absolutely and thoroughly sick of the European war and has settled down to a definite fight on domestic problems which are very serious."¹⁸

Baker won the argument, and Hoover's name appeared in large print on the opening-night announcement for *Starvation*. The premiere, on January 9, 1920, was preceded by an aggressive publicity campaign carefully coordinated by Baker. His preparations paid off, as the chief movie review outlets of the day all came through in the way he had hoped. *Variety* praised the film as a record of America's "work of humanity" and "also a stirring object lesson why America should not permit the radical element to obtain a hold and overthrow any of the present governmental institutions".¹⁹ According to *Photoplay*, "The picture is calculated to make you want to help feed the starving nations. It very likely will."²⁰ *Moving Picture World* applauded the film for bringing to vivid life the story of how "America erected a bulwark of food to stem the tide of the Bolsheviks".²¹

These and similar reviews may have cheered Baker, but he knew better, because he had been at *Starvation*'s premiere and had seen for himself the depressing effect the film had produced on its audience. People were shocked by what they saw on the screen, but not in the way Baker and the filmmakers had intended. The reviewer for *The New York Times*, echoing a complaint of many others

in attendance, noted that while the scenes of American mercy were heartwarming, the film “unhappily and irrelevantly dragged in ghastly executions of Bolsheviki by German firing squads, and even more excruciating hangings of Bolsheviki for some unnamed crime by some unnamed enemy”. Such scenes “left one cold with an unameliorated terror”.²²

Baker recognized that the *Times* reviewer was correct, and that he and the film’s producers had miscalculated. Concerned about having associated Hoover’s name with what was shaping up to be a serious flop, Baker could take comfort in one sentence in the *Times* review: “These pictures, ‘photographed through the assistance of Herbert Hoover,’ give no internal evidence of having passed under his eye in their final form.” More consolation came in the form of *Variety*’s only reservation about the film: “As a picture it may be propaganda for the coming boom to secure the presidential nomination for Herbert Hoover, but there is so little of Hoover in the picture that if it is propaganda for him it is of the most subtle sort.”

The distance between Hoover and *Starvation* in the public mind was just about the only good news that Baker could report in his letter to Hoover of January 13, four days and eight performances after the premier. By then the film had been recut and shortened and its run in New York scheduled to end within a few days. “I said that I would not get you into trouble,” a chastened Baker wrote to Hoover. “I have not done so. The enclosed clippings indicate that the public is not led to believe that you have any interest in the film.”²³

Starvation never made it beyond New York City. No print of the film survives, although Johnson’s execution sequence was salvaged and eventually landed in the Hoover Archives. It may not be the first execution ever captured on film, but it may well be the oldest surviving such footage. It has appeared in numerous documentary films about World War I and the Russian Revolution over the years, often improperly identified as visual evidence of Whites slaughtering Reds during the Russian Civil War. This is no doubt due in large part to Max Eastman, the socialist writer and former associate of Leon Trotsky who, in editing the 1937 documentary film *Tsar to Lenin*, identified the executioners as soldiers of the White Russian Army under Admiral Alexander Kolchak. Eastman also contrived to heighten the drama of the sequence by manipulating the images. Instead of taking his place among the first trio of victims, the laughing Bolshevik, after nine of his comrades have been shot dead, is shown

The “laughing Bolshevik,” one of the doomed Latvians, appeared to taunt his executioners to the very end

Three Latvian “Bolsheviks” — of a total eighteen — facing a firing squad in May 1919, moments before being shot to death and toppling backward into their grave

looking up from the ground and cackling, in what is meant to be a spine-tingling cutaway shot. Thanks to the editor's handiwork, the laughing Bolshevik exits last, taunting his executioners to the end, as narrator Eastman intones: "The Red soldier is *still* laughing!"²⁴

Baker, together with Rickard, would help get Herbert Hoover elected to the White House in 1928. By then Baker had recovered from the considerable financial loss he took as a result of *Starvation*, a total of nearly \$11,000. He never recovered his enthusiasm for moviemaking. As he wrote to a New York State tax auditor a few years after his cinematic debacle, "My advice to a young man about to risk money in a motion picture is – 'No.'"²⁵

REFERENCES

- ¹ Howell Foreman (1920). American Officers Saw Slaughter of Lenine Followers. *New York American*, June 11. The execution took place at Mitau, present-day Jelgava.
- ² Documents of the American Relief Administration European Operations. *American Relief Administration. European Operations Records, 1919–1923* [hereafter: ARA Europe], Hoover Institution Archives, box 788, folders 1–3.
- ³ Warwick Greene, May 6, 1919. *ARA Europe*, box 332, folders 15, 16; *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference* (1947). Vol. 12, Washington, D.C., pp. 136–227.
- ⁴ Andrejs Plakans (1995). *The Latvians: A Short History*. Stanford, pp. 112–120.
- ⁵ Robert G. L. Waite (1952). *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. Cambridge, Mass, pp. 94–139; Lt. Col. Warwick Greene to Ulysses Grant-Smith, Chargé in Denmark to the Commission to Negotiate Peace, June 4, 1919 (1937). *Foreign Relations of the United States, 1919, Russia*. Washington, D.C., pp. 679–680; The German Peril in the Baltic Provinces. *ARA Europe*, box 303, folder 8.
- ⁶ Sidney Brooks. American Food Relief in the Baltic States of Old Russia. 18, *ARA Europe*, box 332, folder 8.
- ⁷ *Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference* (1947). Vol. 12, pp. 202–206; Col. A. J. Carlson to Lt. Col. Warwick Greene, June 6, 1919. *ARA Europe*, box 317, folder 7.
- ⁸ Frank O. Johnson (1919). Wilson Pale after Viewing Films of an Execution of Eighteen Bolsheviks. *New York American*, October 19; Minard Hamilton. Latvia, 15, *Minard Hamilton Papers*, Hoover Institution Archives.
- ⁹ Hamilton, Latvia, 15, 16.
- ¹⁰ Hamilton, Latvia, 16.

- ¹¹ Frank O. Johnson (1919). Wilson Pale; Herbert Hoover to U.S. Secretary of State, June 12, 1919. *ARA Europe*, box 332, folder 10, 11; Herbert Hoover to Col. John C. Groome, director of the ARA Baltic mission (telegram), June 14, 1919. *ARA Europe*, box 336, folder 3.
- ¹² *Tägliche Rundschau* (Berlin), June 8, 1919.
- ¹³ *George Barr Baker Papers*. Hoover Institution Archives, box 12, folder: "Motion Pictures, 1919–1929" [hereafter: *Baker Papers*].
- ¹⁴ Baker to Fred B. Warren, January 24, 1920. *Baker Papers*.
- ¹⁵ Baker to Herbert Hoover (telegram), December 30, 1919. *Baker Papers*.
- ¹⁶ Personal communication to the author, November 29, 2011.
- ¹⁷ Baker to Herbert Hoover (telegram), December 30, 1919. *Baker Papers*.
- ¹⁸ Rickard to Walter Lyman Brown, September 3, 1919. *ARA Europe*, box 11, folder 1.
- ¹⁹ *Variety*, January 16, 1920, p. 61.
- ²⁰ *Photoplay*, April 20, 1920, p. 112.
- ²¹ *Moving Picture World*, January 24, 1920, p. 635.
- ²² *New York Times*, January 10, 1920, p. 9.
- ²³ Baker to Herbert Hoover, January 13, 1920. *Baker Papers*.
- ²⁴ Max Eastman (1964). *Love and Revolution*. New York, pp. 527–532, 615–617.
- ²⁵ Baker to R. H. Palmer, April 19, 1923. *Baker Papers*.

BOĻŠEVIKU NOŠAUŠANA

Bertrāns M. Pateno

PhD, Stenfordas Universitātes vēstures un starptautisko attiecību lektors, Stenfordas Universitātes Hūvera institūta zinātniskais līdzstrādnieks. Pašreizējā zinātnisko pētījumu tēma: Jozefs Gebelss un viņa dienasgrāmatas.
E-pasts: patenaude@stanford.edu

1919. gada maijā amerikāņu filmēšanas grupa nofilmēja, kā no vācu kareivjiem izveidota šāvēju komanda Jelgavā nošauj 18 latviešu boļševikus. Ar šo notikumu saistītais stāsts ilustrē, kā Latvija drīz pēc pamiera noslēgšanas, kas izbeidza Pirmo pasaules karu, kļuva par kaujaslauku, kurā norisinājās sivas cīņas. Iespējams, tieši šis šokējošais filmas materiāls pārliecināja Vudro Vilsonu un citus pamiera slēdzējus Parīzē, ka nepieciešams savaldīt trakojošos vāciešus, kuru kārtības uzturēšanas metodes Baltijā viņi bija pacietuši kā līdzekli, kas novērsis krievu boļševisma izplatīšanos uz rietumiem. Filmamateriāls ar nošaušanas ainām tika iekļauts dokumentālajā filmā ar nosaukumu "Bads", kas pirmizrādi piedzīvoja 1920. gada janvārī Ņujorkā, un kopš tā laika vairāku gadu desmitu garumā tas ir neskaitāmas reizes demonstrēts filmās par Pirmo pasaules karu un revolūciju Krievijā.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, Latvija, boļševiki, bads, kinofilmas.

Kopsavilkums

1919. gada 26. maija vēlā pēcpusdienā kādā laukā netālu no Latvijas pilsētas Mītavas (mūsdienu Jelgavas) šāvēju komanda, kurā ietilpa deviņi vācu strēlnieki, izpildīja nāvessodu 18 latviešu boļševikiem. Ieslodzītie tika nošauti grupās pa trim, katrs upuris saņēma vienu lodi krūtīs un divas galvā, tad atmuguriski iegāzās svaigi izraktajā kapa bedrē. Amerikāņu filmēšanas grupa šo skatu iemūžināja kinolentē. Filmēšanas grupa bija ieradusies Latvijā, lai dokumentētu amerikāņu organizētās pārtikas izdalīšanas operācijas, kuru veikšanu sarežģīja nemītīgā karadarbība cīņā par šo Austrumeiropas teritorijas daļu. Vislielākās raizes sabiedroto lielvalstu diplomātiem darīja apsvērums, ka pēc vācu karaspēka atkāpšanās no Baltijas reģiona viņu vietu ieņems boļševiki. Tāpēc sabiedrotie panāca, ka vācu karaspēks apņēmas palīdzēt aizkavēt krievu boļševisma izplatīšanos uz rietumiem. Tādējādi Latvija kļuva par kaujaslauku, kurā norisinājās sīvas cīņas.

Sākot ar 1919. gada februāri, vācu karavīri ieradās Latvijā, lai palīdzētu atspiest atpakaļ sarkano karaspēkus. Viņu vidū bija 1. gvardes rezerves divīzija no Berlīnes un *Freikorps* brīvprātīgie, kas bija savervēti ar miglainiem solījumiem, ka viņi tiks pie sava zemes stūrīša Baltijā. Šie rekrūši iestājās par Dzelzs brigādi (vēlāk Dzelzs divīziju) sauktā *Freikorps* vienībā un Baltijas landesvērā, kurā dienēja galvenokārt baltvācieši. Abi kopā šie pret boļševikiem noskaņotie spēki, kurus komandēja ģenerālis Rīdigers fon der Golcs, guva panākumus cīņā pret sarkanajiem, tomēr vienlaikus viņi arī padzina Latvijas Pagaidu valdību no tās sēdekļa Baltijas jūras ostas pilsētā Libavā (mūsdienu Liepājā). Un, kad 1919. gada 22. maijā krita Rīga, šī pilsēta kļuva par vietu, kurā plosījās baltais terors, kas savā nežēlīgumā neatpalika no sarkanā terora.

ASV armijas virsnieki, kuri bija ieradušies Latvijā, lai uzraudzītu pārtikas sadali, sacēla trauksmi par vāciešu izrēķināšanos ar latviešu boļševikiem un steidzās nogādāt filmas materiālu Parīzes miera konferences dalībniekiem. Spriežot pēc vairāku aculiecinieku stāstiem, tieši šie dokumentālie kadri palīdzējuši pārliecināt miera sarunu vedējus izdot pavēli par vācu karaspēka tūlītēju atsaukšanu no Baltijas.

Nākamajā gadā epizode, kurā redzama latviešu boļševiku nošaušana, nonāca uz lielajiem ekrāniem kā daļa no gandrīz divu stundu ilgās dokumentālās filmas “Bads”, kurā bija samontēti kadri, kas fiksēja amerikāņu piegādātās pārtikas izdalīšanu Centrālajā un Austrumu Eiropā haotiskajos mēnešos pēc pamiera noslēgšanas. Filma “Bads”, kuras pirmizrāde notika 1920. gada 9. janvārī Ņujorkas Manhetenas Operas namā, izgāzās, pa daļai tāpēc, ka publiku šokēja šaušalīgās nāvessoda izpildes ainas. Šī filma tā arī nenonāca kinoteātros ārpus Ņujorkas, un no tās nav saglabājusies neviena kopija, lai gan materiāls ar minēto nošaušanas epizodi tika izglābts, un galu galā tas nonāca Stenfordas Universitātes Hūvera institūta arhīvos. Gadu gaitā tas ir ticis izrādīts daudzās dokumentālajās filmās par Pirmo pasaules karu un revolūciju Krievijā, lai gan skatītāji to parasti uztver nepareizi – kā liecību par balto zvērībām pret sarkanajiem Krievijas pilsoņu kara laikā.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA LATVIJĀ: PADOMJU CILVĒKA VEIDOŠANA MĀCĪBU PROCESĀ (1944–1964)*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā ir aplūkoti vispārējās izglītības sovetizācijas aspekti, kuros izpaudās padomju izglītības sistēmas mērķis – veidot jauna tipa cilvēku, kā arī metodes un instrumenti, kas tika lietoti tā sasniegšanai, – vispārējās izglītības nodrošināšana, skolas dzīves reglamentācija, mācību procesa un tā satura organizācija, ideoloģizācija apmācības procesā un ārpusskolas darbā, rusifikācijas centieni. Latvijas izglītības sovetizācijas process bija hierarhisks, skolu sistēmai bija jāpārņem padomju izglītības modelis un saturs, tomēr pastāvēja zināmas manevra iespējas saistībā ar vietējās specifikas ievērošanu. Latvijas izglītības vadītāji un ierindas pedagogi nebija tikai pasīvi Maskavas norādījumu izpildītāji. Sovetizācija bija *process*, kurā notika sovetizācijas objekta, t.i., izglītības darbinieku un varas mijiedarbība. Atbildes uz varas socializējošo spiedienu bija dažādas – no aktīvas vai pasīvas adaptācijas līdz slēptai vai aktīvai pretestībai.

Atslēgas vārdi: sovetizācija, vispārējā izglītība, socializācija, adaptācija.

Latvijas izglītības sovetizāciju var uzlūkot kā socializāciju – procesu, kura rezultātā tiek pārņemta noteikta tiesiskā, organizatoriskā, ideoloģisko normu un vērtību sistēma. Sovetizācija bija *process*, kurā notika sovetizācijas objekta, t.i., izglītības darbinieku un varas mijiedarbība. Atbildes uz varas socializējošo spiedienu bija dažādas – no aktīvas vai pasīvas adaptācijas līdz slēptai vai aktīvai pretestībai. Būtu

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte: valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība” ietvaros.

maldīgi uzskatīt Latvijas izglītības darbiniekus tikai par pasīviem šā procesa objektiem un upuriem. Viņu uzskati, izglītība, no neatkarīgās Latvijas skolas mantotās tradīcijas arī ietekmēja padomju skolas veidošanos Latvijā.

Taču vienlaicīgi galvenais skolas uzdevums un atbildība bija veidot jauno padomju cilvēku – komunisma cēlāju, respektīvi, cilvēku, kura apziņā būtu stingri iesakņojusies uzticība komunisma idejām, padomju patriotisms (t.i., uzticība padomju valstij kā vislabākajai sabiedrības politiskās un sociālās organizācijas formai) un kolektīvisms. Padomju patriotisma un kolektīvisma uzdevums bija panākt, lai jaunieši apzināti uztvertu valsts interešu prioritāti pār personīgajām interesēm. Padomju izglītība bija visnozīmīgākā daļa no “kultūras revolūcijas, kam bija jāizveido vienlaikus moderna un sociālistiska sabiedrība”.¹ Padomju izglītības darbinieki izglītības metodes dalīja divās daļās – apmācīšana un audzināšana.² Padomju Savienībā ne tikai audzināšanas, bet arī visam zināšanu iegūšanas procesam bija jābūt pakļautam padomju vērtību sistēmas apgūšanai. Protams, lai to panāktu, uzsvaru lika uz humanitārajiem priekšmetiem – vēsturi, ģeogrāfiju un literatūru, tomēr arī visi citi mācību priekšmeti, tostarp matemātika un dabaszinātnes, vismaz teorijā bija jāsaista ar šā uzdevuma īstenošanu.

OBLIGĀTĀ VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA

Obligātās vispārējās izglītības nodrošināšana bija viens no galvenajiem jautājumiem, ar kuru pastāvīgi bija jānodarbojas kā Izglītības ministrijai, tā arī tautas izglītības nodaļām. 1944. gada 9. septembrī LK(b)P CK un LPSR Tautas komisāru padome pieņēma lēmumu par obligāto septiņgadīgo izglītību bērniem vecumā no 7 līdz 14 gadiem. Padomju izglītības sistēma vadījās no principa, ka visiem bērniem šajā vecumā jābūt iesaistītiem kādā iestādē – vai nu vispārīzglītojošajā, vai arodskolā, invalīdiem – atbilstošās (neredzīgo, kurlmēmo u.tml.) skolās, garīgi atpalikušajiem – atbilstošos bērnunamos. Tas gan nenozīmēja, ka visi bērni varēja reāli saņemt septiņgadīgo izglītību, jo, piemēram, kurlmēmajiem tā tika nodrošināta tikai četru klašu apjomā.

Vietējo tautas izglītības nodaļu uzdevums bija nodrošināt, lai visi skolas vecuma bērni tiktu uzskaitīti un lai viņi apmeklētu skolu vai arī, ja veselības stāvokļa dēļ to nespēj, tiktu ievietoti atbilstošā iestādē. Praksē to nebija tik viegli nodrošināt.

Uzreiz pēc kara to bērnu skaits, kas dažādu iemeslu dēļ neapmeklēja skolu, bija samērā liels. Tā 1945. gada novembrī Izglītības tautas komisariāts cēla trauksmi, ka 9% attiecīgā vecuma bērnu neapmeklē skolu, bet atsevišķos apriņķos šis procents ir daudz lielāks, piemēram, Liepājas – 17,3%, Ilūkstes – 16,7%, Viļakas – 17,4%.³ 1947./48. mācību gada sākumā ārpus skolas bija 13 000 bērnu, 5222 no viņiem vēlāk iesaistīti skolā, taču mācību gada beigās no skolas bija aizgājuši 9320 bērni.⁴ Tomēr stāvoklis uzlabojās, jo iepriekšējā – 1946./47. mācību gadā ārpus skolas mācību gada sākumā bija palikuši 18 448 bērni.⁵ Skolēnu neierašanās skolā un tās pamešana mācību gada laikā bija nopietna problēma visā Latvijā, bet it īpaši Latgalē. Iemesls bija apgērba un apavu trūkums, lielais attālums līdz skolai, arī naudas un pārtikas nepietiekamība. Lai risinātu šo problēmu, visur, kur bija iespējams, pie skolām centās iekārtot internātus. Lauku skolās ēdināšana tradicionāli notika pēc kopgalda principa, bet pirmajos pēckara gados trūcīgām ģimenēm bieži bija grūti piegādāt nepieciešamos produktus. Daudzas skolas izlīdzējās ar skolas palīgsaimniecību palīdzību, audzējot kopgaldam dārzeņus, cūkas, trušus utt. Lai gan vietējo izpildkomiteju pienākums bija nodrošināt trūcīgo skolēnu bezmaksas ēdināšanu, tas ne vienmēr notika pietiekamā apmērā. Pēc kolektivizācijas skolu kopgaldu nodrošināšanā centās iesaistīt kolhozus, kas pirmajos kolhozu gados bija sarežģīti, bet kopš 50. gadu vidus sāka kļūt par vispārēju praksi. Ēdināšanu šajā gadījumā parasti nodrošināja visiem skolēniem, bet viņiem nācās “atstrādāt” par produktiem ar darbu kolhozā. Tomēr vēl 1960. gadā tika norādīts, ka 10 rajonu skolās (Pļaviņu, Ventspils, Kandavas, Ogres, Aizputes, Talsu, Auces, Priekules, Kuldīgas, Ilūkstes) no 32 392 skolēniem ēdnīcās ēda apmēram puse – 16 703. Labākais rādītājs bija Pļaviņu rajonā – 67,2%, sliktākais – Ilūkstes – 35,6%. Bez maksas tika ēdināti 6375, no tiem uz kolhozu rēķina – 2428, uz valsts budžeta rēķina – 2278, no skolas palīgsaimniecības u.c. avotiem – 1669.⁶

Visu minēto pasākumu rezultātā, kā arī draudot vecākiem ar naudas sodiem,⁷ 50. gadu pirmajā pusē visumā tika nodrošināta gandrīz pilnīga skolas apmeklētība, tomēr tā nekad nebija simtprocentīga. Problēmas radīja arī tas, ka diezgan daudz bērnu atbira pēc 4. klases. 1955. gada novembrī Izglītības ministrija atzina, ka 1954./55. mācību gadā skolu bez attaisnojoša iemesla bija pametuši 3440 1.–7. klases skolēni. Īpaši daudz šādu skolēnu bija Krāslavas, Maltas, Daugavpils, Līvānu, Viļānu un Kārsavas rajonā, kur 7. klasi beidza mazāk par 50% no tiem, kas iestājās pirmajā klasē.⁸ Mācību

programmu atvieglošana un pārceļšanas eksāmenu atcelšana šo problēmu mazināja, bet līdz galam neatrisināja.

Zināmā mērā pārsteidzoši, bet vēl 60. gadu sākumā jauniešu vidū bija samērā augsts analfabētu līmenis. Varas iestādes tas uztrauca, it sevišķi, ja runa bija par jauniešiem, kam jāpilda obligātais karadienests. Republikas kara komisārs Ivans Čaša LPSR 2. skolotāju kongresā 1960. gada decembrī cēla trauksmi, ka no šajā gadā jauniesauktajiem 32,2% nebija septiņu klašu izglītības, bet vissliktākajā – Krāslavas rajonā – 61% (Bauskas rajonā – 58%, Talsu rajonā – 48%). Dažos rajonos 5–8% jauniesaucamo bija tikai 1–3 klašu izglītība.⁹ Analfabētu īpatsvaru, iespējams, palielināja jaunieši, kas bija ieradušies no citām republikām, tomēr var pieļaut, ka diezgan liels bija arī vietējo skolu “atbirums”. Jauniešu un pieaugušo analfabētisma likvidācijai tika veltītas diezgan lielas pūles, tomēr tās visumā bija ne pārāk efektīvas, jo daļa nevēlējās mācīties.

Ņemot vērā to, ka Padomju Savienībā kara laikā liela daļa skolas vecuma bērnu vispār neapmeklēja skolu, pēc kara tika attīstīts plašs vakara un neklātienes vispārīzglītojošo skolu tīkls, kurā varēja apgūt mācību kursu no 5. klases līdz vidusskolas atestātam. Pilsētās tās sauca par strādnieku jaunatnes skolām, laukos – par lauku jaunatnes skolām. Pilsētās tās patiešām pildīja savas funkcijas, lai gan ne bez problēmām. Viena no tām bija vakara skolu skolotāju atalgojums, kas bija zemāks nekā parastajās skolās, tādēļ lielākā daļa skolotāju strādāja amatu apvienošanas kārtībā, bija liela kadru mainība, cieta arī kvalitāte. Otra problēma bija motivācijas trūkums, ko veicināja arī tas, ka darbavietas, īpaši tur, kur bija maiņu darbs, ļoti bieži neņēma vērā to, ka strādnieki mācās vakarskolā. 50. gadu otrajā pusē šo problēmu centās risināt, piesaistot vakara/maiņu skolas lielajiem rūpniecības uzņēmumiem, piemēram, VEF, kur jaunieši varēja sēsties skolas solā uzreiz pēc maiņas. Tomēr tas nebija risinājums tiem, kas strādāja nelielos uzņēmumos un iestādēs. 60. gadu sākumā Rīgā septiņās vakara un maiņu skolās bija atvērtas arī klases ar saīsinātu mācību laiku.¹⁰

Tomēr pilsētās jaunieši, kam bija motivācija mācīties, bija labākā stāvoklī nekā tie, kas dzīvoja laukos. Vakara vidusskolas parasti darbojās rajonu centros, līdz kuriem lauciniekiem bija sarežģīti nokļūt. Pirmajos pēckara gados t.s. zemnieku jaunatnes skolas kampaņveidīgi organizēja uz mācību gada sākumu, taču reāli tās ļoti bieži nedarbojās. Tā Cēsu apriņķī 1947./48. mācību gada sākumā bija noorganizētas divas šādas skolas ar 173 skolēniem, taču pavasarī tās vairs nedarbojās. Kandavā zemnieku jaunatnes skola

bija pārtraukusi darbu jau pēc pusotra mēneša. Valkas apriņķī no 8 skolām ar kopskaitā 140 jauniešiem faktiski darbojās tikai viena ar 10–15 skolēniem.¹¹ Visbiežāk lauku dienas skolas kalpoja kā konsultāciju punkti, bet skolēnu atbirums bija ļoti liels.

Vakara skolas, kurās varēja iegūt pamata izglītību (5.–7. klases apjomā), 50. gados sāka zaudēt aktualitāti, par galveno uzdevumu kļuva iegūt vidusskolas izglītību jauniešiem, kam bija tikai 7 klašu izglītība. 50. gadu beigās un 60. gadu pirmā puse bija laiks, kad sāka mainīties priekšstati par nepieciešamo izglītības līmeni. 40.–50. gados vairums cilvēku uzskatīja, ka vidējā izglītība ir kaut kas elitārs un vienkāršās profesijās strādājošajiem pilnīgi pietiek ar 7 klasēm. Taču tagad vidusskolas atestāts tika pieprasīts arī, piemēram, lai no ierindas strādnieka kļūtu par meistaru rūpnīcā. Tas veicināja vakarskolu popularitāti. 1961./62. mācību gadā neklātienēs un vakara vispārīzglītojošās vidusskolās mācījās 29 685 cilvēki.¹² Vakarskolu popularitāti šajā laikā palielināja arī tas, ka uzņemšanai augstskolās priekšrocības bija jauniešiem, kam bija divu gadu darba stāžs. Tādēļ daudzi jaunieši uzskatīja par labāku pēc 7., vēlāk – 8. klases pāriet uz vakara vidusskolu un vienlaikus strādāt. Minēto tendenci apstiprina dati par vakara un neklātienēs skolu audzēkņu skaita dinamiku. Salīdzinājumā ar pirmajiem pēckara gadiem vakara un neklātienēs skolu audzēkņu skaits pastāvīgi pieauga, bet īpaši straujš palielinājums vērojams 60. gadu pirmajā pusē. Tā 1946. gadā šādās skolās mācījās pavisam 4228 audzēkņi, 1955. gadā – 17 527, 1960. gadā – 25 308, bet 1963. gadā – jau 37 959 jaunieši.¹³ Jāatzīmē, ka vakarskolu audzēkņu skaita palielināšana 60. gadu sākumā bija valsts politika, un šis jautājums detalizētāk tiks aplūkots tālāk.

DISCIPLĪNA UN SKOLAS DZĪVES REGLAMENTĀCIJA

Padomju skolotāja galvenais uzdevums, strādājot klasē, bija nodrošināt disciplīnu un panākt, lai visi bērni stundu laikā intensīvi strādā. Nespēja nodrošināt disciplīnu tika uzskatīta par būtisku trūkumu skolas darbā. Ideālo stāvokli, kas bija jāsasniedz skolā, ļoti tēlaini 1946. gadā aprakstīja kāda skolu inspektore: “Man nevilus jāatceras 3 pirmās klases Dundagas vidusskolā, kur mazo pirmgadnieku disciplīna visās 3 klasēs bija tiešām laba, bet, ieejot skolotājas Svarenas vadītajā klasē, jutos kā brīnišķīgā dārzā, kur neaug ne nātres, ne citas nezāles, tikai rūpīgi kopti kultūras augi. Ir skolas, kur skolēni stundu laikā ir pieklājīgi un disciplinēti, bet stundu starpbrīžos,

nonākuši rekreācijas telpās, nododas mežonīgi straujām kustībām un skaļai brēkāšanai, kā to redzēju Popes skolā. Ancē turpretim starpbrīdis maz ko atšķirās no stundas. Tur skolēni, sarunādamies klusinātās balsīs, pāros pastaigājās pa zāli un, zvanam atskanot, mierīgi saiet klasēs.¹⁴ Disciplīnas jautājumiem pastāvīgi pievērsās skolu inspektori savās atskaitēs, šis jautājums visu laiku bija arī Izglītības ministrijas uzmanības lokā. Tomēr var just, ka ne visas ministrijas prasības atbalstīja pedagogi skolās. Tā 1953. gadā Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona tautas izglītības nodaļas vadītājs Kozlovs žēlojās, ka daudzās skolās skolēniem starpbrīžos atļauj skaļi sarunāties, kliegt, skriet, bet skolotāji atrodas skolotāju istabā, nevis pie skolēniem.¹⁵

Turklāt disciplīna neaprobežojās ar klusumu un kārtību stundās, bet skāra plašāku jautājumu loku – formas tērpu ieviešanu, skolas iekšējās uzvedības noteikumus, valodas un rakstības standartizāciju, skolēnu uzvedību ārpus skolas u.c. Pirmajos pēckara gados šiem jautājumiem bija veltīta mazāka uzmanība, ko acīmredzot var izskaidrot ar materiālo resursu nepietiekamību. Ja nevarēja nodrošināt, lai visi skolēni varētu nopirkt vienota parauga burtnīcas vai zilo tinti, nevarēja prasīt, lai skolas burtnīcas tiktu noformētas pēc vienota parauga. 50. gadu pirmajā pusē bija panāktas minimālas iespējas nodrošināt nepieciešamos apstākļus, tādēļ 1953.–1956. gadā tika veikti vairāki pasākumi skolas dzīves unifikācijas un standartizācijas virzienā, kas bija saistīti arī ar skolēnu un skolotāju disciplīnas paaugstināšanu.

1953. gadā pieņēma lēmumu noteikt skolām vienoto ortogrāfijas, interpunkcijas un runas režīmu.¹⁶ Tika noteikts, ka skolas burtnīcas jānoformē pēc vienota parauga, tāpat bija sīki reglamentēts, ar kādas krāsas tinti un kādā veidā skolotājiem jālabo burtnīcas. Bez tam tika uzdots skolotājiem pašiem nelietot dialektu saziņā ar skolēniem un izskaust to arī no skolēnu valodas.

1954. gadā Izglītības ministrija izdeva pavēli, kuras mērķis bija ieviest vienveidību skolotāju sveicināšanā. Tā aprakstīja, kā skolēniem skolotājs jāsvaicina, tam pirmoreiz ienākot klasē, kā – satiekot skolotāju koridorā, uz ielas utt. Piemēram, izsauktam pie tāfeles, skolēnam bija jāieņem fizkultūrieša stāja, jāskatās uz klasi un skolotāju. Savukārt, atdodot skolēnam dienasgrāmatu, kurā ierakstīja atzīmes, skolotājam bija jāsaka “lūdzu”, bet skolēnam “paldies”. Tāpat bija noteikts, ka skolotājam vienmēr jāatbild uz skolēna sveicienu.¹⁷

Šajā laikā sāka ieviest obligāto skolas formu. Iniciatīvas šajā virzienā parādījās jau 40. gadu beigās, tomēr tolaik tas nebija iespējams gan tāpēc, ka daudzi vecāki tādu nespētu nopirkt saviem bērniem,

gan arī tāpēc, ka rūpniecība nespēja formas tērpus izgatavot attiecīgu audumu un citu materiālu trūkuma dēļ. Dažviet formas tērpus ieviesa pēc vecāku un pedagogu iniciatīvas, bet ne visur šāda iniciatīva tika apsveikta.

Marta Duškina, kas 1950. gada februārī sāka strādāt par Rīgas 3. (meiteņu) vidusskolas direktori, bija panākusi skolas formas ieviešanu. Paskaidrojumā izglītības ministra vietniekam Robertam Miķelsonam viņa rakstīja: “Mani neapmierināja meiteņu stāja un uzvedība skolā un galvenokārt ārpus skolas. Meitenes skolā staigāja sacirtotiem matiem, modernās frizūrās, izdzītām un izkrāsotām uzacīm, nereti lakotiem nagiem, zīda zeķēs. Sevišķi izcēlās 11. un 12. klases. Šajās klasēs bija arīniecīgs komjauniešu skaits. Tuvāk vērojot šīs “moderni ģērbtās jaunkundzes”, kas nemaz neatgādināja skolnieces, sāku pārdomāt arī par viņu politisko seju.”¹⁸ Tādējādi viens no motīviem bija nepieļaut sociālo un uzvedības standartu atšķirību ārējās izpausmes. Otrs – disciplinēt meiteņu uzvedību ārpus skolas. Tika ieviestas tumši zilās formas kleitas ar baltām apkaklītēm, kā arī formas beretes ar sudrabotu skolas emblēmu. Aizliedza ilgvilņus un modernas frizūras, kosmētikas lietošanu skolā. Saprotams, ne visām meitenēm tas patika, un, šķiet, arī dažu vecāku un izglītības vadītāju reakcija bija noraidoša. Īpašu nepatiku izraisīja formas cepures, kuras pat tikušas nosauktas par “fašistiskām”, iespējams, tāpēc, ka tās atgādināja Ulmaņa laika skolas cepures. Tā kā M. Duškina to visu bija paveikusi bez ministrijas sankcijas, viņai nācās taisnoties. Ministrijas atbilde bija izvairīga. M. Duškinai ieteica propagandēt tirdzniecības tīklā nopērkamās skolas formas, bet “piesūtīto cepures formu neieteicam”.¹⁹

1952. gadā Maskava ieteica ieviest obligātās skolas formas, un bija atsūtīti to paraugi, tomēr republikai bija iespējams izstrādāt savus formas tērpa paraugus, kas arī tika izdarīts. 1954. gada aprīlī Izglītības ministrija izdeva pavēli par obligāto skolas formu un galvassegas ieviešanu 2–3 gadu laikā, vispirms republikas nozīmes pilsētās un rajonu centros, pēc tam arī lauku skolās.²⁰ Bija izstrādāti formas tērpa modeļi, kas ietvēra ne tikai zēnu un meiteņu kostīmus un cepures, bet arī mēteļus. Tomēr formas tērpu ieviešana sākumā gāja ļoti smagi, jo nespēja pašūt pietiekamā daudzumā birokrātisku šķēršļu, audumu un materiālu trūkuma, kā arī ražotāju un tirgotāju neieinteresētības dēļ. No mēteļiem šo iemeslu dēļ faktiski nācās atteikties, bija lielas grūtības ar formas cepurēm.

Skolēnu disciplīnas jautājumā 50. gados sākās visai asa cīņa par to, lai bērnu uzvedība atbilstu noteiktiem padomju skolēna

uzvedības standartiem. Tika aicināts aizliegt meitenēm zīda un kaprona zeķu valkāšanu, kurpes ar augstiem papēžiem, modernas frizūras, zēniem – garus matus. Sevišķi lielas pūles pielika cīņai ar “buržuāziskajām dejām” – fokstrotu, tango. Izglītības ministrija rekomendēja ieviest skolas sarīkojumos tautas dejas un rotaļas.

Tā kā skolēnu izslēgšana no skolas par sliktu uzvedību tika pieļauta tikai īpašos gadījumos, reglamentētie iedarbības līdzekļi uz skolēniem bija ierobežoti, sevišķi gadījumos, kad vecāki nevēlējās sadarboties ar skolu. Skolotājam un skolas vadībai bija jāprot panākt disciplīnu, bet ne visi to prata izdarīt ar pedagoģiskiem līdzekļiem. 50. gadu pirmajā pusē īpaši pastiprinājās cīņa ar “antipedagoģiskām” audzināšanas metodēm skolās.

Disciplīnas nodrošināšana faktiski tika uzskatīta par vienu no būtiskākajiem skolas uzdevumiem, un, kā norāda pedagoģijas vēstures pētījumi, “ideja par sabiedrības disciplinēšanu ir izrādījusies dzīvotspējīga. Vairākās 2008. gadā veiktajās skolotāju intervijās skaidri iezīmējas doma par disciplīnas ieviešanu kā skolotāja darbības pamatzudevumu [...] Daudzi skolotāji arī 18 gadus pēc Latvijas neatkarības atgūšanas faktiski ir pārliecināti, ka ne tikai skolēniem, viņu vecākiem, bet arī visai sabiedrībai ir nešaubīgi jāklausa viņu norādījumiem tikai tādēļ, ka skolotāja loma ir īpaša.”²¹

MĀCĪBU PROCESA ORGANIZĀCIJA

Uzreiz pēc kara Latvijas izglītības sistēmas pārlikšana uz padomju sliedēm no vienas puses gāja vieglāk nekā pirms kara. Praktiski uzreiz tika ieviesta divu pakāpju vispārīzglītojošo skolu sistēma – pamatizglītība no 1. līdz 7. klasei (tās ietvaros pastāvēja divu tipu skolas – pamatskolas (1.–4. klase, parasti mazākās apdzīvotās vietās, kur nebija iespējams sakomplektēt visas 7 klases, un 1.–7. klase jeb septiņgadīgā skola) un vidusskolas. Tomēr saglabājās zināmas atšķirības. Mācību laiks vidusskolās sākumā bija 5 gadi (8.–12. klase), nevis 3 gadi (8.–10. klase) kā Krievijas vidusskolās. Sākotnēji 12 gadu kurss pastāvēja kā skolās ar latviešu, tā arī krievu mācību valodu. Vienlaicīgi bija arī krievu skolas ar 10 klašu apmācību no citām republikām iebraukušajiem skolēniem. 1947./48. mācību gadā sākās pāreja uz 4 gadu kursu vidusskolās. 1952. gada oktobrī Izglītības ministrija izdeva pavēli par pakāpenisku krievu skolu pāreju uz desmitgadīgo apmācības ciklu, sākot ar 8. klasi 1952./53. mācību gadā.²²

Divpadsmitgadīgās, vēlāk vienpadsmitgadīgās izglītības pastāvēšana Latvijā tika attaisnota ar to, ka “nāk klāt krievu valoda un jāizlīdzina okupācijas sekas”.²³ Tomēr ne tikai krievu valodas dēļ mācību plāni Latvijas nekrievu skolās bija krietni noslogotāki salīdzinājumā ar Krievijas skolām. Mācību plānos bija iekļauta arī, piemēram, kora dziedāšana, latīņu valoda vidusskolās u.c. 1945. gadā tika ieteikts arī pēc iespējas turpināt pirmsskolas nodarbības, sagatavojot bērnus skolai.²⁴ Rezumējot izteiktos viedokļus, izglītības tautas komisārs Kārlis Strazdiņš izteicās, ka dažās Rīgas skolās varētu pastiprināt valodas vai matemātiku, tādējādi izveidojot klasiskā, humanitārā un reālā tipa skolas.²⁵ Lai gan Maskava 1945. gadā bija devusi atļauju vienpadsmitgadīgai vidusskolai,²⁶ tomēr ir acīmredzams, ka arī divpadsmitgadīgā vidusskola un mācību plānu atšķirības vismaz pagaidām neizsauca iebildumus. Kā minētajā kolēģijas sēdē izteicās Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāja M. Duškina, “Maskava stipri interesējoties par mūsu skolām un iesakot neiznīdēt vietējās īpatnības, t.i., atzīst vidusskolu tipizēšanu”.²⁷

Tomēr Latvijas skolu īpatnības pamazām centās nonivelēt. 1951. gada aprīlī notika nopietna mācību plānu korekcija samazināšanas virzienā, kas tika pamatota ar to, ka “pašreizējais Latvijas PSR mācību plāns ir lielāks nekā vecajās Padomju republikās. Tas bija nepieciešams, lai likvidētu lielo atpalcību skolu darbā, kas bija radusies buržuāziskās Latvijas un vācu okupācijas laikā. Sešu gadu laikā darbs Latvijas PSR skolās ir strauji uzlabojies un likvidēta agrākā atpalcība. Ir sasniegts tāds līmenis, ka varam samazināt stundu skaitu atbilstoši veco Padomju republiku mācību plāniem un tā novērst skolēnu pārslogojumu.”²⁸ No mācību plāna 1951./52. gadam svītvoja praktiskos darbus 2.–4. klasei un vidusskolās, neobligāto latīņu valodu (latīņu valodu gan pēc tam atkal ieviesa) vidusskolā, kā arī samazināja kora dziedāšanas stundu skaitu 2.–7. klasē.²⁹

Padomju Savienībā 50. gadu sākumā vidējā izglītībā pastāvēja divas tendences – pastiprināt tās humanitāro ievirzi, ieviešot latīņu valodu, psiholoģiju, loģiku, vai arī pastiprināt praktisko ievirzi. Pēdējā ņēma virsroku un izpaudās Padomju Savienības Komunistiskās partijas 19. kongresa (1952. gada oktobrī) lēmumā par politehniskās apmācības pastiprināšanu. Sākās vispārējās izglītības sistēmas pārkartojumi visā Padomju Savienībā. Tika palielināts praktisko darbu stundu skaits. Pastāvēja viedoklis, ka mācību programmas ir pārslotas, tādēļ 1953./54. mācību gadā saskaņā ar KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas norādījumu tika samazināta programma ķīmijā,

fizikā, bioloģijā, vēsturē, ģeogrāfijā, latviešu un krievu literatūrā.³⁰ Samazināja arī pārcelšanas un izlaiduma eksāmenu skaitu, bet 1956./57. mācību gadā pārcelšanas eksāmenus 4.–6. un 7.–10. klasēs latviešu skolās un 4.–6., 7.–9. klasēs krievu skolās vispār atcēla.³¹

Politehnizācija šajā laika posmā tika saprasta pārsvarā kā darbmācības un praktisko darbu ieviešana skolās. Jau 1948. gadā ar kampaņu pret ģenētiku bija saistīta prasība skolām bioloģiju mācīt Mičurina un Lisenko garā, kā arī apgūt lauksaimniecības pamatus. Saistībā ar izglītības politehnizāciju šī prasība ieguva konkrētu veidolu. Visās skolās (arī pilsētās) bija jāierīko mācību izmēģinājumu lauciņi, bet tur, kur bija tādas iespējas, arī t.s. zooloģijas sektori, kuros audzētu trušus, vistas vai zivis. Tā kā Latvijas skolās šajā ziņā pastāvēja zināmas tradīcijas jau kopš pirmskara gadiem, izmēģinājumu lauciņus, īpaši laukos un mazpilsētās, iekārtoja diezgan sekmīgi. 1955. gada beigās tikai pie 46 republikas skolām vēl nebija izmēģinājumu lauciņu.³² Arī darbmācības ieviešana skolās tika uztverta atsaucīgi.

Tomēr izglītības politehnizācija Padomju Savienībā kopumā bija neveiksmīga, jo tai atvēlētie finanšu un materiālie resursi bija nepietiekami. Turklāt skolām izvirzītās prasības dažkārt bija absurdas, piemēram, skolu izmēģinājumu lauciņiem bija jāklūst par sava veida “laboratorijām” kolhoziem, kur tiktu popularizētas progresīvās agrotehniskās metodes. Vēl vairāk situāciju ar politehnisko izglītību sarežģīja kukurūzas audzēšanas kampaņas uzsākšana. 1955. gada 29. aprīlī Izglītības ministrija visiem skolu un bērnunamu direktoriem uzlika par pienākumu organizēt skolēnu piedalīšanos kukurūzas sēšanā, katram skolēnam dienā bija jāiesēj līdz 0,25 ha kukurūzas. Jāpiedalās bija visiem 4.–10. klases skolēniem, bet atsevišķos gadījumos bija atļauts iesaistīt arī 1.–3. klases un 11. klases skolēnus.³³

Neskatoties uz politehnizācijas peticīgajiem rezultātiem, 1956. gada februārī notikušā PSKP 20. kongresa lēmumos atkal tika prasīts pastiprināt politehnisko apmācību. Rezultātā 1956./57. mācību gadā mācību plānos ieviesa vasaras ražošanas praksi 5., 6., 8., 9., 10. klasei. 8.–11. klašu (8.–10. klašu krievu skolās) mācību plānā bija iekļauti fakultatīvie praktiskie kursi un nodarbības pulciņos pēc paša skolēna izvēles, paredzot specializāciju kādā nozarē. Bija izstrādātas programmas 12 specialitātēs (atslēdznieki, frēzētāji, elektromontieri, galdnieki, dārznieki, biškopji, šuvēji, mājturība u.c.).³⁴ Kopumā skolas uzsvāru lika uz specialitātēm, kas skolēniem varētu noderēt praktiskajā dzīvē neatkarīgi no viņu tālākās profesijas izvēles (piemēram, šofera, elektromontiera, frizieres, konditora, dārznieka specialitāte).

Politehnizācijas radikalizācija pārsvarā bija PSKP CK 1. sekretāra Ņikitas Hruščova personīgas iniciatīvas rezultāts. 1958. gada 12. novembrī PSKP CK plēnums izskatīja un apstiprināja viņa ierosināto tēžu projektu jautājumā par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību. Tēzēs tika apgalvots, ka pastāvošā vispārējās izglītības sistēma vāji sagatavo jaunatni praktiskajai dzīvei. Tādēļ tika ierosināts šo sistēmu kardināli pārveidot. 1958. gada 24. decembrī pieņemtajā PSRS izglītības likumā, kura oficiālais nosaukums bija "Likums par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu mūsu zemē", svarīgākie jaunievedumi bija 1) obligātās astoņgadīgās izglītības ieviešana – Latvijā tas bija jāizdara līdz 1962. gada 1. septembrim; 2) mācību apvienošana ar pastiprinātu darbmācības apguvi un praktisko darbu astoņgadīgajā skolā; 3) vidusskolas pārveidošana par trīsgadīgu vispārīzglītojošu politehnisko vidusskolu, kas nozīmēja, ka paralēli vispārējai izglītībai vidusskolēniem jāapgūst kāda strādnieka specialitāte, saņemot atbilstošu sertifikātu, turklāt bija paredzēta obligāta prakse ražošanā: lauku jauniešiem – kolhozā vai padomju saimniecībā, pilsētu jauniešiem – rūpnīcā vai fabrikā. Latvijas izglītības likuma projektā to bija paredzēts paveikt līdz 1964. gadam.³⁵ No 1962./63. mācību gada ražošanas apmācība kļuva obligāta visiem vidusskolēniem.³⁶ 1963./64. mācību gadā visas 255 Latvijas vidusskolas formāli bija politehniskās darba vidusskolas ar ražošanas apmācību.³⁷

Modelis, uz kuru balstījās Ņ. Hruščovs savā izglītības sistēmas pārveidošanas mēģinājumā, bija padomju skola 1928.–1931. gadā, t.s. kultūras revolūcijas laikā. Par galveno vidusskolas tipu viņa skatījumā faktiski bija jāklūst vakarskolai, jo tēzes paredzēja, ka "pēc astoņgadīgās skolas beigšanas visiem jauniešiem jāiesaistās sabiedriski derīgā darbā uzņēmumos, kolhozos u.tml."³⁸ Tēzēs arī bija teikts, ka vidusskolas pēdējā klase ir jāvelta ražošanas apmācībai, bet internātskolas potenciāli varētu būt vispārīzglītojošas skolas pamattips. Iebildumi pret tik radikālu vidusskolas degradāciju bija tik spēcīgi, ka šie punkti netika iekļauti likuma galīgajā redakcijā. Tomēr arī tajā veidā, kas tika pieņemts, tas bija kardināls pavērsiens vispārējās izglītības sistēmā, īpaši vidusskolas līmenī, turklāt visjūtāmāk tam bija jāietekmē vidusskolas izglītība nacionālajās republikās. Apmēram trešdaļa mācību laika bija jāaizņem ražošanas apmācībai un praksei rūpnīcās un kolhozos. Lai nenāktos kardināli samazināt mācību plānus vispārīzglītojošos priekšmetos, vidusskolas apmācību

KPFSSR skolās bija paredzēts palielināt par vienu gadu (9.–11. klase). Gluži loģiski būtu bijis Latvijā (šāds viedoklis bija arī Igaunijas un Lietuvas vadībai), kur jau līdz reformai bija 11 klašu vidusskolas izglītība, apmācības laiku pagarināt līdz 12 gadiem (9.–12. klase), jo kopējais stundu skaits bija lielāks nekā Krievijas skolās tādēļ, ka bija jāmacās gan latviešu valoda un literatūra, gan arī krievu valoda. Tomēr Maskava tam nepiekrita, demagoģiski motivējot ar to, ka skolām un skolēnu vecākiem ir iespēja izvēlēties mācību valodu – krievu vai nacionālo, respektīvi, tīri teorētiski latviešu skolās krievu valodu varētu nemācīt vai arī mācīt to kā svešvalodu, atsakoties no angļu vai vācu valodas. Tas, ka Latvija savā izglītības likuma versijā, kas tika pieņemta 1959. gada 17. martā, bija iekļāvusi iespēju palielināt mācību laiku vidusskolā par vienu gadu, kas gan bija formulēta visai diplomātiski – “Mācību laiku [...] nosaka Latvijas PSR Ministru Padome”,³⁹ kā arī bija citas atkāpes no PSRS likuma, kļuva par vienu no apsūdzības punktiem “separātiskās tendencēs” 1959. gada 7.–8. jūlijā notikušajā LKP CK plēnumā.⁴⁰

Atļautajās robežās tēžu apspriešana Latvijā bija diezgan atklāta un ieinteresēta, un dokumenti liecina, ka ne tikai republikas vadība, bet arī pedagogi aicinājumu uz diskusiju bija uztvēruši nopietni, respektīvi, viņi cerēja, ka viņu viedoklis gan Rīgā, gan Maskavā tiks ņemts vērā. Vēl vairāk – arhīva materiāli atstāj iespaidu, ka Maskava visādi iedrošināja, lai priekšlikumu apspriešana būtu patiešām aktīva. Daudz tika diskutēts par to, vai pamata izglītības posmam jābūt astoņi vai tomēr deviņi gadi. Būtisku vietu diskusijā ieņēma arī jautājums par to, ka ir nepieciešams pastiprinātu uzmanību pievērst tam, lai bērni apgūtu arī Latvijas vēsturi un ģeogrāfiju.

Cīņās ap izglītības likumu skaidri izpaudās pretruna starp Ņ. Hruščova voluntarismu un mēģinājumiem radīt brīvāku un plurālistiskāku diskusiju. Galu galā voluntarisms ņēma virsroku. Tas ļoti skaidri izpaudās visā tālākajā politehnizācijas procesā. Pēc 1961. gada janvārī notikušā PSKP CK plēnuma skolas tika orientētas uz pastiprinātu lauksaimniecības ražošanas profesiju izvēli. Divu nedēļu ražošanas praksi pēc mācību gada nobeiguma 5.–6. un 8.–10. klašu skolēniem vidusskolās bez ražošanas apmācības tika uzdots organizēt galvenokārt kolhozos un padomju saimniecībās, sevišķu uzmanību veltot skolēnu iesaistīšanai kukurūzas audzēšanā. Skolu uzdevums bija veikt izskaidrošanas darbu lauku jauniešu vidū par mācību turpināšanu vakara un neklātienes skolās, lai apvienotu mācības ar darbu kolhozos un padomju saimniecībās.⁴¹

Lai gan Ņ. Hruščovam nebija izdevies panākt, ka 1958. gada izglītības likumā iekļautu ideju par atteikšanos no dienas vispārīglītojošās vidusskolas, viņš šo domu nebija atmetis un 1963. gada 23. decembrī PSKP CK Prezidija sēdē atkal atgriezās pie šī jautājuma. Saskaņā ar Ņ. Hruščova iecerī pēc 8. klases pusaudžiem bija jāiet strādāt, bet tiem, kas vēlētos mācīties tālāk, tas jādara vakara kursos.⁴² Tas varēja nozīmēt arī faktisku pāreju uz vakara vai neklātienes augstāko izglītību vai vismaz dienas nodaļu būtisku samazināšanu. Ņ. Hruščovs ticēja darba kolektīva pozitīvajai ietekmei uz jauno cilvēku veidošanos un uzskatīja, ka tam, kas grib iegūt augstāko izglītību, tas ir jānopelna. Lai gan zināma loma bija arī apsvērumiem par naudas ekonomiju, šķiet, viņu vairāk uztrauca sociālā noslāņošānās, inteliģentu un priekšnieku bērnu lielais īpatsvars studentu vidū. Viens no šādas pieejas pretinieku argumentiem bija, ka vidējās izglītības reforma novedīs pie tā, ka valsts zaudēs izcili apdāvinātus jauniešus. Šo problēmu bija iecerēts atrisināt, attīstot specializētu (fizikas, matemātikas, ķīmijas u.c.) elitāru skolu tīklu, kurās īpaši apdāvinātus bērnus konkursa kārtībā uzņemtu pēc 8. klases – un viņiem mācības nenāktos apvienot ar darbu pie virpas. Lai gan gandrīz neviens no PSRS līdera kolēģiem neuzdrošinājās iebilst pret viņa idejām,⁴³ tomēr nekādu sajūsmu tās neizsauca, un nav pārsteigums, ka pēc Ņ. Hruščova atcelšanas no amata 1964. gada oktobrī no kursa uz vidējo izglītību vakarskolās ātri atteicās. Vienīgais risinājums, kas pārdzīvoja savu autoru, bija vidusskolas ar specializāciju eksaktajās zinātnēs vai valodās.

Pēc Ņ. Hruščova atcelšanas no amata viņa izglītības reforma netika oficiāli atcelta, vienkārši no tās radikālākajiem risinājumiem pamazām atteicās. Krievijas skolās atkal ieviesa 10 klašu vidusskolas izglītību, Latvijā – latviešu skolās 11, bet krievu skolās – 10 klases. Politehniskā apmācība tika saglabāta kā darbmācība, bet no prakses rūpnīcās un kolhozos (ja par tādu neuzskata lauku skolēniem praktiski obligātos lauku darbus rudenos), kā arī strādnieku profesijas iegūšanas skolā atteicās.

50. gadu un 60. gadu sākuma izglītības reformu gaitā faktiski izveidojās tas Padomju Savienības vispārējās izglītības modelis, kas pastāvēja līdz valsts sabrukumam. Viens no šīs sistēmas paliekošiem elementiem bija astoņgadīgās pamatskolas ieviešana. Otrs būtisks elements bija saistīts ar to, ka, cenšoties panākt vispārējo astoņgadīgo un vēlāk vidusskolas izglītību, zināšanu apguve tika vienkāršota un, ierobežojot galaeksāmenus un atceļot pārceļšanas eksāmenus,

prasības pret skolēniem samazinājās. Lai novērstu skolēnu pārslozdi, tika samazināts stundu skaits tādos priekšmetos kā latviešu un krievu valoda, fizika, ķīmija, citi mācību priekšmeti tika apvienoti.

Vērtējot vidējās izglītības reformas 50. gados, jāatzīmē, ka tās bija atņēmušas vidējai izglītībai ekskluzivitātes auru un padarīja to vispārpieejamu. Pieejamību veicināja arī mācību maksas atcelšana vidusskolās un vispār iedzīvotāju ienākumu paaugstināšanās. Tomēr reformas notika uz vidējās izglītības kvalitātes pazemināšanās rēķina.

Vienlaikus ar skolas politehnizāciju 50. gadu otrajā pusē sākās tādu skolu un klašu atvēršana, kurās skolēni varēja specializēties noteikta priekšmeta apgūvē (svešvalodas, matemātika, fizika, ķīmija, sports utt.). Paraugš bija skolas ar pastiprinātu svešvalodu apguvi, kuras Padomju Savienībā (Maskavā un Ļeņingradā) sāka veidot 1949. gadā. 1958./59. mācību gadā Rīgas 2., 3., 6., 13., 15., 49. vidusskolā nodibināja eksperimentālas klases ar svešvalodu, fizikas un tehnikas, ķīmijas tehnoloģijas novirzienu. Desmit skolās tika ieviesta franču valodas mācīšana no 3. klases, kam gan bija zināma pretestība no vecāku puses, jo viņi uzskatīja, ka tas sarežģīs viņu bērnu mācības vidusskolās un tehnikumos, kur nevarēja apgūt franču valodu. Toties vecāki atbalstīja angļu un vācu valodas eksperimentālo mācīšanu no 3. klases.⁴⁴ Jāatzīmē, ka Latvija šajā ziņā bija ļoti aktīva, jo Padomju Savienībā kopumā masveidīga specializēto svešvalodu skolu veidošana sākās 1961. gadā. 1963./64. mācību gadā vidusskolās bija noorganizētas 10 klases ar pastiprinātu matemātikas mācīšanu un četras klases ar pastiprinātu fizikas mācīšanu, tajās kopā bija 459 skolēni.⁴⁵

Ņ. Hruščova pasludinātā komunisma celtniecības programma lika valstij uzņemt lielākas rūpes par mazturīgo un strādājošo vecāku bērnu izglītības nodrošināšanu, kas izpaudās kā internātskolu un pagarinātās dienas skolu un klašu veidošana. Iecere bija ar laiku obligātās izglītības posmā bērnus pilnībā pārņemt valsts apgādībā, tādēļ internātskolas bija sava veida "pilotprojekts", sākotnēji valsts rūpes attiecinot uz tiem, kam tās bija vairāk nepieciešamas. 1956. gadā nodibināja pirmās piecas internātskolas, bet 1963. gadā bija jau 33 internātskolas ar 10 200 audzēkņiem.⁴⁶ Priekšroka uzņemšanai šajās skolās bija bāreņiem un daudz bērnu ģimeņu atvasēm. Bērniem no ģimenēm ar ļoti zemiem ienākumiem internātskolas bija par brīvu, par pārējiem bija jāmaksā atkarībā no vecāku ienākumu līmeņa. Lielu popularitāti ieguva arī pagarinātās dienas grupas parastajās

skolās, 1960. gada 1. septembrī tādas bija jau 63 pie 47 skolām.⁴⁷ Tās atvieglāja dzīvi strādājošajiem vecākiem, jo bērni pēc stundām bija pieskatīti un skolotāja pārraudzībā sagatavojās nākamās dienas mācībām. Ēdināšanas izdevumus sedza vecāki, bet laukos arī kolhozi, tomēr skolotāju algošana un citi izdevumi bija uz valsts rēķina.

Vispārējās izglītības jomā parādījās zināmas iespējas mainīt mācību satura akcentus par labu vispusīgākas personības veidošanai. Latvijas PSR Izglītības ministrijas politika šajā jomā bija saistīta ar dziedāšanas un kora, zīmēšanas stundu skaita palielināšanu, mākslas vēstures stundu ieviešanu estētiskās audzināšanas nolūkos, kā arī fizikultūras stundu skaita palielināšanu (gan uz latviešu un krievu valodas, gan arī fizikas, ķīmijas un astronomijas rēķina). Fiziskās kultūras pastiprinātu ieviešanu tomēr sarežģīja tas, ka daudzas skolas bija pārslogotas, tām nebija sporta zāļu un laukumu.

IDEOLOĢIZĀCIJA ĀRPUSKLASES DARBĀ

Skolēnu indoktrinācija caur dalību bērnu un jauniešu politiskajās organizācijās – pionieros un komjaunatnē – nereti tiek uzskatīta par nozīmīgāko sovietizācijas instrumentu. Pionieru un komjauniešu organizāciju uzdevums bija audzināt jaunatni “komunisma garā” un ieaudzināt bērnos un jauniešos padomju kolektīvismu. Tomēr materiālu izpēte liecina, ka izglītības sistēmā tām šajā ziņā bija drīzāk sekundāra loma un arī panākumi bija samērā pieticīgi.

Pionieru organizācija, kas bija modelēta pēc skautu organizācijas parauga, apvienoja skolēnus 10–15 gadu vecumā. Organizācija darbojās Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS – komjaunatnes) CK vadībā. Komjaunatnē uzņēma no 14 gadu vecuma. Pirmajos pēckara gados pionieru un komjauniešu skolās bija ļoti maz. Dalība pionieru un komjauniešu organizācijās tolaik tika uzskatīta par atklātu nostāšanos padomju varas aizstāvju pozīcijās, un vairums latviešu to uztvēra negatīvi, uzskatot šādus bērnus un jauniešus par okupantu līdzskrējējiem. Lauku apvidos, kur darbojās nacionālie partizāni, pirmajos pēckara gados šāda izvēle prasīja drosmi, jo pastāvēja reāli nāves draudi.

Partijas komitejas un tautas izglītības nodaļas izteica pārmetumus skolām, kurās bija mazs pionieru un komjauniešu skaits. Piemēram, 1947. gadā, apsekojot Jelgavas 2. vidusskolu, kas bija meiteņu skola, inspektors rakstīja, ka “no 245 skolniecēm ir tikai 6 komjaunietes. Tas tādēļ, ka direktora meita, kas mācās 12. klasē, nav komjauniete,

tādēļ ka skolotāju kolektīva doma nav mobilizēta komjaunatnes atbalstam.”⁴⁸ Būtībā tas bija apgalvojums, kas netieši, tomēr pietiekami skaidri norādīja uz skolas direktora nelojalitāti padomju varai. Skolas vadības un skolotāju mēģinājumi pieturēties pie neiejaukšanās politikas, uzskatot, ka skolēnu vervēšana politiskajās organizācijās ir komjaunatnes komiteju uzdevums, tika uztverti kā apolitiskuma vai pat pretpadomju uzskatu izpausme.

Skolas vadības interesēs bija palielināt pionieru un komjauniešu skaitu skolā, un tas tika darīts ar visdažādākajiem līdzekļiem. 1948. gada maijā Izglītības ministrija disciplināri sodīja dažu skolu direktorus un skolotājus, kas “mēģina rupjā, piespiedu kārtā, ar dažādu priekšrocību solījumiem un draudiem vai arī ar tukšu aicinājumu palīdzību piespiest skolēnus iestāties komjaunatnes un pionieru organizācijās”.⁴⁹ Tika norādīts atteikties no šīs kaitīgās prakses, tā vietā pastiprināt Ļeņina un Staļina darbu studēšanu un audzināšanu padomju patriotisma garā. Tādējādi skolu direktoriem un skolotājiem bija jāiemācās palielināt komjauniešu un pionieru skaitu, kas nebija iespējams bez tiešas vai netiešas piespiešanas metožu izmantošanas tā, lai viņus nevarētu apsūdzēt šādu metožu lietošanā.

50. gadu sākumā šajā ziņā jau bija gūti jūtami panākumi. 1954./55. mācību gadā no visiem pionieru vecumā esošajiem bērniem organizācijā bija 61,5%, bet atsevišķās skolās pat 95%.⁵⁰ Pieticīgāki panākumi bija komjauniešu rindu papildināšanā. 1952./53. mācību gadā no visiem attiecīgā vecuma jauniešiem skolās komjaunieši bija 34%.⁵¹ Pamazām komjauniešu skaits pieauga, jo arī latviešu sabiedrībā mazinājās barjera pret dalību komjaunatnē, turklāt vecāki sāka apzināties, ka nestāšanās komjaunatnē var ietekmēt viņu bērnu studiju un vēlākās karjeras iespējas. Būtiska nozīme bija arī tam, ka sabiedriski aktīviem bērniem un jauniešiem pionieru un komjauniešu organizācijas bija viena no retajām iespējām darboties un attīstīt savas organizatora spējas. Savukārt arī komjaunatne vairs tik stingri nevētīja jauniešus pēc politiskajiem kritērijiem. 60. gadu pirmajā pusē faktiski uzņemšana komjaunatnē kļuva par gandrīz automātisku procedūru visiem skolēniem, ja tikai viņi paši neiebilda vai arī viņu uzvedība nebija pārlietu slikta. Psiholoģiskās barjeras mazināšanai attiecībā uz dalību politiskajās organizācijās zināma loma bija tam, ka 1957./58. mācību gadā skolās sāka darboties oktobrēnu organizācija pirmspionieru vecuma skolēniem (7–9 gadi), kurā uzņēma praktiski visus bērnus.

MĀCĪBU SATURA SOVETIZĀCIJA

Sovietizācija mācību saturā ziņā izpaudās vispirms jau tā ideoloģizācijā. Galvenie mācību priekšmeti, kuriem bija jānes šī slodze, bija vēsture un ģeogrāfija, arī kādu laiku mācītā PSRS un Latvijas PSR konstitūcija. Tāpat ideoloģizēta tika dzimtās valodas un literatūras, krievu valodas un svešvalodu mācīšana, dziedāšana u.c. priekšmeti, turklāt vismaz teorētiski ideoloģijai bija jāizpaužas arī dabaszinībās (bioloģijā, ķīmijā, fizikā, astronomijā – galvenokārt ateistiskās audzināšanas aspektā), kā arī matemātikas mācīšanā. Reālajā praksē dabaszinību blokā tomēr galvenā “cietēja” izrādījās bioloģija, kuru kopš 1948. gada ietekmēja ģenētikas aizliegums un mičuriniskās agrobioloģijas propaganda.

Būtībā ideoloģiskā audzināšana sākās jau ar ābeci. Tā Zentas Lubānietes, Lidijas Bērzas un Lidijas Vuškalnes sastādītā ābece 1. klasei (1956. gada izdevums) sākās ar Vladimira Ļeņina un Jozifa Staļina portretiem un beidzās ar stāstiņiem par viņiem. Pārējie stāstiņi bija, piemēram, par tādām tēmām kā “Kremlis”, “Padomju ļaudis pārveido dabu”, “Aģitators”, “Pirmrindnieks Homko kolhozā” u.c. Kad šīs ābece pirmā redakcija tika apspriesta Izglītības ministrijas kolēģijā 1952. gada februārī, domstarpības izsauca stāstiņa “Jaungada eglīte” teksts. Tas neesot audzinošs, jo Sala vecis neesot pieminējis komunisma jaunceltnes, nevarot pat saprast, ka eglīte dedzina padomju zemē. Ministrs Vilis Samsons izteicās, ka “skolēnam jau ābecē ir jāredz, ko dara visā mūsu lielajā Dzimtenē”. Jāsaka gan, ka ministrijas metodiķei Anetei Brečai pietika drosmes pateikt, ka “ābeci nav vēlams pārvērst par politmācību grāmatu” un ka “jaunajā ābecē politiskie jautājumi ir vairāk skarti nekā krievu valodas ābecē”. Pretarguments šim viedoklim bija tāds, ka “Maskavā izdoto krievu valodas ābeci lasa bērni, kam padomju valsts ir pazīstama jau vairāk nekā 30 gadus, tādēļ arī viņā ir mazāk nepieciešama politika”.⁵²

No ideoloģiskās audzināšanas viedokļa vēsture bija centrālais mācību priekšmets, jo tā tika uzskatīta par galveno pasaules uzskatu veidojošo priekšmetu. PSRS vēsture principā bija Krievijas vēsture, kurā paretam tika pieminētas “malienes”. PSRS vēsturē 5.–7. klasei nebija latviešu skolām piemērotu mācību grāmatu, bet mācību programmas atšķīrās no Krievijas PFSR programmām. Tomēr tika izteikts viedoklis, ka pāriešana uz Krievijas programmām nebūtu lietderīga, jo “mūsu skolotāji vēl senos un viduslaikus nevar mācīt un stundām papildliteratūrai izmantos buržuāziskas literatūras”.⁵³

Izrādījās, ka nav papildliteratūras PSRS vēsturē septiņgadīgo skolu skolotājiem (metodiskās literatūras, hrestomātiju un lasāmo grāmatu vēsturē). PSRS vēsturi tika ieteikts sasaistīt ar Latvijas vēsturi, tomēr skolotājiem acīmredzot ne vienmēr bija skaidrs, kā to izdarīt. Tādējādi tendence iepotēt bērniem pasaules uzskatu, kura centrā būtu Krievija, atdūrās pret cilvēku un resursu trūkumu, kā arī elementāru neizdarību. Var runāt arī par slēptu sabotāžu ierindas skolotāju līmenī.

Pirmajos pēckara gados attieksme pret Latvijas vēstures mācīšanu skolās bija visai pretrunīga. 1945./46. mācību gada plānos tā bija paredzēta 7. un 12. klasē, bet, tā kā nebija mācību grāmatu, attiecīgās stundas tika uzdots izmantot PSRS vēstures un Latvijas PSR konstitūcijas mācīšanai.⁵⁴ Mācību grāmatas jautājums tika cilāts samērā bieži, bet tikai 50. gadu vidū šajā ziņā parādījās zināms progress. Kavēšanās acīmredzot bija saistīta ar to, ka potenciālie autori baidījās uzņemties mācību grāmatas sastādīšanu, kamēr nebija sagatavots Latvijas vēstures akadēmiskais izdevums, jo nebija zināms “pareizais” viedoklis daudzos jautājumos. Turklāt 40. gadu beigu un 50. gadu sākuma politiskajā atmosfērā Latvijas vēstures mācīšana varēja tikt uzskatīta par kaitīga lokālisma izpausmi.

No 1955. gada Latvijas vēsturi ieviesa mācību programmās, taču nevis kā atsevišķu priekšmetu, bet kā PSRS vēstures sastāvdaļu, gan iedalot tai speciālas stundas (52 stundas 8.–11. klasē). 4. klasē latviešu skolās mācīja epizodisku PSRS vēstures kursu ar “LPSR vēstures materiāliem”.⁵⁵ Ar lielām grūtībām norisa Latvijas vēstures mācību grāmatu sagatavošana. 1956. gadā tika sagatavots pirmās mācību grāmatas makets, bet pilnvērtīgu grāmatu skolas saņēma 1958./59. mācību gadā.

Jāņem vērā, ka uzsvars tika likts uz to, ka tā bija nevis Latvijas, bet gan Latvijas PSR vēsture, respektīvi, tās uzdevums bija ar vietējā materiāla palīdzību iesakņot skolēnos priekšstatu, ka republikas atrašanās PSRS sastāvā ir dabiska. Viens no Latvijas vēstures kursa galvenajiem uzdevumiem bija ieaudzināt “pareizu” skatījumu, lai pretotos “buržuāziskā nacionālisma” un Rietumu ietekmei. Pedagoģu uzdevums bija galvenokārt izcelt latviešu tautas revolucionārās tradīcijas. Tas daudzkārt uzsvērts Izglītības ministrijas dažāda līmeņa sanāksmēs. Tā 1957. gada novembrī kolēģija apsprieda trūkumus skolēnu ideoloģiskajā audzināšanā, tajā skaitā arī to, ka daudzi skolēni klausās *Amerikas balsi*, ir pakļauti savu vecāku nevēlamai ietekmei, bet skolotāji esot apolitiski. Zāles tika saskatītas latviešu tautas

revolucionāro tradīciju apgūšanā un Latvijas vēstures mācīšanā.⁵⁶ Tieši šajā aspektā liela uzmanība tika pievērsta novadpētniecībai. Iespējams, tas saistīts arī ar bijušā padomju partizāna – izglītības ministra V. Samsona personisko interesi par padomju partizānu kaujas taku un vispār Otrā pasaules kara notikumu izpēti. Arī novadpētniecība bija jāsaista ar revolucionāro tradīciju un padomju partizānu pētniecību. Protams, novadpētniecība deva iespēju arī citādam skatījumam uz Latvijas vēsturi, taču tas bija atkarīgs no skolotāju mākas un ieinteresētības, kā arī no viņu prasmes apiet ideoloģiskos ierobežojumus.

Pēc 1956. gada parādījās brīvāks skatījums uz vēstures mācīšanu. Tā 1. skolotāju kongresa vēstures sekcijas protokolā 1957. gada 27. martā tika atzīmēts, ka, sastādot jauno projektu (vēstures perspektīvās programmas), daži skolotāji norādījuši uz buržuāziskās Latvijas programmām, novērtējot tās pozitīvi. Projekta autori kopā ar skolotāju aktīvu izanalizējuši visas senākās vēstures programmas un secinājuši, ka tās tomēr neder, jo “vēstures mācību grāmatas ir sastādītas objektivisma un buržuāziskā nacionālisma garā, neaudzina skolēnos materiālistisko pasaules uzskatu”.⁵⁷

Speciālas stundas Latvijas PSR vēsturē netika iedalītas, tā bija jā mācā uz PSRS vēstures vielas rēķina, un tas ienesa dažādus sarežģījumus un neskaidrības. Tāpēc jaunajā projektā bija paredzēts mācīt Latvijas PSR vēsturi līdzās PSRS vēsturei no 7. līdz 11. klasei, iedalot attiecīgu stundu skaitu katrā klasē.⁵⁸ Tika izteikta doma, ka Latvijas PSR vēsturi vajadzētu mācīt arī krievu skolās.⁵⁹ 1958. gada aprīlī bija pieņemts LKP CK un LPSR Ministru padomes lēmums par Latvijas PSR vēstures mācīšanu skolās ar krievu mācību valodu. Jāsaka, ka to kavēja mācību grāmatu un uzskates līdzekļu trūkums, kas bija vēl akūtāks nekā latviešu skolās.

1960. gada 23. februārī tika pieņemts LKP CK un LPSR MP lēmums Nr. 89 (balstoties uz tādu pašu PSKP CK un PSRS MP 1959. gada 8. septembra lēmumu), kas noteica šādu vēstures pasniegšanas kārtību skolās: 4. klasē – epizodiski stāsti no PSRS vēstures, izmantojot atbilstošus Latvijas PSR vēstures materiālus; 5. klasē – Seno laiku vēstures elementārais kurss; 6. klasē – Viduslaiku vēstures elementārais kurss; 7.–8. klasē – PSRS vēstures elementārais kurss ar ziņām par padomju iekārtu, kā arī ārvalstu jauno un jaunāko laiku vēsturi šā kursa ietvaros un Latvijas PSR vēstures elementārais kurss ar uzsvāru uz jaunāko vēsturi; 9.–11. klasē – PSRS vēstures, kā arī ārvalstu jauno un jaunāko laiku vēstures sistemātiskais kurss. Kopā

ar PSRS vēstures sistemātisko kursu tika uzdots atkārtot Latvijas PSR vēstures pamatjautājumus, īpaši pievēršoties padomju periodam un komunistiskās celtniecības jautājumiem.⁶⁰ Jāatzīmē, ka ārvalstu jauno un jaunāko laiku vēsture bija jaunievedums, to sāka mācīt tikai 1957. gadā.

PSRS/Krievijas perspektīvai principā bija jābūt visu mācību priekšmetu centrā, pat latviešu literatūrā. Staļina laikā latviešu literatūras kursā bija jāiepazīstas ar krievu klasiķiem – Aleksandru Puškinu, Nikolaju Gogoli u.c., bet no literatūras programmas bija izņemti visi latviešu rakstnieki, kas tika uzskatīti par neproletāriskiem un dekadentiskiem. Krievu klasiķu iekļaušana latviešu literatūras programmā izraisīja iebildumus. Tomēr arī aicinājumi viņus izņemt no programmām sastapa sīkstu pretestību. Tā 1954. gada 14. septembrī Izglītības ministrijas sasauktajā apspriedē tās dalībnieki vienojās latviešu literatūras programmā paturēt: 1) tos krievu literatūras darbus, kam liela ietekme uz latviešu literatūru; 2) plašākos, grūtāk izprotamos darbus, bet biogrāfijas mācīt krieviski, tāpat arī visu krievu liriku.⁶¹

Dažus gadus vēlāk attieksme jau bija pielaidīgāka. Tā Izglītības ministrijas kolēģijā, apspriežot mācību plānus un programmas 1957./58. mācību gadam, vairāki kolēģijas locekļi (Marta Duškina, Pēteris Kampars, Roberts Miķelsons) piekrita tam, ka A. Puškinu un N. Gogoli varētu mācīt krievu valodas kursā. Tomēr šim viedoklim bija oponenti.⁶²

Vēl grūtāk gāja ar latviešu literatūras klasiķu loka paplašināšanu. Aicinājumi iekļaut latviešu literatūras programmās Friča Bārdas vai Jāņa Jaunsudrabiņa darbus bija kā karsts kartupelis, ar kuru īsti nevarēja tikt galā. Īstu vētru izraisīja A. Pirtnieces raksts “Pārdomas par latviešu literatūras programmām” *Skolotāju Avīzē* 1956. gada 41. numurā un L. Purviņa raksts “Nepieciešams pārkārtot dzimtās valodas un literatūras mācīšanu skolās” žurnālā *Padomju Latvijas Skola* 1957. gada 2. numurā. Īpaši liels sašutums bija par L. Purviņa rakstu, jo viņš ieteica rehabilitēt Edvartu Virzu, Annu Brigaderi un Kārli Skalbi. Skolu zinātniski pētnieciskā institūta valodas un literatūras sektora vadītāja Mirdza Gaile uzskatīja, ka programmā var uzņemt A. Brigaderes “Maiju un Paiju”, bet nekādā ziņā – K. Skalbes pasakas, kuras esot uzrakstītas “nepretošanās ļaunumam” garā.⁶³ V. Samsons izteicās, ka “Purviņš izvirza Virzu – krāšņa nacionālā forma, bet slikts saturs. Politiski nepareizi – saturu atraut no formas.”⁶⁴ Kolēģijas locekļi neželēja nosodījumu: “Autors nostājies

buržuāziskā objektīvisma pozīcijās” utt. Žurnāla redaktors Roberts Jansons gan norādīja, ka par raksta publicēšanu bijis vairums redkolēģijas locekļu, turklāt publicēšana tikusi saskaņota ar LKP CK, tikai ministrijas vadība esot pret.⁶⁵ Tā kā R. Jansons atteicās žurnālā publicēt kolēģijas lēmumu, kurā nosodīja L. Purviņa rakstu, to uzdeva izdarīt *Skolotāju Avīzei*. Lēmumā bija teikts, ka L. Purviņš vēršoties pret marksisma-ļeņinisma principiem literatūrā, iesakot mācīt skolā ideoloģiski nepieņemamus darbus un ka viņa rakstā “atsevišķās vietās un zemtekstā jūtama ņirgāšanās par lietām, kas dārgas un svētas katram padomju cilvēkam”.⁶⁶

Minētā apspriešana notika martā, bet gada beigās Izglītības ministrijas vadības konservatīvisms tika pārbaudīts atkal. Republikāniskā bērnu ekskursiju un tūrisma stacija bija izdevusi tūrisma maršrutu krājumu “Kur Lielupe plūst”, kura nodaļā “Zemgale latviešu literatūrā” bijuši pieminēti Edvarts Virza, Atis Ķeniņš, Fallijs u.c. Šoreiz vaina tika uzvelta laikraksta *Literatūra un Māksla* redaktoram Voldemāram Kalpiņam, jo laikrakstā notikusī diskusija par literatūras mantojumu esot bijusi “vienpusīga”. Viens no grāmatas redaktoriem, kā arī raksta autors atsaucās uz to, ka viņus esot dezorientējis V. Kalpiņa raksts. Kolēģija pieņēma lēmumu ziņot LKP CK Skolu, zinātnes un kultūras daļai par *Literatūras un Mākslas* neapzinīgumu, bet skolotājiem vēlreiz likt pie sirds, ka skolās nav mācāmi un lasāmi E. Virzas, Andrieva Niedras u.c. “reakcionāru” darbi.⁶⁷

Jautājums par to, kuri latviešu literatūras klasiķi ir pieļaujami skolu programmās, nebija atrisināts vēl pēc pieciem gadiem. 1962. gada aprīlī toreizējais izglītības ministrs Andrejs Elvihs LKP CK nosūtīja kolēģijas 1961. gada 22. marta sēdes protokolu “Par perspektīvās programmas projektu IX–XI klasei latviešu un krievu valodā, latviešu, krievu un aizrobežu literatūrā”, jo kolēģijas locekļi nav varējuši vienoties, “vai latviešu literatūras programmas pārskata tematos, kur raksturota divu kultūru cīņa latviešu priekšpadomju literatūrā, īsumā apskatīt tādu pretrunīgu rakstnieku kā K. Skalbes, J. Akuratera, A. Brigaderes, Fr. Bārdas u.c. daiļradi. Šis jautājums palika atklāts.”⁶⁸

Latviešu skolās vēstures un literatūras mācīšana pastāvīgi konfrontēja ar to, ko skolēni bija uzzinājuši savās ģimenēs, lasīja mājas bibliotēkās u.tml. Savā ziņā paradoksāla situācija bija ar krievu skolām. Tajās Latvijas PSR vēstures un latviešu literatūras mācīšana, atspoguļojot “darba ļaužu beztiesisko dzīvi buržuāziskajā Latvijā, cīņu par padomju varu, Lielo Tēvijas karu, sociālistisko celtniecību

un nemitīgo dzīves augšupeju padomju apstākļos”,⁶⁹ acimredzot atstāja daudz dziļākas pēdas skolēnu apziņā, jo viņu ģimeņu sociālā atmiņa vairumā gadījumu nekonfliktēja ar šīm nostādnēm.

Pareizi ideoloģiskie akcenti bija jāsaliek arī ilustrācijās. Tā 1962. gada martā izglītības ministrs A. Elvihs rakstīja Latvijas Valsts izdevniecības direktoram, ka mācību grāmatas “Dziedāšana” 4. klasei “ilustrācijas ļoti apolītiskas un neatbilst skolēnu vecumam”.⁷⁰ Jāsaka, ka arī izdevniecība (iespējams, ar Glavļita norādi) rūpējās par to, lai skolēnu estētiskā gaume netiktu sabojāta, un tajā pašā 1962. gada martā iebilda pret mākslas vēstures pamatu programmu, kurā esot pieminēti tādi mākslinieki kā Augusts Annuss un Valdemārs Tone, un “nekādā ziņā padomju skolā nebūtu jārunā par Niklāvu Strunki, kurš vēl sirmā vecumā ārzemēs nodarbojas ar padomju varas zākāšanu”.⁷¹

Ideoloģijas iesaiste mācību procesā visai izteikti parādījās arī svešvalodu mācīšanā. Kā norāda krievu pētniece Marija Ļitovska, svešvalodu mācīšanas politika Padomju Savienībā bija vērsta uz to, lai bērni iemācītos valodu (50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā tika pieņemti vairāki lēmumi, lai uzlabotu svešvalodu mācīšanu), bet vienlaik netiktu pakļauti Rietumu kaitīgajai ietekmei, tādēļ mācību grāmatās tika izskausti teksti un ilustrācijas, kam bija saistība ar reālo dzīvi attiecīgajā valstī.⁷² Tas pilnībā izpaudās arī Latvijā. 50. gadu otrajā pusē daudz tika runāts par to, ka svešvalodu mācīšanā vairāk uzmanības jāpievērš dzīvajai – sarunu valodai. Tomēr izrādījās, ka tas jādara, pēc iespējas izvairoties no reālās dzīves konteksta. Tā Izglītības ministrijas kolēģija 1958. gada februārī uzdeva mācību grāmatas 6. klasei *My English Reader* autoru kolektīvam papildināt lasāmos tekstus par Padomju armiju un Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, bet no manuskripta izņemt Anglijas karti ar attiecīgo stāstiņu par Anglijas pilsētām.⁷³

Kopumā var teikt, ka Izglītības ministrijas vadība iespēju robežās iestājās par atsevišķu Latvijas izglītības sistēmas īpatnību saglabāšanu, piemēram, garāks apmācības laiks vidusskolās, lielāks uzsvars uz muzikālo un estētisko audzināšanu. Tā arī konsekventi iestājās pret mazo lauku skolu slēgšanu, attaisnojot to ar specifisko Latvijas apdzīvotības struktūru un vispārējās obligātās izglītības nodrošināšanu. Tomēr kompromisu nevarēja būt, kad runa bija par ideoloģiskajām nostādnēm.

SOVETIZĀCIJA UN RUSIFIKĀCIJA

Sovetizācija bija saistīta arī ar rusifikāciju. Tā izpaudās vairākos aspektos. Pirmkārt, uzsvars tika likts uz to, ka noteicošā ir nevis lokālā, Latvijas perspektīva, bet gan sociālistiskās Dzimtenes – PSRS kopīgās intereses. Savukārt Krievija bija PSRS organizējošais centrs. Tas īpaši izpaudās ģeogrāfijas un PSRS vēstures mācīšanā.

Otrkārt, rusifikācija izpaudās visu nacionālo mazākumtautību skolu (izņemot krievu) iznīdēšanā un skolu ar krievu mācību valodu ekspansijā. Mazākumtautību skolas pēc kara tika atjaunotas daudz mazākā skaitā, nekā tās bija pastāvējušas pirms kara. Baltkrievu un ebreju skolas netika atjaunotas. Baltkrievu gadījumā noteicošais faktors bija tas, ka baltkrievu skolas un kultūras aktivitātes Latvijā atbalstīja vācu okupācijas vara (kas to darīja, “lai mazinātu poļu ietekmi, tā likās bīstamāka”⁷⁴). Pēc kara Latvijā atgriezās aptuveni 14 tūkstoši ebreju, kas bija evakuējušies uz PSRS. Vairāki simti atgriezās no Vācijas koncentrācijas nometnēm.⁷⁵ Līdz 1959. gadam Latvijā ieradās vēl aptuveni 22 tūkstoši ebreju no citām PSRS republikām.⁷⁶ Tomēr par ebreju skolu atjaunošanu netika runāts, “tika stimulēta ebreju bērnu mācīšanās skolās ar krievu mācību valodu”⁷⁷. Pēc kara tika atjaunotas tikai poļu, lietuviešu un igauņu skolas. Tādas darbojās kā Rīgā, tā reģionos, kuros attiecīgās minoritātes koncentrējās pietiekami lielā skaitā (poļi Daugavpils un Krāslavas reģionā, kā arī Liepājā; lietuvieši gar Lietuvas robežu; igauņi – ap Alūksni un Veclaiceni). Tomēr mazākumtautību skolas pastāvēja tikai dažus gadus. Pēdējo lietuviešu skolu (vidusskolu Rīgā) slēdza 1948. gadā, poļu – 1949. gadā. Igauņu klases (no 1. līdz 4. klasei) Veclaicē pastāvēja līdz 1952. gadam.⁷⁸ Mazākumtautību skolu slēgšana tika motivēta ar skolēnu skaita samazināšanos un klašu vājo piepildījumu, kā arī to, ka nav inspektoru, kas varētu kontrolēt šīs skolas. Tomēr vismaz poļu skolu gadījumā acīmredzot noteicošie bija politiskie motīvi, jo varas iestādēm ārkārtīgi nepatika poļu saistība ar katoļu baznīcu, tāpat tās baidījās no poļu nacionālisma. Skolu slēgšana veicināja mazākumtautību asimilāciju, īpaši tādēļ, ka nekādu mazākumtautību sabiedrisko organizāciju un kultūras biedrību pastāvēšana netika atļauta. Izņemot igauņus, kas jau pirms 1940. gada diezgan strauji asimilējās latviešos, pārējās mazākumtautības pārsvarā rusificējās, šāda tendence bija novērojama pat lietuviešiem, kas pirms 1940. gada pārsvarā brīvi runāja latviski.⁷⁹

Latvijā palika tikai skolas ar latviešu un krievu mācību valodu, turklāt pēdējās pēckara gados izplatījās ārkārtīgi strauji. Krievu skolu skaita palielināšanos veicināja ļoti straujā cittautiešu, pārsvarā slāvu tautību (krievu, baltkrievu un ukraiņu) ieplūšana Latvijā 1944.–1960. gadā. Latviešu skaits Latvijā 1959. gadā salīdzinājumā ar 1940. gadu bija samazinājies par 192,1 tūkstoti iedzīvotāju, turpretī krievu skaits bija pieaudzis 3,2 reizes, baltkrievu – 2,2 reizes, ukraiņu – vairāk nekā 29 reizes.⁸⁰ Migrācijas īpatsvars Latvijas iedzīvotāju pieaugumā 1946.–1950. gadā bija 90,1%, 1951.–1960. gadā tas veidoja nedaudz vairāk par pusi.⁸¹ Nepastāvot citām alternatīvām, arī nekrievu tautību iebraucēji no citām republikām absolūtajā vairākumā gadījumu izvēlējās sūtīt bērnus skolās ar krievu mācību valodu. Tipiska shēma bija krievu komplektu izveidošana pie latviešu skolām, kuri pēc tam tika pārvērsti par pilnām septiņgadīgajām vai vidusskolām. Daudzos gadījumos arī vietējo latviešu skolu direktori bija priecīgi par to, ka krievu plūsmas izdalīja atsevišķās skolās, jo nereti tās atradās citās telpās, pat vairāku kilometru attālumā (piemēram, pie sovhoziem vai kūdras fabrikām), turklāt latviešu skolu direktori un skolotāji bieži vien slikti prata krievu valodu, un viņiem bija grūti kontrolēt krievu plūsmu darbu. Jāuzsver, ka krievu skolu skaita palielināšana notika gan apzinātas politikas (krievu vidusskolas tika izveidotas rajonu centros arī tad, ja bērnu, kas tās varētu apmeklēt, bija maz), gan arī karaspēka daļu un rūpnīcu vadības spiediena rezultātā. Lai gan Izglītības ministrija pretojās jaunu skolu ierīkošanai pie karaspēka daļām, kūdras fabrikām u.c. uzņēmumiem gadījumos, kad uzskatīja, ka skolas būs pārāk mazas un neatbilst klašu piepildījuma prasībām, armijas vai rūpniecības uzņēmumu lobījs dažkārt bija spēcīgāks. Rezultātā krievu skolu skaits 40. gadu otrajā pusē pieauga daudz ātrāk nekā bērnu daudzums, kas varētu šīs skolas apmeklēt.

Treškārt, rusifikācija bija saistīta ar latviešu un krievu valodas mācīšanu attiecīgi skolās ar krievu un latviešu mācību valodu. Teorētiski republikā pastāvēja latviešu un krievu valodas vienlīdzība – kā viena, tā otra bija jā mācās skolās ar latviešu un krievu valodu. Tomēr realitātē šādas vienlīdzības nebija. Tas izpaudās jau Izglītības ministrijas līmenī. Tās kolēģija 1945.–1952. gadā katru gadu krievu valodas mācīšanu latviešu skolās apsprieda divas – trīs reizes, bet latviešu valodas mācīšanu krievu skolās – ne reizi. Latviešu skolās krievu valoda bija obligāta, kamēr krievu skolās latviešu valodas pasniegšana bija atkarīga no to vadības labās gribas. Krievu skolās

latviešu valodas mācīšanai bija liela pretestība kā no skolotāju, tā arī bērnu vecāku puses. Daudzi, īpaši militārpersonas, uzskatīja, ka nav nekādas vajadzības apgrūtināt bērnus ar latviešu valodas mācīšanos, ja pēc dažiem gadiem būs jāpārceļas uz citu republiku. 1950. gada augustā šīs prasības tika leģitimētas oficiālā līmenī, izdodot Izglītības ministrijas pavēli, kas atļāva visu tipu skolās “neuzskatīt par obligātu latviešu valodas mācīšanu Padomju armijas dienestā esošo pilsoņu bērniem, bet strādnieku un zemnieku jaunatnes [t.i., vakara] un neklātienes vidusskolās arī pilsoņiem, sastāvošiem Padomju armijas aktīvā dienestā”.⁸²

Pēc Staļina nāves 1953. gada pavasarī notika Kremļa kursa maiņa attiecībā pret Baltijas republikām, kuras iniciators bija Lavrentijs Berija. 1953. gada 12. jūnijā pieņemtajā PSKP CK lēmumā un atbilstoši LKP CK lēmumā tika nosodīta ļeņinskās nacionālās politikas principu neievērošana Latvijā, kas izpaudās arī latviešu valodas diskriminācijā.⁸³ 1953. gada 21. septembrī Izglītības ministrijas kolēģija pirmo reizi kopš 1945. gada apsprieda jautājumu par latviešu valodas mācīšanu skolās ar krievu mācību valodu. Kolēģija atzina, ka latviešu valodu krievu skolās māca slikti, nav gramatikas grāmatas un latviešu valodas vingrinājumu krājuma. Tika arī nolēmts, ka nav pieļaujama skolēnu atbrīvošana no latviešu valodas mācīšanās.⁸⁴

1956. gada 4. janvārī, pamatojoties uz republikas Ministru padomes rīkojumu, Izglītības ministrija noteica ieviest obligātu latviešu valodas mācīšanu skolās ar krievu mācību valodu, lai gan skolēnus, kuru vecāki bija ieradušies republikā uz laiku, un tos, kas 1956./57. mācību gadā iestājušies 10. klasē un agrāk nebija mācījušies latviešu valodu, bija atļauts atbrīvot no tās apgūšanas.⁸⁵

Kā jau iepriekš tika norādīts, jautājums par latviešu valodas mācīšanu krievu skolās īpaši aktualizējās sakarā ar jaunā izglītības likuma projekta (tēžu) apspriešanu 1958. gadā. Republikas vadības pozīciju ierasti demagoģiskā veidā 1958. gada decembrī PSRS Augstākās padomes sesijā izteica LKP CK sekretārs Arvīds Pelše: “Mūsu republikas darbaļaudis, sevišķi vecāku sapulcēs, vienprātīgi izsakās par to, ka mūsu skolās būtu saglabājama abu valodu – latviešu un krievu – mācīšana. Abu šo valodu mācīšana jau kļuvusi par tradīciju republikā, un nebūtu lietderīgi atteikties no šīs labās tradīcijas. Abu valodu prašana palīdzēs nostiprināt vēsturiski izveidojušos latviešu un krievu tautas draudzību. [...] Tāpat ir nepieciešams, lai republikas krievu skolās mācītos latviešu valodu visi tie, kas pastāvīgi

dzīvo Latvijas PSR teritorijā, jo, lai raženi strādātu iedzīvotāju vidū, ir jāprot nacionālā valoda.”⁸⁶

Nacionālkomunistu sakāve 1959. gada jūlija plēnumā un viņu valodas politikas nosodīšana nenozīmēja, ka latviešu valodas mācīšanās krievu skolās tiktu atcelta. Tā joprojām oficiāli bija spēkā. Tomēr mācīšanas kvalitāte vairs nebija diskusiju temats. Turklāt atvēlētais stundu skaits salīdzinājumā ar to, kas pastāvēja latviešu skolās krievu valodas mācīšanai, bija jūtami mazāks. Tā mācību plānos 1960./61. gadam lauku vidusskolās ar ražošanas apmācību, kurās mācības notika krievu valodā, krievu valodai un literatūrai 9.–11. klasēs kopā bija atvēlētas 290 stundas, bet latviešu valodai un literatūrai – 174 stundas.⁸⁷ Krievu vidusskolās ar ražošanas apmācību pilsētās valodām atvēlētais stundu skaits bija lielāks – attiecīgi 297 un 198 stundas.⁸⁸ Latviešu vidusskolās lauku rajonos ar ražošanas apmācību kā latviešu, tā arī krievu valodai un literatūrai bija atvēlētas katrai 404 stundas,⁸⁹ bet pilsētu vidusskolās ar ražošanas apmācību – 386 stundas.⁹⁰

60. gadu pirmajā pusē intensīvi sāka propagandēt divplūsmu skolas – ar paralēlām latviešu un krievu plūsmām. Latvijā tas nebija nekas jauns, jo šādas skolas pastāvēja kopš pirmajiem pēckara gadiem. Taču 40. un 50. gados tendence bija krievu plūsmas pārveidot par atsevišķām skolām, bet 60. gados divplūsmu skolas veidojās apdzīvotās vietās, kur divām atsevišķām skolām nepietika bērnu. 60. gadu sākumā divplūsmu skolas sāka propagandēt kā tādas, kas veicina tautu draudzību, un tika veicināta šādu skolu atvēršana arī tur, kur tam nebija nepieciešamo priekšnoteikumu.

SECINĀJUMI

1944.–1964. gadā vispārējās izglītības sistēma Latvijā tika nostādīta uz padomju sliedēm, kas izpaudās gan kā tās vadības institūciju izveidošanās un nostiprināšanās, gan arī pedagogu un izglītības vadītāju nomaiņa ar “kadriem”, kas bija izskolojušies padomju režīma apstākļos un bija pakļāvīgāki ideoloģiskajām prasībām nekā vecie skolotāji. Sovietizācijas process neizslēdza arī pirmspadomju skolas tradīciju daļēju adaptāciju Latvijas PSR izglītības sistēmā, kas gan paradoksālā kārtā attiecās pirmām kārtām uz tām tradīcijām, kas tika akcentētas K. Ulmaņa autoritārisma periodā (uzsvars uz skolēnu uzvedības un disciplīnas kontroli, praktisko darbu un darbmācības loma, uzsvars uz agrotehnisko zināšanu apgūšanu, mācību procesa

standartizācija un unifikācija). Visi šie procesi norisa vienlaikus ar apvērsumu visā padomju vispārējās izglītības sistēmā, kas notika 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu pirmajā pusē.

Mācību organizatoriskajā procesā un mācību saturā būtiska nozīme bija ideoloģiskajai indoktrinācijai, kas izpaudās visvairāk humanitārā cikla priekšmetos – vēstures, literatūras, ģeogrāfijas mācīšanās. Tā bija ietekmīgāka nekā sovietizācija caur sabiedriski politiskajām organizācijām, lai gan pastāvēja pretruna starp to, ko skola gribēja iemācīt, un to, ko skolēni savas ģimenes un vispār apkārtējās vides ietekmē bija gatavi uztvert. Atklāta ideoloģizācija bija ne visai sekmīga. Daudz lielāku iespaidu atstāja netiešāka padomju cilvēka vērtību sistēmas veidošana, kurā aktīvi piedalījās vispārējās izglītības sistēma, ieaudzinot jaunajā paaudzē kolektīvismu, disciplīnu, pakļaušanos autoritātēm.

Latvijas izglītības sistēmas vadītāji un ierindas pedagogi iespēju robežās centās saglabāt tās pirmspadomju skolas iezīmes, kuras viņi uzskatīja par atbilstošām. Tas izpaudās centienos nodrošināt noteiktu izglītības kvalitāti, veicināt tādu priekšmetus, kas paplašina vispārējo kultūras līmeni (kora dziedāšana, mākslas vēsture), taču tas viss notika roku rokā ar pūliņiem nodrošināt mācību satura atbilstību padomju ideoloģijas standartiem, kas visuzskatāmāk izpaudās Latvijas PSR vēstures un latviešu literatūras mācīšanās.

Būtiska ietekme uz Latvijas vispārējās izglītības sistēmas attīstību bija politehnizācijas politikai, kas sākotnēji balstījās uz padomju pedagogijas 20.–30. gados izstrādātajiem modeļiem, kuri pieļāva plurālismu un eksperimentus. Taču tā tika ieviesta institucionālajā sistēmā, kas bija izveidota 30.–40. gados un bija izteikti autoritāra un hierarhiska. 50. gadu vidū PSRS līdera Ņ. Hruščova personiskās iejaukšanās rezultātā politehnizāciju mēģināja ieviest radikālā veidā, kas vairāk atgādināja 1928.–1931. gada PSRS “kultūras revolūcijas” posmu. Centieni sasaistīt apmācības procesu skolā (īpaši vidusskolā) ar skolēnu tiešu dalību ražošanā nepanāca 1958. gada padomju izglītības reformas galveno mērķi – sasaistīt skolu ar ražošanu. Palielošākais rezultāts bija astoņu klašu obligātās izglītības ieviešana pamata izglītības posmā. Mēģinājumi atraisīt pedagogu iniciatīvu bija mazefektīvi, jo stingri centralizētā lēmumu pieņemšanas sistēma bija tendēta uz skolas unifikāciju visas PSRS ietvaros. Būtībā veids, kā politehnizācija tika īstenota, nostiprināja vispārējās izglītības sistēmas autoritārās, nedemokrātiskās iezīmes.

50. gadu otrā puse un 60. gadu sākums bija arī laiks, kad būtiski mainījās sabiedrības attieksme pret vidējo izglītību. Agrāk tā tika uzskatīta par nepieciešamu jauniešiem, kas gatavojas studēt augstskolā, bet tagad arvien vairāk vidusskolas atestāts bija nepieciešams arī strādnieku profesijās. Savā ziņā to varētu uzskatīt par Ņ. Hruščova izglītības reformu ieguvumu, ja tās nebūtu izraisījušas vidusskolas izglītības kvalitātes un standartu pazemināšanos un nebūtu saistītas ar nihilistisku attieksmi pret vidējo un augstāko izglītību vispār.

Būtiska vispārējās izglītības sovetizācijas sastāvdaļa bija izglītības sistēmas rusifikācijas centieni. Tie izpaudās vispārējās ideoloģiskajās nostādnēs, liekot uzsvaru uz to, ka noteicošā ir nevis lokālā, Latvijas perspektīva, bet gan PSRS kopīgās intereses, kuras skatāmas caur Krievijas kā PSRS organizējošā centra prizmu. Īpaši ideoloģizēta tika ģeogrāfijas un PSRS vēstures mācīšana, bet faktiski šīs nostādes tika integrētas arī citos mācību priekšmetos, piemēram, latviešu literatūrā, svešvalodu mācīšanā, dziedāšanā.

Rusifikācija izpaudās arī minoritāšu skolu likvidācijā un divu paralēlu skolu tipu – ar latviešu un krievu apmācības valodu – izveidošanā. Rezultātā etniskās minoritātes rusificējās, kļuva par “krievvalodīgajiem”.

Vēl viens rusifikācijas aspekts bija saistīts ar krievu un latviešu valodas pasniegšanas nevienlīdzību attiecīgi skolās ar latviešu un krievu mācību valodu. Gan atvēlēto stundu skaita, gan arī pasniegšanas kvalitātes ziņā krievu valoda latviešu skolās bija daudz privilēģētākā stāvoklī nekā latviešu valoda krievu skolās. Turklāt pret latviešu valodas mācīšanu krievu skolās iebilda daļa vecāku. 50. gadu otrajā pusē notikušie mēģinājumi mainīt situāciju pēc nacionālkomunistu sakāves 1959. gadā vairs netika atjaunoti.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Gail Warshofsky Lapidus (1978). *Educational strategies and cultural revolution: the politics of Soviet development*. In: Sheila Fitzpatrick (ed.). *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Bloomington: Indiana University Press, p. 80.
- ² Stephen T. Kerr (2005). *The early Soviet period and the emergence of Soviet experimental pedagogy*. In: Ben Ekloff, Larry E. Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass, p. 110.
- ³ Izglītības tautas komisariāta pavēle Nr. 68, vispārīgā, 22.11.1945. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 700–4–5, 77. lp.

- ⁴ Atskaite par skolu darbu 1947./48. mācību gadā. *LVA*, 700–5–37, 4. lp.
- ⁵ Izglītības ministrijas izziņa LK(b)P CK par skolām Latvijā, 18.01.1949. *LVA*, 700–5–88, 21. lp.
- ⁶ Spravka ob organizatsii goriachego pitanii v shkolakh Latviiskoi SSR. *LVA*, 700–5–639, 76. lp.
- ⁷ 1947. gada 2. janvārī Latvijas PSR Ministru padomes lēmums paredzēja vecākiem vai aizbildņiem šādus sodus par bērnu nelaišanu skolā: bridinājumu, naudas sodu 100 rbļ., labošanas darbus līdz 1 mēnesim. – *LVA*, 700–4–12, 14. lp.
- ⁸ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 190, vispārīgā, 01.11.1955. *LVA*, 700–4–59, 71. lp.
- ⁹ LPSR II skolotāju kongresa stenogramma, 1. sēj., 27.–28.12.1960. (latv. val.). *LVA*, 700–5–642, 155. lp.
- ¹⁰ LPSR Izglītības ministrijas kolēģijas un LĻKJS CK biroja lēmums “Par pasākumiem vakara (maiņu) vidusskolu un neklātienes nodaļu darba uzlabošanai”, 13.11.1961. *LVA*, 700–4–78, 121. lp.
- ¹¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 81, vispārīgā, 25.05.1948. *LVA*, 700–4–17, 72. lp.
- ¹² LPSR Izglītības ministrijas kolēģijas un LĻKJS CK biroja lēmums “Par pasākumiem vakara (maiņu) vidusskolu un neklātienes nodaļu darba uzlabošanai”, 13.11.1961. *LVA*, 700–4–78, 121. lp.
- ¹³ Izglītības ministrijas izziņa LPSR Ārlietu ministrijai, “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”, 20.06.1964. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ¹⁴ Inspektora M. Zalcmānes referāts par mācību un audzināšanas darbu Ventspils apriņķa skolās 1945./46. mācību gadā, nolasīts 1946. g. augusta konferencē. *LVA*, 700–5–25, 77. lp.
- ¹⁵ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 07.12.1953. *LVA*, 700–4–50, 88. lp.
- ¹⁶ Izglītības ministrijas izziņa LKP CK Skolu daļai, 26.09.1953. *LVA*, 700–5–313, 29. lp.
- ¹⁷ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 12, vispārīgā, 28.01.1954. *LVA*, 700–4–53, 17.–20. lp.
- ¹⁸ Rīgas 3. vidusskolas direktora M. Duškinas vēstule izglītības ministra vietniekam skolu lietās R. Miķelsonam, 28.01.1952. *LVA*, 700–5–275, 63. lp.
- ¹⁹ Turpat, 66. lp.
- ²⁰ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 51, vispārīgā, 08.04.1954. *LVA*, 700–4–53, 71.–72. lp.
- ²¹ Zanda Rubene, Iveta Ķestere (2010). Obligātā vidējā izglītība Padomju Latvijā (20. gadsimta 50. gadi – 70. gadi): cerības, realitāte, mūsdienu refleksijas. No: Aīda Krūze, Iveta Ķestere (sast.). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Raka, 230. lpp.
- ²² Izglītības ministrijas pavēle Nr. 164, vispārīgā, 10.10.1952. *LVA*, 700–4–40, 80. lp.
- ²³ Izglītības tautas komisariāta kolēģijas protokols, 12.07.1945. *LVA*, 700–4–6, 8. lp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Turpat, 7. lp.

- ²⁷ Turpat, 7.–8. lp.
- ²⁸ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 07.04.1951. *LVA*, 700–4–35, 90. lp.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 15.08.1953. *LVA*, 700–4–49, 39. lp.
- ³¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 187, vispārīgā, 11.10.1956. *LVA*, 700–4–64, 55.–56. lp.
- ³² Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 14.11.1955. *LVA*, 700–4–61, 71. lp. o.p.
- ³³ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 64, vispārīgā, 29.04.1955. *LVA*, 700–4–58, 97.–98. lp.
- ³⁴ Paskaidrojumi skolu mācību plānam 1956./57. mācību gadā. *LVA*, 700–5–177, 57.–58. lp.
- ³⁵ *LVA*, PA-101–22–24, 82. lp.
- ³⁶ LPSR Ministru padomes lēmums Nr. 49 “Par Latvijas PSR vispārizglītojošo vidusskolu pārveidošanu par vispārizglītošām politehniskām darba vidusskolām ar ražošanas apmācību”, 10.02.1962.
- ³⁷ Izglītības ministrijas izziņa LPSR Ārlietu ministrijai “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”, 20.06.1964. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ³⁸ Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību mūsu zemē. PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes. *Cīņa*, 16.11.1958.
- ³⁹ Latvijas PSR likums “Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 28.03.1959., Nr. 11, 3.–12. lpp.
- ⁴⁰ *LVA*, PA-101–22–15, 14.–15. lp.
- ⁴¹ Pielikums Izglītības ministrijas kolēģijas lēmumam 21.04.1961. “Pasākumu plāns PSKP CK janvāra plēnuma lēmumu izpildei Latvijas PSR Izglītības ministrijas sistēmā”. *LVA*, 700–4–78, 49.–51. lp.
- ⁴² PSKP CK Prezidija sēdes stenogramma 23.12.1963. (dokuments Nr. 305). No: *Prezidium CK KPSS 1954–1964*. Tom I. *Chernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy*. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 802–816.
- ⁴³ Vienīgais, kurš diezgan uzmanīgi uzdrošinājās ieblīst, bija Anastass Mikojs.
- ⁴⁴ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 07.12.1959. *LVA*, 700–4–76, 129.–130. lp.
- ⁴⁵ Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam b. V. Krūmiņam. Izziņa par Latvijas PSR vispārizglītojošo politehnisko darba vidusskolu klasēm ar pastiprinātu matemātikas un fizikas mācīšanu, 14.01.1964. *LVA*, 700–5–1097, 15. lp.
- ⁴⁶ Izglītības ministrijas izziņa LPSR Ārlietu ministrijai “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”, 20.06.1964. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ⁴⁷ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 9, vispārīgā, 03.06.1960. *LVA*, 700–4–79, 143.–147. lp.
- ⁴⁸ Akts par Jelgavas pilsētas 2. vidusskolu darbu 1946./47. māc. gadā. *LVA*, 700–5–44, 144. lp.

- ⁴⁹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 75, vispārīgā, 13.05.1948. *LVA*, 700-4-17, 57. lp.
- ⁵⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums par 1954./55. mācību gada rezultātiem, 04.08.1955. *LVA*, 700-4-61, 36. lp.
- ⁵¹ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols, 06.08.1953. *LVA*, 700-4-49, 27. lp.
- ⁵² Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols, 04.02.1952. *LVA*, 700-4-41, 61.-62. lp.
- ⁵³ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols, 12.03.1951. *LVA*, 700-4-35, 63. lp.
- ⁵⁴ Izglītības tautas komisariāta pavēle Nr. 82, vispārīgā, 15.01.1946. *LVA*, 700-4-9, 4. lp.
- ⁵⁵ Otdelu nauki, shkol i kul'turi CK KP Latvii. Spravka ob izuchenii istorii v shkolakh Latviiskoi SSR. [03.08.1960.?]. *LVA*, 700-5-639, 54. lp.
- ⁵⁶ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 27.12.1957. *LVA*, 700-4-69, 90.-92. lp.
- ⁵⁷ LPSR I skolotāju kongresa vēstures un ģeogrāfijas skolotāju sekcijas protokols, 29.03.1957. *LVA*, 700-5-450, 4. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 5. lp.
- ⁵⁹ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 08.04.1957. *LVA*, 700-4-68, 49. lp. o.p.
- ⁶⁰ LKP CK un LPSR MP lēmums Nr. 89 "O nekotorykh izmeneniiakh v prepodavanii istorii v shkolakh respubliki", 23.02.1960. *LVA*, 700-5-705, 9. lp.
- ⁶¹ Apsprīde Izglītības ministrijā par latviešu literatūras programmu 8.-11. klasei, 14.09.1954. *LVA*, 700-5-316, 32.-34. lp.
- ⁶² Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 28.01.1957. *LVA*, 700-4-68, 12. lp. o.p.-13. lp.
- ⁶³ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 18.03.1957. *LVA*, 700-4-68, 42.-44. lp.
- ⁶⁴ Turpat, 44. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 43. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 45. lp.
- ⁶⁷ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 16.12.1957. *LVA*, 700-4-69, 82.-83. lp.
- ⁶⁸ Izglītības ministra A. Elviha vēstule LKP CK, 24.04.1962. *LVA*, 700-5-312, 95. lp.
- ⁶⁹ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 13.07.1953. *LVA*, 700-4-49, 10. lp.
- ⁷⁰ Izglītības ministra A. Elviha vēstule Latvijas Valsts izdevniecības direktoram E. Ratniekam, 21.03.1962. *LVA*, 700-5-438, 49. lp.
- ⁷¹ Latvijas Valsts izdevniecības direktora E. Ratnieka vēstule 13.03.1962. izglītības ministram A. Elviham, noraksts kultūras ministram V. Kaupužam. *LVA*, 700-5-438, 44. lp.
- ⁷² Mariia Litovskaia (2008). Konstruirovanie chuzhogo ili Uchimsia govorit' po-angliiski. *Neprikosnovenny zapas*, Nr. 2 (58). Pieejams: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/2/li8.html> (skatīts 02.11.2012.).
- ⁷³ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums, 07.02.1958. *LVA*, 700-4-73, 21. lp.

- ⁷⁴ Ilga Apine (2007). Baltkrievi Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 197. lpp.
- ⁷⁵ Leo Dribins (2007). Ebreji Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 223. lpp.
- ⁷⁶ Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs (2007). Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā. No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. 2. izd. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 3. tabula, 415. lpp.
- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ Kārlis Krūzs (2007). Igaņņi Latvijā no 1940. gada līdz mūsdienām. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 84. lpp.
- ⁷⁹ Ēriks Jēkabsons (2007). Lietuvieši Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā: vēsture un tagadne*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts, 54. lpp.
- ⁸⁰ Eglīte, Mežs. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā, 3. tabula, 415. lpp.
- ⁸¹ Turpat, 4. tabula, 417. lpp.
- ⁸² Izglītības ministrijas pavēle Nr. 96, vispārīgā, 12.08.1950. *LVA*, 700–4–28, 159. lp.
- ⁸³ Postanovlenie Prezidiuma CK KPSS o natsional'noi politike v Latviiskoi SSR. Kn.: *Regional'naiia politika N. S. Hrushchova. CK KPSS i mestnye partiinye komitety 1953–1964 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2009, s. 32–35.
- ⁸⁴ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols, 21.09.1953. *LVA*, 700–4–49, 76.–85. lp.
- ⁸⁵ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 2, vispārīgā, 04.01.1956. *LVA*, 700–4–63, 6.–7. lp.
- ⁸⁶ Deputāta Arvīda Pelšes runa PSRS Augstākās Padomes Otrajā sesijā 1958. gada 22.–24. decembrī. *Ciņa*, 27.12.1958.
- ⁸⁷ Uchebnyi plan dlia sel'skoi srednei shkoly s proizvodstvennym obucheniem (s russkim iazikom obucheniiia) na 1960/61 uch. g. *LVA*, 700–5–709, 7. lp.
- ⁸⁸ Uchebnyi plan dlia klassov s proizvodstvennym obuchenijem dlia gorodskikh srednikh shkol s russkim iazikom obucheniiia na 1960/61 uch. g. *LVA*, 700–5–709, 7. lp.
- ⁸⁹ Mācību plāns lauku rajonu vidusskolām ar ražošanas apmācību (ar latviešu mācību valodu) 1960./61. mācību gadam. *LVA*, 700–5–709, 11. lp.
- ⁹⁰ Mācību plāns pilsētu vidusskolām ar ražošanas apmācību (ar latviešu mācību valodu) 1960./61. mācību gadam. *LVA*, 700–5–709, 9. lp.

SOVIETISATION OF GENERAL EDUCATION IN LATVIA: FORMING THE SOVIET PERSONALITY WITHIN THE EDUCATIONAL PROCESS (1944–1964)*

Daina Bleiere

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, Assoc. Professor at the Political Science Chair, Riga Stradiņš University.

Research interests: 20th century history of Latvia, influence of the Soviet regime on the society of Latvia.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

The article deals with the aspects of sovietisation of general education in Latvia, manifesting a goal of the Soviet education system – to form a person of a new type, as well as methods and tools used to achieve it, i.e. provision of general education, regulation of school life, organisation of educational work and its content, ideological direction during the educational process and extracurricular activities, and Russification efforts. Sovietisation process of the Latvian education was hierarchical. The school system had to adopt the Soviet education model and content. However, certain possibilities of manoeuvre related to local specifics existed. Education leaders and ordinary educators in Latvia were not that passive in implementing Moscow directives. Sovietisation was a *process*, where interaction between the object of sovietisation, i.e. between an educator and the authorities took place. Responses to forced socialising initiated by the authorities were different – from active or passive adaptation till hidden or active resistance.

Key words: sovietisation, general education, socialisation, adaptation.

Summary

Between 1944 and 1964 the general education system in Latvia was put on the Soviet track, and it manifested itself both in forming and strengthening management institutions of the education system and replacing teachers and education managers with new educators, who had acquired education under conditions of the Soviet regime and were more amenable to ideological demands than former teachers. The sovietisation process did not exclude also partial adaptation of pre-Soviet school traditions in the education system of the Latvian SSR, although it faced a paradox – first of all it referred to those traditions that were emphasised during the authoritarian regime of Kārlis Ulmanis (em-

* The article has been worked out in the framework of the State Research Programme “National Identity: Language, History, Culture and Human Safety of Latvia”.

phasis on the control of schoolchildren's behaviour and discipline, the role of handicraft lessons, knowledge of agronomic practices, as well as standardisation and unification of educational work). All these processes took place simultaneously with actually revolutionary changes in the Soviet general education system at large, which were implemented in the second half of the 1950s and the first half of the 60s.

An ideological indoctrination had a significant role in the organisational process and content of educational work. It was most evident in the teaching of humanitarian subjects – history, literature and geography. It was more influential than sovietisation that was carried out through sociopolitical organisations. However, contradictions existed between a course of study in a school (curriculum) and what schoolchildren were ready to learn under the influence of their families and environment. Open imposition of ideology was not that successful. Indirect formation of the Soviet people's value system through the general education system, which was meant to teach the new generation such things as collectivism, discipline and subordination to authorities, was more influential.

Managers of the Latvian education system, as well as ordinary educators tried to preserve as much as possible those features of the pre-Soviet school which they considered appropriate. This manifested itself in attempts to ensure a certain quality of education and promote subjects, which broadened general cultural level (choir singing, art history, etc.). However, it happened together with efforts to provide compliance of educational content with the standards of the Soviet ideology, and it was most evident in teaching the history of the Latvian SSR and the Latvian literature.

A policy of polytechnization, which initially was based on the Soviet pedagogy models that had been worked out in the 1920s and 30s and which allowed pluralism and experiments, had a significant influence on the development of the Latvian general education system. However, it was introduced into the institutional system, which had been created in the 30s and 40s and was very authoritarian and hierarchic. In the middle of the 50s, after the interference of the USSR leader Nikita Khrushchev, there were attempts to introduce polytechnisation in a radical way, which rather resembled the Soviet period of "culture revolution" (1928–1931). Efforts to connect educational work in a school (especially in a secondary school) with the direct participation of schoolchildren in production did not achieve the main goal of the Soviet education reform of 1958, i.e. to make schools join forces with factories and plants. Introduction of the eight-year compulsory education in the stage of the basic education was the most lasting result.

Attempts to provoke educators' initiative were not effective, because the strictly centralised system of decision-making was tended towards the unification of schools all over the USSR. Actually the way, how polytechnisation was implemented, strengthened the authoritarian and non-democratic features of the general education system.

In the second half of the 50s and the beginning of the 60s public attitude towards secondary education changed significantly. If earlier it was considered necessary only for those young people, who were preparing to enter university, at that period a secondary school graduation certificate was demanded also from workers. In a way it could be seen as a result of Nikita Khrushchev's educational reforms, although these reforms were causing lower quality and standards of secondary education, and general attitude towards secondary education was rather nihilistic.

Efforts to russify the education system were an important part of the sovietisation of the general education. They appeared in the general ideological framework, putting an emphasis on the fact that common interests of the USSR, which are to be seen through Russia's, as the USSR organisational centre, prism, were more important than local perspective of Latvia. This view manifested itself especially in the teaching of geography and history of the USSR, but in fact it was integrated also into other subjects, for instance, in the teaching of the Latvian literature, foreign languages and singing.

Russification was obvious also in the process of liquidation of minority schools and formation of two parallel types of schools – with Latvian and Russian as languages of instruction. In the outcome ethnic minorities became “Russian speaking people”.

Yet another aspect of Russification was connected with different teaching of the Russian and Latvian languages in schools with Latvian and Russian as languages of instruction respectively. Due to both enlarged number of lessons and better teaching quality, the Russian language in the Latvian schools was in a more privileged position than the Latvian language in the Russian schools. In addition, a part of parents objected to the teaching of the Latvian language in the Russian schools. Attempts to change the situation that took place in the second half of the 50s were not repeated after the defeat of national Communists in 1959.

Iesniegts 05.03.2013.

VĒSTURES AVOTI

BRUŅOTĀ CĪŅA LIELVĀRDES, SKRĪVERU, KOKNESES UN STUKMAŅU APKAIMĒ 1905. GADA RUDENĪ

1907. gadā no 17. augusta līdz 5. septembrim¹ Rīgā pagaidu karatiesa izskatīja tā saucamo Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvu. Pēc vairāk nekā pusotra gada ilgušās izmeklēšanas 57 cilvēki tika apsūdzēti visdažādākajos nodarījumos: veikuši mēģinājumu gāzt pastāvošo valsts iekārtu un dibināt demokrātisku republiku; organizējuši un piedalījušies nelikumīgās pašvaldību vēlēšanās; veidojuši bruņotas kaujas vienības cīņai ar karaspēku; vardarbīgā kārtā atņēmuši privātpersonām un militārpersonām ieročus; sabojājot dzelzceļa segumu, izraisījuši vilciena katastrofu un pēc tam veikuši bruņotu uzbrukumu armijas vienībai šajā vilcienā; veikuši bruņotu uzbrukumu Kokneses mācītājmuīžai, Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga fon Heninga mājai Skrīveros; Lielvārdē pie Pūces kroga uzbrukuši dragūnu vienībai, kas kopā ar muižnieku ģimenes locekļiem devās uz Rīgu. Nepārspilējot var teikt, ka tā bija viena no nozīmīgākajām politiskajām prāvām pēc revolūcijas sakāves, kurā tika vērtēti revolūcijas augstākā pacēluma notikumi, kas saistās ar bruņoto cīņu Lielvārdes, Skrīveru, Kokneses un Stukmaņu apkaimē 1905. gada novembra beigās un decembra sākumā. Savukārt šo notikumu vidū izceļas divi, kas atstājuši īpašu ietekmi uz laikabiedriem, gan radikalizējot viņu politiskos uzskatus, gan diskreditējot viņu acīs sociāldemokrātisko kustību, kā arī vistiešākajā veidā sagraujot daudzu jo daudzu cilvēku turpmākos likteņus. Tie ir Liepkalnes–Vestienas evaņģēliski luteriskās draudzes mācītāja Karla Štolla ģimenes sagūstīšana Koknesē 1905. gada 26. novembrī un muižnieku ģimeņu sagūstīšana pie Lielvārdes Pūces kroga 27. novembrī. Par šiem notikumiem konkrētas ticamas ziņas vēstures literatūrā līdz šim nav publicētas. Šīs atturības iemesli, iespējams, no vienas puses, ir saistīti ar sagūstīto personu nevēlēšanos publiski runāt par viņu skatījumā tik apkaunojošu dzīves epizodi kā gūstniecība zemākas kārtas – zemnieku varā, kas turklāt izrādījuši augstsirdību. No otras puses, daudzi sociāldemokrātiskās kustības vadoņi vēlāk – Latvijas Republikas laikā par saviem radikālajiem uzskatiem un konkrēto rīcību revolucionārajos notikumos bija “aizmirsuši”. Daudzās tā laika atmiņās ir gludas frāzes par revolucionāro

aģitāciju, piedalīšanos neskaitāmos mītiņos un sociāldemokrātisko organizāciju pulciņu sapulcēs, un tikai rūpīgs dažādos dokumentos atrasto faktu salīdzināšanas darbs bieži rāda visai nesimpātisku ainu, kas saistās ar revolūcijas radikālo izpausmju – laupīšanas, dedzināšanas un vardarbības eskalāciju, kā arī tiešu organizēšanu. Savukārt padomju perioda vēstures literatūrā muižnieku ģimeņu locekļu sagūstīšana un pēc tam sekojošā atbrīvošana tika viennozīmīgi vērtēta kā politiska kļūda.²

Šeit publicētie dokumenti rāda šos notikumus tā, kā tos redzēja un uztvēra vistiešākie to dalībnieki – Liepkalnes–Vestienas evaņģēliski luteriskās draudzes mācītājs K. Štolls, 9. dragūnu pulka rotmīstrs Ervīns Šterns, vācu muižniecības pārstāvis Johans Rozens, viens no revolucionārās cīņas vadītājiem Kokneses apkaimē Jānis Kroders.³ Visi ievietotie dokumenti ir prāvas izmeklēšanas gaitā veiktie nopratināšanas protokoli.

Policijas sastādītajā protokolā ir fiksēts, ka Pilsētas daļas 1. iecirkņa pristavs Rosmanis kopā ar vēl pieciem policijas pārstāvjiem 1906. gada 18. augustā trijos no rīta ieradies Aleksandra ielas 94. nama 12. dzīvoklī. Tur atrada dzīvokļa saimnieci Annu Krasīņu ar diviem dēliem, Lubānas pagasta zemnieku Andreju Āboliņu, citās istabās bija Johans Bunte, Maulīne Muraška un Marija Bambāne. Pirmo policijas sastādīto protokolu visi minētie ar šādiem uzvārdiem arī parakstīja, viņus apcietināja un aizveda uz policijas iecirkni, kur jau tajā pašā dienā A. Āboliņš atzinās, ka viņa īstais vārds ir Jānis Kroders.⁴ Tāpat viņš pastāstīja par citiem dzīvoklī atrastajiem ģimenes locekļiem – sievu Annu, dvīņiem Robertu un Arturu, meitu Mildu, sievasmāsu Mariju Bambāni. Ņemot vērā operācijā pieaicināto policistu skaitu un dienesta pakāpes (vairāki bija policijas pristavi), rodas pārlicība, ka viņi bija labi informēti par to, kādas personas atrodas dzīvoklī. Vēstures literatūrā ir norādes, ka J. Kroderu policijai nodevis Kokneses pagasta skolotāja palīgs Jānis Brazovskis, par provokatoru un nodevēju viņš ir nosaukts arī biedrības “Piektais gads” materiālos,⁵ bet konkrētus dokumentārus pierādījumus tam nav izdevies atrast. Izmeklēšanas lietā ir tikai dokuments, kur Rīgas apriņķa priekšnieks 1908. gada 3. aprīlī ziņo Rīgas apgabaltiesas svarīgu lietu izmeklētājam, ka Kokneses pagasta skolotāja palīgs Ivans Ivana d. Brazovskis, kurš nemieru laikā bijis kaujinieku vienību dalībnieks, tagad dzīvo Pēterburgā, Fontankā nr. 29, ar pasi uz Rīgas pilsoņa Johana Viktora Aleksandra d. Brakoviča vārda.⁶ Šajā dokumentu kopā publicētais J. Krodera nopratināšanas protokols ir rakstīts 22. augustā, tātad četras dienas pēc apcietināšanas, un nopratināšanā viņš atklāti stāsta par pagasta delegātu kongresa idejas rašanās apstākļiem, tā sagatavošanu un realizāciju, uzskatot to par atklātu un likumīgu, kas radusies gan Vidzemes

gubernatora ietekmē, gan cara izsludinātā 17. oktobra manifesta ietvaros. Sev izvirzīto apsūdzību viņš kategoriski noliedza. Biezajā arhīva lietā, kur sakopoti neskaitāmie apsūdzēto un liecinieku nopratināšanas protokoli, citu vidū atrodas arī 22 gadus vecā Kokneses Līdaku mājas iedzīvotāja Jāņa Gruzniņa nopratināšanas protokols, kur viņš starp daudziem revolucionāro notikumu dalībnieku uzvārdiem min arī Kroderu, piebilstot, ka pats mītiņā dzirdējis, ka Kroders runājis – vajagot nodibināt latviešu republiku un izvēlēt prezidentu. Pēc tā tauta sākusi runāt, ka pirmais prezidents būšot Kroders.⁷ Būtībā pret Kroderu īpaši pierādījumi nebija jāmeklē, viņa ietekmi un nozīmīgumu revolucionārajos notikumos uzsvēra ikkatrs. Šī ietekme bija tik liela, ka karatiesas piespiesto nāves sodu Baltijas ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomēļskis⁸ viņam un vēl divpadsmit uz nāvi notiesātajiem nomainīja pret mūža katorgu.

Liepkalnes–Vestienas evaņģēliski luteriskās draudzes mācītājs K. Štolls kopā ar savu ģimeni un dēla draugiem, kas bija tā saucamās muižnieku paš aizsardzības locekļi, ne pēc savas iniciatīvas, bet paklausot Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga fon Petersona neatlaidīgam aicinājumam, devās uz Kokneses staciju, lai brauktu uz Rīgu. Zinot mācītāja visai skarbos piedzīvojumus iepriekšējā vasarā, kļūst saprotama paš aizsardzības locekļu klātbūtne. Baznīcas demonstrācijas laikā 1905. gada 29. maijā K. Štollu norāva no kanceles, izvilka no baznīcas, spieda nest sarkanu karogu. Pūlis viņu piekāva, un vēlāk vietējais ārsts Viktors Petersons konstatēja, ka 59 gadus vecajam mācītājam ir stipri cietušas abas rokas, ir smagi sasitumi pa visu ķermeni, gūtas deviņas brūces un ievainojumi, saņemti četri dzīvībai bīstami sitiieni pa galvu.⁹ Ne izmeklēšanā par šo demonstrāciju, ne arī par gūstniecības laiku Koknesē un pēc tam Liepkalnes apkaimē, kas kopā ilga aptuveni mēnesi, K. Štolls atšķirībā no daudziem citiem nevienu vainīgo nenosauca, bet izmeklētājam godprātīgi stāstīja tikai par notikumu gaitu. Pat protokola sausā valoda rāda mums pašcieņas pilnu personību, kas šajā izmeklēšanas materiālā kopā izceļas.

9. Jeļizavetogradas dragūnu pulka rotmistrs Ervīns Šterns¹⁰ arī ir savdabīga personība, viņam pakļautie dragūni nelaupīja, un pats viņš neskarts pārvietojās pa revolucionāru kontrolēto teritoriju. Daudzas liecības rāda Šterna un Skrīveru stacijas priekšnieka palīga Artūra Piegāza¹¹ neslēptās savstarpējās simpātijas. Tā Rūdolfs Bangerskis savās atmiņās atzīmē, ka satīcis Šternu 1905. gada novembrī, kad ieradīs no Tālo Austrumu frontes apciemot vecākus Skrīveros. Šterns viņam stāstījis, ka pie Aizkraukles kroga viņam un viņa kareivjiem būtu klājies slikti, “bet viņus ļoti aizstāvējis stacijas priekšnieka palīgs Piegāzis, aizrādīdams, ka Šterna vadītais eskadrons nevienam iedzīvotājam nekā ļauna neesot nodarījis, kaut gan varējis darīt, un tāpēc visi kareivji jāatlaiž brīvībā. Tas tad arī noticis, un arī viņš jūtoties

pilnīgi brīvs un domājot pēc pāris dienām doties uz Rīgu.”¹² R. Bangerskis atzīmējis Šterna apņemšanos savukārt glābt Piegāzu no soda, kas cieta neveiksmi. Izmeklēšanas lietā ir arī cits E. Šterna nopratināšanas protokols, kas uzrakstīts 1906. gada 24. janvārī un kurā viņš atklāti atzinis, ka, “pateicoties Skrīveru birojam, kurā bija arī Piegāzs, mēs esam izbēguši no vardarbības”.¹³ Šajā dokumentu kopā ievietotais Šterna nopratināšanas protokols detalizēti atklāj notikumu gaitu Skrīveros, revolucionāru uzbrukumu pie Lielvārdes Pūces kroga, kurā viņš pats, kritot no zirga, guva smadzeņu satricinājumu, muižnieku ģimenes locekļu un viņa paša sagūstīšanu, pēc tam atbrīvošanu.

Ceturtais dokuments ir Lielstraupes īpašnieka barona Hansa Johana Oto fon Rozena¹⁴ nopratināšanas protokols, kas stāsta par viņa līdzdalību muižnieku ģimeņu atbrīvošanā. Šo notikumu viņš pavisam nedaudz – tikai dažās rindās ir ieskicējis arī savās atmiņās, kuras vēsturniece Pārsla Pētersone publicējusi žurnālā “Latvijas Arhīvi”.¹⁵ Redzam, ka šo notikumu itin drīz ir aizēnojusi viņa personiskā traģēdija – Lielstraupes pils nodedzināšana 1905. gadā naktī uz 9. decembri. Savukārt protokols rāda barona Rozena aktīvu dalību konflikta risināšanā – uzstāšanos zemnieku mītiņā Lielvārdē un 500 rubļu ķīlas naudas sagādāšanu, kas, iespējams, paredzētajam mērķim – palīdzēt kritušo zemnieku ģimenēm – nekad netika izmantota.

Šajā politiskajā prāvā pavisam tika notiesāti četrdesmit septiņi cilvēki, astoņiem no viņiem piesprieda nāves sodu, ko pēc dažām dienām 11. septembrī izpildīja.

1. dokuments

JĀŅA KRODERA NOPRATINĀŠANAS PROTOKOLS 1906. GADA 22. AUGUSTĀ

Apsūdzētā nopratināšanas protokols

1906. gada 22. augustā Rīgas apgabaltiesas svarīgu lietu tiesu izmeklētājs, ievērojot tiesvedības reglamenta 403. pantu, nopratinājis apsūdzēto, kurš liecinājis sekojošo:

1. Vārds, tēva vārds un uzvārds. Jānis Mārtiņa d. Kroders.
2. Vecums. 46 gadi.
3. Dzimšanas vieta. Bērzones draudze Cēsu apriņķī.
4. Pieraksta vieta. Rīgas apriņķa Aderkašu pagasts.
5. Pastāvīgā dzīvesvieta. Pašlaik tādas nav.
6. Dzimis laulībā.
7. Kārta (stāvoklis, pakāpe). Zemnieks.
8. Tautība. Latvietis.
9. Reliģija. Luterānis.
10. Kādu izglītību ieguvis un vai vispār prot lasīt un rakstīt. 1881. gadā beidzis Valkas skolotāju semināra kursu.

11. Ģimenes stāvoklis (precējies, atraitnis, šķīries, vai ir bērni un cik; ja ir mazgadīgie, vai dzīvo pie vecākiem, bāreņi, atradeņi utt.). Precējies, sievu sauc Anna, ir 4 dēli: Pāvelam 18 gadi, dvīņiem Robertam un Artūram 14 gadi, Osvaldam 7 gadi; meitām: Mildai 20 gadi, Marijai 10 gadi.

12. Nodarbošanās vai amats. Vairāk nekā 23 gadus bijis pagasta rakstvedis.

13. Mantiskā nodrošinājuma stāvoklis. Nekādas mantas nav.

14. Sevišķas pazīmes (kurls, akls, mēms). Kreisās rokas vidējam pirkstam trūkst naga.

15. Atzinības zīmes. Nav.

16. Kādas attiecības ar nodarījumā cietušo pusi. –

17. Attiecības ar karaklausību. Nav bijis dienestā.

18. Vai bijis tiesāts, vai piedalījies izmeklēšanā un kādā noziegumā, vai izcietis sodu, vai pašlaik nav izmeklēšanā un tiek tiesāts citā lietā. Nav tiesāts.

Es neatzīstu sevi par vainīgu man izvirzītā apsūdzībā pēc Kriminālkodeksa 102. panta 2. daļas.

Es vairāk nekā 23 gadus esmu bijis pagasta rakstvedis. Sākumā es biju rakstvedis Cēsu apriņķa Viesienas pagastā, pēc tam no 1884. gada līdz 1905. gadam Aderkašu pagastā un no 1905. gada maija Kokneses pagastā. No Aderkašu pagasta es tiku pārcelts tādēļ, ka vietējie muižnieki nebija apmierināti ar mani, jo, tā kā es daudzgu gadu garumā biju pagasta rakstvedis, man bija iespēja redzēt muižnieku nelikumīgo rīcību pret vietējiem zemniekiem un, cik bija iespējams, aizstāvēt pēdējo likumīgās intereses, turklāt tikai likumīgiem līdzekļiem. Tādēļ daudzi muižnieki bija noskaņoti pret mani. Novembra sākumā [1905. gadā] Vidzemes gubernators sasauca Rīgā visus Rīgas apriņķa pagastu vecākos un rakstvežus, lai iepazītos ar priekšlikumiem, kā nomierināt iedzīvotājus. Koknesē par to 2. novembrī tika saņemta telegramma no zemnieku lietu komisāra kņaza Kropotkina,¹⁶ kurš toreiz aizvietoja mūsu iecirkņa komisāru – grāfu Pāleni viņa prombūtnes laikā. Sakarā ar šo izsaukumu otrā dienā, tas ir, 3. novembrī, es devos uz Rīgu kopā ar Kokneses pagasta vecāko Pļaviņu. Mēs sapulcējāmies apmēram 70 cilvēku – pagastu vecākie un rakstveži – un lūdzām gubernatora kungu iespēju savus apsvērumus izteikt rakstiski, kam gubernatora kungs piekrita. Turpat pili pēc sapulces mēs uzrakstījām savus apsvērumus un iesniedzām tos gubernatoram. Tagad sīkāk es jau vairs neatceros visus apsvērumus, atceros tikai, ka tika norādīts uz nepieciešamību ceļu klausību attiecināt uz visām zemēm, naturālās nodevas mācītāju labā aizvietot ar naudas maksājumiem; uz atskaišu pieprasīšanu no landrātu kolēģijas par zemes nodevu izmantošanu, jo, kamēr nav

iesniegta atskaite, zemnieki nav ar mieru šo nodevu maksāt; visu pagasta iedzīvotāju piedalīšanos pagasta varasvīru vēlēšanās, kas notiek uz vispārējas balsošanas pamata. Gubernatora kungs paziņoja, ka ar savu varu viņš šos ieteikumus apmierināt nevar, ka daudzi no tiem var tikt risināti likumdošanas kārtībā, bet attiecībā uz ceļu klausību teica, ka nodos to izskatīšanā landrātam. Centās pārliecināt ietekmēt zemniekus, lai viņi turpinātu maksāt zemes nodokli, paskaidrojot, ka pēc likuma landrātu kolēģijai atskaite par izlieto to zemes nodokli ir jāiesniedz valsts kontroles kolēģijai un pēc tam tā tiek publicēta vispārējai zināšanai. Starp citu, man ir labi zināms, ka šīs atskaites īstenībā nekad netiek publicētas, publicē tikai tāmi, un zemnieku vidū klīda baumas, ka zemes nodokli muižnieki iztērē vienkārši savām vajadzībām. Tad sapulce nolēma no sava vidus izvirzīt īpašu komisiju, lai tālāk izstrādātu iesniegtos apsvērumus, attiecībā uz materiālu savākšanu tika nolemts, ka pēc tam, kad tiks savākti pietiekami daudz materiāla, to izskatīs pagastu pilnvaroto sapulce. Par to tika paziņots gubernatoram, kurš izteica savu piekrišanu. Tad pat minētās komisijas sastāvā no tiem, kas bija sabraukuši, tika izvēlēti 8 cilvēki – pagastu vecākie: Ozols no Slokas, Eglītis no Bebru, Dangbergs¹⁷ no Meņģeles pagasta, ceturto neatceros; rakstveži: es, Grīnbergs no Siguldas, Krūmiņš no Ādažu, Balodis no Ikšķiles pagasta. Komisija sapulcējās tajā pašā vakarā un nolēma izstrādāt vietējās pašpārvaldes projektu, savākt nepieciešamos materiālus un pēc tam visu to nodot izskatīšanai varas pilnvaroto kongresam. Attiecībā uz pašpārvaldes projektu uzskatu par nepieciešamu paziņot sekojošo: 1905. gada pavasarī vietējā muižniecība sagatavoja savu pašpārvaldes projektu, kura gatavošanā, saprotams, zemniecība nepiedalījās. Šis projekts tika publicēts avīzēs,¹⁸ tā ka visiem iedzīvotājiem bija iespēja iepazīties ar tā saturu. Projekts visur tika apspriests tādā ziņā, ka zemnieki nevarēja tam piekrist, tāpēc tad mēs arī nolēmām izstrādāt savu pašpārvaldes projektu kā pretsvaru muižnieku projektam. Es biju izvirzīts par komisijas priekšsēdētāju. Man arī tika uzdots izstrādāt pašpārvaldes projektu. Pēc tam es vērsos pie zvērināta advokāta Berga¹⁹ (viņš tad dzīvoja Suvorova ielā, mājas numuru nezinu, kur dzīvo tagad – nezinu), kurš šo darbu veica. Šis projekts tika publicēts latviešu avīzē “Baltijas Vēstnesis”,²⁰ pēc tam es kā komisijas pārstāvis nolēmu sasaukt 18. novembrī komisijas sēdi, jo jau 19. novembrī es biju sasaucis Rīgā pārstāvjus no visiem Vidzemes un Kurzemes guberņas latviešu pagastiem. Pilnvarotajiem vajadzēja apspriest pašpārvaldes projektu, un tāpēc bija tik svarīgi uzklaut visas latviešu tautas uzskatus, bez tam bija nepieciešams sapulcējušos pārstāvju vārdā atspēkot kāda nezināmā palaistas neveiklas tenkas, ka it kā latvieši grib nodibināt kaut kādu “latviešu republiku”. Aicinājumu izvēlēties pārstāvjus un

tiem ierasties 19. novembrī Rīgā es publicēju avīzēs. 11. novembrī es Rīgas policijmeistaram,²¹ pamatojoties uz 12. novembra likumu par sapulcēm, iesniedzu iesniegumu par to, ka 19. novembrī tiek sasaukta pagasta pārstāvju sapulce, norādot, ka tā notiks Latviešu sabiedrības telpās Romanova ielā 25. Sapulci tika nolemts sarīkot tieši tur tāpēc, ka citas pienācīgas telpas tajā laikā nebija iespējams atrast. Un tā 18. novembrī mēs, komisijas locekļi, sapulcējāmies Rīgā; vakara sēdē tika apspriesta nākamās dienas sapulces darba kārtība, bez tam Krūmiņš vēl pa telefonu sazinājās ar Pilsētas daļas 2. policijas iecirkni, lai noskaidrotu, vai nākamās dienas sapulcei nav kādi šķēršļi, uz ko viņam tika atbildēts, ka šķēršļu nav, bet no rīta iecirknī jāpaņem apliecība par to, ka telpu lietošanai no policijas puses šķēršļu nav. Nākamajā dienā Krūmiņš devās uz policijas iecirkni pēc minētās apliecības, bet es nedaudz vēlāk devos uz sapulci. Uz ielas pie telpām, kur vajadzēja notikt šai sapulcei, bija sapulcēties jau daudz cilvēku, bet iekšā policija nevienu nelaida, aizbildinoties, ka sapulce nav atļauta. Tad ieradās Krūmiņš un man pastāstīja, ka apliecību iecirknī viņam nav izdevuši un teikuši, ka ne par kādu sapulci neko nezina, ka manu 11. novembra iesniegumu nav saņēmuši; pašu faktu par Krūmiņa iepriekšējās dienas zvanu uz iecirkni tur nolieguši, paziņojot, pēc Krūmiņa sacītā, ka nekāda saruna pa telefonu nav notikusi. Tad es devos pie policijmeistara, lai izskaidrotos par šo nesaprašanos; policijmeistars sākumā man paziņoja, ka nekādu manu iesniegumu par sapulci nav saņēmis, bet, kad beigās šis mans 11. novembra iesniegums ar atzīmi, ka iesniegts tajā pašā 11. novembrī, tika sameklēts, tad policijmeistars paziņoja, ka sapulci nav atļāvis gubernators un ka man vajag vērsties pie viņa. Es devos uz turieni kopā ar četriem vai pieciem cilvēkiem, kuru vidū bija Krūmiņš un, liekas, Dangbergs un Eglītis, bet īsti neatceros; vēl ar mums bija žurnāla “Mēnešraksts” redaktors Zālīte,²² pirms tam viņi kopā ar mani bija pie policijmeistara. Mēs ieradāmies pie gubernatora pusdivpadsmitos no rīta, bet tikām pielaisti tikai trijos dienā. Gubernators paziņoja, ka šo sapulci neatļauj tāpēc, ka tajā piedalās ne tikai Vidzemes, bet arī Kurzemes pārstāvji; ka viņš var atļaut sapulcēties tikai vidzemniekiem un arī tad nekā citādi kā pie viņa pili. Ar to mūsu saruna ar gubernatoru beidzās, un mēs devāmies uz Romanova ielu, lai paskatītos, kas tur notiek. Bija jau ceturrtā stunda pēcpusdienā, kad mēs ieradāmies Romanova ielā Latviešu sabiedrības telpās: policijas vairs tur nebija, un visi sanākušie noturēja sēdi iepriekš ieplānotajā telpā. Kad es tur parādījos, sapulce no manis pieprasīja paskaidrojumu par atļaujas aizturēšanas iemesliem; pēc tam kad es izstāstīju par to, kā tas viss notika, sapulce mani izvēlēja par priekšsēdētāju – un sākās darbs. Sapulce, kurā piedalījās apmēram tūkstotis cilvēku, notika divas dienas – 19. un 20. novembrī

manā vadībā. Tika apspriestas pašreizējās pagastu iekārtas nepilnības un meklēti ceļi, kā to visu uzlabot. Tika apspriests arī mans pašpārvaldes projekts, bet kopumā tas tika noraidīts. Otrās sēdes laikā 20. novembrī tika pa telefonu no gubernatora saņemta prasība, lai mēs, kuri pie viņa bija 19. novembrī, ierastos atkal 20. novembrī ap diviem dienā, bet, ja tajā laikā būtu aizņemti, tad sešos pēcpusdienā. Kad tas tika paziņots sapulcei, tā nolēma, ka pie gubernatora iet nevajag, tādēļ arī es pie viņa vairs neesmu bijis. Var papildināt, ka 19. novembrī, kad atgriezos no gubernatora, es sapulcei paziņoju viņa priekšlikumu vidzemniekiem sapulcēties pie viņa zālē, bet sapulce nolēma: šo priekšlikumu noraidīt un turpināt darbu kopā ar kurzemniekiem Romanova ielā. 20. novembrī sapulce beidzās. Cik atceros, sapulces lēmumi bija šādi: atzīt pašreizējo pagastu iekārtu par neapmierinošu, nomainīt pagasta valdes ar rīcības komitejām, ko iedzīvotāji ievēlē ar vispārēju, vienlīdzīgu, tiešu, aizklātu balsošanu. Es izvirzīju priekšlikumu sapulces lēmumus iesniegt varas iestādēm, lai valdība tos apstiprinātu, un gaidīt to īstenošanu dzīvē likumdošanā paredzētajā kārtībā, bet mans priekšlikums tika noraidīts, un sapulce pieņēma rezolūciju par lēmumu nekavējošu ieviešanu dzīvē, nerēķinoties ar valdību. Attiecībā uz zemi, skolām, mācītājiem, iedzīvotāju apbruņošanu nekādi lēmumi netika pieņemti. Par skolu, mācītājmuižu un citām klausībām, par to, ka nodokļi netiek pareizi sadalīti, patiešām tika runāts, bet nekādi lēmumi netika pieņemti. Par bruņošanos pat netika runāts. Pēc tam es devos atpakaļ uz Koknesi. 24. novembrī atkal braucu uz Rīgu, jo biju nodomājis kādas lietas sakarā doties uz Siguldu pie komisāra kņaza Kropotkina, bet tieši tajā laikā sākās dzelzceļnieku streiks, tā ka Siguldā es nenokļuvu un biju spiests atgriezties no Rīgas Koknesē kājām. Es izgāju no Rīgas 25., bet Koknesē nonācu 26. novembra vakarā. Tur es pie dziedāšanas biedrības ēkas ieraudzīju lielu pūli; tur bija novietoti gūstekņi – nezinu, kādos apstākļos sagūstīti un kas to izdarīja, jo tas notika manas prombūtnes laikā, – mācītājs Štolls ar ģimeni; es sāku sapulcējušos pārliecināt, ka viņus vajag atbrīvot, bet tauta tam nepiekrita, un viņi tika aizvesti uz Kokneses pili. Pēc dažām dienām novembra beigās, neatceros, kurā datumā, uz Koknesi ar vilcienu tika atvesti muižnieki, kuri bija sagūstīti pie Lielvārdes; viņus arī ievietoja pilī. Stacijā tajā brīdī, kad viņus atveda, manis nebija, kas viņus atveda uz Koknesi, es nezinu. Es redzēju, kā viņus veda bruņots pūlis, bet nevienu no viņiem es nosaukt nevaru, jo viņus nepazīnu. Gūstekņi pilī pavadīja vairākas dienas, šajā laikā es biju pilī tikai divas reizes: kad viņus atveda un kad viņus veda uz Rīgu. Par gūstekņu rakstīto vēstuli uz Rīgu landmaršalam Meienдорfam²³ zinu, ka šāda vēstule patiešām tika rakstīta, bet, kurš no gūstekņiem to darīja, nezinu; šo vēstuli man rādīja Malta, un es to

lasiju. Vēstulē muižnieki atzina savu vainu tautas priekšā, ka viņi vēlas noslēgt mieru ar latviešiem utt. – precīzi neatceros; tā noslēdzās ar prasību Vidzemes guberņā neievieš karastāvokli. Vēstuli uz Rīgu veda, liekas, Brazovskis, bet to droši apgalvot nevaru. Kas attiecas uz vilciena katastrofu un delegāciju, kurā piedalījās Karps un Brazovskis, – esmu tikai dzirdējis, pats šīs delegācijas nosūtīšanā un vispār visā šajā lietā neesmu piedalījies. Attiecībā uz gūstekņu nosūtīšanu no Kokneses uz Rīgu paskaidroju: sakarā ar to, ka izplatījās baumas, ka kaut kādas bruņotas bandas taisās ierasties Koknesē un sagrābt gūstekņus, tika nolemts, lai tas nenotiktu, nosūtīt viņus uz Rīgu; tas tika nolemts tautas sapulcē dziedāšanas biedrības mājā. Kas šajā sapulcē piedalījās, es nevaru nosaukt, jo neatceros. Nekādus bruņotus ļaudis, kas būtu prasījuši gūstekņu atdošanu, es neredzēju. Pēc tam es un Malta pārvedām gūstekņus no pils uz staciju, kur viņiem bija sagatavots vilciens, neskatoties uz to, ka tajā laikā bija dzelzceļnieku streiks. Kas deva rīkojumu par vilciena sastāva sagatavošanu un padošanu – es nezinu. Gūstekņi tika iesēdināti vagonos, un man palūdza iedot viņiem kaut kādu zīmīti, lai ceļā viņiem netiktu nodarīta kāda vardarbība; es devos uz stacijas priekšnieka kantori un tur uz papīra gabaliņa uzrakstīju tikai to, ka tik un tik cilvēku (cik viņu bija, es neatceros, septiņi vai astoņi) dodas uz Rīgu. Pēc tam, vēlreiz iznākot uz platformas, lai nodotu šo zīmīti, es ieraudzīju Petersonu, kurš nāca sēsties vagonā; no platformas, kur tajā laikā bija daudz cilvēku, sāka kliegt, ka Petersonam jāiet kājām. Kaut kas sagrāba Petersonu aiz mēteļa un turēja viņu, es centos viņu aizstāvēt un gribēju viņu atšķirt, bet tur pielēca klāt kāds cits nepazīstams gara auguma cilvēks, pavērsa pret manām krūtīm durkli un sacīja, ka mani nogalinās, ja es iemaisīšos. Petersons tika no manām rokām izrauts ar spēku un kaut kur aizvests. Par slepkavībām – viņa, Maksimoviča, čerkesu – es uzzināju tikai vakarā vai nākamajā rītā. Kas attiecas uz Maksimoviču un čerkesiem, tad viņus turēja pagasta valdes telpās, un no turienes viņus kaut kas aizveda; es neredzēju, kā viņi tika aizvesti, un nezinu, kas tur piedalījās. No tā pūļa, kas bija uz stacijas platformas tajā laikā, kad sagūstītos muižniekus nosūtīja no Kokneses uz Rīgu, es nevienu nevaru nosaukt, jo nevienu nepazīnu, visi viņi bija sveši. Vispār es no Kokneses zemniekiem pēc sejas pazīstu ļoti nedaudzus, jo Koknesē dzīvoju tikai no pagājušā gada maija. Mums Koknesē nekādas kaujas vienības vai milicijas nav bijis, par kaut ko līdzīgu man pat nav nācies dzirdēt. Personiski man nekāda ieroča nav bijis, kaut arī man ir policijas izdota atļauja ieroča glabāšanai. Pie pagasta nama tiešām dežurēja sargi, jo šajā mājā bija daudz dažādu mantu un tās bija nepieciešams apsargāt, īpaši pēc tam, kad kaut kāda bruņota banda aplaupīja kādu māju, kas atradās tuvumā. Apsargāja visi pēc kārtas,

kam bija ierocis, tas ar to arī ieradās. Mītiņi pie mums sākās pēc 17. oktobra manifesta, tie notika dziedāšanas biedrības namā svētdienās. Pirmais mītiņš savācās bez uzaicinājuma vai paziņojuma; pēc tam mītiņi notika svētdienās. Tajos tika apspriesti tikai vietējie ekonomiskie jautājumi. Reizēm es biju šo mītiņu priekšsēdētājs, reizēm Malta. Aģitatorus no malas man nav nācies redzēt mītiņos ne reizi. Novembra beigās vai decembra sākumā mums pagasta valdi nomainīja rīcības komiteja, kurai arī pārgāja visas pagasta valdes funkcijas. Rīcības komiteja sastāvēja no 9 vai 10 locekļiem; par priekšsēdētāju tika izvēlēts Jānis Jaunzems; par locekļiem: Andrejs Eglavs, Jānis Zālīte, Pauls Martinovs, Dauges atraitne, pārējos neatceros; es biju ievēlēts par rakstvedi. Par vēlēšanām tika sastādīts protokols, ar kuru mēs iepazīstinājām zemnieku lietu komisāru kņazu Kropotkinu, tieši tāpat kā ar protokolu par iepriekšējo pagasta varasvīru atteikšanos no amatiem. Vispār visā šajā juku laikā es pieliku visus spēkus, lai novērstu jebkādu vardarbību, dedzināšanas utt. un atturētu tautu no uzbrukumiem cilvēku dzīvībai un mantai. Varbūt, pateicoties tam, nevienā muižā, kas atradās Kokneses pagasta robežās, netika nodezinātas un izlaupītas muižnieku pilis. Tāpat pie mums nebija arī slepkavību. Koknesē es dzīvoju līdz decembra vidum, pēc tam dzīvoju dažādās vietās, tostarp Smoļenskas guberņā, no kurienes atgriezos Rīgā pie savas ģimenes maija beigās; sākumā mēs dzīvojām Elizabetes ielā 103, 12. dzīvoklī, manas sievasmāšas Marijas Bambānes dzīvoklī, pēc tam mana sieva noīrēja 12. dzīvokli Aleksandra ielas 94. namā, kur mēs arī mitām līdz tam laikam, kamēr mūs tur aizturēja. Visu laiku Rīgā es dzīvoju ar Andreja Āboliņa vārdu un pasi, ko es dabūju no kādas nepazīstamas sievietes. Tieši tāpat manai sievai un meitai vajadzēja dzīvot ar svešu vārdu un pasi, jo bija izdots rīkojums, lai no pagasta nevienam no manas ģimenes pasi neizdotu. Kas ir Bunte, kuru aizturēja mūsu dzīvoklī, nezinu, viņš mūsu dzīvoklī istabu par 8 rubļiem sāka īrēt tikai dažas dienas pirms mūsu aresta, un vairāk par viņu man nav nekas zināms. Rjazanskis arī pie mums īrēja istabu; kas viņš tāds, arī nezinu, viņš par istabu maksāja 10 rubļus. Dienas divas pirms mūsu aresta viņš aizbrauca uz Jelgavu un tur tika arestēts. Vienlaikus ar viņu uz Jelgavu aizbrauca arī mana meita Milda, lai meklētu nodarbošanos, jo Jelgavā dzīvo mūsu radniece, kura apsoliņa viņai palīdzēt.

Nosvītrots: [vārdi] vēstule, arests, zinu, meita.

Uzrakstīts no jauna: ir zināms, radniece.

[Paraksti:] Jānis Kroders

Tiesu izmeklētāja vietas izpildītājs V. Gudvilovičs

2. dokumenti

VESTIENAS UN LIEPKALNES EVAŅĢELISKI LUTERISKĀS
DRAUDZES MĀCĪTĀJA KARLA ŠTOLLA NOPRATINĀŠANAS
PROTOKOLS 1906. GADA 24. NOVEMBRĪ

1906. gada 24. novembrī Rīgas apgabaltiesas svarīgu lietu tiesu izmeklētāja vietas izpildītājs V. Gudvilovičs Rīgā nopratināja zemāk minēto liecinieku, ievērojot tiesvedības reglamenta 712. pantu, un nopratinātais liecināja:

Karls Vilhelma d. Štolls, 61 gadu vecs, Liepkalnes un Vestienas evaņģēliski luteriskās draudzes mācītājs, nav ticis tiesāts, dzīvo Rīgā, Skolas ielā nr. 25.

Pagājušajā gadā²⁴ naktī uz 25. novembri, es toreiz dzīvoju Lindenes²⁵ mācītājmuižā (latviešu nosaukums Liepkalne), saņēmu no apriņķa priekšnieka jaunākā palīga fon Petersona, kurš toreiz atradās fon Šeinfogela kunga muižā Meņģelē divpadsmit verstis no Liepkalnes, vēstuli, kurā viņš man ieteica pēc iespējas ātrāk doties uz Rīgu, jo ilgāk palikt Liepkalnē kļūvis bīstami. Tāpēc 25. novembrī ap 11 dienā es ar savu ģimeni, kalpotājiem un septiņiem cilvēkiem no paš aizsardzības devāmies uz tuvāko dzelzceļa staciju Koknesi, kas atrodas 27 verstis no Liepkalnes, lai no turienes brauktu uz Rīgu. Koknesē mēs ieradāmies vakara pusē un dzelzceļa stacijā uzzinājām, ka tajā dienā sācies dzelzceļnieku streiks un pēdējais vilciens uz Rīgu ir aizgājis. Tad mēs devāmies uz Pasta muižu,²⁶ bet turienes muižnieks fon Brimmers mūs nepieņēma,²⁷ jo paš aizsardzības locekļi, kas mūs pavadīja, bija apbruņoti, kas varēja izprovocēt iemeslu mums uzbrukt. Tādēļ mēs devāmies uz Kokneses mācītājmuižu, kur arī apmetāmies: vietējā mācītāja Hilnera²⁸ tur nebija, viņš no rīta jau bija aizbraucis uz Rīgu. Vienpadsmitos vakarā pie mums mācītājmuižā ieradās divi vai trīs cilvēki un pieprasīja atdot visus ieročus, kas ir pie mums, paziņojot, ka mācītājmuižu ir aplenkuši trīssimt apbruņoti cilvēki un, ja neatdosim ieročus, tad mēs tiksīm nošauti. Es pats šos ļaudis, kuri bija atnākuši pēc ieročiem, neredzēju un ar viņiem nerunāju, kas viņi bija, to nezinu, ar viņiem runāja mans dēls Herberts Štolls, bet arī viņš nezina, kas viņi tādi. Ieroču atdošana tika noraidīta, deputāti aizgāja, pēc tam sākās mācītājmuižas apšaušana no visām pusēm. Tā turpinājās visu nakti; no mums neviens netika ievainots, paš aizsardzības locekļi uz šāvieniem atbildēja, bet, vai kādu ievainoja, to nezinu. No rīta apšaušana tika pārtraukta; divi no paš aizsardzības – [Aleksandrs fon] Leviss of Menārs un [Heinrihs] Kiršteins izgāja pagalmā pēc ūdens, un tūlīņ pat uz viņiem sāka šaut, un viņi tika

ar skrotīm ievainoti. Vēl aizmirsu pastāstīt, ka naktī uzbrucēji aizdedzināja šķūni, kas atradās blakus mācītājmuižai, cerot, ka no šķūņa aizdegšies arī dzīvojamā ēka, bet tas tomēr nenotika: šķūnis nodega, bet mācītājmuiža neaizdegās. Kad no rīta tādā veidā uz mums sāka šaut, es nolēmu atlaist mājās savu kalponi Hertu Šmiti (man kalpo līdz šim laikam), domājot, ka viņu palaidīs bez kavēšanās. Apmēram pēc stundas viņa atgriezās un atnesa vēstuli, kurā mums otrreiz tika piedāvāts atdot ieročus, citādi mācītājmuiža tikšot apšaudīta no liелgabala un aizdedzināta un mēs visi tikšot nošauti. Bez tam kalpone stāstīja, ka aplencēji ir sagatavojuši petrolejas mucu ar sūkni, ar kura palīdzību mācītājmuiža tiks aplieta ar petroleju. Tā kā ilgāk turēties mums nebija iespējams, tad es uzstāju, ka vajag padoties, kaut arī pašaisardzības locekļi bija pret to. Par mūsu lēmumu tika paziņots aplencējiem, kuri tad pat lielā daudzumā ieplūda pagalmā. Mans dēls izgāja pie viņiem, lai vienotos par padošanās nosacījumiem, kuri no mūsu puses bija tādi, ka mēs atdodam ieročus, ja mums ir garantēta nokļūšana bez šķēršļiem Rīgā. Es skatījos uz šīm sarunām pa mācītājmuižas logu un redzēju, ka pagalms ir pilns ar visdažādākā vecuma, sākot ar 14 gadiem, bruņotiem ļaudīm; nevienu nosaukt nevaru, jo nevienu nepazīnu. Redzēju, kā vietējais mācītājs²⁹ kaut ko stāstīja pūlim, tāpat arī rentnieks [Kārlis] Grobiņš,³⁰ bet, ko tieši viņi runāja, man nebija dzirdams; vai viņi bija apbruņoti, to es neievēroju. Mūsu padošanās noteikumi tika pieņemti, pēc tam mācītājmuižā ienāca vairāki apbruņoti cilvēki, no kuriem es pazinu tikai vienu – galdnieku [Jāni] Dzenīti³¹ (viņa vārdu nezinu, vēlāk viņš mums daudz palīdzēja), mums atņēma un aiznesa visus ieročus, bet mūs pašus izveda no mācītājmuižas, manu sievu, meitu un ievainoto Levisu iesēdināja ratos, un visi devāmies uz pagasta māju, kur vajadzēja izlemt, ko ar mums darīt tālāk. Pa ceļam savācās liels ļaužu pūlis skatīties, kā mūs ved; vieni kļiedza, ka mūs nekavējoties vajag nošaut, citi deva padomu, ka mūs vajag sasiet, apliet ar petroleju un sadedzināt dzīvus un tā joprojām. Mūs sākumā aizveda uz pagasta māju, no turienes tūlīt pat uz biedrības namu (Vereinshaus), kur bija liela zāle, pagasta mājā tajā laikā notika mītiņš, kurā tika izlemts mūsu liktenis. Biedrības nama zālē mūs parādīja ļaudīm, kuri bija sapulcējušies, un katru nosauca vārdā, piespiežot iznākt priekšā, lai visi varētu redzēt. Man liekas, ka mūs arī pārveda uz biedrības namu daļēji tāpēc, lai mūs parādītu, daļēji, lai mēs nepiedalītos mītiņā, tādēļ par mītiņu es neko nezinu. Beidzot kaut kas biedrības namā paziņoja, ka mītiņā ticis nolemts visus mūs ieslodzīt Kokneses pili. Kurš to paziņoja, nezinu, Maltu un Kroderu es redzēju biedrības namā, bet, vai viņi tur kaut ko runāja, to neatceros. Tad mūs pārveda no biedrības nama uz Kokneses pili un novietoja pagrabstāva divās telpās; logi tur bija ar

dzelzs restēm, mūs apsargāja bruņoti sargi. Tur mūs turēja līdz 1. decembrim; pa to laiku pilī tika nogādāti citi gūstekņi, kā es uzziņāju – sagūstīti pie Lielvārdes; viņi tika ievietoti pilī atsevišķi no mums, tā ka mums ar viņiem nekāda saskarsme nebija, tikai Šeinfogela kundze divas vai trīs reizes ienāca pie manas sievas, un vienreiz atnāca fon Petersons Maltas pavadībā, ar priekšlikumu parakstīt vēstuli, kura tika sūtīta sagūstīto muižnieku vārdā landmaršalam Rīgā, kuru mēs arī parakstījām. Cik es sapratu no Petersona, tad viņam piederēja iniciatīva šīs vēstules sūtīšanā, viņš pats arī to uzrakstīja. Vēstules saturu es neatceros; tajā tika runāts par karastāvokļa neieviešanu; ka iedzīvotājiem karastāvoklis ir apgrūtinošs, ka tas ir tikpat kā paziņojums par kara sākšanos, ka tas var ietekmēt gūstekņu stāvokli utt. 1. decembrī ap astoņiem no rīta pie mums ienāca Petersons un Malta, kurus pavadīja mūsu sardze, pie tam Petersons teica, ka barveži vairs nespēj tautu, kas prasa asinis, noturēt, ka varbūt arī visi nomierināsies, ja nogalinās viņu un Maksimoviču. Malta piebilda, ka sievietēm, man un vēl dažiem citiem nekas nebūs, bet nav zināms, kas būs ar pašaisardzības locekļiem un manu dēlu, kas bija viņu vadītājs, un ka, lai izlemtu jautājumu, ko ar viņiem darīt, pulksten vienpadsmitos tiek sasaukts miņiņš. Pēc tam viņi no mums aizgāja. Vienos dienā Malta no jauna atnāca pie mums un lika savākt mantas, paziņojot, ka mēs tikšot nogādāti atpakaļ uz Liepkalni, jo Ozolmuižas pagasts, kura robežās atradās Liepkalnes mācītājmuiža, ir pieprasījis, lai mūs atgriež atpakaļ Liepkalnē. Man radās tāds iespaids, ka vietējie barveži Malta un Kroders tiešām nespēj vadīt uzliesmojušās kaislības un grib gūstekņus kaut kur nogrūst, lai vēlāk nebūtu jāatbild par kaut kādu vardarbību pret mums. Pēc pusdienām mūs iesēdināja ekipāžā un veda uz Liepkalni; pie tam es redzēju, kā cita gūstekņu grupa, kurā atradās fon Šeinfogels ar sievu, tika vesta uz dzelzceļa stacijas pusi. Lai mēs ceļā netiktu kavēti, mums pa priekšu jāja divi cilvēki ar sarkaniem karogiem, bez tam katrā ekipāžā atradās viens apbruņots cilvēks ar sarkanu karogu. Nevienu no šiem ļaudīm es nepazīstu. Vakarpusē mēs iebraucām Liepkalnes mācītājmuižā; līdz rītam mūs apsargāja koknesieši, bet no rīta viņi devās atpakaļ; tāpēc, baidoties palikt bez apsardzes, uzrakstīju pagasta valdei, lai mums dod sargus. Tanī pašā dienā pie mums ieradās apbruņots ļaužu bars kaut kāda Laša vadībā, kā runāja – izbēguša zaldāta, kurš bija apbruņots ar zaldātu šauteni, uz kuras durkļa bija sarkans karogs; kāds šī Laša³² vārds un kur viņš dzīvo, to nezinu, tikai dzirdēju, ka strādājis Ozolmuižas pagastā. No personām, kas bija kopā ar viņu, es nevienu nepazīstu un varu atzīmēt, ka tādos gadījumos vienmēr pie mums nāca cilvēki, kas man nebija pazīstami; droši vien tas darīts tīšām, lai viņi paliktu nepazīstami. Viņi pieprasīja, lai pašaisardzības locekļi, kas

atradās kopā ar mums, ierastos pagasta mājā, tur viņus visus pierakstīja. Tā kā pašaizsardzības locekļu vidū bija divi Vācijas pavaldnieki – prūšu armijas atvaļināts leitnants [Heinrihs] Gadenihts un Gamrads, tad viņus atbrīvoja un palaida uz Rīgu; mūs Liepkalnē noturēja 8 dienas kā gūstekņus. No Liepkalnes mūs veda arvien tālāk un tālāk no dzelzceļa līnijas, sākumā uz Sausnēniem, kur noturēja neilgi, no Sausnēniem uz Tolkas muižu, kur mēs bijām divas dienas. Kā izrādījās, revolucionāri mūs neatlaida tāpēc, ka uzskatījuši, ka notiek karš ar valdību, ja notiks gūstekņu apmaiņa, tad par katru no mums varēs iegūt desmit savējos latviešus. Pa to laiku Leviss of Menārs un Rihters (pirmais no viņiem ir ārzemēs, kur Rihters – es nezinu) Federatīvajā komitejā, kas atrodas Rīgā, Romanova ielā, saņēma vēstuli ar norādījumu mūs atbrīvot un nogādāja šo vēstuli Cēsu apriņķa Vestienas pagastā. Tajā laikā mēs arī atrādāmies Cēsu apriņķa robežās – Tolkas muižā: mūs veda arvien tālāk un tālāk valsts iekšienē sakarā ar karaspēka pārvietošanos. Beidzot, pateicoties minētajai vēstulei, 19. decembrī mēs tikām atbrīvoti un ieradāmies Sausnēnos, no turienes 20. decembrī aizbraucām uz Koknesi, bet 21. decembrī ieradāmies Rīgā. Pašaizsardzībā, kuru es minēju, bija mans dēls Herberts Štolls (tagad dzīvo Valkas apriņķa Vecates muižā netālu no Alūksnes), Aleksandrs Leviss of Menārs (Plepiju muiža – Liepājas apriņķī), fon Fēgezaks (ārzemēs), Natuss (vārdā Benno, dzīvo Pērnavā), Kiršteins (vārdu nezinu, adresi arī), Borgests (vārdu nezinu, adresi arī), Gadenihts un Gamrads (pēdējais dzīvo, liekas, kaut kur Rīgā).

[Paraksti] Mācītājs K. Štolls

Tiesu izmeklētāja v. i. V. Gudvilovičs

LVVA, 117-1-1396, 245.-250. lpp.

3. dokuments

9. JEĻIZAVETOGRADAS DRAGŪNU PULKA ROTMISTRA ERVĪNA ŠTERNA NOPRATINĀŠANAS PROTOKOLS 1906. GADA 7. APRĪLĪ

Protokols

1906. gada 7. aprīlī Rīgas apgabaltiesas Rīgas apriņķa 3. iecirkņa tiesu izmeklētājs Skrīveru stacijā nopratināja kā liecinieku, ievērojot kriminālās tiesvedības reglamenta 443. pantu, un nopratinātais liecināja:

Ervīns Karla d. fon Šterns, 42 gadus vecs, luterānis, lasīt un rakstīt pratējs, nav tiesāts, 9. Jeļizavetogradas dragūnu pulka rotmistrs.

No 1905. gada 1. augusta es ar 9. Jeļizavetogradas dragūnu pulka 3. eskadronu tiku komandēts uz Rīgas apriņķa 3. iecirkni. Es pats uzturējos Skrīveros ar vienu vadu (18–20 cilvēki), pārējā eskadrona daļa tika sadalīta iecirknī pa vadiem. Viens vads atradās Meņģeles muižā apakšvirsnieka Ivanova vadībā, otrs vads Ķeipenes muižā, kuru komandēja kornets Kozļaņņikovs,³³ kurš 23. novembra vakarā tur arī tika nogalināts, vēl viens Suntažos korneta Palmrūta vadībā. Meņģele no Skrīveriem atrodas 45 verstu, Ķeipene – 36 verstu, Suntaži – 45 verstu attālumā. Meņģelē kopā ar vadu bija apriņķa priekšnieka pagaidu jaunākais palīgs fon Petersons, Ķeipenē – pagaidu jaunākais palīgs Kaverčs (dzīvo Rīgā muižniecības mājā), Suntažos – uradņiks, viņa uzvārdu neatceros. Vadi darbojās pēc policijas pārstāvju norādījuma: izklīdināja sapulces, atņēma proklamācijas un tā joprojām. Sacēlušies klīda baros, kas bija daļēji apbruņoti, viņi no slēpņa apšaudīja zaldātus un sardzi. Piemēram, Meņģelē zaldāti, kas patrulēja, vairākas reizes tika apšaudīti. Ķeipenē 23. novembra vakarā pūlis uzbruka telpām, kurās atradās zaldāti, pie tam kornets Kozļaņņikovs tika nogalināts un divi zemākās dienesta pakāpes zaldāti ievainoti. Tajā pašā naktī no 23. uz 24. [novembri] Skrīveros tika veikts uzbrukums apriņķa priekšnieka jaunākajam palīgam fon Heikingam, nodedzināja viņa māju, pašu nogalināja. No uradņiku, kas bija šī uzbrukuma liecinieki, stāstītā es zinu, ka pavisam bija ap 100 uzbrucēju, kas bija sadalīti nodaļās, daļa no viņiem bija ieņēmuši dzelzceļa uzbērumu, lai neļautu man iet palīgā no Skrīveriem [muižas]; citi apšaudīja un nodedzināja fon Heikinga māju. Fon Heikingam mājā tad bija viņa guvernante, kalpone, kuras vārdu es nezinu, trīs uradņiki un trīs mani dragūni, viens no viņiem – Ļebedevs tad tika nogalināts, otru atvaļināja rezervē, bet trešais – Aleksandrs Sedovs atrodas Jaunjelgavā. Par to uzzināju jau piecos no rīta no viena mana zaldāta (tā, kurš atvaļināts). Viņš atbruņots ieradās muižā un ziņoja man par notikušo. Līdz fon Heikinga nogalināšanai man bieži nācās būt pie viņa stacijā. Heikings man stāstīja, ka vietējā kustībā bijis iesaistīts stacijas priekšnieka palīgs Piegāzs, tāpat arī citi stacijas kalpotāji. Viņš man pastāstīja, ka viņš jau vienu reizi ir pie sevis izsaucis Piegāzu un izteicis brīdinājumu un ka tas viņam uz ceļiem lūdzis piedošanu, un ka viņš to atlaidis. Cik ilgu laiku pirms fon Heikinga slepkavības tas noticis, es nezinu. Pēc fon Heikinga slepkavības es nolēmu savākt visu vadu Skrīveros un tādēļ uz turieni nosūtīju apakšvirsnieku Jeršovu ar 10 zaldātiem. Jeršovs pašlaik ir atvaļināts rezervē. Es pats ar septiņiem zaldātiem paliku Skrīveros [muižā]. Tajā brīdī Skrīveru muižā bija Raeksons³⁴ ar māsu, muižas īpašnieka fon Zīversa sieva Magdalīna fon Zīversa, viņa meita Verēna fon Zīversa, mazgadīgie bērni, skolotāji – Meiers (vārdu neatceros) un guvernante Hausmane, kuras vārdu arī neat-

ceros, bez tam vēl mežsargs Votrihs (vārdu nezinu), sulainis, vārdā Frīdrihs (uzvārdu nezinu), Prūsijas pavalstnieks. 25. [novembra] vakarā kopā ar savākušos vadu atbrauca: muižnieks fon Šeinfogels ar sievu un mazo meitiņu, viņa sievasmāte fon Petersons, fon Petersons (tagad nogalināts), Jaunbebru muižas īpašnieks Tranzē ar sievu, un gandrīz vienlaikus ar viņiem no Rīgas ieradās fon Heikinga rakstvedis Maksimovičs ar trijiem čerkesiem, rezerves praporščīks fon Šmits (vārdu nezinu), dzīvo, liekas, Rīgā; Rīgas Politehniskā institūta studenti Landsbergs (vārdu nezinu), Mēmershauzens, barons Maidens, Leviss of Menārs un vēl kāds students – ārzemju pavalstnieks, kā arī students Rihters, šo personu adreses es nezinu, bet tās ir zināmas fon Šeinfogela kundzei, kas dzīvo Rīgā, Elizabetes ielā 14, un Kovera kungam turpat muižniecības mājā. Otrajā dienā – 26. novembrī es nolēmu apglabāt fon Heingu un jefreitoru Ļebedevu; no Ķeipenes atvesto kornetu Kozļanņikovu es atstāju Skrīveru muižā, jo gribēja viņu aizvest uz Rīgu. Mēs viņus glabājām bez garīdznieka piedalīšanās, jo viņš pēc mūsu pieprasījuma neieradās. Apbedīšanas laikā uz mums vairākkārt šāva. Arī braucot uz kapsētu un no kapsētas, uz mums tika raidīti atsevišķi šāvieni, pie tam apšādes laikā sacēlušos pusē tika nogalināti divi cilvēki. Apbedīšanas brīdī es novēroju, ka pa gabalu stāvēja liels daudzums apbruņotu cilvēku, bez tam tajā pašā dienā pēc pusdienām pie manis atnāca Skrīveru pieninieks Gardelis³⁵ un pastāstīja, ka naktī nodomāts Skrīveru muižu ieņemt, un teica, ka šim nolūkam ir sapulcināti 4000 cilvēki. Patiešām visu nakti notika apšāde. 26. [novembrī] es nosūtīju Jaunjelgavas apriņķa priekšniekam Fahtam vēstuli ar priekšlikumu, ka mēs varētu pārcelties pie viņa uz Jaunjelgavu, jo viņam bija karaspēka vienība. Jaunjelgava atrodas 2 verstu attālumā no Skrīveru [muižas] Daugavas otrā pusē. Raeksons šo vēstuli nosūtīja ar kādu Skrīveru muižas strādnieku. 26. [novembra] vakarā es saņēmu no Fahta atbildi, ka viņš mēģinās to nokārtot. Saskaņā ar noteikumiem viņam vajadzēja pārcelties pār Daugavu Skrīveru krastā un to ieņemt, lai nodrošinātu man palīdzību, to viņam vajadzēja izdarīt nākamās dienas rītā. 27. [novembra] rītā es pats izgāju ārā paskatīties un ieraudzīju, ka visa muižas apkārtnē pārpildīta ar ļaužu bariem. Pieņemot, ka Fahtam nebūs iespējams apsolīto izpildīt, un redzot, ka atkāpšanās ceļš uz Rīgu ir brīvs, es ar eskadronu un visiem muižniekiem devos uz Rembati. Noejot 14 verstis, es uzzināju, ka dumpinieku bari ir atstājuši Skrīveru muižu un ka Fahts ir ieņēmis Skrīveru puses krastu, bet atgriezies tad jau bija par vēlu. Es aizmirsu pastāstīt, ka 25. [novembra] vakarā apakšvirsnieka Davidova vadītais vads, kurš virzījās ar fon Petersonu caur Madlienu, bija aizmūrējis divus gūstekņus, kurus atveda sev līdzī uz Skrīveru muižu. Šo zemnieku vārdus es nezinu. Atkāpjoties no muižas, es viņus ieslēdzu istabā. Kad mans

vads atkāpās, tad Maksimovičs ar čerkesiem atgriezās namā un vienu no gūstekņiem nošāva, otrs izbilī nokrita un izlikās par mirušu. Tas arī bija iemesls vispārējam stipram naidam pret Maksimoviču. Gribu teikt, ka revolucionāru organizētība bija teicama: vienmēr gatavībā bija jājamzirgi, bija izveidota gaismas signalizācija, darbojās telefons, kas bija ierīkots krogos un ceļu krustojumos, tā ka savākt savus spēkus viņi varēja ļoti ātri.

Apmēram pustrijos mana vienība pienāca pie Lielvārdes muižas ap 20 verstu no Skrīveru muižas. Pēc apvidus apstākļiem mums vajadzēja doties garām Lielvārdes krogam. No labās puses 400 soļu attālumā atradās dzelzceļa sliedes, pa kurām turp un atpakaļ gāja vilciens, pilns ar bruņotiem ļaudīm. Pusversti no kroga tā kreisajā pusē tecēja Daugava, no kuras gandrīz līdz pašam krogam stiepās grava, kurā atradās mūra ēkas un kas arī bija pilna ar bruņotiem ļaudīm. Kad eskadrons tuvojās krogam, tika atklāta uguns kā no gravas, tā arī no kroga. Eskadrons atbildēja un nogalināja vairākus cilvēkus. Tad es nolēmu izrauties pa koridoru garām Lielvārdes krogam; vezumiem un muižniekiem es teicu, lai viņi vai nu cenšas izrauties ar mani, vai arī gaida – varbūt man izdosies viņiem atbrīvot ceļu. Viss eskadrons joņoja pa ceļu garām krogam; no kārniņu jumta puses atskanēja nepārtraukta šaušana, no dragūniem viens tika nošauts un četri ievainoti. Tika nogalināts mans zirgs, un tāpēc es nokritu, sadauzīju galvu pret sasalušo zemi un guvu smadzeņu satricinājumu. Kas notika tālāk, es precīzi neatceros, atceros tikai dažas epizodes, ka atrodos mežā, esmu iekritis purvā, īsti attapos vien tad, kad vairāku verstu attālumā no Lielvārdes mani izveda uz ceļa. Atceros vēl, ka komandēšanu es nodevu kornetam Palmrūtam. No viņa un citu stāstītā es zinu, ka eskadrons pārjoņoja pāri dzelzceļa uzbērumam mežā un, apmetot loku, izjāja kroga aizmugurē pie dzelzceļa uzbēruma netālu no pareizticīgo baznīcas. Kad mēs tur piejājām, tad es, redzot, ka esmu eskadronam par nastu, jo jutu stipras sāpes un biju morāli nospīestā stāvoklī, ieteicu eskadronam vēlreiz pacensties izlauzties, bet pats paliku meža pudurī pie baznīcas. Eskadrons 83 cilvēku sastāvā sasniedza Siguldu un pēc tam Rīgu. Revolucionāri gūstā saņēma ap 20 dragūnu, to skaitā 9 ievainotos. Kad eskadrons aizjāja, es no meža pudura devos uz mācītāja dzīvokli. Pēdējais man paziņoja, ka nevar mani uzņemt, pēc tam tomēr bija ar mieru un atļāva man pārnakšņot, bet otrā rītā paziņoja, ka ir spīests mani izdot revolucionāriem, un aizsūtīja pēc to delegātiem, kuri, pēc viņa teiktā, bija viņam pazīstami. Pēc tiem devās kaut kāds vecs vietējās skolas skolotājs un atveda divus vai trīs cilvēkus, kuri mani pieturot aizveda līdz vilcienam, kas atradās pie baznīcas apmēram divu verstu attālumā no Rembates stacijas Skrīveru virzienā. Garīdznieka, skolotāja un delegātu vārdus es nezinu. Vagonos jau

atradās sagūstītie muižnieki no mūsu pajūgiem. Pārbraucienā no baznīcas uz Skrīveriem vagonā no man pazīstamiem nevienu neredzēju. Jau Skrīveru stacijā es redzēju ļaužu pūli ar ieročiem rokās divus Skrīveru stacijas telegrāfistus. Es viņus pazīstu pēc skata un, ja man parādītu, varu viņus uzreiz atpazīt. Viens pēc uzvārda ir, liekas, Kampenus, otrs Danenbergsons.³⁶ Bez tam stacijā pie manis preču vagonā ienāca Piegāzs, viņš apjautājās par manu veselību un atnesa man tēju. Es esmu pilnīgi pārliecināts, ka viņam šajā kustībā ir kāda loma. Apmēram pēc piecpadsmit minūtēm vilciens sāka virzīties uz Koknesi. Skrīveros mēs bijām apmēram četros pēcpusdienā, bet, kad ieradāmies Koknesē, jau bija satumsis. Kokneses stacijā mūs sagaidīja liels ļaužu pūlis, mūs aplenca bruņota vienība un veda uz Kokneses pili. Pili mūs visus pēc uzvārdiem pierakstīja Kokneses skolotājs Malta, pēc tam mūs ievietoja ēkas pagrabstāvā, kur bija aizrestoti logi. Nākamās dienas rītā pie mums ienāca Kokneses skolotājs Austrums,³⁷ viņš savā vārdā runāja par revolūciju: mēs jūs esam arestējuši, tikt galā ar tautu ir grūti, kamēr mēs esam pie varas, ar jums nekas nenotiks. Pēc Austruma teiktā visu darbību Koknesē vada kaut kāda komiteja. Austrums pie manis ienāca vairākas reizes, kad viņš nāca, tad kopā ar viņu dažreiz bija garīdznieks Karps, kas palika priekštelpā. Mūs apsargāja apmēram 100 apbruņotu cilvēku, kas stāvēja pagalmā, zem logiem un pie durvīm. Saimniecisko pusi pārzināja un mums ēdienu pavēlēja piegādāt kāds padzīvojis cilvēks, kura uzvārdu vajag zināt fon Šeinfogelam. Daudzus vajag pazīt muižas istabenei. 30. [novembrī] no rīta pie mums ieradās Malta un teica, ka no Daugavpils šurp virzās vilciens ar karaspēku, pavisam 18 vagoni, un lūdza, lai novērstu asinsizliešanu, runāt ar vienības komandieri, kam es piekritu, vēloties šai vienībai palīdzēt. Divatā ar Maltu mēs aizbraucām līdz dzelzceļam, kur uz sliedēm stāvēja strādnieku platforma, kurā jau bija Karps, Austrums un jaunākais palīgs fon Petersons (tagad nogalinātais). Pa ceļam es jautāju Karpam, vai viņš arī ir revolucionārās komitejas loceklis. Viņš man atbildēja, ka, būdams garīdznieks, komitejā nedarbojas, bet lielā mērā simpatizē kustībai. Pa ceļam es redzēju, kā revolucionāri braukā ar platformām, dzelzīnām un zirgu pajūgiem, vedot [nav salasāms], Austrums rādīja vietas, kurās bija izvietojušās revolucionāru vienības. Vairākās vietās bija demontētas sliedes, un tad mūsu platformu pārnesa ar rokām. Tā mēs nonācām līdz dzelzceļa būdai nr. 99, kas atradās pusversti no tās vietas, kur vilciens bija nogājis no sliedēm. Sākumā kā parlamentārietis devās Karps. Viņš drīz atgriezās šausmīgi apvainojies. Tad Austrums un Malta pasauca mani, Petersonu un vēl divus konvojnīkus, un mēs visi kopā gājām, bet, ieraugot zaldātus, apstājāmies. Tad es tālāk gāju viens. Es tikos ar Permas pulka, kas bija izvietots Grodņā, kapteini Urusovu. Izrādījās, ka vilciens nācis

no Daugavpils un tajā atradās pulkvedis Rerbergs ar man nepazīstamu vienību, kā arī vairāki simti Cēsu apriņķa latviešu rezervistu. Vilciens, ar kuru viņi brauca, 100. verstī cieta katastrofu. Vairāki vagoni tika sadauzīti, lokomotīve nogāja no sliedēm. Man stāstīja, ka ir apmēram 30 kritušo un ievainoto.

Es pastāstīju Urusovam, kāds stāvoklis ir novadā, kur notikusi sacelšanās, un griezos atpakaļ, jo baidījies par pārējo gūstekņu likteni. Tajā vietā es vairs nevienu nesastapu. Man iedeва platformu, un es braucu uz Koknesi, tur es satiku Austrumu, kurš man teica, ka viņi ir devuši pavēli uzbrukt Rerberga vienībai. Es dzirdēju runājam, ka naktī tur notikusi apšaušana un ka vairāki zaldāti ir saņemti gūstā. Mani naktī aizveda uz Kokneses pili. Mani konvojēja jauns cilvēks, kā man pēc tam teica, Kokneses veikalnieka, kura veikals atradās pie Kokneses dzelzceļa uzbēruma, komijs. 1. decembrī mūs pamodināja agri no rīta un pavēlēja tūlīt pat doties uz staciju; mūs iesēdināja vagonos, tanī pašā laikā pienāca kāds liela auguma un pūtainu seju cilvēks un izveda no vagona Petersonu. Kad īsti aizveda Maksimoviču un čerkesus, es neredzēju. Maksimovičs, čerkesi un citi muižnieki atradās citās pils telpās. Vilciens sāka kustēties un virzījās ļoti lēni līdz pat tiltam pār Pērses upi. Kad mēs braucām pār tiltu, runāja, ka, lūk, guļ nogalinātie dragūni, bet pēc tam paskaidroja, ka tie nav dragūni, bet Maksimovičs, čerkesi un Petersons. Šāvienus es nedzirdēju. Aiz tilta vilciens gāja parastā gaitā. Kad mēs ieradāmies Skrīveru stacijā, tad kāds vidēja auguma kungs ar zilām brillēm teica runu latviešu valodā, pēc tam turpināja krieviski, vērsoties pie manis: “jūsu vidū ir virsnieks”; tobrīd pie viņa piestaidzās Piegāzs un kaut ko iečukstēja ausī. Tad šis cilvēks zilajās brillēs paziņoja, ka tautai es neesmu pazīstams un ka pret mani nevienam nekas nav.³⁸ Piegāzs pienāca pie manis un teica, ka es varu doties, kurp vēlos. Es devos pie Feniksa uz zirgu pasta staciju, kur paliku līdz nākamās dienas vakaram, kad no Rīgas ieradās vilciens. Pie stacijas priekšnieka Kļaviņa Piegāzs bija atstājis man caurlaidi, kuru es jums uzrādu. Kamēr dzīvoju pie Feniksa, es vairākas reizes īsu brīdi biju stacijā. Piegāzs man tad stāstīja, ka Henings ticis nogalināts nejauši Maksimoviča dēļ un ka viņš it kā pats meklējis nāvi ģimenes apstākļu dēļ. Attiecībā uz korneta Kozļanņikova nogalināšanu Ķeipenē man zaldāti pastāstīja sekojošo. Vads savās telpās vakariņojis, sākuši šaut logos. Kozļanņikovs ar ieroci izskrējis pagalmā un ar vairākiem revolucionāru šāvienu ticis nogalināts. Dienas desmit pēc manas aizbraukšanas es atgriezos no Rīgas caur Skrīveriem [staciju], kur satiku Piegāzu. Uz manu jautājumu, vai tiks atdotas mantas, Piegāzs atbildēja, ka tiks atdotas personīgās mantas, bet ne kroņa īpašums, jo tas pieder tautai.

[Paraksti] Ervīns Karla d. fon Šterns

Tiesu izmeklētāja vietas izpildītājs Korsaks

4. dokuments

LIELSTRAUPES MUIŽAS ĪPAŠNIEKA BARONA JOHANA ROZENA
NOPRATINĀŠANAS PROTOKOLS 1906. GADA 28. FEBRUĀRĪ

Kopija

Protokols nr. ...

1906. gada 28. februārī Rīgā

Es, atsevišķā žandarmērijas korpusa apakšpulkvedis Baikovs,³⁹ pamatojoties uz kriminālās tiesvedības reglamenta 1035.7 pantu (Imperatora Aleksandra Tiesu reglaments, otrais izdevums, 1893. gadā), prokurora biedra klātbūtnē nopratināju zemāk minēto kā liecinieku, kurš, iepazīties ar tiesvedības reglamenta 443. pantu, liecināja:

Mani sauc barons Rozens Johans Frīdriha d., esmu 35 gadus vecs, luterāņu ticības.

Esmu Vidzemes muižnieks, apriņķa muižniecības maršals.

Dzīvoju Rīgā, Aleksandra ielā 11, pastāvīgi dzīvoju Valmieras apriņķa Lielstraupes muižā.

Uz man uzdotajiem jautājumiem atbildu:

Pagājušajā gadā apmēram ap 1. decembri negaidīti pa telefonu "Dienas Lapas" redaktors Jansons⁴⁰ mani uzaicināja redakcijā steidzīgas lietas dēļ. Kad es uz turieni aizbraucu, satiku Jansonu, zvērinātu advokātu Buševicu⁴¹ un Asaru⁴². Sarunā ar šiem ļaudīm es uzzināju, ka Brazovskis ir atvedis divas vēstules no Lielvārdes muižā un Koknesē aizmurtajām muižnieku ģimenēm, kuras prasīja muižniecībai aizstāvību un līdzdalību viņu atbrīvošanā. Es teicu, ka vispirms par to vajag runāt muižniecības sapulcē, pie tam šajā laikā Rīgā bija sasaukts muižniecības kongress. Tad Jansons man lūdza, lai galīgi izlemtu, atbraukt uz Buševica dzīvokli Dzirnauvu ielā 104, dzīvokļa numuru neatceros; bija vienas trepes pa kreisi; lejā uz parādes durvīm ir viņa plāksnīte. Pie Buševica es ieradās četros pēcpusdienā, tur satiku Jansonu un Asaru. Tur mēs vienojāmies ap sešiem vakarā satikties viesnīcā "Imperial" un no turienes doties uz Lielvārdi. Es ieteicu braukt pa dzelzceļu, un dzelzceļa pārvaldnieks Daragans⁴³ norīkoja vilcienu, bet Jansons atteicās braukt ar vilcienu, sakot, ka viss ceļš ir revolucionāru rokās un viņu patruļas varot mūs nošaut. Pastā mums arī atteica bīstamības dēļ, tādēļ mēs nolīgām divus divjūgus, ar kuriem izbraucām vispirms uz Lielvārdi. Pirmajā ekipāžā brauca Brazovskis, Buševics un patruļa, kas sastāvēja no viena cilvēka, apbruņota ar mauzera pistoli. Otrajā ekipāžā braucu es un Jansons. Pa ceļam viņš man pastāstīja, ka Federatīvā komiteja sastāv no piecu Rīgas revolucionāro organizāciju – krievu un latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju, Bunda, Lietuvas

un Polijas sociāldemokrātisko strādnieku partiju – pārstāvjiem; ka Asars, kuru es redzēju pie viņa un Buševica, šajās revolucionārajās organizācijās un Federatīvajā komitejā spēlē milzīgu lomu un ir ievērojams revolucionārās kustības dalībnieks. Tāpat par Buševicu Jansons man stāstīja, ka viņš ir Federatīvās komitejas loceklis, taču vienmēr ir pret slepkavībām un vardarbību, tāpēc tieši viņu Jansons ir uzaicinājis braukt līdzī, lai viņš pārliecinātu tautu nenogalināt muižnieku Petersonu un citus, kurus revolucionāri bija sagūstījuši. Pirms vispārējā streika Buševics uzstājies pret to, rekomendējis Federatīvajai komitejai sūtīt savus biedrus uz apriņķiem, lai cīnītos pret vardarbību, bet viņu nepaklausīja, un par vispārējo streiku tika izlemts pretēji viņa gribai. No visas sarunas ar Jansonu es skaidri sapratu, ka viņš arī ir komitejas loceklis, tas kļuva skaidrs sarunā ar viņu par komitejas organizāciju un sapulcēm, par ko viņš man stāstīja diezgan atklāti. Pats viņš man tieši neteica, ka ir šīs komitejas loceklis. Kad mēs tā braucām, tad satikām revolucionārās patruļas, kurām pirmajā ekipāžā sēdošie parādīja kaut kādu papīru, un mūs palaida tālāk. Aizbraucot līdz Ogres stacijai, Buševics un Brazovskis gribēja nosūtīt telegrammu uz Rembatī, lai mums sagatavotu vilcienu braucienam uz Skrīveriem un tālāk, bet uzzinājām, ka telegrāfs ir sabojāts; tad mēs braucām tālāk, un jau no Rembates viņi aizsūtīja telegrammu uz Skrīveriem, bet viņiem atbildēja, ka tik ātri sagatavot vilcienu nav iespējams. Pēc tam mēs vēlu naktī ie braucām Lielvārdes muižā, no kurienes pēc vakariņām braucām tālāk ar muižnieka fon Vulfa zirgiem uz Skrīveriem. Starp Jumpravu un Skrīveriem mēs satikām vairākus revolucionāru aizturētos muižniekus, starp kuriem atceros fon Šeinfogelu, fon Levisu of Menāru un citus. No viņiem mēs uzzinājām, ka sakarā ar to, ka revolucionāri ir saņēmuši ziņas, ka tuvojas karaspēks, viņi daļu aizturēto atbrīvojuši, bet daļu pārveduši uz Liepkalni. Tad es un Jansons griezāmies atpakaļ, bet Buševics un Brazovskis brauca tālāk uz Koknesi. Kad mēs atgriezāmies Lielvārdes muižā, es paliku pili, bet Jansons sarīkoja biedrības namā lielu mītiņu, pēc tam viņš kopā ar pārstāvjiem atnāca uz pili, kopā ar viņu bija ap 100 apbruņotu cilvēku, kuri bija ļoti satraukti par baumām, ka tuvojas karaspēks. Vienojies ar viņiem, viņš atnāca pie manis un teica, ka tauta sākumā pieprasījusi visus revolucionāru aizturētos nogalināt, bet pēc tam nolēmusi izmantot to, ka viņu rokās atrodas bagāti cilvēki, un pieprasa lielu naudas summu kā izpirkšanas maksu. Viņš deva padomu man pateikt pāris vārdus tautai un pašam viņiem piedāvāt kādu naudas summu pēc mana ieskata. Es izgāju pie viņiem un sacīju, ka mēs ceram, ka pie mums būs miers, un piedāvāju viņiem 500 rubļus, kurus apsolīju iedot nākamajā dienā Jansonam. Kāds no puļa iekliedzās, ka tas ir maz; Jansons tūlīt viņus nomierināja, un viņi piekrita. Šos

500 rubļus nākamajā dienā, kad mēs atgriezāmies Rīgā, es nodevu Jansonam “Dienas Lapas” kantorī. Atpakaļ mēs braucām ar vilcienu, kuru pa telegrāfu no Skrīveriem pasūtīja Jansons; vilciens sastāvēja no vairākiem vagoniem, un bija ap 40 pasažieru. Rembates stacijā viņu sagaidīja stacijas priekšnieks, kurš uz manu jautājumu, vai var braukt ar vilcienu, atbildēja, ka braukt var visi, kuriem ir tautas komitejas caurlaide. Ogrē vilcienu apturēja revolucionārā patruļa; pēc tam mēs bez šķēršļiem sasniedzām Rīgu. Man parādītājā fotogrāfijā (parādīta Ivana Pētera d. Asara fotogrāfija) ir attēlots tas pats Asars, kuru es redzēju “Dienas Lapas” redakcijā un pie Buševica. Kā sauca cilvēku, kurš atveda no Lielvārdes vēstuli no aizturētajiem muižniekiem, Jansons un Buševics man neteica; viņi tikai teica, ka viens cilvēks atvedis vēstuli. Pirmo reizi es šo cilvēku redzēju tad, kad mēs pie viesnīcas “Imperial” iekāpām ekipāžā. Ka viņu sauc Brazovskis un viņš ir skolotāja palīgs, es uzzināju pēc tam, no kā tieši, neatceros.

Parakstījušies: Johans Fridriha d. barons Rozens un atsevišķā žandarmu korpusa apakšpulkvedis Baikovs

Ar oriģinālu salīdzināts:

Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšnieks pulkvedis [paraksts]

LVVA, 117–1–250, 96.–97. lp.

PIEZĪMES

- ¹ Šeit un turpmāk datumos ir saglabāts vecais stils kā oriģinālā, kas no mūsdienu laika skaitīšanas atšķiras par 13 dienām.
- ² *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj. 1. daļa (1976). Rīga: Liesma, 40. lpp.
- ³ Jānis Kroders (1860–1938) – dzimis Cēsu apriņķa Lauteres pagastā. Strādājis par skolotāju un pagasta rakstvedi Cēsu un Rīgas apriņķī. Ilgāku laiku strādājis Aderkašu pagastā, 1905. gada maijā pārcelts darbā uz Kokneses pagastu. Sociāldemokrātiskās kustības dalībnieks no 1904. gada. Viens no Vidzemes un Kurzemes pagastu delegātu kongresa iniciatoriem un organizatoriem. Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvā piespriests nāves sods nomainīts ar mūža katorgu. Pēc Februāra revolūcijas 1917. gadā ievēlēts par Rīgas apriņķa komisāru. Sākoties vācu okupācijai, aizbraucis uz Sibīriju un Latvijā vairs nav atgriezies, dzīvojis Omskā, no 1921. gada Novgorodas guberņā. Strādājis kolhozā “Strēlnieks” Ļeņingradas apgabala Kolomovas ciemā. 1938. gada 26. februārī arestēts, 14. oktobrī notiesāts uz nāvi un 21. oktobrī Ļeņingradā nošauts.
- ⁴ LVVA, 117–1–1395, 44. lp. o.p.
- ⁵ LVVA, 5570–1–26, 157. lp.; AL nr. 07973.
- ⁶ LVVA, 117–1–1393, 5. lp.
- ⁷ LVVA, 117–1–1397, 188. lp.

- ⁸ Aleksandrs Mellers-Zakomeļskis (1844–1928) – dzimis Pēterburgā, beidzis junkuru skolu. Piedalījies poļu sacelšanās apspiešanā 1863. gadā, krievu-turku karā 1877.–1878. gadā, Sevastopoles matrožu sacelšanās un Austrumsibīrijas dzelzceļa līnijas strādnieku nemieru apspiešanā 1905. gadā. No 1906. gada jūnija līdz 1909. gada jūlijam Baltijas ģenerālgubernators. Pēc tam kļuvis par Valsts padomes locekli. 1919. gadā emigrējis uz Franciju, miris Nicā.
- ⁹ LVVA, 117–1–648.
- ¹⁰ Ervīns Šterns (1863–1937) – dzimis Pērnavas apriņķī, pēc tautības vācietis. Cara armijā sasniedzis pulkveža dienesta pakāpi. Dzīvojis Ļeņingradā. 1937. gada 22. decembrī arestēts, 11. decembrī piespriests nāves sods, nošauts 20. decembrī.
- ¹¹ Artūrs Piegāzs (1882–1907) – viens no revolucionārās kustības vadītājiem Skrīveros un apkaimē. Skrīveru rīcības komitejas loceklis. Karatiesas notiesāts uz nāvi un 1907. gada 11. septembrī kopā ar citiem nošauts.
- ¹² Rūdolfs Bangerskis (1958). *Mana mūža atmiņas*. 1. grām. Kopenhāgena: Imanta, 226. lpp.
- ¹³ LVVA, 117–1–1829, 82. lp. o.p.
- ¹⁴ Hanss Johans Oto fon Rozens (1870–1945) – baltvācu politiķis, Krievijas III Valsts domes deputāts.
- ¹⁵ Pārsla Pētersone (2007). Vēstures liecības barona Hansa Johana Otto fon Rozena atmiņās. *Latvijas Arhīvi*, 3, 66. lpp.
- ¹⁶ Nikolajs Kropotkins (1872–1937) – dzimis Harkovā, gubernatora dēls, tēvu Dmitriju Kropotkinu 1879. gadā atentātā nogalināja narodovoļci. No 1892. gada bijis goda mirtiesnesis Jelgavas–Bauskas, vēlāk Rīgas–Valmieras apriņķī. Kurzemes guberņas (1907–1912) un Vidzemes guberņas vicegubernators (1912–1915). 1898. gadā mantojis Siguldas pili. 1917. gadā emigrējis uz Veimāras republiku. Miris Berlīnē.
- ¹⁷ Dāvis Dangbergs – Meņģeles pagasta vecākais. Par 1906. gada 19. decembrī notikušās uradņiku Andreja Kārkliņa un Roberta Lidera slepkavības dalībnieka slēpšanu ticis uz pieciem gadiem izsūtīts uz Jeņisejas guberņu.
- ¹⁸ Pašvaldības reformas projektu vācu avīzes publicēja 1905. gada 21. jūnijā. “Rīgas Avīze” to publicēja 1905. gada 23. un 24. jūnijā, “Baltijas Vēstnesis” – 28. jūnijā. Abas avīzes tam veltīja plašus ievadrakstus ar vērtējumu.
- ¹⁹ Arveds Bergs (1875–1941) – jurists un sabiedrisks darbinieks.
- ²⁰ Šo projektu “Baltijas Vēstnesis” publicēja 1905. gada 5. novembrī. Šīs pašas avīzes 10. novembra numurā ir publicēta Kokneses pagasta zemnieku sapulces telegramma iekšlietu ministram grāfam Vitē, kurā prasīts izveidot pašvaldības vispārēju, vienlīdzīgu, tiešu un atklātu vēlēšanu ceļā. To parakstījuši zemnieku delegāti J. Kroders un P. Malta.
- ²¹ Rīgas pilsētas policijmeistars līdz 1906. gada janvārim, kad iesniedzis atļūgumu, bija valsts padomnieks Pāvels Gertiks.
- ²² Pēteris Zālīte (1864–1939) – publicists, filozofs, laikrakstu “Mājas Viesis” (1893–1905), “Dienas Lapa” (1899–1903), žurnāla “Mājas Viesis Mēnešraksts” (1895–1905) redaktors, Latvijas Universitātes profesors.
- ²³ Fridrihs Gotlībs Aleksandrs Kazimīrs fon Meiendorfs (1839–1911) – īstenais valsts padomnieks, Vidzemes bruņniecības landmaršals (1884–1908).
- ²⁴ Dokumentā minētie notikumi risinājās 1905. gada novembrī un decembrī.

- ²⁵ Dokumentā minētie vietvārdi pārveidoti pēc nosaukumiem latviešu valodā, vienīgi šeit ir saglabāts vāciskais nosaukums, lai nezustu teksta satura loģika.
- ²⁶ Pasta muižas vācu nosaukums bija Klauenšteina, tā atradās Daugavas kreisajā krastā starp Kokneses muižu un upi un piederēja fon Brimmeru dzimtai.
- ²⁷ 1906. gada 29. decembrī noplatinātais Pasta muižas īpašnieks Karls fon Brimmers apliecināja, ka 1905. gada 27. novembrī muižā ieradies mācītājs Štolls ar ģimeni, taču, zinot, cik naidīgi iedzīvotāji ir noskaņoti pret pašaisardzības locekļiem, viņš nav atļāvis tiem palikt. Pats nākamajā dienā devies prom pie dēla uz Porhovu, kur uzturējies septiņas nedēļas. Nemieru laikā muižā nolaupīts daudz ieroču un sabojātas mantas.
- ²⁸ Gothilfs Hilners (1862–1925) – dzimis Rīgā. Studējis teoloģiju Tērbatā un Erlangenā. Bijis mācītāja amata kandidāts Smiltenē, adjunkts Ērgļos, mācītājs Koknesē (1890–1906). 1905. gada novembra sākumā tautas sapulce nolēma viņu atcelt no amata. Izvēlētie delegāti viņam to paziņoja. Paguvus ar pēdējo vilcienu aizbraukt uz Rīgu. Ir ziņas, ka soda ekspedīcijai nodevis savu rentnieku Pēteri Peņģerotu, kas tika nošauts. Koknesē vairs nav atgriezies, strādājis Piņķu draudzē (1906–1924).
- ²⁹ Jēkabs Karps (1865–1943) – dzimis Cesvaines pagastā, beidzis Rīgas garīgo semināru. No 1897. līdz 1907. gadam pareizticīgo priesteris Koknesē. Atbalstījis revolucionāro kustību. Ierodoties soda ekspedīcijai, 1906. gada janvārī arestēts, aprīlī pret 1000 rubļu lielu drošības naudu atbrīvots. Ir ziņas, ka bijis nodoms viņu nodot karatiesai, bet to uzzinājis “*Düna Zeitung*” žurnālists Nikolajs Laivenieks, kas pa telefonu paguvus par to paziņot arhibīskapam Agatangelam, kurš panācis J. Karpa atbrīvošanu, un līdz tiesai viņš uzturējies klosterī. Līdz Pirmajam pasaules karam strādājis Saikavā, Kārzdabā, Jēkabpilī. Pēc kara atgriezies Koknesē. 1936. gadā iesvētīts par Jelgavas bīskapu, 1942. gadā – par arhibīskapu.
- ³⁰ Kārlis Grobiņš – Kokneses muižas rentnieks. Nav bijis revolucionārs, bet daudz darījis, lai atturētu no vardarbības un izrēķināšanās ar gūstekņiem. Iespējams, tādēļ J. Kroders viņam pavēlējis nogalinātos nākamajā dienā izvilkt no Pērses upes un apglabāt. Ticis apcietināts un sešus mēnešus atradies cietumā, atbrīvots 1906. gada jūnijā pret 1400 rubļu lielu drošības naudu.
- ³¹ Jānis Dzenītis – galdnieks, dzīvojis Kokneses pagasta Upeskāpostiņu mājās. No dzīvesvietas devies prom jau 1905. gada decembrī un bijis policijas meklēšanā līdz pat 1917. gada februārim.
- ³² Jēkabs Lasis (1871–1909) – Odzianas pagasta rīcības komitejas loceklis. Piedalījies Odzianas un Sausnējas muižu dedzināšanā. Vietalvas–Odzianas prāvā Rēveles karatiesa 1909. gada 6. jūlijā viņu notiesāja uz nāvi. Ir ziņas, ka cietumā izdarījis pašnāvību.
- ³³ Kozļaņņikovs – 9. Jeļizavetogradas dragūnu pulka kornets, nogalināts apšaudē 1905. gada 23. novembrī Ņeipenē. Apglabāts 27. novembrī Skrīveru kapos. Spīdzināšanas rezultātā Kozļaņņikova nogalināšanā un citos viņam izvirzītos noziegumos ir atzinies Plāteres pagasta zemnieks Miķelis Bitītis, kurš bez tālākas izmeklēšanas 1906. gada 30. augusta vakarā ceļā uz Lēdmani nošauts. Apsūdzība šajā nodarījumā 1910. gadā tika izvirzīta arī Ņeipenes pagasta zemniekam Jānim Ābramam, bet pārtraukta pierādījumu trūkuma dēļ.

- ³⁴ Konrāds Raeksons (arī Reksons) – 1905. gadā 40 gadus vecs, Limbažu pilsonis, Skrīveru muižas pārvaldnieks. Viņa māsa Minna liecināja, ka Skrīveru muižas dedzināšanas laikā ir apzagts viņu dzīvoklis. Koknesē pārvaldnieku revolucionāri izklatīja, viņam tika atņemts sudraba portsigārs un pulkstenis, kā arī ap 800 rubļu. Māsa ar A. Piegāza un J. Krodera palīdzību no šīs summas atguva 157 rubļus. 1906. gada 7. aprīlī ceļā no muižas uz staciju pie sudmalām pārvaldnieka pajūgam uzbruka mežabrāļi. Raeksons tika ievainots kājā, kučieris Johans Ozoliņš – galvā un krūtīs. Drīz pēc tam Raeksons Skrīveru muižā darbu pārtrauca.
- ³⁵ Fridrihs Gardelis – Cēsu pilsonis, Skrīveru dzirnavu nomnieks, dzīvojis Skrīveru muižā. Nopratināšanā savu sarunu ar Šternu ir apliecinājis un stāstījis, ka uzbrukumā muižai piedalījušies 4000 cilvēki, bet nevienu vārdā nav nosaucis.
- ³⁶ Jānis Danenbergsons (1888–?) – no Nīgrandes pagasta, Skrīveru stacijas telegrāfists. Šajā prāvā viņš bija visjaunākais apsūdzētais un sākumā tika notiesāts uz četriem gadiem katorgā, bet sakarā ar nepilngadību sodu samazināja uz sešiem mēnešiem cietoksnī. Vēlāk vēl notiesāts uz diviem gadiem un astoņiem mēnešiem katorgā, pēc soda izciešanas noietināts Sibīrijā. Biedrības “Piektais gads” fondā ir ziņas, ka J. Danenbergsons 1937. gada maijā daļēji paralizēts un darba nespējīgs atrodas Rīgas pilsētas slimnīcā.
- ³⁷ Jānis Austrums – Kokneses pareizticīgo baznīcas skolas skolotājs un psalmotājs. Ierodoties soda ekspedīcijai, aizbēdzis. Viņa un vēl deviņpadsmit apsūdzēto meklēšana tika pārtraukta tikai 1917. gada 2. jūlijā ar Petrogradas tiesu palātas lēmumu.
- ³⁸ Šis runātājs bija Jānis Liepiņš (Steņka).
- ³⁹ Mihails Baikovs – 1905. gadā 42 gadus vecs, žandarmērijas korpusa apakšpulkvedis Vidzemes guberņā. Vēlāk žandarmērijas pārvaldes priekšnieks Jeņisejas guberņā.
- ⁴⁰ Janis Jansons (Brauns) (1872–1917) – literatūrkritiķis, publicists, viens no latviešu sociāldemokrātiskās kustības izveidotājiem un vadītājiem 1905. gada revolūcijā, laikrakstu “Dienas Lapa”, “Cīņa” redaktors, LSDSP CK un Federatīvās komitejas loceklis.
- ⁴¹ Ansis Roberts Buševics (1878–1943) – advokāts, viens no latviešu sociāldemokrātiskās kustības izveidotājiem un vadītājiem 1905. gada revolūcijā, LSDSP CK un Federatīvās komitejas loceklis.
- ⁴² Jānis Asars (1872–1908) – literatūras un mākslas kritiķis, publicists, Federatīvās komitejas loceklis 1905. gadā.
- ⁴³ Osips Daragans (1849–1918) – Poltavas guberņas muižnieks, satiksmes ceļu inženieris. Rīgas–Orlas dzelzceļa pārvaldes priekšnieks no 1898. gada, valsts padomnieks.

Dokumentus no krievu valodas tulkojusi,
publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

ZINĀTNES DZĪVE

LZP PROJEKTA “MATERIĀLĀS UN GARĪGĀS KULTŪRAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ UN VIDUSLAIKOS” REZULTĀTI

2012. gada decembrī noslēdzās Latvijas Zinātnes padomes finansētais projekts “Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos” (Nr. 1075). Projekts ir divu 2009. gadā uzsākto LZP projektu – “Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences vēlajā dzelzs laikmetā” (vad. A. Vilcāne) un “Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas” (vad. I. Ose) turpinājums. Finansējuma samazinājuma dēļ 2010. gadā (saskaņā ar MK 22.09.2009. Noteikumiem Nr. 1066) abi minētie projekti tika apvienoti vienā, tikai daļēji turpinot tajos iecerētos pētījumus. Projekta vadītāja Antonija Vilcāne, galvenie izpildītāji – Guntis Zemītis un Ieva Ose, izpildītāji – Normunds Jērums, Rūdolfs Brūzis, Zigrīda Apala, Silvija Tilko, Inna Rozentāle (Lazdiņa).

Projekta mērķis bija pētīt Latvijā dzīvojošo maztautu kultūras attīstības jautājumus vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos, iesaistot zinātniskajā aprītē jaunus arheoloģiskos materiālus. Vēlais dzelzs laikmets un viduslaiki Latvijā ir ļoti dinamisks laiks, līdz ar to arī kultūras attīstība ir strauja un pētāmo materiālās un garīgās kultūras jautājumu loks plašs un daudzpusīgs.

Projekta izpildes gaitā strādāts vairākos virzienos:

- 1) jauna, dzelzs laikmeta un viduslaiku arheoloģiskajos pieminekļos iegūta, arheoloģiskā materiāla iesaistīšana zinātniskajā aprītē, atsevišķu atradumu kategoriju izpēte (sistematizēšana, analīze, interpretācija);
- 2) rakstīto avotu liecību izvērtēšana projekta tēmas rakursā;
- 3) padziļināti pētījumi par maztautu kultūru un atsevišķām mazāk vai nepietiekami pētītām vēlā dzelzs laikmeta problēmām – maztautu kultūru attīstību ietekmējošie faktori, maztautu kultūru mijiedarbības un savstarpējās komunikācijas problēmas, sabiedrības attīstības jautājumi;
- 4) viduslaiku piļu arheoloģiskā materiāla un viduslaiku iedzīvotāju kultūras liecību izpēte;
- 5) pētījumu rezultātu zinātniskās aprites nodrošināšana, maģistra un promocijas darbu izstrādāšana;
- 6) LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves ekspedīciju materiālu inventarizācija un reģistrācija, datubāzes papildināšana;
- 7) arheoloģisko izrakumu veikšana.

Maztautu kultūru attīstību ietekmējošie faktori, kultūru mijiedarbības un savstarpējās komunikācijas problēmas – viena no nozīmīgākajām tēmām, kas pētīta projekta ietvaros. G. Zemītis aplūkojis dzelzs laikmeta beigu un viduslaiku sākuma posma komunikāciju Latvijā (komunikācijas veidi, instrumenti, mērķi), kas ļauj labāk saprast tā laika sabiedrības mobilitāti un gatavību kontaktēties ar citu kultūru pārstāvjiem, kas neapšaubāmi ietekmēja kultūras attīstības gaitu, izraisot spēcīgas pārmaiņas Latvijas iedzīvotāju materiālajā un garīgajā kultūrā. Projekta pētījumos lielāka uzmanība pievērsta Baltijas somu tautām piederīgo vendu un lībiešu kultūras un sabiedrības attīstības jautājumiem. G. Zemītis izsekojis baltu un Baltijas somu vēsturiskajiem likteņiem, kopīgajam un atšķirīgajam abu etnisko kopumu kultūrā un mentalitātē, analizējis lībiešu asimilācijas cēloņus, kā galvenos norādot lībiešu sabiedrības sadrumstalotību, spēcīgu klanu ietekmi, kā arī karu un mēra iespaidu un piekopto politiku vēlākos vēstures periodos. G. Zemītis atkārtoti risinājis vendu izcelsmes jautājumu. Analizējot atsevišķu svešu artefaktu izcelsmes cēloņus noteiktās teritorijās, starp kuriem varētu būt gan tehnoloģiju, gan ideju transformācija, pētnieks kritizē migrāciju absolutizēšanu un uzsver, ka arī jaunākajos izrakumos iegūtās materiālās kultūras liecības neliek šaubīties, ka Kurzemē līdz 13. gs. dzīvoja divu etnosu – Baltijas somu un baltu piederīgie. Aplūkojot izmaiņas lībiešu dzīvesvietu izvietojumā Ikšķiles apkārtnē 13.–14. gs. pēc arheoloģiskajām liecībām, G. Zemītis raksturojis izmaiņas kultūras attīstības procesā viduslaikos, kas saistītas ar vācu krustnešu agresiju un pārmaiņām sociāli ekonomiskajā un politiskajā dzīvē.

Savukārt vēlā dzelzs laikmeta latgaļu dzīvesvietu hierarhijas un sabiedrības sociālās un politiskās attīstības problēmas risinājusi A. Vilcāne. Jersikas pilskalna arheoloģiskajos izrakumos iegūtās materiālās liecības salīdzinot ar citu Daugavas pilskalnu materiālu, skaidroti jautājumi par Jersikas vietu uz Daugavas tranzītceļa un Jersikas kā varas centra lomu aizvēstures beigās.

Kultūras attīstības dinamikas un sabiedrības sociālās attīstības skaidrošanā nozīmīgi ir pētījumi par atsevišķām senlietu kategorijām. Arheoloģisko priekšmetu detalizēta analīze rāda, ka no Ziemeļeiropas un Rietumeiropas nākušie impulsi savijušies ar vietējo meistarū prasmēm, vienlaikus saglabājot sava laika samērā plašās teritorijās atzītos standartus. G. Zemītis, analizējot Krimuldas depoziāta 11.–13. gs. sudraba rotas, konstatējis, ka depoziāts labi atspoguļo Gaujas lībiešu vēlā dzelzs laikmeta beigu posma sabiedrības virsslāņa materiālo stāvokli un šīs bagātības avotu – tirdznieciskos sakarus ar Baltijas somu zemēm, Skandināviju un skandināvu centriem Krievzemē. Savukārt zemgaļu sabiedrību savā ziņā līdzīgi raksturo Mežotnes pilskalna depoziāts, kuru analizējusi Emīlija Brīvkalne (1909–1984). Līdz šim nepublicēto E. Brīvkalnes pētījumu par

Mežotnes pilskalna rotu depozītu izdošanai atsevišķā grāmatā projekta ietvaros sagatavojusi A. Vilcāne.

Zemgaļu kultūras liecības analizējis N. Jērums. Pētnieka veiktā dzelzs laikmeta zobenu tipoloģiskā izpēte, hronoloģijas un izplatības skaidrošana parādījusi, ka šo ieroču ieviešanās zemgaļu un kuršu apdzīvotajās teritorijās saistāma ar skandināvu aktivitātēm Baltijas jūrā un tirdzniecības sakaru pieaugumu šajā reģionā un ka vietējo formu veidošanos veicināja militāro aktivitāšu palielināšanās Baltijas reģionā. Veiktie pētījumi varētu sekmēt zemgaļu un kuršu sabiedrības, kā arī karadraudzes veidošanās izpratni.

A. Vilcāne, analizējot tādu jātnieka ekipējuma sastāvdaļu kā pātagas, kas uzietas latgaļu, libiešu un zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, konstatējusi, ka šo atradumu izplatība atspoguļo Baltijas reģionā dzīvojošo tautu kontaktus, bet detalizētāka arheoloģiskā un folkloras materiāla analīze rāda, ka līdztekus pātagu primārajai funkcijai (zirga skubināšana) tām bijusi arī simboliska funkcija, iespējams, tās kalpojušas kā varas simboli.

S. Tilko projekta ietvaros apkopojusi materiālu par kaula ķemmiju atradumiem Latvijas teritorijā. Pētījumu gaitā secināts, ka senākās ķemmes Latvijas teritorijā pārstāvētas nelielā skaitā, tās nav plaši izplatītas arī kaimiņu zemēs, taču konstatētas nepārprotamas liecības par to vietēju izgatavošanu. Savukārt 10.–13. gs. kaula ķemmes Daugavas lejtecē ir nozīmīga libiešu materiālās kultūras liecība, kas atspoguļo Skandināvijas impulsus un lokālā stila iezīmes.

I. Rozentāle (Lazdiņa) projekta ietvaros uzsākusi vēlā dzelzs laikmeta vīriešu jostu vispusīgu izpēti. Pētniece apzinājusi tēmas arheoloģisko avotu bāzi Latvijas muzejos, apkopojusi jostu izpētes historiogrāfiju un risinājusi terminoloģijas, kā arī atsevišķu jostu sastāvdaļu identifikācijas un tipoloģijas jautājumus. Šie pētījumi paplašinājuši informāciju par apģērba valkāšanas tradīcijām, pārmaiņām darināšanas tehnikā, kā arī kultūras un tirdzniecības sakaru virzieniem, etniskās vēstures un sociāl-ekonomiskajiem jautājumiem.

Ieročus kā viduslaiku iedzīvotāju kultūras liecības pētījis R. Brūzis. Arheoloģisko liecību par kaujas āmuriem un dunciem sistematizēšana devusi iespēju šīs ieroču grupas salīdzināt ar kaimiņu teritorijās izplatītajām formām. Pētnieks konstatējis, ka Latvijā atrastie kaujas āmuri pēc izveidojuma ir tuvi Rietumu, kā arī Centrālajā un Austrumeiropā 14.–16. gs. lietotajiem eksemplāriem, bet Latvijā kavalērijas bruņojumā tie izmantoti 15.–16. gadsimtā. Nozīmīgs viduslaiku materiālās kultūras raksturojumam ir R. Brūža pētījums par 14.–16. gs. dunciem, kurā, pamatojoties uz interdisciplināru metožu lietojumu, šie ieroči skaidri nošķirti no saimniecības un kaujas nažiem. Tādējādi arheologu rīcībā ir nonākuši skaidri kritēriji duncu tipoloģiskās grupas izdalīšanai no duramo – griežamo ieroču funkcionālās apakšgrupas.

R. Brūzis analizējis arī Nurmuižas izrakumos (2008.–2009. g.) iegūtās viduslaiku beigu – agro jauno laiku liecības, kas dod ieskatu muižas īpašnieku luksusa dzīvesveidā. Pētījuma novitāte saistīta ar jaunu pieeju arheoloģisko avotu interpretācijā, kas paver iespējas līdzīgi izvērtēt atradumus citos pieminekļos.

Turpinot Latvijas viduslaiku piļu pētniecību, I. Ose projektā sagatavojusi publikācijas par vairākām tēmām. Viens pētījums veltīts Tukuma pils izpētes vēsturei, aplūkojot to Latvijas kasteloloģijas attīstības kontekstā. I. Ose analizējusi un publicējusi atsevišķu Latvijas piļu plānus, kas glabājas Stoholmas Kara arhīvā. Balstoties uz Turaidas pils piemēru, viņa analizējusi Latvijas piļu kā muzeju izmantošanas veiksmīgās puses un problēmas. Pētniece apkopojusi arī informāciju no raksttītajiem, arheoloģiskajiem un būvīpētes avotiem par sakrālajām telpām Latvijas viduslaiku pilīs. Šo tēmu papildina Z. Apalas pētījums, kas veltīts viduslaiku kapelu un baznīcu iekārtojuma – konkrēti altārgaldiem un to virsmām – menzām. Šis pētījums dod izpratni par viduslaiku baznīcu altārgalda izveidojumu.

Projekta ierobežotā finansējuma dēļ nebija iespējami ar pētāmo tēmu saistīti arheoloģiskie izrakumi, kā sākotnēji bija iecerēts. Projekta izpildītāji iesaistījās no citiem avotiem finansētos izrakumos, kas tādējādi ne vienmēr atbilda projektā pētāmai tēmai. Cēsu pašvaldības projekta ietvaros Z. Apala vadījusi arheoloģiskos izrakumus Riekstu kalnā Cēsīs. Jauniegūtās liecības par vendiem apliecināja to piederību pie Baltijas somu tautām, bet apakšējā horizontā tika iegūtas senākas, ar Ziemeļlatvijas akmeņu krāvuma kapulauku kultūru saistītas apdzīvotības pēdas. Z. Apalas vadībā notikuši arī arheoloģiskās izpētes un uzraudzības darbi Cēsu vecpilsētā, kuru rezultātā iegūtas liecības par 14. gs. apbūvi, kas nozīmīgas viduslaiku pilsētas vēstures un pilsētnieku kultūras jautājumu skaidrošanai. I. Rozentāle veikusi izrakumus Mežītes pilskalna apmetnē Kurzemē. R. Brūzis organizējis apzināšanu Smārdes Lustūžkalnā un veicis pārbaudes izrakumus Tukuma novada “Biseniekos”, bet S. Tilko un A. Vilcāne – Līvānu Veiguru senkapos.

Projekta izpildītāji pētījumu atziņas prezentējuši 23 vietējas nozīmes un 19 starptautiskās konferencēs un semināros Latvijā (R. Brūzis, A. Vilcāne, G. Zemītis, I. Rozentāle), Vācijā (G. Zemītis, A. Vilcāne, I. Ose), Baltkrievijā (A. Vilcāne, R. Brūzis) un Lietuvā (A. Vilcāne, R. Brūzis, I. Rozentāle). Jāatzīmē, ka starptautiskajās konferencēs izpildītāji piedalījās par Kultūrkapitāla fonda vai personiskajiem līdzekļiem, jo projektā šim nolūkam līdzekļu nepietika.

Projekta ietvaros sagatavotie raksti publicēti gan starptautiskos izdevumos, gan pašmāju rakstu krājumos, t.sk. “Arheoloģijas un etnogrāfijas” 24.–26. laidienā, ko komplektēja A. Vilcāne. Krājuma “Arheoloģija

un etnogrāfija” izdošana bija iespējama, piesaistot Kultūrkapitāla fonda līdzekļus un kooperējoties ar Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” apakšprojektu “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti” un LZP sadarbības projektu (Nr. 10.007) (Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija), apakšprojekts “Latvijas vēstures terminu un personāliju datu bāze”). Projekta ietvaros liels darbs ieguldīts, lai zinātniskajā aprītē nonāktu līdz šim pētniekiem mazpazīstams arheoloģiskais materiāls, kas glabājas Britu muzejā (J. Ciglis, A. Vilcāne, Johana Karla Bēra kolekcija Britu muzejā. Rīga, 2012). Tas paveikts sadarbībā ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju.

Projektā kopumā sagatavotas 72 publikācijas. Publicēta 1 grāmata, 1 katalogs, 24 zinātniskie raksti, 12 tēzes par arheoloģiskajiem izrakumiem un 14 konferenču un grāmatu apskati, 6 populārzinātniskas un 8 cita veida publikācijas (bibliogrāfiju sk. krājuma “Arheologu pētījumi Latvijā” pēdējos izdevumos (Rīga, 2010 un 2012)). Publicēšanai iesniegti 8 raksti. Sagatavotas arī atsevišķas nodaļas promocijas darbiem (R. Brūzis, I. Rozentāle).

Arheoloģisko materiālu krātuvē veikta arheoloģiskajos izrakumos zīmēto plānu inventarizācija un reģistrācija, sekmējot unikālu arheoloģisko izrakumu materiālu pieejamību projekta izpildītājiem, citiem pētniekiem, studentiem, muzeju speciālistiem. I. Rozentāle reģistrējusi 1648 zīmētos izrakumu plānus no 13 objektiem.

Projektā paveiktais paver iespēju jauniem pētījumiem un teorētiskiem skaidrojumiem par vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku kultūru. Tomēr jāatzīmē, ka finansējuma samazinājums, projektu apvienošana, neprognozējamais projekta posmu finansējums bijis traucējošs faktors iecerēto mērķu pilnīgai sasniegšanai.

Antonija Vilcāne

DISKUSIJA “ZEMŪDENS UN PIEKRASTES ARHEOLOĢISKAIS MANTOJUMS LATVIJĀ: APZINĀŠANA, IZPĒTE UN SAGLABĀŠANA” VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTĒ

“Zinātnieku nakts” ir Eiropas Komisijas atbalstīts projekts, kas Latvijā notiek jau septīto gadu un ko realizē Latvijas Zinātņu akadēmija sadarbībā ar Latvijas augstskolām, zinātniskajām institūcijām un muzejiem. Tās ietvaros tiek rīkoti dažādi pasākumi, lai atraktīvā veidā skaidrotu zinātni un zinātnieku darbu, un jau otro gadu tajā piedalās arī Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte (LU VFF). VFF, turpinot iesākto

publisko diskusiju tradīciju, 2012. gadā kopā ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju (VKPAI) rīkoja diskusiju, veltītu arheoloģijai – zemūdens un piekrastes arheoloģiskajam mantojumam (jāatgādina, ka 2011. gadā “Zinātnieku nakts” diskusija bija veltīta arheoloģisko pieminekļu aizsardzībai). Diskusija tika veidota saistībā ar 2012. gada “Zinātnieku nakts” tēmu – enerģiju, kā arī Eiropas kultūras mantojuma dienu aktualizētajiem jautājumiem par ūdens un piekrastes mantojumu.

Diskusija norisinājās 28. septembrī LU VFF telpās, un tajā piedalījās: VFF profesors Dr. habil. hist. Andrejs Vasks, asociētais profesors Dr. hist. Armands Vijups, dekāns, docents Dr. hist. Andris Šnē, Latvijas Kultūras akadēmijas profesors, VKPAI Arheoloģijas un vēstures daļas eksperts Dr. hist., Dr. habil. art. Juris Urtāns, VKPAI Arheoloģijas un vēstures daļas vadītāja Sandra Zirne un zemūdens arheologs Voldemārs Rains. To vadīja LU VFF vēstures doktorantūras studente Aija Vilka un vēstures maģistrantūras students Aivars Siliņš.

Diskusija iesākās ar vispārīgiem jautājumiem par arheoloģiskā mantojuma definēšanu, par zemūdens un piekrastes arheoloģiskā mantojuma specifiku. Profesors A. Vasks klātesošajiem paskaidroja, ka arheoloģiskais mantojums ir ne tikai visi arheoloģiskie pieminekļi, kurus aizsargā likums, bet arī arheoloģiskās vietas, kas atrodas Latvijas teritorijā: senās dzīvesvietas, apbedījumu vietas un kulta vietas, kā arī citas grupas. Zemūdens un piekrastes arheoloģiskais mantojums ir šīs nosauktās grupas, ja tās atrodas ūdenī vai piekrastē. A. Vijups papildināja, ka piekrastes arheoloģiskais mantojums ir “pelēkā zona”, jo tam tiek pievērsta vismazākā uzmanība un tas ir maz apzināts, turklāt Baltijas jūras ietekmē tiek bojāts un iznīcināts. A. Šnē atzīmēja, ka pastāv dažas terminoloģiskas neskaidrības, jo bieži zemūdens arheoloģiju ir grūti nodalīt no sauszemes arheoloģijas (piemēram, nozīmīgākie kuģu atradumi Baltijas valstīs ir notikuši sauszemes izrakumos). A. Šnē atgādināja, ka 1959. gadā arheologs Jānis Apals Latvijā sāka veidot zemūdens arheoloģiju un izmantoja terminu *hidroarheoloģija*, tāpēc, iespējams, ir vērts pie tā atgriezties, ar to saprotot gan jūras, gan iekšējo ūdeņu arheoloģiju, gan arī ar ūdeņiem saistīto piekrastes teritoriju. Arī J. Urtāns piekrita, ka pastāv problēmas ar nodalījumu, piemēram, pie kā pieskaitīt purvus vai modernos applūdinājumus (hidroelektrostaciju celtniecības rezultātā), kuri pēc būtības ir noslēcināti sauszemes pieminekļi.

S. Zirne iebilda, ka nevajag izdomāt nekādas robežšķirtnes, jo pastāv 2001. gada konvencija, kurā ir sniegta definīcija: “Zemūdens kultūras mantojums” ir visas kultūras, vēsturiskās vai arheoloģiskās cilvēku eksistences liecības, kas daļēji vai pilnīgi, periodiski vai nepārtraukti vismaz 100 gadus atrodas zem ūdens, piemēram: vietas, celtnes, ēkas, artefakti un cilvēku mirstīgās atliekas to arheoloģiskajā vai dabas kontekstā; kuģi, gaisa

kuģi vai citi transportlīdzekļi vai to daļas, šo transportlīdzekļu krava vai citas sastāvdaļas to arheoloģiskajā vai dabas kontekstā; aizvēsturiski objekti.”¹

Pievēršoties tieši Latvijas zemūdens un piekrastes arheoloģiskajam mantojumam, diskusijas dalībnieki tika aicināti pastāstīt, kā norisinās šādu arheoloģisko pieminekļu apzināšana un kāda ir tās specifika. V. Rains paskaidroja, ka galvenā apzināšanas specifika ir tā, ka darbs notiek zem ūdens, kas nozīmē, ka tas ir smags, bīstams, dārgs, un ļoti svarīgi ir prasmīgi organizēt un vadīt zemūdens darbus. Arī J. Urtāns piekrita, ka zemūdens arheoloģisko pieminekļu apzināšana ir ļoti smags darbs, kas prasa ne tikai specifisku aprīkojumu, bet arī labu veselību. J. Urtāns arī atzīmēja, ka pastāv vispārēji pamatprincipi kultūras mantojuma apzināšanā – neiejaukties tajā, cīnīties pēc iespējas vairāk saglabāt *in situ* un tikai dabas vai cilvēku draudu gadījumā veikt nepieciešamos pasākumus pieminekļa saglabāšanai, kas iespēju robežās paredz iejaukšanos pieminekļi.

Pēc tam diskusijas dalībniekiem tika lūgts paskaidrot, kā tiek veikta zemūdens pieminekļu atrašana un identifikācija. J. Urtāns norādīja, ka zemūdens arheoloģijai ir diezgan tiešas paralēles ar tradicionālo jeb “sauszemes” arheoloģiju – zemūdens objekta sākotnējā atklāšanā tiek izmantota folklorā, cilvēku nostāsti, ziņas no zvejniekiem par kādām krastā izmesītām vai jūrā ieraudzītām lietām. Turpmākās meklēšanas metodes ir ļoti dažādas: gan tādas, kas saistītas ar vietas tehnisko meklēšanu, izmantojot sonoru un aeroarheoloģijas metodes, gan tīri praktiskas metodes ar ieniršanu zem ūdens, gan arī magnetometriskās metodes dzelzs priekšmetu meklēšanai. No nostāsta vai kādas situācijas tiek līdz pašam objektam un tālāk seko objekta identifikācija. V. Rains pastāstīja, ka paša objekta identificēšanā pastāv vairāki kritēriji – var ieraudzīt kuģa nosaukumu uz vraka vai uz kuģa zvana, uz kura parasti ir norādīts arī kuģa uzbūvēšanas gads, tāpat identifikāciju ir iespējams veikt pēc konstrukcijas, atrastajiem priekšmetiem: pudelēm, traukiem, ieročiem, kuģa vecumu iespējams noteikt, arī izmantojot dendrochronoloģisko datēšanu. A. Šnē pievērta uzmanību tam, ka arī rakstītie vēstures avoti, piemēram, kuģu reģistri vai ostu grāmatas, būtu izmantojami zemūdens objektu identificēšanā. V. Rains, piekritot A. Šnē piebildei, pastāstīja, ka, piemēram, Dundagas draudzes hronikās ir iespējams uzzināt ne tikai to, kad kuģis nogrimis, bet arī avārijas apstākļus, kuģa kravu un bojāgājušo skaitu.

¹ 2001. gada Konvencija par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību. Parīze, 2001. gada 2. novembris. 1. pants, definīcijas. Pieejams: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.vvc.gov.lv%2Fexport%2Fsites%2Fdefault%2Fdocs%2FSTA%2FTulkojumi_no_anglju_val%2FKonvencijas%2FConvention_on_the_Protection_of_the_Underwater_Cultural_Heritage.doc (skatīts 19.01.2013.).

Atgriežoties pie zemūdens objektu apzināšanas darbiem, S. Zirne minēja, ka VKPAI sadarbojas ar Zemūdens kultūrvēsturiskā mantojuma asociāciju, Valsts robezsardzi un Jūras administrāciju, kuras piedalās apzināšanas darbos, tomēr, lai iekļautu kādu vraku valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, jāveic liels birokrātisks un praktisks darbs – ir jāzina vraka izmēri, saglabāšanās pakāpe un citi parametri, tāpēc pašlaik aizsargājamo pieminekļu sarakstā ir iekļauts tikai Kolkas vraks ar maksimālo likumdošanā noteikto aizsardzības zonu 500 m attālumā ūdens daļā, kas rada iespējas pārraudzīt arī līdz šim zināmos, bet vēl neizpētītos vrakus, un patlaban tiek gatavota dokumentācija vēl viena vraka iekļaušanai valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. V. Rains papildināja, ka kvalitatīvai kuģa vraka uzmērīšanai un identificēšanai ir nepieciešams ap 6000–8000 mērījumu. Noslēdzot jautājumu par apzināšanu, A. Šnē minēja, ka patiesībā sistemātiska zemūdens un piekrastes mantojuma apzināšana Latvijā nav notikusi un būtu nepieciešams izstrādāt kartogrāfisku materiālu, kurā vismaz aptuveni tiktu iezīmēti nogrimušie kuģi ar datējumu un vēsturisku informāciju. Savukārt A. Vasks piebilda, ka jūrā ir ne tikai kuģu vraki, piejūras zonā var konstatēt arī senās dzīvesvietas. Pagaidām Latvijā tādas nav atklātas, bet A. Vasks pieļāva, ka tas, iespējams, ir tāpēc, ka nav veikta meklēšana vai arī dzīvesvietu kultūrslānis ir pārskalots un ieskalots jūrā.

Diskusijas turpinājumā dalībniekiem tika lūgts pastāstīt, kāda ir zemūdens un piekrastes arheoloģiskā mantojuma izpētes specifika. J. Urtāns paskaidroja, ka pēdējā atļauja zemūdens arheoloģiskajai izpētei ir izsniegta 1998. gadā, kad V. Rains veica pētījumus Kolkā, kopš tā laika zemūdens arheoloģiskie pētījumi nav veikti. Zemūdens arheoloģijas pētniecības metodes ir līdzīgas kā sauszemes arheoloģijā, tāpat tiek izmantoti, piemēram, marķējumi, koordinātu sistēmas, tiek veikta fiksācija un fotofiksācija, tikai tas viss norisinās daudz sarežģītākos apstākļos. V. Rains paskaidroja, ka attīrīšanai tiek izmantots ežektors – ierīce, ar kuras palīdzību ir iespējams attīrīt objektus, konstrukcijas, un tā darbojas pēc līdzīga principa kā putekļsūcējs. J. Urtāns piemetināja, ka ežektors pamatā ir domāts konstrukciju atseġšanai, lai gan diemžēl realitātē tas bieži tiek izmantots tikai senlietu izcelšanai no dūņām.

J. Urtāns uzsvēra, ka galvenais, kas jāatceras zemūdens arheoloģijā, ir tas, ka zem ūdens kuģis, tā daļas un krava saglabājas vislabāk, un, ja tos grib izcelt, jābūt nopietnam pasākumu kompleksam un finansiāliem līdzekļiem. Šim apgalvojumam piekrita arī A. Vijups un V. Rains, norādot, ka tad, kad zemūdens objekts maina savu sākotnējo stāvokli, tas sāk bojāties, ja netiek nodrošināta tā saglabāšana un iekonservēšana. J. Urtāns pievērsa uzmanību problēmai, kura arvien vairāk apdraud vraku saglabāšanos, – tā dēvēto zemūdens kokgrauzu jeb kuģu tārpu (*Teredo*

navalis) savairošanās Baltijas jūrā. Šie kuģu tārpi, kas pēc būtības ir jūras moluski, pamatā dzīvo siltajos un sāļajos ūdeņos, tomēr sakarā ar klimata maiņu ir savairojušies arī ūdeņos pie Dānijas un Vācijas piekrastēm, un zinātnieki uzskata, ka tuvākajā nākotnē tie izplatīsies visā Baltijas jūrā. Šie moluski ir spējīgi iznīcināt vraku 10–15 gadu laikā, tāpēc tiek veidoti dažādi projekti, lai mēģinātu apturēt kuģu tārpu izplatīšanos un zemūdens objektu tālāku iznīcināšanu.

Turpinot diskusiju par saglabāšanu, tika aplūkots jautājums par to, kam pieder zemūdens arheoloģiskais mantojums. J. Urtāns norādīja, ka, piemēram, Lielbritānija ir izteikusi pretenzijas uz kuģiem, kuri ir bijuši tās īpašumā vai kurus briti ir nogremdējuši kā militārās trofejas. S. Zirne piebilda, ka Latvijā darbojas princips – kamēr vraks atrodas teritoriālajos ūdeņos, tas pieder Latvijai un par to gādā institūcijas, kas atbild par teritoriālajiem ūdeņiem, – Jūras administrācija un Valsts robežsardze, saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem.

Valsts robežsardze rūpējas arī par to, lai nenotiktu nelikumīgi niršanas darbi pie zemūdens objektiem un to izlaupišana, tomēr ir grūti izsekot šādiem vraku aplaupītājiem, un zemūdens arheoloģijā vraku izlaupišana izpaužas daudz smagākā formā nekā sauszemes arheoloģijā. Diskusijas dalībnieki atzina, ka mantraču darbošanos un kuģu aplaupīšanu ir iespējams novērst, tikai mainot sabiedrības domāšanu, tāpēc ir nepieciešama izglītošana un šādu problēmu akcentēšana. A. Vijups minēja, ka ir nepieciešama izpratne par to, kāpēc senlietas ir vērtīgas un kāpēc tās labāk atstāt uz vietas, nevis nolikt uz kamīna vai uzdāvināt kolēģim dzimšanas dienā.

Noslēdzot diskusiju, tās dalībnieki tika aicināti izteikties, kā iespējams popularizēt zemūdens arheoloģisko mantojumu un kā sabiedrībai stāstīt par tā aizsardzību. A. Šnē norādīja, ka zemūdens mantojums ir specifiska niša, kuru ir grūtāk sasaistīt ar nacionālo pašapziņu nekā sauszemes arheoloģisko mantojumu, piemēram, pilskalnus, tāpēc, runājot par zemūdens arheoloģiju, būtu jāuzsver kāds atraktivitātes vai retuma moments un konkrēti vēsturiski stāsti. S. Zirne atzina, ka Latvijā par šo mantojumu ir runāts pārāk maz, lai gan citviet pasaulē zemūdens arheoloģija un zemūdens tūrisms kļūst arvien populārāks, tāpēc šī ir atvērta niša, kurai jāgatavo speciālisti. Viņa pieminēja, ka 2014. gadā Latvijā jābūt izstrādātam jūras telpiskajam plānojumam, kura ietvaros tiks apsekti šobrīd zināmie vraki un noteiktas aizsardzības joslas ap tiem, kā arī tiks sagatavota dokumentācija par vairākiem jauniem zemūdens objektiem, kurus iekļaut aizsargājamo pieminekļu sarakstā, un zemūdens arheoloģija, cerams, attīstīsies arvien vairāk.

Nobeigumā jāmin, ka šāda atklātā diskusija par zemūdens mantojumu tika rīkota pirmo reizi, tāpēc jāizsaka cerība, ka turpmāk zemūdens

arheoloģija tiks popularizēta vairāk un Latvijas sabiedrība apzināsies, ka valsts kultūrvēsturiskais mantojums nozīmē arī zemūdens objektus, kurus ir jāsargā un jāsaglabā nākotnes paaudzēm kā Latvijas vēstures un sabiedrības identitātes sastāvdaļu.

Aija Vilka

APBALVOJUMI

Arheologi –
Dr. habil. hist., LZA
īstenais loceklis
Andris Caune un
Dr. habil. hist., LZA
īstenais loceklis
Ēvalds Mugurēvičs
Lietuvas valsts
atjaunošanas
95. gadadienā ir
apbalvoti ar ordeņa
“Par nopelniem
Lietuvas labā”
Bruņinieka krustiem
par sadarbības
veicināšanu Lietuvas
un Latvijas zinātnē.

* * *

Latvijas Zinātņu akadēmijas senāts piešķīris Dr. hist. **Dainai Bleierei** Kārļa Ulmaņa balvu par 20. gadsimta otrās puses vēstures pētījumiem.

RECENZIJAS

KRITIKAS KULTŪRA VĒSTURES ZINĀTNĒ: DAŽAS PĀRDOMAS

Divi savstarpēji nesaistīti notikumi pēdējā laikā ir likuši man padomāt par stāvokli vēsturisko pētījumu recenzēšanā un par to, ko varētu nosaukt par vēstures kritikas kultūru. Pirmais gadījums bija saistīts ar nepieciešamību sameklēt recenzijas par dažiem vēstures pētījumiem. Izrādījās, ka par daudzām grāmatām vispār nav nevienas recenzijas, bet par citām – labākajā gadījumā viena. Pārskatot žurnālus *Latvijas Vēsture*, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* un *Latvijas Arhīvi*, nācās konstatēt, ka recenzēta patiešām tiek tikai daļa publicēto grāmatu. Vairāk ir grāmatu apskatu, bet arī tie neatspoguļo visas izdotās grāmatas. Protams, jāpiešķaita vēl profesionālu vēsturnieku rakstītās recenzijas, kas tiek publicētas neakadēmiskajā presē, tomēr jāatzīst, ka arī to nav daudz. Iemesli, kādēļ recenziju ir tik maz, vismaz pirmajā acu uzmetienā ir pilnīgi saprotami. Vairums vēsturnieku jau pirms izglītības un zinātnes ministra ieteikuma ir sameklējuši “labākus darba devējus” un, nokāvušies ar daudzajiem darbiem, recenziju rakstīšanu uzskata par lieku apgrūtinājumu, jo no akadēmiskā viedokļa tās ir tikai sekundāra aktivitāte un arī nopelnīt ar tām nevar. Kvalificētas recenzijas rakstīšana ir darbietilpīga, tā prasa labu izpratni par grāmatā aplūkoto problēmu, izmantotajiem avotiem, akadēmisko kontekstu. Kas tomēr liek recenzijas rakstīt? Dažos gadījumos – sajūsma vai (retāk) sašutums par grāmatu, citos – tās ir “organizētas” pēc grāmatas autora vai žurnāla lūguma. Profesijas specifiskas dēļ vēsturnieku vidū introvertu cilvēku proporcija, iespējams, ir diezgan liela, tādēļ daudzi nav spēcīgi tagad tik nepieciešamajā “tīklošanā” (*networking*) un kautrējas paši “organizēt” recenzijas. Rezultātā viņi tā arī var neuzzināt, ko par viņu darbu domā citi vēsturnieki, ja neņem vērā privātus kolēģu izteikumus, kas saprotamu iemeslu dēļ reti kad ir kritiski. Pieļauju, ka daudziem ir zināmā mērā klaustrofobiska sajūta, neredzot atgriezenisko saiti starp sevi un vēsturnieku kopienā.

Otrais gadījums bija kolēģa Jura Pavloviča nesenie izteikumi radio *Baltkom* par to, ka viņš savas grāmatas “Padomju Latvijas ikdiena” dēļ esot kļuvis par latviešu tautas ienaidnieku.¹ Šādas reakcijas iemesls bija

¹ Mixsnews.lv. Istorik: za svoiu knigu pro SSSR ia stal vragom latiškovo naroda. *Mixnews.lv*. 28.03.2013. <http://www.mixnews.lv/ru/exclusive/news/2013-03-28/120875>.

Ritvara Jansona visai kritiskā recenzija “Latvijas Avīzē”² Jāatzīst, man šāda reakcija šķita pārliecīgi sakāpināta, vēl jo vairāk tādēļ, ka lasītāju atsaukmes laikrakstos, žurnālos un interneta portālos par grāmatu visumā ir pozitīvas. Nekādā ziņā nevar teikt, ka grāmata tiktu noklusēta un nebūtu radījusi nekādu ievērību. Tomēr šis gadījums rosina izdarīt dažus secinājumus.

Kritiskas recenzijas nereti tiek uztvertas kā personisks vai politisks uzbrukums – arī tad, ja kritika ir konstruktīva un pēc būtības. Iespējams, zināmā mērā šādu uztveri ir ietekmējis padomju laika mantojums, kad kritika patiešām varēja nozīmēt būtiskas un nevēlamas sekas kritikas objektam un ar avīzi varēja nosist ne tikai mušu un priekšnieku, bet arī vēsturnieku. Tomēr nevar teikt, ka ar padomju laiku var izskaidrot visu. Protams, var saprast autorus, kas savam gara bērnam veltījuši vairākus gadus smaga darba. Recenzentu atrastās faktu kļūdas vai arī apstrīdamās interpretācijas uz paveiktā darba kopējā fona var šķist sikumaina piekasišanās. Taču, kad pirmais aizvainojums ir norimis, kritiķu aizrādījumu analīze palīdz izvairīties no līdzīgām kļūdām nākotnē. Diezgan raksturīgi šajā gadījumā ir tas, ka kritikas objekts nemēģina pēc būtības atspēkot recenzenta uzbrukumus, ja uzskata tos par nepamatotiem, bet gan interpretē kritiku kā politisku uzbrukumu. Viens no iemesliem varētu būt tas, ka kritiskas recenzijas vispār tiek publicētas ļoti reti. Pamatprincips, pie kura pieturas latviešu vēsturnieki, ir “vai nu labu, vai neko”. Tādēļ mēdz būt, ka to vai citu grāmatu personīgās sarunās aizmuguriski kritizē, taču neviens neņem uzlikt šo kritiku uz papīra. Recenzenti dažkārt vispār cenšas izvairīties no novērtējuma, un gadās arī tā, ka recenzijas pēc būtības ir tikai garāki grāmatu satura apskati, kuros netiek mēģināts aplūkot tās problemātiku plašākā kontekstā. Ņemot vērā vēsturnieku nelielo kopienu, tas ir zināmā mērā neizbēgami. Neviens nevēlas bojāt attiecības ar kolēģiem, ar kuriem jāsadarbojas dažādos projektos, it īpaši ar tiem, kas ieņem augstāku stāvokli zinātnes hierarhijā. Tā ir problēma, kas ir būtiska arī lielākās valstīs par Latviju. Tāds ir stāvoklis, ar kuru mēs visi zināmā mērā esam apraduši, un var jau būt, ka katram no mums personīgi tas ir pat ērti, jo mūsu trauslais *ego* netiek ievainots.

Tomēr domāju, ka šāda situācija nav laba no akadēmiskās vēstures zinātnes interešu viedokļa. Gustavs Strenga un Kaspars Zellis pilnīgi pamatoti ir norādījuši, ka “kvalitatīvu diskusiju trūkums vēsturnieku vidū un sabiedrībā ietekmē vēstures kvalitāti” un “atgūtās neatkarības gados praktiski nav attīstījusies recenziju un viedokļu sadursmju kultūra, kas

² Ritvars Jansons. Padomju medaļas viena puse. *Latvijas Avīze*, 20.12.2012.

ne tikai nodrošinātu vēstures kvalitāti, bet arī ieinteresētu sabiedrību”.³ Diskusijas, viedokļu apmaiņa nerodas tukšā vietā: ir jābūt pētniecībai un pētniecības rezultāti ir jānovērtē un jāapspriež, turklāt vēlams, lai tas notiktu ne tikai “patīk, nepatīk” vai arī šauri lokālā skatījumā, bet ņemot vērā attiecīgās problēmas pētniecības kopējā (pasaules) kontekstā.

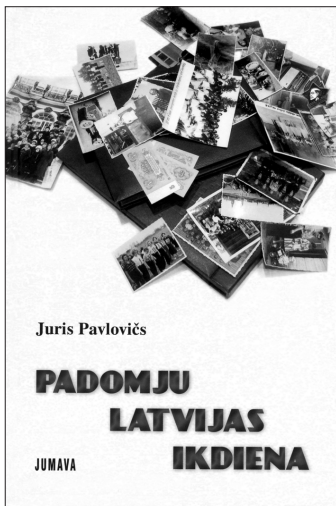
Vēl viens aspekts, kas ir saistīts ar recenzēšanas kultūru, ir akadēmisko standartu jautājums. Pirms pāris gadiem Lielbritānijā notika skandalozs tiesas process, kurā viens no vadošajiem britu Padomju Savienības vēstures pētniekiem profesors Orlando Faidžiss (*Orlando Figes*; viņa grāmata *Čukstētāji: privātā dzīve Staļina Krievijā* ir tulkota latviski) bija spiests atzīt, ka portāla *Amazon.com* britu versijā ir anonīmi publicējis negatīvas recenzijas par saviem kolēģiem un slavējis paša darbus.⁴ Sākotnējo impulsu šāda neglītai rīcībai bija devis tas, ka viens no kolēģiem recenzijā solīdā akadēmiskā žurnālā bija norādījis uz Faidžisa ne visai korekto attieksmi pret izmantotajiem avotiem. Notikums bija ekstraordinārs un ļoti sāpīgs Faidžisa reputācijai. Tomēr tam bija vismaz viens pozitīvs aspekts – tas vēlreiz atgādināja vēsturniekiem, ka neatsaukšanās uz avotiem vai neko-rekta to izmantošana un interpretācija ir akadēmisks nāves grēks. Tomēr lielas nelaimes bieži sākas ar sīkumiem, un ir nepieciešamas rūpīgas recenzijas, kas palīdz uzturēt akadēmiskos standartus, lai cik nepatīkami būtu aizrādīt kolēģiem uz viņu pārkāpumiem.

Saprotu, ka visu iepriekš teikto var pamatoti kritizēt, sak', atkal kārtējās tukšās runas situācijā, kad profesionāla vēstures pētniecība vispār ir visai apdraudētā stāvoklī. Vienalga, nevar cerēt uz regulārākām un dziļākām recenzijām, jo resursu nebūs vairāk, bet cīņa par ierobežotiem resursiem neveicina objektivitāti un iecietību. Uz šiem pārmetumiem, man šķiet, ir tikai viena iespējamā atbilde – katrs no mums var kaut ko darīt, lai situāciju mainītu. Attieksmes maiņa ir mūsu vienīgā cerība. No šā viedokļa vēstures zinātnes acīmredzamā fiziskā sašaurināšanās Latvijā – arvien mazāk ir vēsturnieku, kas var nodarboties ar pētniecību kā pamatdarbu, situāciju neuzlabo. Tomēr pašu vēsturnieku atbildīgāka pieeja recenziju rakstīšanai daudz ko var mainīt.

Daina Bleiere

³ Gustavs Strenga, Kaspars Zellis. Latvijas vēsture starp pagātņi un nākotni. *Latvijas Avīze*, 26.08.2011.

⁴ Sk., piem.: Alexandra Topping. Historian Orlando Figes agrees to pay damages for fake reviews. *The Guardian*, 16.07.2010.

Juris Pavlovičs. *Padomju Latvijas ikdiena: Mūsu vienīgā vakardiena.*
Rīga: Jumava, 2012. 142 lpp.
ISBN 978-9934-11-211-9

Vēsturnieku publikācijas par padomju perioda sociālo vēsturi Latvijā parādās visai reti. Tas neapšaubāmi apgrūtina profesionālā diskursa veidošanos par šo tēmu. Tādējādi lasītājiem nereti atliek paļauties tikai uz biogrāfisko literatūru vai izteikti komerciāliem nolūkiem radītu publicistiku. 2012. gadā apgāda “Jumava” izdotā Jura Pavloviča grāmata “Padomju Latvijas ikdiena” ir mēģinājums aizpildīt šo tukšumu, aprakstot un izskaidrojot

Padomju Latvijas sabiedrības sadzīvi un sociālekonomiskos apstākļus, kādos tā veidojās.

Grāmata nav veidota kā akadēmisks izdevums – tai nav recenzentu, tekstā minētajiem faktiem netiek norādīti informācijas avoti, kā arī nav dots bibliogrāfiskais rādītājs. Līdz ar to runa ir par populārzinātnisku vēstures literatūru, kaut gan autora paustie vērtējumi brīžiem liecina arī par pretenzijām polemizēt ar akadēmisko vēsturnieku pieeju padomju periodam Latvijas vēsturē. Grāmata ir strukturēta hronoloģiski, sadalot padomju laiku četrās desmitgadēs. Autors necenšas izklāstīt savus argumentus par labu šādai struktūrai, lai gan par to var rasties zināmi jautājumi, īpaši par t.s. Brežņeva laika *saskaldišanu* (1965–1975 un 1975–1985). Tāpat grāmatas ievaddaļā autors nepaskaidro, kas īsti tiek saprasts ar jēdzienu “ikdienas dzīve”, vien dod mājienu, ka ikdienas dzīve veidojās sazobē ar padomju “sadales ekonomikas pastāvēšanu” (8. lpp.). Kaut gan kopumā Pavlovičs padomju ikdienas dzīvi ievieto daudz plašākā nozīmju laukā, tomēr viņa spriedumos iezogas šāds *ekonomiskais redukcionisms*. Piemēram, ASV ražojuma lietu kultu padomju sabiedrībā autors saista tikai ar produkcijas augsto kvalitāti (73. lpp.), nevis Rietumu *per se* simbolisko nozīmi padomju cilvēka apziņā. Savukārt latviešu attiecības ar trimdu tiek uztvertas tikai klaji utilitārā kontekstā, jo “emigranti dzimtenē tika gaidīti nevis kā radi, bet kā piedeva paciņām” (90. lpp.).

Labas populārzinātniskas vēstures grāmatas nerakstītā vienošanās ar lasītāju paredz raita un nespeciālistam saprotama naratīva veidošanu, taču grāmatas “Padomju Latvijas ikdiena” vēstījums daudzviet ir smagnējs. Tās lielā mērā ir sekas autora izvēlētajam tekstveides paņēmienam – katras

desmitgades ietvaros savirknēt faktus un statistikas datus, nesniedzot tiem dziļāku skaidrojumu. Respektīvi, Pavlovičs nav pievērsis lielu uzmanību *sauso datu* kontekstualizēšanai, parādot to nozīmi konkrētā laikmeta ietvaros vai atsedzot to kopsakaru ar kultūrsociāliem procesiem. Sevišķi nomācoši šķiet pārlietu detalizētie preču izcenojumu un profesiju atalgojuma raksturojumi. No pārskatāmības viedokļa daudzviet šādu datu ilustrēšanai labāk būtu bijis izmantot uzrunājošus infografiskus. Tāpat, stāstot par Padomju Latvijas ikdienas dzīvi, autors ir konsekventi izvairījies izmantot vēstures personāžu *balsis*. Uz grāmatas pēdējā vāka tiek arī uzsvērts, ka “grāmatā nav nevienas darbojošās personas – tās vienīgais varonis ir laikmets”. Tomēr var jautāt: cik pamatota ir šāda pieeja, īpaši populārzinātniskajā žanrā? Neieskicējot spilgtu Latvijas cilvēku lomu sociālajā vēsturē, Pavlovičs padomju ikdienu ir padarījis par abstraktu pašorganizējošos sistēmu un atņēmis tai individuālās rīcībspējas dimensiju, rādot padomju cilvēkus kā pasīvu un ar iniciatīvu neapveltītu masu, nevis radošus un pragmatiski noskaņotus indivīdus, īpaši t. s. vēlinā sociālisma periodā. Cilvēkus mēs faktiski varam ieraudzīt tikai bagātīgajā vizuālajā materiālā, kas ataino Padomju Latvijas ikdienas notikumus un tai raksturīgās prakses kāzās, skolas gaitās, ceļojumos.

Ja pievērsamies grāmatas konceptuālajam līmenim, arī tajā parādās virkne neizprotamu lietu. Autors daudzviet pārsteidz ar nepamatotiem un sasteigtiem spriedumiem. Piemēram, 1949. gada 25. marta deportācijas Pavlovičs pasniedz kā parastu policejisku operāciju ar mērķi kontrolēt par neuzticamām uzskatītas personas (33. lpp.). Deportācijas normalizējošais vērtējums ir balstīts uzskatā, ka šādas operācijas bija sava laika vispārēja prakse. Pat ja pieņem šādu visnotaļ dīvainu premisu, nav saprotams, kādu motīvu vadīts autors padomju deportācijas ir izvēlējis aplūkot pēc 40. gadu standartiem, lai gan citviet viņa spriedumi izriet no šodienas priekšstatiem par normalitāti. Šādā veidā Pavlovičs, manuprāt, sper soli pretim deportāciju un netieši arī citu noziegumu pret cilvēci, t. sk. holokausta, trivializēšanai.

Nevar arī nepamanīt autora moralizējošo attieksmi pret padomju laika inteliģenci un tās pretnostatīšanu padomju *vienkāršajam* cilvēkam. Pavlovičs uzskata, ka tā 60. gadu latviešu radošā inteliģence, kas apmeklēja populāras Rīgas kafējnīcas un krogus, bija bezdarbīgi ļaudis un “viegla dzīves tīkotāji” (74. lpp.). Nespējot izskatīties turīgāki par strādniekiem sev līdzās, padomju inteliģenti izstrādāja “savus īpašus ģērbšanās, paradumu un interešu “uzvedības kodus”, kas novilkta grūti pārvaramu barjeru starp viņiem un pārējo pasauli” (101. lpp.). Bez tam 60. gados Latvijā neizveidojās tāda pati inteliģences paaudze kā Krievijā “šestdesjatņiki” (74. lpp.), kas ir interesanta un diskutēšanas vērta tēze. Vienlaikus gan

grāmatā tiek uzsvērts inteliģences zemais atalgojumu iepretim citām (mazāk kvalificētām) profesionālajām grupām. Turklāt Pavloviča vērtējumā arī 60. gadu inteliģencē izplatītajai diskusijai starp “fiziķiem” un “liriķiem” bija ekonomisks pamats, jo “pēc būtības [tā] bija labi apmaksāto eksakto un tehnisko zinātnieku pārākuma demonstrācija, nostādot sevi augstāk par trūcīgajiem humanitāro profesiju kolēģiem” (68. lpp.). Autors acīmredzot ignorē šī jautājuma paradigmatisko nozīmi, kuru kodolīgi ir aprakstījuši publicisti Pjotrs Vails un Aleksandrs Geniss, proti, “fiziķi” jeb zinātnieki pirmām kārtām iemiesoja 60. gadu cilvēka ideāltipu, nevis labi pelnošo inteliģences daļu.¹ Taču, kopumā ņemot, no grāmatas tā arī netop skaidrs, vai latviešu inteliģence padomju režīmā bija reāla sociālo pārmaiņu veidotāja vai arī neliela, materiāli nomocīta izglītotu cilvēku grupa bez jebkādas ietekmes uz padomju ikdienu.

Dziļāku pārdomu vērts ir autora piedāvājums pārinterpretēt t. s. Brežņeva laiku, pārliekot akcentus no ierastā uzskata par stagnācijas periodu uz krietni pozitīvāko novērtējumu, ka tie bija labākie gadi latviešu tautas pastāvēšanas vēsturē. Šādus pārinterpretācijas signālus esmu jau arī agrāk pamanījis, analizējot pēcpadomju latviešu memuārliteratūru un sabiedrisko domu, kurā pozitīvā vai neitrālā attieksme pret padomju periodu balstās 60. un 70. gadu pieredzē. Savu tēzi par *zelta laikmetu* Pavlovičs cenšas pierādīt ar iedzīvotāju ienākumu līmeņa un pirkjspējas pieaugumu un ar vispārējo patēriņcības kultūras uzplaukumu. Tomēr šis pamatojums nav visai pārliecinošs, un patiesībā atlasītie fakti vietumis nonāk pretrunā ar autora labvēlīgo skatījumu. Piemēram, viņš atzīst, ka straujā dzīves līmeņa celšanās audzēja arī inflāciju (93. lpp.), kā rezultātā 1985. gadā trešdaļa strādājošo joprojām pelnīja mazāk par 125 rubļiem, lai gan minimāli komfortabla dzīvesveida uzturēšanai bija nepieciešami 247 rubļi (138. lpp.). Turklāt no Brežņeva laika visvairāk ieguva neoficiālo ekonomisko attiecību (blats, nedeklarēti darījumi) dalībnieki, kas savā būtībā parāda oficiālās sistēmas nespēju funkcionēt. Autors arī norāda, ka Brežņeva laikā “Latvijas iedzīvotājs drīkstēja runāt un darīt jebko, kas neizskatījās pēc pretvalstiskas sazvērestības, – publiski lādēt komunistus, skaļi stāstīt anekdotes par valsts vadītājiem un pat izkliegt divdomīgus lozungus, ja vien brēcējs nestāvēja tieši blakus varas pārstāvjiem” (81. lpp.). Šāds pārspilējums veido maldīgu priekšstatu, ka Brežņeva laikā cenzūra faktiski nepastāvēja un publiskā telpa lielā mērā bija brīva no ideoloģiskajiem žņaugiem, cilvēki varēja brīvi lasīt pasaules presi un klausīties, teiksim, BBC, un čekas ziņotāju sistēma, kas palīdzēja kontrolēt

¹ Sk.: Petr Vail', Aleksandr Genis (2001). *60-e. Mir sovetskogo cheloveka*. Izd. 3-e. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, s. 100–106.

pretpadomju uzskatu veidošanos, bija tikai butaforija. Tāpat pārspīlētas šķiet autora aplēses, ka deviņiem no desmit cilvēkiem, kas Brežņeva laikā lika svecītes pie Čakstes, Baloža un Meierovica atdusas vietām, “bija visai aptuvens priekšstats, kas ir šie pagātnes valstsvīri un ko viņi paši tur meklē” (91. lpp.). Protams, precīzi noteikt cilvēku informētību un to, ko īsti cilvēki toreiz domāja, nav iespējams. Taču, sociālpsiholoģiski raugoties, indivīda motivācija rīkoties pretpadomiski un riskēt ar savu turpmāko karjeru visdrīzāk balstījās zināšanās par starpkaru Latviju. Respektīvi, runa vispirms ir par informētu, nevis impulsīvu rīcību, jo pretējā gadījumā grūti iedomāties jebkādu ticamu iemeslu, kādēļ gan lai absolūtais vairums cilvēku, kā to apgalvo autors, bez jebkādam zināšanām par konkrētām vēsturiskām personībām vēlētos paslepus nolikt svecītes pie viņu kapa. Rezumējot – tas, kā autors izvēlas atainot Brežņeva laiku, liek jautāt par kopējo labumu un tā dažādajām dimensijām. Proti, ja ekonomiskās attīstības dimensijā ir novērojami nosacīti sasniegumi un ieguvumi, bet izpausmes, dzīvesveida un pārvietošanās brīvība jo-projām ir būtiski ierobežota, vai tas ir pietiekams pamats, lai Brežņeva laiku uzskatītu par labākajiem gadiem latviešu tautas pastāvēšanas vēsturē?

Centieni grāmatā izvairīties no kategoriski negatīva vai pozitīva padomju laika vērtējuma, protams, pelna atzinību, jo tas paver iespējas ielūkoties dziļāk Padomju Latvijas ikdienā, īpaši pēc Staļina nāves. Šajā ziņā Pavloviča darbs ir uzlūkojams kā mēģinājums Latvijas vēsturnieku diskursā iedzīvināt alternatīvu padomju laika reprezentāciju. Tomēr, kā redzams, ar vēlmi paplašināt padomju laika nozīmju lauku vēl nepietiek, jo jauna ceļu gājējiem tik tiešām ir arī nepieciešams parādīt padomju ikdienas sarežģītību, kura veidojas mijiedarbībā starp aizgājušā laika privāto, kopienas un institucionālo līmeni. Šīs grāmatas autoram tas diemžēl nav izdevies, tādēļ darbs paliek iesprostots šaurā konceptuālajā ietvarā, vulgārsocioloģiskos spriedumos un iekšējās pretrunās.

Mārtiņš Kaprāns

* * *

Jura Pavloviča grāmata “Padomju Latvijas ikdiena” tiek reprezentēta kā darbs “ikdienas vēsturē”. Autors arī atzīmējis, ka darbs ir tikai populārzinātnisks pieejamo faktu apkopojums un “nepretendē uz lielo zinātnes celmu laušanu”, norādot, ka tas “būtu jāņem vērā arī pārlieku centīgiem kritiķiem” (5. lpp.). Tas, protams, atturēja no refleksijām par šo darbu. Neizpratni, vismaz man, radīja šī iepriekšējā uzstādījuma atsaukums un

paziņojums, ka tā esot “bijusi provokācija muļķiem”.¹ Es nemoralizēšu par akadēmiskās ētikas pārkāpumiem vai par autora elementāro cieņu pret savu potenciālo lasītāju; tas lai paliek Pavloviča ziņā.

Bet! Ja jau par darbu tomēr izsakās, tad man būtu pāris piezīmju, ar kurām vēlētos dalīties ar kolēģiem.

Darbu izlasīju ar lielu interesi un rekomendēju to lasīt arī citiem. Autora populārzinātniskais stils un vietumis lasāmie apgalvojumi, domāju, varētu raisīt sarunas un diskusijas par daudziem Padomju Latvijas vēstures momentiem. Jāsaka, ka vēstures izpētē pēckara padomju laiks (ja neņem vērā nacionālo partizānu vai padomju varas represīvo politiku) ir bijis savdabīgs baltais plankums, neskatoties uz atsevišķu vēsturnieku darbību.² Tas, protams, neveicina ne vēstures izpratni, ne arī izpratni par vēsturnieka darbu. Vēl nesen žurnāliste Natālija Mihailova savā rakstā retoriski vaicāja: vai tiešām laika periodā starp 1940. un 1990. gadu ir bijušas tikai deportācijas? Kāpēc nemitīgi tiek mēģināts iestāstīt, ka dzīve notikusi ellē, kaut atmiņa liecina par ko citu?³

Koncentrēšanās uz staļinisma noziegumiem, etnocentriskums pagātnes izpratnē, politiskās vēstures dominance un vēl virkne faktoru neveicina vienmērīgu, tolerantu pagātnes skatījumu. Tādēļ Jura Pavloviča darbs šķita novatorisks un nepieciešams. Tomēr pēc grāmatas izlasīšanas radās arī jautājumi.

Ja grāmata, kā jau atzīmēju, tika piedāvāta kā ikdienas vēstures pētījums, tad, izlasot darbu, nepavisam neklūst skaidrs, kas tiek saprasts ar “ikdienu”.

Ikdienas un ikdienišķuma teorētiskās nostādnes sākotnēji tika risinātas socioloģijā. Virkne vācu sociologu septiņdesmitajos gados nodevās ikdienišķuma jēdziena izpratnes meklējumiem.⁴ Vācu sociologs Norberts Eliass (*Elias*), piemēram, piedāvāja ikdienišķumu izprast ar “pretjēdzienu” vai pretmetu (*Gegenbegriffe*) palīdzību, pretnostādot ikdienišķo neikdienišķajam. Proti: ikdiena kā pretmets svētkiem; ikdiena kā rutīna pretmetā nerutinizētajai sabiedrības dzīvei; ikdiena kā privāta dzīve pretmetā oficiālajai vai publiskajai dzīvei utt.⁵

¹ Istorik Iuris Pavlovich v programme “Utro na Baltkome”. Pieejams: <http://mixtv.mixnews.lv/mixtv/gosti/2472>

² LU Latvijas vēstures institūta pētnieču Dainas Bleieres un Irēnas Šneideres pētījumi, protams, nevar sniegt atbildes uz visiem šī laikmeta jautājumiem.

³ Nataliia Mikhailova (25.03.2013). Vse – v ad! Pieejams: <http://www.mixnews.lv/ru/exclusive/opinions/2013-03-25/1561>

⁴ Susanne Niemuth-Engelmann (1998). *Alltag und Aufzeichnung: Untersuchungen zu Canetti, Bender, Handke und Schnurre*. Würzburg: Königshausen und Neumann, S. 32–33.

⁵ Turpat, 33.–35. lpp.

Vēsturē ikdienišķuma jēdzienu ienesa franču annāļu skola un tās sekotāji, ikdienišķumu skatot caur struktūru prizmu,⁶ vai arī vācu t.s. *Alltagsgeschichte* skola, kas, apzinoties ikdienišķuma jēdziena strīdīgumu un neviennozīmību, to uzskata par pietiekamu, lai pretnostādītu tai historiogrāfiskajai tradīcijai, kas ikdienišķumu izslēdza no sava pētījuma loka.⁷ Šodien historiogrāfijā ar ikdienas vēsturi lielākoties tiek saprasts mikrovēstures veids, kas, vadoties no kādas no daudzajām ikdienišķuma paradigmām, balstoties uz ļoti detalizētām avotu, īpaši iepriekš “lielajā vēsturē” par mazsvarīgām atzīto avotu grupu studijām, mēģina rekonstruēt sociālantropoloģisko pagātnes realitāti. Ikdienas vēstures skolas pamatlicējs vācu vēsturnieks Alfs Litke (*Lüdtke*) atzīmē, ka atšķirībā no politiskās vēstures, kurā galvenā uzmanība tiek koncentrēta uz vēstures aktoriem, atbīdot otrajā plānā viņu prakses, ikdienas vēsture cenšas izpētīt visas cilvēka darbības formas.⁸

Izlasot Jura Pavloviča darbu, tā arī nevar īsti saprast, par ko tad tas ir, jo ikdienišķums nav definēts. Grāmatā, pēc autora teiktā, neesot arī nevienas darbojošās personas – tās varonis esot laikmets. Pēc dažiem teikumiem lasāms, ka ikdiena varētu tikt skatīta kā pretstats “lielajiem vēstures notikumiem” (5.–6. lpp.). Rezultātā nav izprotams, kas tad bijis autora pētniecības vai apraksta objekts.

Tikpat liela neskaidrība ir ar pētījuma avotiem un metodoloģiju. Atsaukšanās uz “simtiem zinātnieku, publicistu un atmiņu stāstnieku”, nevienu no tiem tekstā neminot, trūkstot atsaucēm un pat populārzinātniskajos izdevumos ierastajam bibliogrāfiskajam sarakstam, liek pret darbu izturēties aizdomīgi, jo nav skaidrs, no kurienes nāk fakti, ar kuriem autors operē. Tāpat nav skaidras metodes, ar kurām autors ir nonācis pie nereti ievērojamiem vispārinājumiem, kas stipri pārspēj ikdienas vēstures mikrovēsturiskumu. Lai pasludinātu visus mežabrāļus par bandītiem, deportācijas nodēvētu par ierastu policejisku akciju vai apgalvotu, ka, sākot ar 1965. gadu, cilvēki varēja publiski lamāt komunistus un čeka arestus veikusi gandrīz vai tikai izņēmuma gadījumos, vai paziņotu par masveidīgu bikini modes ienākšanu 50. gadu beigās Latvijā un katru puķu

⁶ Fernan Brodel' [Fernand Braudel] (2007). *Material'naija tsivilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII vv.* Tom 1: Struktury povsednevnosti: vozmozhnoe i nevozmozhnoe. Moskva.

⁷ Al'f Lüdtke (1995). What is the history of everyday life and who are it's practitio-ners? In: Alf Lüdtke (ed.) *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life.* Princeton University Press, p. 5.

⁸ Al'f Lüdtke [Alf Lüdtke] (2010). Istoriia povsednevnosti v Germanii: ot marginal'noi k modnoi teme? Diskussii i istoriograficheskaia praktika s 1990-kh godov. V kn.: Alf Lüdtke. Istoriia povsednevnosti v Germanii: novee podkhody k izucheniuiu truda, voiny i vlasti. Moskva: Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia, s. 56.

audzētāju padarītu gandrīz vai par pagrīdes miljonāru (33.–34., 37., 64., 81.–82., 103. lpp.), vajadzīgi dzelžaini pierādījumi, vai arī šādi apgalvojumi ir vēsturiskas spekulācijas. Gan šie, gan citi autora apgalvojumi īsti neiztur avotos esošo informāciju.

Tas rada neskaidrības, un tādu nav maz. Minēšu tikai pāris piemēru: nav skaidrs, kur Latvijas nācija laika posmā no 1945. līdz 1950. gadam zaudēja 350 tūkstošus cilvēku (12. lpp.). Nav skaidrības, kāpēc LPSR ikgadējo kopproduktu (?) autors vēlas tik ļoti salīdzināt ar šodienas Ķīnu (80. lpp.), ja ne tikai aprēķina metodika, bet pat laiks un tehnoloģiskie tempi ir dažādi. Nav nācies dzirdēt par autora minētajiem “vidējā ranga ierēdņiem paredzētajiem slēgtajiem veikaljiem” Latvijā (116. lpp.), ja tādi bija, tad tiešām prasītos pierādījumi.

Tad par ko īsti ir grāmata? Es teiktu: par visu un reizē par neko! Kas licis izcelt vienas epizodes un ignorēt citas? Ieskats laikmeta politikā, cenu politika, algas, kinoteātru apskats, modes tendences, kādas (iespējams, nebūtiskas) problēmsituācijas izcelšana, brīvā laika problemātika u.c. apvienotas vienā nodaļā – veido fragmentāru un ļoti vienkāršotu stāstu par “ikdienu”. Informācija smelta, šķiet, gan tā laika preses izdevumos, gan oficiālajā statistikā, gan neskaidras izcelsmes avotos. Tomēr jāatzīst arī, ka Jura Pavloviča darbs “Padomju Latvijas ikdiena” nebūt nav zinātniski ignorējams, jo uzdod virkni nozīmīgu jautājumu, uz kuriem būtu jāmeklē gan akadēmiski pamatotas, gan tolerantas atbildes.

Kaspars Zellis

Kaspars Zellis. *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards, 2012. 364 lpp. ISBN 978-9984-872-67-4

Pagājušā gada nogalē klajā nāca vēstures doktora Kaspara Zeļļa monogrāfija “Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)”. Tās prezentācija, savienota ar diskusiju “Pro-

pagandas radīto tēlu un nozīmju dzīvotspēja sabiedrības apziņā”, notika 2012. gada 19. decembrī LU Vēstures un filozofijas fakultātē.¹ K. Zeļļa monogrāfija ir viņa gadu iepriekš aizstāvētās vēstures doktora disertācijas publicēta versija un ir pirmā grāmata apgāda “Mansards” iedibinātajā sērijā “*imperfectum*”, kas paredz “publicēt pētījumus par Latvijas pagātni un šodienu, kuru uzdevums ir bagātināt zināšanas, sekmēt kritisko domāšanu, analītisko spriestspēju un morāles skaidrību”. Tā sagatavota Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros un izdota, pateicoties Fridriha Eberta fonda (*Friedrich Ebert Stiftung*) finansiālajam atbalstam. Grāmata jau paspējusi saņemt cildinošas atsauksmes atsevišķos masu medijos, kur tā nosaukta par “dzīvīgu un izcilu pētījumu”, bet tās autors raksturots kā piederīgs tās paaudzes vēsturniekiem, kuri “ar pašcieņu un zināmu cēlumu atjauno “vēsturisko taisnīgumu” nacionālajā vēsturē” un “kā personības veidojas par mūsu “nacionālajiem dārgumiem””.²

Lielā mērā tam var arī piekrist, jo K. Zellis patiešām ir viens no nu jau 40 gadu sliksni sasniegušās vēsturnieku paaudzes daudzpusīgākajiem un arī pamanāmākajiem pārstāvjiem, vairāk nekā 50 zinātnisku rakstu un kritisku recenziju autors, rakstu krājumu “Mīti Latvijas vēsturē” (2006) un “Sieviete Latvijas vēsturē” (2007) sastādītājs, kolektīvās monogrāfijas “LU Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991)” (2010) līdzautors. K. Zellis ir arī aktīvs polemizētājs ar vēstures un sociālās atmiņas problemātiku saistītās diskusijās publiskajā telpā, nebaidoties izteikt plašākā sabiedrībā, t.sk. akadēmisku vēsturnieku vidū, nereti arī pretrunīgi vērtētus un pat provokatīvus spriedumus, idejas un koncepcijas.³

Recenzējamais darbs ir izstrādāts uz plašas līdz šim maz izmantotu vēstures avotu (dokumenti un preses izdevumi, audiovizuālie u.c. materiāli) bāzes, kas apzināti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts

¹ Aija Rozenšteine. Diskusijas dalībnieki acina aizdomāties par propagandas radīto mītu un tēlu klātesamību mūsdienu kultūrā, 21.12.2012. Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/17240/>

² Rudīte Kalpiņa. Gaisina pēdējās ilūzijas. *Diena: Kultūras Diena un Izklaide*, 24.01.2013., 14.–15. lpp.

³ Kaspars Zellis. “Baigais gads” – mīts un tā evolūcija. *Diena: Kultūras Diena*, 10.09.2005., 16.–17. lpp.; Viesturs Sprūde. Sava patiesība jāizstāv [intervija ar K. Zelli]. *Latvijas Avīze*, 07.10.2009., 5. lpp.; Gustavs Strenga, Kaspars Zellis. Latvijas vēsture starp pagātni un nākotni. *Latvijas Avīze*, 26.08.2011., 5. lpp.; Viesturs Sprūde, Voldemārs Krustiņš. Vēsture ir totāla [intervija ar K. Zelli]. *Latvijas Avīze*, 18.10.2011., 6. lpp.; Kaspars Zellis. Zaudētāju mīts, 18.10.2011. Pieejams: <http://politika.lv/article/zaudetaju-mits>; Kaspars Zellis. Pagātnes samierināšana, 23.05.2012. Pieejams: <http://politika.lv/article/pagatnes-samierinasana>.

vēstures arhīvā un Latvijas Valsts arhīvā, Vācijas Federālajā arhīvā un citās krātuvēs. Grāmatas saturu veido četras pamatnodaļas: 1. Propaganda: ievads problemātikā, vēsture un tēmas izpēte, 2. Propagandas institūcijas, 3. Propagandas kanāli nacistu okupētajā Latvijā, 4. Propagandas saturs, ko papildina priekšvārds, nobeigums, izmantoto avotu un literatūras, kā arī darbā minēto personu un publicēto ilustrāciju rādītāji. Pētījuma mērķis ir sniegt vispārēju priekšstatu par nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma realizēto un latviešu civiliedzīvotājiem adresēto propagandas politiku un saturu Latvijā 1941.–1945. gadā. Ar jēdzienu “propaganda” darbā ir saprasta politiskās varas veikta sabiedrības informēšana vai dezinformēšana, lai plašās masās ar simbolu un manipulāciju palīdzību iesakņotu kādu rīcības modeli, vienlaikus uzsverot, ka, “izmantojot mītus, tēlus, lozungus un simbolus, kuri iedarbojas uz cilvēka aizspriedumiem vai emocijām, propaganda cenšas panākt, lai indivīds domātu, ka viedokli ir pieņēmis “patstāvīgi un brīvprātīgi”” (21. lpp.).

Pētāmo laika periodu autors pamatoti iedala četros nosacītos posmos, kas izriet no par propagandas realizāciju atbildīgo institūciju klātbūtnes nacistu okupētajā Latvijā: 1) Armiju grupas “Ziemeļi” (*Nord*) propagandas daļa (1941. gada jūnijs–decembris), 2) Okupēto Austrumu apgabalu reihsministrija un tai subordinētās Ostlandes reihskomisāra un Latvijas ģenerālkomisāra propagandas daļas (1941. gada decembris–1943. gada decembris), 3) Tautas izglītības un propagandas reihsministrija (1943. gada decembris–1944. gada oktobris), 4) Ieroču SS un vērmahta propagandas daļas Kurzemē (1944. gada oktobris–1945. gada maijs). Darba saturā gan vērojama atkāpe no šī hronoloģiskā iedalījuma, vispirms pievēršoties civilajām, nevis militārajām propagandas institūcijām. To darbības vērtējumā svarīga ir autora atziņa, ka pastāvīgi vērojamie strīdi un konkurence starp dažādām propagandas virsstrukturām tomēr būtiski neietekmēja pašu propagandas saturu, jo tas izrietēja gan no okupācijas varas politikas, gan no nacionālsociālisma ideoloģijas. Arī 1943. gada decembrī notikusī propagandas sfēras atbildības maiņa no Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas uz Tautas izglītības un propagandas ministriju neizraisīja vērā ņemamas izmaiņas vietējās propagandas iestādēs Latvijas ģenerālapgabalā.

Vadoties no informācijas izplatīšanas veida, K. Zellis izdala piecus propagandas kanālu tipus: 1) drukātā propaganda – periodiskie izdevumi, grāmatas, brošūras u.c., 2) vizuālā propaganda – fotogrāfijas, karikatūras, plakāti, izstādes u.c., 3) audio propaganda – skaļrunu propaganda, radio, skaņuplates, mūzika, 4) audiovizuālā, resp., kinopropaganda, 5) starppersonālās komunikācijas līmeņa propaganda, t.sk. amatpersonu runas publiskos pasākumos, tikšanās ar iedzīvotājiem, apzināti izplatītas bau-

mas u.tml. Autors arī atzīst, ka no propagandas avotiem visbūtiskākie ir bijuši preses izdevumi, daudz mazāka nozīme ir bijusi radoraidījumiem, vislielāko uzticamību ir baudījusi kinopropaganda, bet presē publicētās karikatūras ietekmējušas lasītājus daudz vairāk nekā avižu ideoloģiskie ievadraksti. Īpaši jāatzīmē K. Zeļļa pievēršanās ziņu aģentūru (126.–131. lpp.) un t.s. čukstu propagandas (172.–176. lpp.) lomai sabiedrības informēšanā, kas līdz šim tikpat kā nav pētīta. Mazāk uzmanības autors velta radiopārraižu un kinožurnālu satura analīzei. Vērtīgs piensums līdzās jau zināmiem faktiem par SS latviešu kara ziņotājiem ir autora sniegtā informācija par 1943. gada vasarā izveidotā vērmahta latviešu kara ziņotāju propagandas vada darbību (75.–78. lpp.).

Propagandas ideoloģiju kopumā K. Zellis raksturo kā tādu, kas vēstīja, ka "Latvijas Republikas politiķu kļūdas noveda valsti pie padomju okupācijas, kuras galvenie nesēji bija ebreji, kuri tad arī realizēja Latvijā represīvo politiku, pamatojoties uz "starptautiskā žīdisma" izstrādāto pasaules varas sagrābšanas plānu. No šīm briesmām latviešus izglāba Lielvācijas armija, kuras paspārnē arī latviešu tauta, atbrīvojoties no pagātnes paliekām un pildot tai uzliktos pienākumus, nonāks Jaunajā Eiropā" (178. lpp.). Nacistu propagandu autors saturiski iedala un analizē, izejot no tās tematikas un uzdevumiem: 1) nacismam piemērotas pasaules ainu veidošana (Latvijas "atbrīvošanas", "jaunā vēsturiskuma" propaganda), 2) ienaidnieka tēla konstrukcijas (ebreji, anglo-amerikāņi, krievi, t.s. iekšējie ienaidnieki (ebreju un komunistu atbalstītāji), "lidēji", spekulanti,baumotāji u.c.), 3) propagandas sociālo rīcības modeļu (darbs laukos un pilsētās, dienests frontē u.c.) konstrukcijas. Nacistu īstenotās propagandas kampaņas pēc to intensitātes K. Zellis sadala tādās, kas bija vērstas uz tūlītēju mērķu sasniegšanu (aģitācijas akcijas), un tādās, kam bija jāmaina sabiedrības pasaules uzskati (integrācijas akcijas), tuvāk gan nepaskaidrojot, kuras no tām bija vairāk, bet kuras mazāk sekmīgas. No propagandas iedarbības izpētes viedokļa, iespējams, vērtīgāks gan būtu skatījums, kas izrietētu no propagandas uzrunātās mērķauditorijas eksistenciālām (tuvojošās otrreizējās padomju okupācijas draudi u.c.) un ikdienas dzīvē sekundārām (tālu esošie "žīdiskie plutokrāti" Anglijā un ASV u.c.) norisēm un vajadzībām. Arī daļa no šeit raksturotās t.s. sadzīves propagandas (aicinājumi būt taupīgiem, mantu vākšana u.c.) vismaz mūsdienu izpratnē drīzāk būtu saucama par reklāmu, nevis propagandu.

Dziļa un rūpīga nacistu propagandas politikas izpēte un meistarīgi veikta propagandas satura analīze K. Zellim ļauj nonākt pie daudziem jauniem un pārdomātiem vērtējumiem. Analizējot antisemitisko propagandu, autors secina, ka uzkrītoši liels ir vācu okupācijas sākumposmā presē publicēto anonīmo antisemitisko rakstu skaits, kas rada aizdomas,

ka tie nākuši no nacistu propagandas rotu iepriekš sagatavotiem materiāliem, kas domāti izmantošanai laikā, līdz rakstīt par šo tematu būs sagatavoti "vietējie kadri" (232. lpp.); par pārāk vienkāršotu viņš uzskata iespēju, ka nacistu sludinātā antisemitisma mērķis bijis tikai panākt latviešu piedalīšanos un nepretošanos ebreju iznīcināšanai, tā vietā norādot, ka vācieši savos plānos gājuši daudz tālāk, atbildību par šiem noziegumiem cenšoties uzvelt pašiem latviešiem (250.–251. lpp.); nonāk pie svarīga slēdziena, ka nacistu propagandā dominējošais antisemitisms ir bijis rasiski nacionālsociālistisks, nevis "pērkonkrustisks" vai nacionālistisks, jo balstījies uz nacistu izstrādātiem šabloniem un pasniegšanas veidu, kas piemēroti vietējiem apstākļiem (253. lpp.).

K. Zellis arī atzīst, ka, neraugoties uz rakstniecības kultūrai ne visai labvēlīgo stāvokli, latviešu grāmatniecība nacistu okupācijas gados ir piedzīvojusi pat zināmu uzplaukumu (136. lpp.); par latviešu avīzniecības vērtību nosauc žurnālu "Laikmets", raksturojot to kā bagātīgi ilustrētu, ar krietnu kultūras materiālu devu un saturiski vērtīgiem rakstiem bagātu, bet vienlaikus "ar nacisma ideoloģijas slavinašanu un propagandas materiālu izmantošanu visvairāk piesātinātu izdevumu" (117. lpp.); izceļ arī žurnālu "Latvju Mēnešraksts", kam izdevies vismaz ārēji saglabāt savu apolitiskumu (120. lpp.); kā propagandas veiksmi atzīmē mākslinieka Ernesta Rirdāna (1901–1954) 1942. gadā zīmēto politisko karikatūru sēriju "Trijotne" (139. lpp.); pozitīvi vērtē ar kara laika taupības pasākumiem saistīto propagandas brošūru izdošanu, jo tās palīdzējušas pārciest kara laika sadzīviskās grūtības (144. lpp.), u.c.

Pievēršoties latviešu iesaistīšanai Vācijas bruņotajos spēkos, autors konstatē, ka nacistu propaganda apzināti likusi faktiem lielākoties neatbilstošu vienlīdzības zīmi starp latviešu nacionālo partizānu un "paš aizsardzības" grupām, noklusējot 1941. gada vasarā notikušo latviešu vienību atbruņošanu un likvidēšanu, bet uzsverot to atbildību par "kaitīgo elementu tīrīšanām" (306. lpp.); kā 1942. gada februārī–septembrī norisinājušās latviešu policijas bataljonu "lielvervēšanas" akcijas ietekmīgākos propagandas saukļus nosauc aicinājumus atriebties par "Baigā gada" pārestībām un "nomazgāt kaunu" par nepretošanos padomju okupācijai 1940. gadā, spekulācijas ar Latvijas valstiskumu un atlīdzību par dienestu policijā (312. lpp.); ar mobilizāciju latviešu leģionā saistīto propagandu 1943.–1944. gadā vērtē kā veiklu manipulāciju ar latviešu alkām pēc brīvības, ar kuru vācieši sapratuši "brīvību no boļševisma", bet latviešu sabiedrība – reālu valstisku neatkarību (320. lpp.). Diskutabls gan liekas apgalvojums, ka, "baidoties no represijām, latviešu leģionāri atrada cīņas mērķus nacistiskajā propagandā" (187. lpp.), kas tomēr izklausās pēc pārāk vienkāršota latviešu karavīru cīņu motivācijas skaidrojuma.

Grāmatas autors nav kautrējies iesaistīties polemikā arī ar citiem pētniekiem, kritiski vērtējot vai papildinot līdzšinējā historiogrāfijā sastopamos spriedumus par atsevišķām propagandas izpausmēm vai to aspektiem nacistu okupētajā Latvijā. K. Zellis nepiekrīt vēsturniekam Artūram Žvinklim, ka latviešu žurnālistu pašiniciatīva – laikraksta “Brīvā Zeme” izdošana 1941. gada 1. jūlijā – bijusi nacistu propagandas apzināti pieļauta psiholoģiska tautas apmānīšanas akcija, jo okupācijas varas interesēs neesot bijis uzturēt ilūziju par Latvijas brīvvalsts laiku atgriešanos; apšaubā komunikācijas pētnieka Sergeja Kruka pieļauto iespēju, ka Rīgas radiofona darbinieki 1941. gada vasarā būtu centušies ieturēt raidījumos “latvisko līniju”, tā vietā uzskatot, ka nereti literatūrā minētais “latviešu pašdarbības” periods radiofonā neesot bijis “pat ne sekundi ilgs, nerunājot jau par ilgāku laiku”; par diskutablu nosauc vēsturnieka Leo Dribina antisemitiskas propagandas iedalījumu vietējā antisemitisma (līdz Rumbulas akcijai 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī) un “internacionālā žīdisma” propagandas sludināšanā vēlāk, rādot, ka abi šie temati parādījās presē paralēli visā vācu okupācijas laikā, un piedāvājot pret ebrejiem vērsto propagandu nosacīti iedalīt ebreju dehumanizācijas un “ebreju jautājuma” aktualizācijas posmos (106.–108., 155.–156., 226.–230. lpp.).

Vienlaikus jāatzīmē vairāki autora spriedumi, kas ir vismaz diskutabli vai arī varētu būt labāk argumentēti. Ja pieņemam, ka šodien var tikai minēt, vai 1941. gada 1. jūlijā Rīgā “tauta izrādīja patiesu prieku par vācu armijas ienākšanu vai tā bija veikla propagandas akcija” (191. lpp.), tad tomēr jāšaubās, vai tā laika notikumu būtības izpratnes centrā būtu liekama autora plaši aprakstītā “vācu karavīru apšušķošana” (199.–200. lpp.), bet tā vietā drīzāk jāsaprot, ka daudzu rīdzinieku prieka galvenais iemesls bija ne jau sajūsma par zilpelēkās formās tērptiem vērmahta karavīriem, bet gan padomju okupācijas beigas un cerības uz drīzu brīvības atgūšanu. Ir taisnība, ka nacistu propaganda ASV un Lielbritāniju kara gados Latvijā apzīmēja ar vārdu “angloamerikāņi”, taču nepamatota ir autora iebilde pret Latvijas historiogrāfijā izplatītā jēdziena “Rietumu sabiedrotie” lietošanu vispār. Ne jau tas, vai Vācijai vai Latvijai nebija, bet PSRS bija kādi sabiedrotie Rietumos (253. lpp.), bet gan ASV un Lielbritānijas tradicionālā (ģeogrāfiski, politiski, kultūras u.c.) piederība Rietumu pasaulei ir pamatā šī jēdziena izcelsmei un lietošanai Otrā pasaules kara un pēckara laikā. Apšaubāms – vismaz attiecībā uz kara otro pusi – ir arī uzskats, ka, apmeklējot kinoseansus, skatītāji nav bijuši gatavi kritiski izvērtēt vācu kinohroniku sniegto informāciju, jo vēlējušies tikai izklaidēties (171. lpp.).

Pretruna slēpjas arī K. Zeļļa rakstītajā, ka 1944. gada maijā Latvijā esot “propagandiski inscenēta sava “Katiņa” – Ulbrokas upuru atrašana” (versija, ka īstenībā “vācieši ierakuši zemē iepriekš nošautos padomju

pilsoņus, ko izraka no zemes ar izkropļotām sejām”, ir ļoti apšaubāma kaut vai no tiesu medicīnas viedokļa – U. N.), bet vienlaikus atzīstot, ka šis gadījums prasa vēl rūpīgāku izvērtējumu (257.–258. lpp.). Vairāk hipotētiski nekā pierādīti liekas arī autora uzskati, ka Lūcijas Garūtas (1902–1977) un Andreja Eglīša (1912–2006) kantāte “Dievs, tava zeme deg!” (1944) daudzos atskaņojumus esot piedzīvojusi ne tikai augstās mākslinieciskās kvalitātes dēļ, bet arī tādēļ, ka labi veidojusi fonu nacistu totālā kara propagandai (168. lpp.); ka kara beigās Kurzemē latviešu leģionāru vidū izplatītais sauklis “Baudi karu, miers būs briesmīgs” būtu cēlies no propagandas plakāta “Karš ir nežēlīgs, bet daudz nežēlīgāks ir boļševiku miers” (147.–148. lpp.). Tas pats sakāms par K. Zeļļa apgalvoto, ka Kurzemes frontē Dzelzs krustus saņēmušo leģionāru lielais skaits galvenokārt izskaidrojams ar propagandas mērķi – celt latviešu cīņassparu (323.–324. lpp.). Šajā gadījumā mans ieteikums autoram būtu vispirms izanalizēt Kurzemes cīņu gaitu no militārā viedokļa un iepazīties ar apbalvojumu piešķiršanas kārtību un praksi leģiona vienībās šo kauju laikā un tikai pēc tam izdarīt attiecīgus secinājumus.

Zināmas iebildes varētu izraisīt arī autora ne vienmēr ievērotās konsekvences vienu vai otru ar propagandas darbu saistītu personu, institūciju vai norišu raksturojumā, piemēram, vairāku lappušu garumā detalizēti aprakstot organizācijas “Lidumnieks” un tās paspārnē izveidotās t.s. Pūliņa grupas darbību (80.–86. lpp.), bet tikai vienā teikumā pasakot, ka propagandas darbā bija iesaistīta arī Latvijas Zemes pašpārvaldes Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija (66. lpp.), lasītājam par to gan nepaskaidrojot neko vairāk. Tāpat jājautā, vai šādā visaptverošā darbā, kāda, bez šaubām, ir K. Zeļļa monogrāfija, par dažiem jau pirms tam daļēji pētītiem tematiem vajadzētu aprobežoties ar skopām norādēm uz atsevišķiem autoriem un viņu pētījumiem (Kārlis Kangeris par antikomunistisko propagandu, latviešu policijas bataljonu propagandas organizāciju, Bjerns M. Felders par “SS Jagdverband Ostland”, pats K. Zellis par “Baigā gada” mītu u.c.) (87., 138., 253., 313. lpp.), vai arī grāmatas autors tomēr varētu sniegt kaut vai pavisam īsu konkrēto tematu izklāstu un galvenos secinājumus, pat ja tie sakrīt ar citu pētnieku jau pirms tam izteiktiem slēdzieniem. Līdzšinējās historiogrāfijas dziļāka analīze autoram ļautu precīzāk definēt arī pastāvošās un iespējamās propagandas pētniecības problēmas un hipotēzes.

Vērtīgi būtu bijis uzzināt arī autora viedokli par vēl virkni ar nacistu propagandu saistītiem jautājumiem, kas darbā pieminēti tikai daļēji un ir palikuši līdz galam neatbildēti vēstures pētniecībā. Piemēram, vai 1941. gada jūlijā–augustā notikusī parakstu vākšanas akcija, lai “noskaidrotu Amerikas tautiešiem boļševiku šausmu režīmu Latvijā un paustu lat-

viešu tautas nedalīto prieku par brīvības atgūšanu, pateicoties Lielvācijas varenajai armijai”;⁴ bija kādas plašākas propagandas akcijas sastāvdaļa, kuras mērķis bija radīt negatīvu noskaņojumu ASV par palīdzības sniegšanu PSRS, vai arī tai bija kādi citi iemesli? Vai nacistu propagandas ietvaros kā par cenzūras neievērotām nejausībām vai arī par apzinātu nacionālās stājas demonstrēšanu var uzskatīt dzejnieka Kārļa Skalbes (1879–1945) ar proriemniecisku zemtekstu sarakstīto un žurnālā “Latvju Mēnešraksts” publicēto dzejoli “Pie jūras loga”⁵ un mākslinieka Kurta Fridrihsona (1911–1991) zīmēto divdomīgo plakātu “Rokas nost no Latvijas”⁶? Vai vācu militārās izlūkošanas operatīvās grupas “SS Jagdverband Ostland” paspārnē izveidoto “Mežakaķu” (*Wildkatzen*) vienību propagandas darbu, t.sk. “Latvijas nacionālo partizānu štāba” vārdā kļajā laisto izdevumu “Astoņpadsmītais Novembris”⁷ vērtēt kā vienīgi vācu kara mērķu sekmēšanu vai tomēr arī kā latviešu patriotisma izpausmi u.tml.?

Kā atsevišķas satura nepilnības, kas gan nekādā veidā nemazina monogrāfijas augsto akadēmisko kvalitāti, jāmin tikai dažas neprecizitātes vai paviršības dažādu vācu okupācijas laikā izveidoto militāro vai civilo institūciju nosaukumu rakstībā vai atsevišķu personu darbības aprakstos. Piemēram, 1. Zemgales policijas bataljonu (83. lpp.) pareizi būtu apzīmēt kā 1. atsevišķo Rīgas (vēlāk – 16. [Zemgales]) kārtības dienesta bataljonu,⁸ Latvijas Zemes pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta direktora Žaņa Unāma (1902–1989) minēto organizācijas “Lidumnieks” literāro ideologu “latgalieti K” (80. lpp.) ir iespējams identificēt kā žurnālistu Aloizu Klišānu

⁴ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga), 293–1–2443–2449; Uldis Neiburgs. 200 000 parakstu Amerikas latviešiem. *Latvijas Avīze: Mājas Viesis*, 24.09.2004., 15. lpp.

⁵ Kārlis Skalbe (1942). Pie jūras loga. *Latvju Mēnešraksts*, 1, 3. lpp.; Inese Treimane (1990). Kārlis Skalbe un “Latvju Mēnešraksts”. No: Anita Rožkalne (sast.). *Materiāli par literatūru un mākslu Latvijā 1941.–1945. gadā*. Rīga: Zinātne, 46.–57. lpp.

⁶ Plakāts “Rokas nost no Latvijas”, zīmējis Kurts Fridrihsons, 1944. [?] gads; Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941.–1945.* Rīga: Neputns, 177. lpp.

⁷ *Latvijas Zinātņu Akadēmijas arhīvs* (Rīga), 40–5–1–3; *Astoņpadsmītais Novembris*, 1944, Nr. 1–3; Andris Rasums (2010, 2011). *SS Jagdverband-Ostland operācija “Mežakaķi”* (1944–1945). *Latvijas Vēsture*, 4, 79.–93. lpp.; 1, 69.–83. lpp.

⁸ *ASV Hüvera kara, revolūcijas un miera institūta arhīvs* (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, CA; turpmāk: *HI*), Latviešu Centrālā komiteja, Box. 85, Orders of the 16th Zemgale Battalion 03.11.1941.–17.04.1942.; Osvalds Freivalds (galv. red.) (1972). *Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 2. sēj.: Pirmās latviešu aizsardzības vienības Otrā pasaules karā*. Vāsterās: Daugavas Vanagu Centrālā valde, 43.–44., 89.–101. lpp.

(1913–1992),⁹ bet “Latvijas Jaunatnes organizācijas” (33., 173. lpp.) un tās izdevuma “Latvijas Jaunatne” (42. lpp.) oficiālie nosaukumi bija “Latvju Jaunatnes organizācija” (*Lettische Jugendorganisation*) un žurnāls “Latvju Jaunatne”.¹⁰ Rakstot, ka 1943. gada maijā tika atjaunota Latvijas armijā savulaik pieņemtā tradīcija – “krusttēvu” (par tiem parasti kļuva kādas valsts organizācijas vai saimnieciski uzņēmumi – *U. N.*) pienākumu iedibināšana konkrētai militārai vienībai, šī gadījumā – 2. latviešu ieroču SS brigādes 39. un 40. kājnieku pulkam un 15. latviešu ieroču SS divīzijas artilērijas pulkam (319.–320. lpp.), varētu arī censties noskaidrot, vai tas nenotika jau iepriekš, 1941.–1942. gadā formējot latviešu kārtības dienesta bataljonus, vairāki no kuriem savā iekšējā dokumentācijā un saskarsmē lietoja Latvijas pilsētu nosaukumus, no kurām daļa tad arī uzņēmās “šefību” par tajās vai no to iedzīvotājiem izveidotajiem bataljoniem.

Precīzēt varētu autora teikto, ka dzejnieks Augusts Brocis (1912–1942) “izdarījis pašnāvību (oficiāli – kritis Austrumu frontē), dienot latviešu policijas bataljonā” (25. lpp.), balstoties arī uz ne mazāk “oficiālu” laikrakstā “Tēvija” un citur sniegto informāciju, ka šis traģiskais gadījums notika nevis dienesta vietā frontē, bet gan 1942. gada 24. jūnijā Jāņu dienas rītā Tērvetes sanatorijā, kur A. Brocis nesekmīgi mēģināja rast mieru pēc viņu spēcīgi ietekmējušiem personīgiem un laikmetīgiem gara satricinājumiem.¹¹ Kā kuriozs misēklis jāmin darbā citētā SS kara ziņotāja Jāņa Bucenieka (1908–1988) 1943. gada 11. jūnija vēstule par laikraksta “Tēvija” redakcijā pa tiešo saņemto SS kara ziņotāja Jāņa Tālava (Indriksona) (1908–1995) manuskriptu “par Autenu” (97. lpp.), kas nav, kā varētu likties, kāds ģeogrāfiskas vietas apzīmējums, bet gan raksts par 1943. gada 18. maijā pārdrošā triecienuzbrukumā Volhovas frontes iecirknī kritušo leģiona virsleitnantu, 1. un 2. šķiras Dzelzs krusta kavalieri Pēteri Antēnu (1916–1943).¹² Autors varētu būt konsekventāks arī atsevišķu jēdzienu un apzīmējumu lietošanā, izšķīroties par labu Kurzemes “katlam”

⁹ *HI*, Unāms Žanis, Box. 1, Latviešu tautas traģēdija. Divas okupācijas manā pieredzē, 192.–193. lp.; Žanis Unāms (1969). *Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos*. 1. sēj. [Vaiverlija]: Latvju Grāmata, 176.–177. lpp.

¹⁰ *Latvijas Okupācijas muzejs* (Rīga), Induļa Kažociņa mape, inv. Nr. OMFp 5467/126; *Latvju Jaunatne*, 1944, Nr. 1–8; Lelde Ozola (2001). *Latvju Jaunatnes organizācija un ar to saistītie nacistiskās Vācijas plāni Latvijā 1942.–1945. gadā*. No: Heinrihs Strods (sast. un zin. red.). *Komunistu un nacistu jūgā*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 157.–166. lpp. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000).

¹¹ Augustam Brocim. *Tēvija*, 26.06.1942., 8. lpp.; Arnolds Lūsis (1982). *Aiztek ūdeņi – aiztek gadi. Atmiņas*. Linkolna: LELBA apgāds, 153.–154. lpp.

¹² Leģionārs. Pētera Antena varoņnāve. *Tēvija*, 05.06.1943., 2. lpp.; Dzintars Sodums (2002). *Blēžu romāns 1943–44*. Rīga: Atēna, 36.–37. lpp.

(97., 148. lpp.) vai “cietoksnim” (50. lpp.); noskaidrojot, vai vācu okupācijas laikā darbojošās kino studijas nosaukums bija “Rīgas filma” (98. lpp.) vai “Latvijas filma” (155., 168. lpp.); precizējot, vai VI SS korpusa 6. (propagandas) nodaļas izdoto frontes laikrakstu sauca “Latvju Kareivis” (95. lpp.) vai “Latvijas Kareivis” (98. lpp.), u.tml.

Neraugoties uz atsevišķām faktoloģiskām neprecizitātēm, K. Zeļļa grāmata ir uzrakstītā labi saprotamā valodā un izceļas ar pārdomātu propagandas jēdziena teorētisko skaidrojumu un augstvērtīgu zinātnisko aparātu. Jāatzīmē arī plašais ilustrāciju (foto, plakāti, karikatūras u.c.) skaits, daudzas no kurām ir publicētas pirmoreiz, tāpat autora veidotās tabulas un diagrammas, kas lasītājam palīdz labāk izprast propagandas kanālus un to satura kvantitatīvos un kvalitatīvos rādītājus. Kā tikai dažas tehnikas rakstura nepilnības var minēt atsauču “sabrukumu” (224. lpp.) darba 4. nodaļas vidū, kur tās nezina kāpēc pēkšņi sākas no jauna, kā arī atsevišķu atsauču “pazušanu” (90., 143. lpp.) vai “atkārtošanos” (117./118. lpp.) citur grāmatas tekstā, par ko, tāpat kā par atsevišķu fotogrāfiju nepietiekamu poligrāfisko kvalitāti, atbildība gan būtu jāuzņemas grāmatas izdevējiem. Tās papildu tirāžā šīs kļūdas gan ir labotas.

Pamatīga un laikietilpīga pētniecības darba rezultātā K. Zellis ir spējis uzrakstīt interesantu un kvalitatīvu monogrāfiju, sekmīgi apzinot, zinātniskajā aprītē ieviešot un analizējot bagātīgu nacionālsociālistiskās Vācijas dažādu propagandas institūciju dokumentu klāstu, kritiski izvērtējot propagandas darbā nacistu okupētajā Latvijā iesaistīto cilvēku kara laikā un pēc kara sniegtās liecības un veicot nacistu propagandas satura gudru un radošu analīzi. Mēģinot atbildēt uz jautājumu par propagandas ietekmi uz Latvijas iedzīvotājiem, autors izdara slēdzienu, ka tā tomēr nav bijusi pietiekami efektīva, ko apliecinot piespiedu politikas izmantošana paralēli propagandas akcijām, bet vienlaikus apgalvo, ka, neraugoties uz neticību propagandas nesējiem, nacistiem ir izdevies panākt kontroli pār sabiedrību, kas realizēta galvenokārt ar pretboļševistiskās propagandas palīdzību, to pasniedzot kā reālu draudu tautas vitalitātei (329.–330. lpp.). Šādi šķietami pretrunīgi secinājumi gan izraisa virkni jautājumu. Ja arī pieņemam, ka “boļševisma briesmas” bija nacistu okupācijas varas ekspluatēta Latvijas iedzīvotāju 1940.–1941. gadā pārdzīvotās padomju okupācijas pieredzes propagandas konstrukcija, tad tomēr jājauc, vai sabiedrības kontroles pamatā vispirms nebija pašas nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas, tās militāro spēku un represīvo iestāžu klātbūtne un tikai pēc tam šīs varas sludinātā propaganda? Vai pasīva samierināšanās ar vācu okupācijas režīmu lielā mērā nav izskaidrojama arī ar nevēlēšanos vājināt Vācijas pozīcijas cīņā pret Padomju Savienību, kas daudzu cilvēku tā laika izpratnē tika uzskatīta par lielāko ļaunumu?

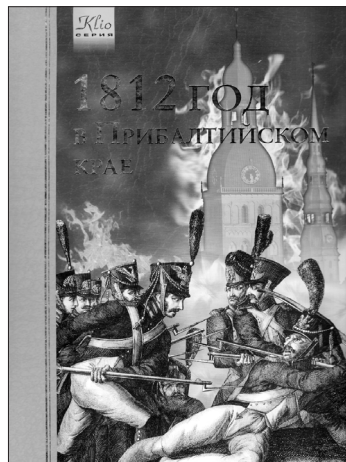
Vai tautas negatīvā vēsturiskā pieredze un bažas par tās atkārtoto otrreizējas padomju okupācijas atgriešanās gadījumā jau pašas par sevi nebija pietiekami spēcīgas neatkarīgi no lielākas vai mazākas nacistu propagandas klātesamības? Un, visbeidzot, vai pēc Otrā pasaules kara reāli notikušās komunistiskā režīma represijas pret Latvijas iedzīvotājiem pat vairākkārtīgi nepārsniedza kara laikā sabiedrībā izplatītos priekšstatus un prognozes par to apjomu un iespējamību?

Izvērtējot norises Latvijā vācu okupācijas laikā, manuprāt, svarīgi ir saprast, ka attiecīgā laika propaganda vienmēr pastāv līdzās reāliem vēstures faktiem un notikumiem, cilvēku personīgajai pieredzei, kas viss kopā veido sabiedrības priekšstatus un rīcību vienā vai otrā situācijā. Tāpēc ir problemātiski pateikt, kas no tā visa vairāk un kas mazāk ietekmē cilvēku ikdienas dzīvi un pieņemtos lēmumus. Tādēļ būtu jānoraida gan kategoriski uzskati, ka propagandai varētu būt margināla loma sabiedrības ietekmēšanā, gan jāizvairās tā laika sabiedrības rīcības modeļus skaidrot, tikai balstoties uz mūsdienās zināmām propagandas teorijām. Meklējot nacionālsociālistiskās propagandas atstātās pēdas mūsdienās, svarīgi būtu ņemt vērā arī to, ka Latvija Otrā pasaules kara un pēckara laikā piedzīvoja ne tikai salīdzinoši īslaicīgu nacistu, bet daudz ilgstošāku padomju totalitārā režīma un propagandas (salīdzinošā perspektīvā vēl būtu jānoskaidro, kura no tām vairāk atbilda vēstures realitātei – *U. N.*) klātbūtni, kas abos gadījumos atstāja savus nospiedumus cilvēku sociālajā atmiņā, bieži vien konfliktējot vai nereti pārklājoties savā starpā. Tāpēc kara gados pārdzīvotā vairākkārtēja okupācijas varu maiņa un ietekme būtu jāpatur prātā, analizējot gan nacistu, gan padomju propagandu, un tādas pašas morālas dabas konsekvences, kā to ir norādījis arī recenzējamās grāmatas autors (13. lpp.), būtu jāievēro, vērtējot propagandas īstenotāju sadarbību ar vienu vai otru okupācijas režīmu.

Nav šaubu, ka K. Zeļļa grāmata jau tagad ir kvalificējama kā augstvērtīgs, daudzas pārdomas rosinošs pētījums, kas neatstās vienaldzīgu un ar kuru būtu jāiepazīstas ikvienam, kurš vēlētos nopietni izprast vai pētīt Latvijas Otrā pasaules kara vēsturi. Laiks rādīs, vai grāmata spēs sekmēt un uzturēt arī plašākas intelektuālas diskusijas par propagandas lomu sabiedrībā, gan kļiedējot vēl mūsdienās sastopamos pagātnes mītus un stereotipus, gan mazinot jaunu propagandas deformētu priekšstatu rašanos tuvākā un tālākā nākotnē.

Uldis Neiburgs

Igor' Gusev. *1812 god v Pribaltiiskom krae*. Rīga: Petrovskis & Ko, 2012. 160 s. ISBN 978-9934-8028-4-3 (Igoris Gusevs. *1812. gads Baltijā*)

Vietējais vēsturnieks Igors Gusevs 2013. gada sākumā prezentēja grāmatu par 1812. gada kara notikumiem Baltijā, ievadā norādot, ka par tiem pastāv vēl daudz pretrunīgu datu, kurus autors mēģināšot precizēt. Izdevums balstīts uz publicētiem avotiem un historiogrāfiju, uzsvāru liekot uz cara laika un mūsdienu izdevumiem. Tekstu veiksmīgi papildina apjomīgi izvilkumi no laikabiedru stāstījumiem, rakstiem presē, apbalvošanas dokumentiem, pavēlēm un uzsaukumiem.

Ielūkojoties grāmatas saturā, redzams, ka 1. nodaļa sniedz ieskatu Latvijas teritorijas pievienošanā Krievijas impērijai. I. Gusevs, līdzīgi kā daļa 19. gs. otrās puses krievu vēsturnieku, uzskata, ka 18. gs. laikā Krievija nepietiekami nopietni pievērsās Baltijas guberņu pārvaldīšanai, tādēļ krievu virsvāra provincē kļuva nomināla. Faktiski šo teritoriju, pēc autora domām, pārvaldīja vietējā muižniecība, un “19. gs. sākumā Baltijas province dzīvoja nošķirtu dzīvi, kura bija sveša Krievijas nacionālajām un kultūras interesēm [...] Viņi [Baltijas muižnieki, kas iestājās valsts dienestā. – A. Č.] saglabāja uzticību krievu imperatoram, paliekot nomaļus no krievu tautas un tās tieksmēm” (8. lpp.). Bet vai šo apgalvojumu nevar attiecināt arī uz krievu muižniecību, kas nenoliedzami 19. gs. sākumā impērijā noteica politisko virzību un valsts attīstību kopumā? Vai krievu muižniecība bija tuvāka krievu tautas interesēm un tieksmēm nekā Baltijas muižnieki? Par tikpat diskutablu uzskatāms apgalvojums, ka 18. gs. impērijas iecelto ģenerālgubernatoru un ierēdņu vara Baltijā bija “fiktīva” un ka “slēgta muižniecības korporācija” faktiski sagrāba pārvaldi savās rokās. Pēc likuma ģenerālgubernatora rokās koncentrējās augstākā civilā un militārā vara provincē. Katrs ģenerālgubernators pats izvēlējās, cik lielā mērā iedziļināties provinces dzīvē un konfliktēt ar muižniecību, kuras dabiska vēlēšanās bija nostiprināt un nosargāt pēc iespējas lielāku neatkarību iekšējo jautājumu lemsānā. Kā rāda Džordža Brouna piemērs (amatā no 1762. līdz 1792. g.), ģenerālgubernators varēja arī aktīvi iestāties pret muižniecību.

2. nodaļas “Kara iemesli” sākumā I. Gusevs atzīmē, ka Krievijai nebija īpašu iemeslu karot ar Franciju. Liekas, šeit autors piesienas to vēsturnieku viedoklim, kuri uzskata Krievijas dalību 1805., 1806. un 1807. gadā koalīciju karos pret Franciju par Aleksandra I kļūdu. Uz to varētu norādīt I. Guseva viedoklis, ka Napoleona varas izplešanās Eiropā neskāra krievu intereses un ka politiskajā ziņā Tilzītes miera līgums bija izdevīgs Krievijai. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka kopš Pētera I laikiem Krievija bija pieteikusi sevi kā nopietnu spēlētāju Eiropas starptautiskajās attiecībās un iesaistījās gan tās militārajos, gan politiskajos konfliktos. Ja tā, tad skaidrs, ka Napoleona iekarojumi Eiropā skāra arī Krieviju, īpaši Vācijas, Polijas un Tuvo Austrumu jautājumos, kur sadūrās Krievijas un Francijas intereses. Savukārt pēc I. Guseva par Vācijas likteni Krievijā uztraucās gandrīz tikai baltvācieši ar Garlību Merķeli priekšgalā. Atmetot politiskās un Napoleona varas leģitimitātes problēmas, par galveno 1812. gada kara iemeslu I. Gusevs izvirza kontinentālo blokādi, lai gan uzsver, ka tā bijusi neizdevīga lielākoties muižniecībai, ierēdņiem, tirgotājiem un amatniekiem. Šeit būtu jāpiezīmē, ka par kontinentālās blokādes ietekmi uz Krievijas ekonomiku vēsturnieki vēl tagad “lauž šķēpus”, tomēr nenoliedzami tā, tāpat kā savienība ar Franciju, valdošajās aprindās tika uztverta negatīvi. Diez vai Aleksandrs I bija aizmirsis, kā viņš 1801. gadā nāca pie varas pēc militārā apvērsuma un pāragrās tēva nāves, kuru bija izraisījusi tieši aristokrātu neapmierinātība. Nav īsti skaidrs, kādēļ 15. lpp. autors norādījis, ka lauksaimniecības precēm cenas cēlās, jo tieši kontinentālās blokādes ietekmē to eksports samazinājās – un daļai preču cenas kritās. Jāpiekrīt I. Guseva apgalvojumam, ka sāls importa ierobežojumi nebija “visas tautas posts” (15. lpp.), tomēr jāatceras, ka Baltijā tā izvērās par būtisku problēmu. Šejienieši bija pieraduši lietot ārzemju sāli, un pēc blokādes ieviešanas sāls cenas būtiski pieauga. Risinot šo jautājumu, Krievija ievada Baltijā vietējo sāli un ar tā pārdošanu iedzīvotājiem mēģināja ierobežot ārzemju sāls cenu kāpumu brīvajā tirgū. Tomēr transportēšanas izdevumi sadārdzināja vietējo sāli. Tikko ārzemju sāls cena tuvojās kroņa sāls cenai, iedzīvotāji krievu sāli pirka nelabprāt. Līdz ar to valsts no sāls ieviešanas Baltijā cieta finansiālus zaudējumus.¹

3., 4. un 5. nodaļa vēstī par gatavošanos karam, spēku samēriem un kara sākumu. Tajās autors aplūko Rīgas cietokšņa nostiprināšanu un iepazīstina ar galvenajiem militārajiem un civilajiem komandieriem. I. Gusevs pievienoņas laikabiedru negatīvajam vērtējumam par jaunieceltā Rīgas kara gu-

¹ J[uris] Jenšs (1938). Vidzemes un Kurzemes zemnieku apgādāšana ar sāli kontinentālās blokādes laikā. No: B[enno] Åbers, T[eodors] Zeids, T[ālvāldis] Zemzaris (red.). *Tautas vēsturei. Veltījums profesoram Arvedam Švābem 25.V.1888 – 25.V.1938.* Rīga: A. Gulbis, 321.–330. lpp.

bernatora Ivana Esena militārajām dotībām, no kā izrietējusi viņa stingrā pieturēšanās likuma burtam. Tikpat kritiski autors vērtē arī Rīgas aizstāvjus – rezerves un garnizona bataljonus, kuros nebija daudz pieredzējušu karavīru. 22. lpp. autors minējis 1812. gada 20. janvārī apstiprināto “Nolikumu par cietokšņa apkārtni”. Visdrīzāk šeit domāts tā paša gada 24. janvārī apstiprinātais nolikums “Par vispārējo Rīgas priekšpilsētu apbūves plānu”,² jo tieši tajā runāts par četrām priekšpilsētas distancēm, kuras min I. Gusevs.

6. nodaļa veltīta Daugavpils aizsardzībai 1812. gada kara sākumā. Tajā autors secīgi izklāstījis pretinieku spēku samēru un uzbrukuma gaitu. Savukārt 7. nodaļā I. Gusevs aplūkojis Napoleona armijas X korpusa virzīšanos no Krievijas robežas uz Rīgu, Napoleona pavēles korpusam un tā uzdevumus. Paralēli I. Gusevs attēlojis arī noskaņas Rīgā, pilsētas gatavošanos iespējamajam aplenkumam un priekšpilsētu iznīcināšanai. Arī šeit I. Gusevs nosliecas par labu Rīgas komandanta Ivana Emmes atmiņās paustajam viedoklim, ka ēkas vajadzēja dedzināt un apšaudīt no nocietinājumiem tikai tad, kad tajās būtu ienācis pretinieka karaspēks. Tas gan būtu pretēji ierastajai kārtībai un spēkā esošajai likumdošanai.

8. nodaļā aprakstīta kauja pie Iecavas, analizēta X korpusa spēku pienākšana, krievu ieņemtās pozīcijas un kaujas gaita. Autors uzsver, ka Iecavas kauju nevar uzskatīt par viennozīmīgu krievu spēku sakāvi, jo krievi kaujas laukā varēja sakoncentrēt stipri mazāk spēku nekā prūši un pietiekami ilgi spēja noturēties savās pozīcijās un atkāpties uz Rīgu (47. lpp.). Šeit var piebilst arī to, ka Iecavas kaujas gaita ļauj pamatoti šaubīties par historiogrāfijā izslavēto un gandrīz vai par aksiomu kļuvošu Rīgu aizsargājošo pulku neprofesionalitāti un nemākulību. Lai gan krievu spēkus šeit veidoja tikai rezerves bataljoni, tomēr tie jau kara sākumā spēja vairākas stundas turēties pretī uzbrukumam no frontes un flangā, bet pēc kaujas, saglabājot kārtību, atkāpties uz Rīgu. Diez vai to būtu paveikuši neapmācīti rekrūši un invalīdi, par kādiem Rīgas korpusa karavīrus mēģina iztēlot atsevišķi autori.

9. nodaļā I. Gusevs apskata krievu spēku atkāpšanos no Kurzemes, pieskaroties arī jautājumam par Polijas atjaunošanu, bet Kurzemes attieksmi pret to I. Gusevs vērtē vairāk kā pasīvu, nevis poļu centienus atbalstošu. Te jāpiemin arī 15. nodaļa, kurā autors aplūkojis franču izveidoto pārvaldi Kurzēmē. Lai gan augstāko varu šeit istenoja franču intendanti un prūšu virsnieki, tomēr reāli viņu rīkojumus izpildīja ierēdņi no muižnieku vidus. Galvenais viņu uzdevums bija X korpusa karavīru izvietošana, kā arī kontrūbūcju un nodokļu ievākšana, kas ieņem centrālo vietu nodaļas aprakstā.

² *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii s 1649 goda* (1830). Tom 32, S.-Peterburg, Nr. 24964, s. 18–19.

Apjomīgā 10. nodaļa veltīta Rīgas priekšpilsētu ugunsgrēkam. Visu atbildību par šo notikumu I. Gusevs uzliek I. Esenam, uzskatot, ka viņš “apdzēsa un samīdīja Rīgas garnizona karavīru kaujas slavas ugunis”, kā rezultātā “nospiestība un grūtsirdība iemājoja Rīgas iedzīvotāju dvēselēs. Apātija, bailes un neticība saviem spēkiem kļuva par Baltijā darbojošos spēku likteni” (63. lpp.). Šādiem neglaimojošiem vārdiem aprakstot Rīgas kara gubernatoru, I. Gusevs viņu apvaino mazdūšībā un nevienprātības izplatīšanā starp pakļautajiem. Arī pašu priekšpilsētu dedzināšanu autors neuzskata par militāru nepieciešamību. Tomēr jāņem vērā, ka liecības par 1812. gada jūlija ugunsgrēku Rīgā ir pretrunīgas, laikabiedru izkropļotas un pārspīlētas, kas noticis gan tādēļ, ka iesaistītās amatpersonas mēģināja attaisnoties, gan tādēļ, ka iedzīvotāji pārdzīvoja milzīgu izbīli, ko no mainīga dusmas un vainīgā meklējumi. Mūsdienās ļoti grūti izvērtēt šos notikumus objektīvi, jo pieejamais avotu materiāls atstāj vietu dažādām interpretācijām. Runājot par nodaļas vizuālo noformējumu, jāmin, ka 66. lpp. ievietotajā fotoattēlā redzamais priekšpilsētu dedzināšanā izzīmots darvas vainags glabājas nevis Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, bet gan Latvijas Nacionālā vēstures muzeja fondos.

11. nodaļā I. Gusevs apraksta Rīgas tuvumā norisinājušos karadarbību 1812. gada augustā. Aplūkotas krievu I korpusa uzvaras pie Polockas un to izraisītā X korpusa komandiera maršala Etjēna Makdonalda apstāšanās pie Daugavpils un prūšu izvietošanās pie Rīgas. Savukārt Rīgas korpusa mazkustībā I. Gusevs vaino I. Esenu, uzskatot, ka 24. jūlija (šeit un turpmāk – vecais stils) uzbrukumu Slokai izraisījušas tikai I. Esena bailes no Aleksandra I dusmām. 80. lpp. autors atzīmējis, ka Valgundei, kas minēta avotos, nav nekāda sakara ar mūsdienu Valgundes ciemu. Avotos minēta Valgunde, protams, ir domāta pati muiža, tomēr ciems ir izveidojies muižas teritorijā, tādēļ nav pilnībā skaidrs, kādēļ autors šīs vietas neuzskata par saistītām. Tomēr vislielākā uzmanība nodaļā atvēlēta 10. augusta kaujai pie Ķekavas, attēloti spēku samēri un kaujas norise. Šeit var piemētināt, ka kauju aprakstos un secinājumos par to iznākumu I. Gusevs stipri paļāvies uz 1812. gada simtgades jubilejas izdevumiem.³

12. nodaļa veltīta papildspēku pienākšanai Rīgā un septembra kaujām, par kuru neveiksmju galvenajiem iemesliem I. Gusevs uzskata nesaskaņas starp krievu augstāko virsniecību un viņu spēku lēno virzišanos operācijas laikā, kas ļāva prūšiem sakoncentrēties un pāriet pretuzbrukumā. Tomēr autors uzsver arī krievu arjergarda karavīru varonību, pateicoties kurai Rīgas spēkiem izdevās veiksmīgi atkāpties. 13. nodaļā autors izvērtējis oktobra notikumus un Rīgas kara gubernatora nomainīgu. Tajā uzsvars

³ Viktor Zhamov (1912). *Otechestvennaia voina 1812 g. Operatsii v napravlenii Til'zit-Mitava-Riga*. Rīga: Obshchestvennoe upravlenie g. Rigi.

likts uz prūšu un franču virsnieku savstarpējo nesaskaņu saasināšanos apgrūtinātās apgādes dēļ, kas radīja labvēlīgu augsni jaunā Rīgas kara gubernatora Filipa Pauluči centieniem pierunāt prūšus vairs neatbalstīt Napoleonu. I. Gusevs izcēlis arī Garlība Merķeļa centienus informēt prūšus par notiekošo Krievijā un Eiropā.

14. nodaļa stāsta par vietējo iedzīvotāju dalību karā. Tajā uzskaitīti Igaunijas un Vidzemes muižniecības ziedojumi un brīvprātīgi formētās vienības, no kurām lielākās bija Kurzemes brīvo jēgeru korpuss un poručika Nirota brīvie kazaki. Autors pieskaras arī Vidzemes zemessardzes izveidošanas jautājumam. Par tās neveiksmes iemesliem I. Gusevs min muižnieku nevēlēšanos pienācīgi apgādāt karavīrus, kā arī latviešiem piemītošo tieksmi uz bēgšanu, ko savā sarakstē izcēluši viņu virsnieki.

16. nodaļa noslēdz vēstījumu par 1812. gada kara notikumiem, atspoguļojot X korpusa atkāpšanos no Baltijas. Attiecībā uz Tauraģes konvenciju, ar kuru prūši pasludināja savu neitralitāti, I. Gusevs izsaka viedokli, ka krieviem tā nebija izdevīga, jo uzlika viņiem tikai jaunus papildus pienākumus un sekmēja Vācijas varenības izveidošanos un Anglijas varas uz jūras pieaugumu. Kopumā autors uzskata, ka Aleksandrs I, karojot pret Napoleonu ārpus Krievijas 1813. un 1814. gadā, darbojās pretēji krievu nacionālās politikas interesēm un ka līdzsvars Eiropā būtu panākts bez krievu dalības šajos karos. Turpinot šo alternatīvu karuseli, būtu vietā uzdot jautājumu autoram, kādēļ viņš izslēdz iespēju, ka Napoleons atjaunotu savu varenību rietumos un pēc dažiem gadiem atkārtoti nedotos cīņā pret Krieviju. Aleksandrs I bija impērijas patvaldnieks, kurš savu varu balstīja uz konservatīvo muižniecību. 19. gs. sākuma koalīciju kari bija impēriju sadursme. Tāpat kā Lielbritānijas flote, 1807. gada septembrī sabombardējot Kopenhāģenu, nepārstāvēja britu nacionālās intereses, tāpat arī Napoleona karaspēks, apšaujot Madrides civiliedzīvotājus 1808. gada maijā, nepārstāvēja franču nacionālās intereses. Tomēr jāpiekrīt autoram, ka Napoleona kari ļāva nostiprināties konservatīvismam Krievijas valdošajā elitē, un tas ietekmēja tālāko valsts attīstību visā 19. gadsimtā.

Vērtējot notikumus Baltijā kopumā, I. Gusevs atzīst, ka gan krievu, gan franču spēki pie Daugavas neizmantoja savas iespējas (131. lpp.). Ja X korpuss būtu ieņēmis Rīgu, franču spēki būtu veiksmīgāk darbojušies visā kreisajā flangā. Savukārt, ja krievi septembrī būtu sakāvuši X korpusu, viņiem būtu lielāka iespēja pilnībā ielenkt un sakaut Napoleonu Krievijas teritorijā. Jāatzīmē, ka šādu viedokli pārstāv vairākums vēsturnieku, kuri analizējuši notikumus Baltijā. Ne tikai krievu, bet arī vācu un franču zinātnieki savos pētījumos ir nonākuši pie līdzīgiem secinājumiem.

17. nodaļa veltīta 1812. gada pieminekļiem Baltijā. Visvairāk uzmanības pievērsts Uzvaras kolonnai un Barklaja de Tolli pieminekļiem, kā arī feldmaršala biogrāfijai. Noslēgumā autors aicina lasītājus izvēlēties no

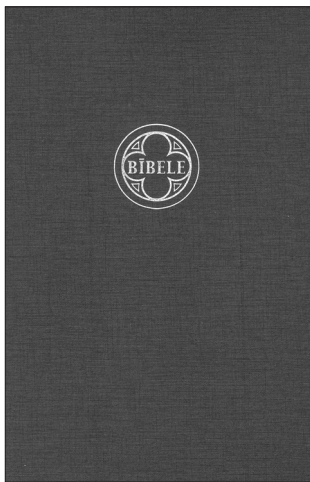
vēstures pašu labāko un kultivēt to cilvēku apziņā nacionālā pašlepnuma atgūšanas vārdā (157. lpp.). I. Gusevs uzskata, ka cilvēkiem vajadzīgi ideāli, kuriem sekot.

Noslēdzot recenziju, ir vērts atzīmēt, ka grāmatas pamattektu papildina bagātīgs attēlu klāsts: dažādu pulku uniformas, batāliju gleznas, Rīgas skati, laikabiedru portreti, cietokšņu plāni utt. Ievietoti arī mūsdienās veikti fotouzņēmumi, kuros redzami 1812. gada notikumu materiālie liecinieki. Tomēr par vērtīgāko grāmatas daļu uzskatāms karšu materiāls, ko veido pārstrādātas un papildinātas vēl cara laikos izdotās kartes:

- 1) Rīgas – Tukuma – Jelgavas – Bauskas apkārtnes karte, kurā atzīmētas ne tikai muižas, bet arī krogi, pastorāti un mežniecības;
- 2) karadarbības skartā Baltijas reģiona kopējā karte no Prūsijas robežām līdz Daugavai un divas Kurzemes kartes ar franču pārvaldes administratīvo iedalījumu un prūšu karaspēka izvietojuma norādēm;
- 3) Iecavas un Ķekavas kauju shēmas un karojošo pušu izvietojums Taurāģes konvencijas parakstīšanas laikā.

Jebkurš darbs par karadarbību nav iedomājams bez kartēm, bet ir patīkami, ja tās izpildītas tik labā kvalitātē kā I. Guseva grāmatā.

Anita Čerpinska

Bībele ar deiterokanoniskajām grāmatām. Tulkošanas komisija: koordinators Juris Cālītis. Vecās Derības tulkotāji: Uldis Bērziņš, Laila Čakare, Enoks Neilands, Knuts Skujenieks, Ilmārs Zvirgzds. Jaunās Derības tulkotāji: Aleksandrs Bite, Dainis Zeps. Deiterokanonisko grāmatu tulkotāji: Aleksandrs Bite, Jānis Priede, Ināra Ķemere, Māra Poļakova, Ilze Rūmniece, Dainis Zeps. Valodu konsultantes: Maija Baltiņa, Ināra Ķemere. Literārārā redaktore: Milda Klampe. Latvijas Bībeles biedrība, 2012. 2637 lpp.

Bībeles jaunais tulkojums latviešu valodā (B. 2012) uzskatāms par lielu notikumu mūsu kultūras vēsturē. Atcerēsimies, ka tas ir tikai trešais Bībeles pilnīgais tulkojums latviešu valodā pēdējo trīs simt gadu laikā. Starplaikā izdoti daudzi iepriekšējo Bībeles tulkojumu rediģēti izdevumi.

Lai saprastu jaunā tulkojuma nozīmi, nepieciešams atsvaidzināt zināšanas par kristietības izplatību. Bībelē iekļautās Vecās Derības saturs atspoguļo Tuvo Austrumu vēstures notikumus semītu (aramiešu, ebreju u.c.) valodās runājošo sadzīvē laikā pirms Kristus dzimšanas, kad Baltijas reģionā iedzīvotāju sabiedrībā pastāvēja vēlais bronzas un agrais dzelzs laikmets ar tam raksturīgu dažādo dabas parādību kultu. Iepazīšanās ar Bībelē paustajām atziņām varēja notikt vēlāk, kad Baltijas jūras krastos dzīvojošās tautas, pateicoties tirdzniecībai ar dzintaru, nonāca Senās Grieķijas un Romas impērijas uzmanības lokā. Jaunās Derības evaņģēliji popularitāti ieguva 1. gadu tūkstoša pēc Kristus pirmajā pusē, kad Sv. Hieronims (*Hieronymus*, ~347/348–419/420) bija pārtulkojis Bībeli no ebreju un grieķu tekstiem latīņu valodā, ko sauca par *Vulgātu*. Bībeles grieķu un latīņu teksts nostiprinājās kristīgās baznīcas liturģijā viduslaiku periodā.

No Eiropas ziemeļu zemēm visvecākā zināmā Bībele bija austrumgotu garīdznieka Vulfilas (4. gs. otrā puse) Svēto Rakstu daļējs tulkojums (Jaunās Derības evaņģēliji) gotu valodā.¹ Šai laikā baltu zemes bija Gotu valsts iespaids sfērā. Var pieņemt, ka Baltijas dzintara tirdzniecībā iesaistītie partneri bija dzirdējuši par kristīgās ticības sludinātāju evaņģēliju. Ar gotu valodas starpniecību pārņemti daži ar ticējumiem un dzīvi saistītie vārdi² – elks (*alhs*), ciems (*haims*), bruņas (*brunjô*), katls (*katilus*), klaips (*hlaifs*), vīrs (*wair*), valdīt (*waldan*) u.c.

Lai izvērtētu, kā latviešu valodā ieviesušies un veidojušies Bībelē sastopamie ar iedzīvotāju kultūras tradīcijām saistītie reāliju nosaukumi un kā tie lietoti pašlaik, ir lietderīgi jauno tulkojumu salīdzināt ar Bībeles agrākajiem izdevumiem pie mums un citās zemēs.³ Izlases kārtībā minēta virkne piemēru par ieroču, darbarīku, sabiedriskās iekārtas u.c. terminiem. Šī terminoloģija veidojusies, jau sākot ar to laiku, kad Latvijas teritorijas

¹ *Lexikon des Mittelalters* (2002). Bd. II, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, S. 88–105; Edgars Dunsdorfs (1979). *Pirmās latviešu Bībeles vēsture*. Minneapolis: Latviešu ev.-lut. baznīca Amerikā.

² Wilhelm Braune, Karl Helm (1952). *Gotische Grammatik. Wortverzeichnis*. Halle/Saale: Max Niemeyer Verlag, S. 168–192; Konstantins Karulis (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II sēj., Rīga: Avots, *sub nomine*.

³ Bībeles jaunā tulkojuma (**B. 2012**) daži teksti salīdzināti ar Ernsta Glikas darbu – **GL 1877** = *Bībele, Dieva svētie vārdi*. Jelgava, 1877, kad izdevums tika rediģēts izcilā kultūrvēsturnieka un valodnieka Augusta Bilenšteina vadībā; **BFBS 1965** = *Bībele: Vecās un Jaunās Derības svētie raksti*. Bībeles sabiedrība, 1965; **B. 1973** = *Bibliia: Knigi Sviashchennogo pisanīia Vetkhogo i Novogo zaveta*. Brussels: izd. „Zhizn’ s Bogom”, 1973; **BS 1983** = *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1983; **Bib. 1986** = *Die Bibel in der Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*. Klosterneuburg: Österreichisches Katholisches Bibelwerk, 1986; **BHS 1990** = *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1990; **N-A 1994** = *Novum testamentum Graece et Latine*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994; **HB 2001** = *Holy Bible: King James Easy Reading Edition*. G. E. M. Publishing, 2001.

iedzīvotājiem tika sludināta kristīgā ticība gan ar Austrumu (pareizticība), gan Rietumu (katholicisms) misionāru starpniecību 9.–13. gadsimtā.

No debesīm augstākās radības *raidītie akmeņi* minēti vairākas reizes. Ķēniņa Zālamana (965–925 pr.Kr.) Gudrības grāmatā (Zāl. pam. 5, 22) ir izteikts brīdinājums, ka Dievs sargās taisnīgos un sodīs neprāšus. Ienaidnieki tikšot pieveikti ar akmeņu krusu, kas, kā katapultas triekta, lidošot no mākoņiem. Katapulta (*καταπέλτης*) kā akmeņu metamā ierīce nav minēta citos rakstītajos avotos šajā laikā, bet gan vairākus gadsimtus vēlāk sengrieķu autoru (Aristoteļa, Polībija u.c.) darbos.⁴ Vulgātas teksts *a petrosa ... mittentur grandines* pieļauj iztēli tulkojumam, kādā veidā akmeņainā krusa tiek nosūtīta uz zemi. Bībeles krievu un vācu izdevumos pieņemts, ka šī ierīce bija katapulta, un tas akceptēts jaunajā latviešu tulkojumā.

Ernsta Glika tulkojumā uz senāko akmeņu mešanas rīku attiecināta *linga*.⁵ Tā droši pieminēta Dāvida cīņā ar filistieti, kurš tika pieveikts ar lingas mestu akmeni (*in funda et in lapide*) (1. Sam. 17, 50). Bija nepieciešami iepriekš sagatavoti akmeņi lingai (*ad iaciendes lapides*), kas jaunajā tulkojumā izlaists (2. Laiku 26, 14). Īpaši cildināti lingotāji (*fundibaliarii*) kreīļi, kuri akmeņus metuši ļoti precīzi (Soģu 20, 16). Linga (*fronde*) atēlota kādā Bībeles 10. gs. rokrakstā, kas uzglabāts Parīzes Nacionālajā bibliotēkā.⁶ Sakāmvārdā par muļķim parādīto godu, pielīdzinot to bezmērķīgai akmens mešanai (*mittit lapidem*), ierīce nav minēta (Zāl. pam. 26, 8). Linga kā rīks latviešu tekstā iestarpināts 1965. gada tulkojumā, kad tā izteikta pēc angļu, krievu vai vācu (*sling, npauca, Schleuder*) tulkojuma parauga. Tagad teksts konkretizēts ar vārdiem “*kā lingu aizlingots*”. E. Glika Bībeles izdevumos dots cits pēc nozīmes tuvs sakāmvārds, taču tur, tāpat kā Vulgātā, nav minēta konkrēta akmeņu mešanas ierīce.

Tikai pirmie Izraēlas ķēniņi ap 11. gs. pr.Kr. apguva dzelzs darbarīku un ieroču izgatavošanu, ko pārņēma no filistiešiem,⁷ līdz tam viņiem nebija savu dzelzs šķēpu, zobenu un aizsardzības bruņojuma (1. Sam. 13, 19–22). Šķēps (*hasta, lancea*) un zobens (*gladius, ensis*) ir biežāk minētie ieroči Vulgātā. Semītu izcelsmes tautas ar šķēpu simbolizēja kara vai pamiera sākumu (Joz. 8, 18, 26), tāpat kā tas notika Latvijas teritorijā pāris gadu tūkstošu vēlāk (Indriķa hronika, II, 5–6; XVII, 2). Neskaidrības radījis aizsardzības bruņojuma – vairoga (*clipeus*) tulkojums (1. Sam. 17, 7), kas latviski skaidrots kā priekšturamās bruņas (Gl. 1877, 305), kaujas vāle (BFBS 1965, 325) vai piķis (B. 2012, 481). No pārpratumiem nav pasargāts

⁴ W. Boeheim (1890). *Handbuch der Waffenkunde*. Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, S. 385–388.

⁵ Turpat, 385. lpp.

⁶ Chester G. Starr (1983). *A History of the Ancient World*. New York; Oxford: Oxford University Press, p. 149.

⁷ Jan Filip (1969). *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Bd. 2, Prag: Academia, S. 1025–1028.

literatūrā plaši sastopamais aicinājums briesmu gadījumā darbarīkus pārkalts ieročos (Joēla 4, 10). Tulkojumā precīzi pateikts, ka arkli jāpārkaļ par zobeniem (*aratra in gladios*), kamēr izteiciena tālākā daļa – šķēpi jākaļ no cirpēm (Gl. 1877, 880), vīna dārznieka nažiem (BFBS 1965, 938) vai *ecēšām* (B. 2012, 1574) – ir tulkota ar tekstam neatbilstošiem vārdiem. Faktiski Vulgātā (BS 1983, 1387) ir vārdkopa – *ligones in lanceas*, kas nozīmē – šķēpi jākaļ no kapļiem. Miera apstākļos ir izteikts aicinājums uz pretējo procesu (Mihas 4, 3), kad zobenus pārkalts lemešos un šķēpus kapļos (*hasta in ligones*). Šajā vietā *ligones* nosaukti par dārznieka nažiem (B. 2012, 1601), šķiet, sekojot agrākajai šī vārda nozīmes izpratnei (BFBS 1965, 947) un dibināti atsakoties no vārda *ecēšas*, ko lietoja pirms tam.

Bībeles stāstu un evaņģēliju rašanās laikā šajā reģionā zemes uzaršanai lietoja galvenokārt spļarklu ar dzelzs lemesi. Lasītāja uzmanību piesaista tulkojums, kur notikumam aprakstā pieminēti kā arkli, tā lemeši – “gāja asināt savus arkļus, kapļus, cirvjus un lemešus” (1. Sam. 13, 20; B. 2012, 471). Precīzāks ir vecais tulkojums (Gl. 1877, 299), jo Vulgātā nav minēts arkls (BS 1983, 384), bet teikts “gāja asināt lemesi (*vomerem*), kapli (*ligonem*), cirvi (*securim*) un nezāļu kapli (*sarculum*)”. Senebreju teksta komentāros (BHS 1990, 465) nezāļu kapļa vietā rakstīts par izkaptu vai sirpja (*falx*) asināšanu.

Bībelē (4. Moz. 31, 20) minētie saimniecībai nepieciešamie koka rīki (*utensilia ligno*) ir pareizi saprasti pirmajos latviskojumos, tāpēc to attiecināšanai tikai uz traukiem, kā tas darīts krievu un pašlaik latviešu tulkojumā (B. 1973, 203; B. 2012, 284), nav pamata, kamēr vācu un angļu valodā tie sniegti adekvāti – *Holzgeräte; things made of wood* (Bib. 1986, 170; HB 2001, 159).

Bieži minēti lopkopju tautām raksturīgie dzīvnieki – aitas, govīs, vērši u.c. mājlopi, retāk meža zvēri. Apbrīnoti meža vērši (4. Moz. 23, 22; 24, 8), taču nav vienotības to sugas noteikšanā, jo tie uzlūkoti gan par vienradžiem (Gl. 1877, 172; B. 1973, 193, 194; HB 2001, 151), gan ragainiem sūbriem (BFBS 1965, 179). Par precīzāko uzlūkojams vācu tulkojums – *Wildstier* (Bib. 1986, 163), kas bijis Eirāzijas mežos tai laikā sastopamais taurs.⁸

Pūšamais instruments *σαλπίσης, tuba* (Mt. 6, 2; Atkl. 8, 6–13; 9, 1; N-A 1994, 12, 648), kas agrāk tulkots kā *trumpetes* vai *bazūnes*, pareizi atveidots ar vārdu *taure*, kas bijusi darināta no taura raga.⁹ Neskaidrību

⁸ Taurs (*Bos primigenius* Bojan) kā savvaļas dzīvnieks bija plaši sastopams Eirāzijā un minēts antīko rakstnieku (Cēzara, Plīnija u.c.) darbos. Govslopi, kas cēlušies no taura, pieradināti Tuvajos Austrumos vairākus gadu tūkstošus pr.Kr. (Jan Filip (1966). *Enzyklopädisches Handbuch*, Bd. 1, S. 148; Auerochse (*urus*). In: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. I, S. 1199).

⁹ Johannes Sehwers (1953). *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*. Berlin (Neudruck der 1936 Auflage), S. 202–405. Zīmīgi, ka gotu valodā grieķu *σαλπίσης* tulkots ar vārdu *haurņjais*, kas nozīmē *pūst ar ragu* (Braune, Helm. *Gotische Grammatik*, S. 137–138).

var radīt tulkojuma apakšvirsraksts citā vietā – *Tauru svētki* (4. Moz. 29, 1; B. 2012, 279), kas raksturota kā gaviļu diena, taču tekstā izlaists svētku būtiskais notikums, jo tas norisinājās ar “tauru skaņām” (*dies clangoris est et tubarum* – BS 1983, 221).

Kādas zemes iedzīvotāji (gr. *λαός*, lat. *populus*) Jaunās Derības agrākajos tulkojumos (Mt. 1, 21) dēvēti par ļaudīm (Gl. 1877, 1; *πλοῦ* – B. 1973, 1501), tagad precīzāk saukti par tautu (B. 2012, 2141), kā tas ir vācu un angļu attiecīgā teksta tulkojumos. Valdnieks (gr. *βασιλεύς*, lat. *rex*) latviešu tulkojumos (Mt. 2, 2) tradicionāli ir ķēniņš (*König*), kas nosaukts pēc vācu parauga. Par *bazīļiejiem* sauca tā laika valdniekus sengrieķu valodā.¹⁰ Hērodots (ap 484–425 pr.Kr.) savā *Vēsturē* bazīļuju apzīmējumu attiecināja arī uz austrumbaltu (neuru) valdniekiem – karavadoņiem.¹¹

Lielā ķēniņa pilsēta (gr. *πόλις*, lat. *civitas*, got. *burgs*) ir Jeruzaleme (Mt. 5, 35), kas E. Glikā tulkojumā bija *pilsāts*, jo tā sauca nocietinātas pilsētveida apdzīvotas vietas Latvijas teritorijā 18.–19. gadsimtā.¹² Blakus pilsētai kā apdzīvota vieta ar mazāku iedzīvotāju koncentrāciju minēts (Mt. 10, 11) “komē” (*κώμη*), ko var tulkot kā ciemu (*Dorf* – Bib. 1986, 1086; B. 2012, 2158), gan kā mazāku pilsētu jeb miestu (Gl. 1877, 11; BFBS 1965, 988; *town* – HB 2001, 9) vai nocietinājumu (*castellum* – N-A 1994, 24). Šinī gadījumā tulkojumam nav būtiskas nozīmes, jo tā laika Palestīnā bija dažāda tipa apmetnes.¹³

Neskatoties uz šiem atsevišķu vārdu iespējamiem precīzākiem tulkojumiem, jaunais Bībeles izdevums izceļas ar labu mūsdienu latviešu valodu. Neapšaubāmi, ka jaunais tulkojums kalpos ticīgajiem kristiešiem ikdienas sadzīvē un dievkalpojumos kā augstas morāles etalons, bet tiem, kuri interesējas par Dieva vārda sludināšanu pirms daudziem gadsimtiem, kā vērtīgs vēstures avots. Bībeles latviešu izdevumos ir nostiprinājies tradīcija, ka ārpus Vecās un Jaunās Derības teksta ir ļoti minimāli komentāri. Lielo tautu valodās Bībeles tulkojuma saturs ir papildināts ar historiogrāfiskiem apskatiem un kartogrāfisko materiālu, kas ļauj labāk saprast tekstā minēto zemju novietojumu, darbojošās personas un aprakstīto notikumu laiku. Šajā ziņā būtu bijis vēlams grāmatas vāka iekšpusē publicēt kaut vai pāris karšu, kas parādītu Tuvo Austrumu vēsturisko situāciju Vecās un Jaunās Derība laikā, kā tas ir izdarīts krievu (B. 1973), vācu (Bib. 1986), grieķu-latīņu (N-A 1994) u.c. izdevumos.

Ēvalds Mugurēvičs

¹⁰ Viens no vārda *bazīļis* etimoloģiskiem skaidrojumiem attiecas uz vadošu personību, kura kāpj uz akmens un uzrunā tautu (*Steinbetreter*) (Georg Curtius (1869). *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, S. 338).

¹¹ A. I. Dovatur i dr. (1982). *Narody nashei strany v "Istorii Gerodota"*. *Texty, perevod, komentarii*. Moskva: Nauka, s. 102.

¹² Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II sēj., 50.–52. lpp.

¹³ Joachim Rehork (Hg.) (1986). *Enzyklopädie der Archäologie. Ein Nachschlagwerk*. Bergisch Gladbach, S. 228; *Halley's Bible Handbook* (1989). An Abbreviated Bible Commentary by Henry H. Halley. Toronto: World Christian Ministries.

IN MEMORIAM

ARHEOLOGS ANDRIS CELMIŅŠ
(10.04.1956.–03.01.2013.)

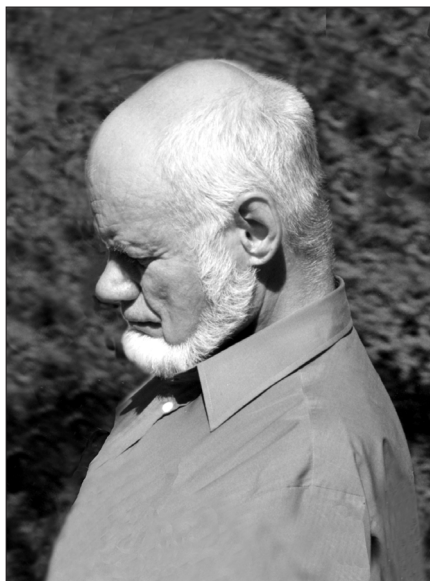

Latvijas arheologiem jaunais – 2013. gads atnāca ar skumju vēsti – mūžības ceļos pēc ilgas slimības devies viens no viņiem, arheologs, senās Rīgas vēstures pētnieks Andris Celmiņš. Tikai daži mēneši Andra dzīvei pietrūka, lai viņš nosvinētu savu 57. dzimšanas dienu. Dzimis Rīgā 1956. gada 10. aprīlī, bet bērnība un skolas gadi aizvadīti Siguldā. Šīs vietas daudzie senatnes pieminekļi – pilskalni un trīs romantiskās pilsdrupas augstajos Gaujas senlejas krastos – Sigulda, Turaida, Krimulda jau skolas gados radīja jaunieti interesi par vēsturi. Tālākais izglītības ceļš viņu noved Latvijas Universitātē, kur 1979. gadā tiek pabeigtas mācības Vēstures un filozofijas fakultātē. Tajā pašā gadā viņš atrod darbu Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Arheoloģijas nodaļā. Viss A. Celmiņa darba mūžs – 34 gadi paiet, strādājot šajā muzejā. Kopš 1986. gada viņš pilda muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītāja pienākumus. Līdztekus darbam muzejā, sākot ar 2002. gadu, kādu laiku A. Celmiņš ir arī Rīgas Kultūras

pieminekļu aizsardzības inspekcijas arheologs. Kā pieredzējis savas nozares speciālists viņš ir ticis aicināts lasīt lekcijas par viduslaiku arheoloģiju Latvijas Kultūras akadēmijas muzeoloģijas maģistrantiem. Strādājot muzejā, A. Celmiņa pamatdarba pienākumi bija rūpes par nodaļas krātuvē glabātajām senlietu kolekcijām, kā arī pastāvīgās ekspozīcijas un izstāžu sagatavošana. Kā lielākās var minēt 1988. gada izstādi “Rīgas arheoloģijai 50”, 1998. gada izstādi “Zemē apslēptā pilsēta” par 1991.–1997. gada arheoloģiskajiem atradumiem Rīgā un 2008. gada izstādi “Laikmeta griežos”, atzīmējot Rīgas arheoloģiskās pētniecības 70 gadu jubileju. Sākot ar 1983. gadu, A. Celmiņš vasarās vadīja arheoloģiskos izrakumus. Viņš veicis pētījumus vairāk nekā 10 Vecrīgas vietās, kā nozīmīgākie atzīmējami izrakumi Rīgas rātes viduslaiku vīna pagrabā Tirgoņu ielā, Doma klostera pagalma kapsētā, Dannenšterna nama pagalmā un pagrabos Mārstaļu ielā, kā arī Rīgas pilsētas senā nocietinājumu vaļņu atsegšana Basteja (tagad Z. A. Meierovica) bulvārī. Par saviem pētījumiem Rīgas arheoloģijā Andris Celmiņš ir publicējis ap 70 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu, kā arī divus izstāžu ceļvežus – katalogus: 1988. gadā “Rīgas arheoloģijai 50” (kopā ar A. Cauni) un 1998. gadā “Zemē apslēptā pilsēta”. No pētnieka rakstiem Rīgas arheoloģijai sevišķi nozīmīga ir publikācija par unikālo atradumu – 13. gs. ādas masku (2005). Par Doma pagalmā atrastajiem senajiem rakstāmrīkiem – stiliem autors savas atziņas paudis rakstos Latvijā un Vācijā (1996, 1997, 1998). Vairākas publikācijas veltītas Rīgas Doma pagalma kapsētas apbedījumu izpētes rezultātu izklāstam. Šis lielās apbedījumu vietas pētījumi pievērsa A. Celmiņa interesi pilsētu un viduslaiku kapsētu arheoloģijai. Viduslaiku Rīgas kapsētu arheoloģisko pētījumu rezultātu apkopojums kļuva par viņa doktora disertācijas tēmu. Lielais zinātniskais darbs tapa gana lēnām. Dienu strādājot maizes darbu muzejā, disertācijas rakstīšanai atlika tikai brīvdienas un vēlās vakara stundas. Beidzamos gadus aizvien biežāk sevi atgādināja slimības uzliesmojumi. Disertācija jau tuvojās nobeigumam, bet tam pietrūka vairs tikai daži mēneši vai pusgads. 2013. gada 3. janvārī viņš šķīrās no dzīves. Andra Celmiņa savāktais materiāls un uzrakstītās darba nodaļas ir vērtīgs ieguldījums Rīgas arheoloģiskajai izpētei. Viņa pētījumi paliks kā piemineklis autoram, kas savu muzejnieka – pilsētas senatnes pētnieka darba mūžu veltījis Rīgas vēstures saglabāšanai un izpētei.

Andris Caune

SOMIJAS VIDUSLAIKU PIĻU PĒTNIEKS
DR. KNUTS HEMINGS DRAKE
(06.03.1927.–19.02.2013.)

Andra Caunes foto 1999. gadā

Februāra beigās skandināvu kolēģi atsūtīja sēru vēsti, ka pēc vairāku mēnešu slimības 85 gadu vecumā mūžībā aizgājis vecākās paaudzes Somijas viduslaiku piļu pētnieks Dr. Knuts Drake. Viņš bija Latvijas viduslaiku arheologiem labi pazīstamā konferenču cikla un rakstu krājumu sērijas “*Castella Maris Baltici*” dibinātājs, izcils pētnieks un organizators, kā arī labs padomdevējs jaunāko paaudžu viduslaiku arheologiem un seno celtniecības pieminekļu izzinātājiem.

Knuts Drake studijas uzsāka dzimtās pilsētas Helsinku Universitātē, bet turpināja Lundas Universitātē, kur 1953. gadā ieguva bakalaura grādu, specializējoties vēsturē, arheoloģijā un mākslas vēsturē. Pēc maģistra darba aizstāvēšanas Helsinkos 1956. gadā viņš uzsāka celtniecības arheoloģijas pētījumus Hemenlinnas pilī un 1968. gadā vācu valodā publicēja Helsinku Universitātē aizstāvēto filozofijas doktora disertāciju par Hemenlinnas pils izpēti rezultātiem “*Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter: Eine baugeschichtliche Untersuchung*”. Grāmata balstīta uz

rūpīgu pils būvvēstures izpēti, jo iepriekš par to bija izteikti pretrunīgi viedokļi. Bez tam darbā atrodams daudz salīdzinājumu ar kaimiņvalstu, sevišķi Baltijas pilīm. Jāatzīmē, ka 50. un 60. gados viens no labākajiem viduslaiku arhitektūras pazinējiem un pētniekiem Zviedrijā bija Otrā pasaules kara laikā no Igaunijas emigrējušais mākslas vēsturnieks Armīns Tūlse, pazīstamās grāmatas *“Die Burgen in Estland und Lettland”* (1942) autors. K. Drake mūsu sarunās vairākkārt atzīmējis, ka uzskata sevi par TūlSES skolnieku, tā uzsverot arī savu interesi par Baltijas valstīm un no TūlSES grāmatām un personīgām sarunām iegūtās labās zināšanas par mūsu viduslaiku pieminekļiem.

Būdams labs organizators, K. Drake jau 1959. gadā nodibināja Hemenlinnas pils vēstures biedrību, no 1964. līdz 1970. gadam bija Hemenlinnas pilsētas vēstures muzeja direktors, kā arī vienlaikus Hemenlinnas pilsētas vēstures biedrības priekšsēdētājs. Viņš aizrautīgi nodarbojās ar Hemenlinnas pils restaurēšanu, novārtā pamestā nocietinājuma – 20. gs. pirmās puses cietuma mūros atjaunojot viduslaiku telpas un izveidojot iespaidīgu pili – muzeju, kā arī piedalījās citu Somijas viduslaiku pilsdrupu (*Raasepori/Raseborg, Kastelholm*) izpētē un restaurācijas projektu izstrādē. Vienlaikus ar organizatorisko un administratīvo darbu tapa arī publikācijas – grāmatas par Esbo baznīcu (1958), Raseborgas pili (1991), Turku muzeja simt gadus (1881–1981) ilgo vēsturi (1995), raksti par Hatulas baznīcu (1967, 1968) un vairākkārt par Turku Domu, kā arī daudzas publikācijas starptautisku konferenču rakstu krājumos.

1972. gadā K. Drake pārcēlās uz Somijas rietumdaļu, lai kļūtu par Turku akadēmijas mākslas vēstures nodaļas asociēto profesoru. Pēc tam no 1973. līdz 1990. gadam viņš bija Turku pilsētas muzeja direktors. Paralēli viņš veica pedagoģisko darbu, strādājot par docentu vairākās universitātēs. 1986. gadā viņš kļuva par Turku Universitātes asociēto profesoru viduslaiku arheoloģijā.

Pirmo reizi Latvijā K. Drake ieradās jau 1972. gada janvārī, kad tikās ar Vēstures institūta arheoloģijas nodaļas vadītāju Ēvaldu Mugurēviču un pārrunāja viduslaiku piļu izrakumu un konservēšanas jautājumus. 80. gados K. Drake Turku organizēja vairākas konferences par viduslaiku arheoloģijas jautājumiem. 1980. gadā Ē. Mugurēvičam bija iespēja ar referātu piedalīties 4. starptautiskajā somugristikas kongresā Turku un vērot sakoptās Hemenlinnas un Kastelholmas pilis, kuru izpētē bija piedalījis arī K. Drake.

Neilgi pirms pensionēšanās K. Drake 1990. gadā nodibināja Somijas Viduslaiku arheoloģijas biedrību, kuras priekšsēdētājs bija līdz 1997. gadam. 90. gados viņš vadīja arī Somijas akadēmijas iniciēto Turku pils projektu. 2011. gadā par lielo ieguldījumu viduslaiku celtniecības pieminekļu

izpētē un atjaunošanā Zviedrijas senatnes pieminekļu biedrība Dr. Knutu Draki apbalvoja ar prestižo Oskara Monteliusa medaļu.

Kā jau minēts, K. Drake bija simpoziju cikla “*Castella Maris Baltici*” dibinātājs, 1991. gadā Somijā organizējot pirmo starptautisko Baltijas jūras piļu pētnieku konferenci un 1993. gadā izdodot pirmo referātu krājumu. Jau uz pirmo konferenci viņš atsūtīja ielūgumus vairākiem Latvijas piļu pētniekiem, bet dažādu apstākļu dēļ uz Somiju aizbrauca tikai Bauskas pils arheologs prof. Andris Caune. Toties nākamajā konferencē Zviedrijā 1993. gadā Latviju pārstāvēja jau četri arheologi – prof. Jānis Graudonis, prof. A. Caune, prof. Ē. Mugurēvičs un Dr. Ieva Ose. Līdz ar to K. Drake Latvijas piļu pētniekiem bija pavēris ceļu starptautiskiem kontaktiem, kas vēl arvien sekmīgi turpinās. K. Drake aizrautīgi dzīvoja līdz visām nākamajām “*Castella Maris Baltici*” konferencēm, kas ik pēc diviem gadiem notiek kādā no Baltijas jūras piekrastes valstīm. Viņš piedalījās vairāku rakstu krājumu izdošanas organizēšanā, bieži vien pats lasīja referātus, kā arī nesavtīgi gādāja kolēģiem nepieciešamo zinātnisko literatūru. 2005. gadā viņš apmeklēja Latviju un piedalījās Latvijas vēstures institūta un Turaidas muzejrezervāta organizētajā konferencē “*Castella Maris Baltici 8*”. Kad 2009. gadā Somijā notika “*Castella Maris Baltici*” 10. konference, K. Drake bija galvenais gids vāciski runājošajiem dalībniekiem ekskursijās uz viduslaiku pilīm.

Ir noslēdzies izcila Somijas viduslaiku pieminekļu pētnieka mūžs, bet ir palikušas Knuta Drake publikācijas un ar viņa zināšanām un padomu restaurētie pieminekļi. Arī siltas atmiņas par viņu kā Baltijai īpaši draudzīgi noskaņotu cilvēku vēl ilgi paliks daudzu Latvijas kolēģu vidū.

Ēvalds Mugurēvičs, Ieva Ose

AUTORI

Jānis Bērziņš – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Rīgas Stradiņa universitāte

Andris Caune – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, Valsts emeritētais zinātnieks

Anita Čerpinska – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Eva Eihmane – vēsturniece, Dr. hist., Mg. philol.

Mārtiņš Kaprāns – Dr. sc. comm., Tartu Universitātes Pārvaldības un politikas institūta pētnieks

Līga Lapa – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ēvalds Mugurēvičs – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, Valsts emeritētais zinātnieks

Uldis Neiburgs – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Okupācijas muzejs, LU Sociālo zinātņu fakultāte

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts

Betrāns M. Pateno (*Bertrand M. Patenaude*) – PhD, Stenfordas Universitātes Hūvera institūts

Inna Rozentāle – arheoloģe, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Aija Vilka – vēsturniece, Mg. hist.

Kaspars Zellis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Sociālo zinātņu fakultāte